

Дані амер.-нідерландських досліджень показали, що скорочення маси льодовиків від 2009 у 3х А. становить 159 ± 20 Гт/рік, у Сх. А. (насамперед у районі Землі Вілкса) — 51 ± 20 Гт/рік, на Антарктичному п-ові — 42 ± 15 Гт/рік. Однак, моделі, використані для розрахунків, не є досконалими і отримані результати мають вел. статистичну невизначеність. Зафіксовано також скорочення пл. шельфових льодовиків Ларсена, Ронне — Фільхнера та ін. За переконанням кліматологів, усе це свідчить про глобальне потепління. На станціях у центр. частині А. зареєстровано зростання середньорічної т-ри повітря в серед. на $0,7^\circ$ за останні 60 р., на узбережжі — понад 1° за 100 р. У лютому 2020 встановлено новий температурний рекорд — на ст. «Есперанса», розташований за межами Пд. полярного кола, денна т-ра сягнула $+18,3^\circ\text{C}$. У 1980-х було виявлено істотне скорочення концентрації озону над А. — появу т. з. озонової діри. За 10 р. пл. озонової діри становила $19\text{--}25$ млн km^2 , 2019 скоротилася до 9,5 млн km^2 .

НАСЕЛЕННЯ. А. — єдиний континент, що не має постійного населення. Природні умови унеможливають комфортне й безпечне проживання людей на материк. Єдиний наявний тип поселень — наукові антарктичні станції, де протягом кількох тижнів чи до року працюють дослідники й допоміжний персонал. Станом на 2020 в А. діють бл. 100 цілорічних і сезонних станцій. Найбільше їх зосереджено на Антарктичному п-ові і прилеглих о-вах. Найбільша кількість людей (науковці, моряки, авіатори, туристи) приїздить під час антарктичного літа. У грудні — лютому в А. може одночасно перебувати (разом із туристами) понад 5 000 осіб, у червні — серпні — бл. 1 100 осіб (2017, оцінка). Крім того, в А. понад 50 станцій, що не працюють (більшість із них покинуті, але деякі законсервовані й можуть відновити роботу). Наукові дослідження в А. проводяться за кількома осн. напрямками: астрономія, гляціологія, метеорологія, кліматологія та фізика атмосфери, океанологія, геологія і геофізика, біологія, біомедицина. Аргентина та Чилі заявляють, що їхні антарктичні станції, «Есперанса» та «Вілья-лас-Естрельяс» відповідно, є постійними поселеннями. На ст. «Есперанса» народилося 8 дітей, перша дитина народилася 1978. Більшість країн не визнають їх населен. пунктами. Історично 7 країн (Аргентина, Чилі, Велика Британія, Норвегія, Франція, Австралія, Нова Зеландія) заявляли про територіальні претензії в А. і поділили тер. материка на сектори. Крім досліджень, у водах окраїнних морів здійснюється промисел риби і криля. Розміри вилову чітко обмежені міжнар. домовленостями. З кінця 20 ст. стає дедалі популярнішим антарктичний туризм. Тури здебільшого організовуються на круїзних лайнерах, пристосованих до плавання в полярних областях, вздовж зх. узбережжя Антарктичного п-ова. Туристи оглядають айсберги, льодовики різних типів, спостерігають за пінгвінами, деякі круїзи також передбачають відвідування полярних станцій. Прокладені альпіністські маршрути на масив Вінсона й окремі вулкани. Кількість туристів — понад 56 тис. осіб (2018, оцінка).

УКРАЇНА І А. Першим українцем, що побував в А., вважається А. Омельченко (1883–1932), який служив конюхом у брит. експедиції Р. Скотта (1910–1912). Представники укр. науко-

вих ін-тів та вироб. підприємств брали участь у багатьох експедиціях СРСР. Всюдиходи «Харків'янка», що виготовлялися 1958–1975 на Заводі імені В. Малишева спільно з Харк. авіац. заводом (тепер Харк. держ. авіац. вироб. підприємство), були основою рад. трансантарктичних експедицій, а також всюдиходами здійснювали щорічні рейси на ст. «Восток». 1992 незалежна Україна приєдналася до Договору про Антарктику. 1992 утворено Центр антарктичних досліджень (тепер *Національний антарктичний науковий центр*). Від 1996 діє укр. антарктична станція «Академік Вернадський» (передана Великою Британією; колишня назва — «Фарадей»). 1996–2019 організовано 24 укр. антарктичні експедиції. Станція здатна одночасно розмістити до 24 осіб. Україна здійснює в А. дослідження літосфери та фізики атмосфери, гляціологічні, геоморфологічні, біологічні, кліматологічні дослідження, метеорологічні спостереження, створені карти поверхні льодовиків на о. Галіндез і сусідніх о-вах.

Лит.: Долгушин Л. Д., Осипова Г. В. Ледники. Москва, 1989; Котляков В. М. Избранные сочинения : в 6 кн. Москва, 2000. Кн. 1: Гляциология Антарктиды; Giovinetto M. B., Zwally H. J. Spatial Distribution of Net Surface Accumulation on the Antarctic Ice Sheet // *Annals of Glaciology*. 2000. Vol. 31; Глотов В. М., Коваленко С. Б., Милиневский Г. П. Мониторинг малых ледников как индикаторов изменений климата в районе Антарктического полуострова // *Укр. антарктичний журн.* 2003. № 1; Євтушевський О., Прицай А., Кравченко В. та ін. Зміни загального вмісту озону над Антарктикою // *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. Астр.* 2010. Вип. 26; Faure G., Mensing T. The Transantarctic Mountains: Rocks, Ice, Meteorites and Water. Dordrecht, 2011; Rafferty J. P. Glaciers, Sea Ice, and Ice Formation. New York, 2011; Handbook on the Politics of Antarctica / Ed. by K. Dodds, A. Hemmings, P. Roberts. Cheltenham, 2017; Rignot E., Mouginot J., Scheuchl B. et al. Four Decades of Antarctic Ice Sheet Mass Balance from 1979–2017 // *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2019. № 116 (4).

М. В. Арістов, Д. О. Барановський, Ю. С. Парк

Антарктична біогеографічна область — біогеографічна область Землі, що охоплює *Антарктиду* та острови пд. секторів Тихого, Атлантичного та Індійського океанів. А. б. о. включає природ. зони поляр. пустель і субантарктич. тундри (на Пд. Шетландських, Пд. Оркнейських, Пд. Сандвічевих о-вах, о. Кергелені, о-ва Херд і Макдональд тощо). Деякі схеми біогеогр. районування відносять до А. б. о. також *Фолклендські острови* та Пд. о. *Вогняної Землі*. За флорист. районуванням А. б. о. відповідає Голантарктич. царству, у складі якого, крім холодних і помірних зон Пд. півкулі, ще й субтропічні (зокрема, неотропічні частини Чилійсько-Патагонської обл.). Найбідніша за фіторізноманітністю А. б. о. — флора Антарктиди. У суворих кліматич. умовах материка зростають 2 види судинних рослин: щучник антарктичний (*Deschampsia antarctica*) та колобантус антарктичний (*Colobanthus quitensis*), а також мохи й лишайники, виключно в т. з. антарктич. оазах. На субантарктич. островах панує холодний, помірно-вологий клімат, з постійними сильними вітрами. Рослинність о-вів тундрова, представлена переважно мохами (понад 60 видів) і лишайниками (понад 120 видів), із судин. рослин: щучник антарктичний, тонконоги (*Poa foliosa*, *P. flabellata*), на о. Кергелен зроста-

Антарктична біогеографічна область.
Щучник антарктичний.

ють ендеміки азорелла (*Azorella selago*) та кергеленська капуста (*Pringlea antiscorbutica*). Загалом флора А. б. о. характеризується високим ендемізмом. Попри тер. віддаленість о-вів, вони пов'язані тісними флористич. зв'язками: мають багато спільних родів і видів рослин. Суголосно до фауністичного районування А. б. о. відповідає Антарктична зоогеогр. область. Серед ссавців у її межах поширені ластоногі: тюленеві (тюлень Ведделла, тюлень Росса, тюлень-крабод, морські слони тощо), а також отарієві — морські леви. В океаніч. водах водиться багато китоподібних: кит горбатий, смугач сейвал і смугач фінвал, кашалот, косатка та ін. (усього — 16 видів). Популяції китових постраждали від китобійного промислу у 20 ст. В А. б. о. багато птахів, найвідоміші з них — пінгвіни. Крім них — види родини альбатросових, зокрема альбатрос мандрівний (має розмах крил до 3,2 м) і альбатрос королівський, види роду гігантський буревісник. Серед птахів не пов'язані з морем лише сніжниця чорнодзьоба та кулик-сорока. Вел. роль в океаніч. екосистемах А. б. о. відіграє антарктич. криль — дрібні ракоподібні, що утворюють вел. скупчення в пелагічній зоні океану. Криль — пожива для пінгвінів, ін. мор. птахів, китів, багатьох видів риб. В їхтіофауні переважають риби з род. Нототенієвих (бл. 90 %) — кликачі, нототенії; антарктич. бородачки, білокрівкові (крижана риба); кілька видів світних анчоусів, антарктич. рогаки, південна путасу.

Лит.: Longton R. E. Vegetation Ecology and Classification in the Antarctic Zone // Canadian Journal of Botany. 1979. Vol. 57. № 20; Чесалин М. В. Многолетние изменения в популяциях птиц в районе Украинской антарктической станции Академик Вернадский // Укр. антарктичний журн. 2007–2008. № 6–7; Михалёв Ю. А. Киты Южного полушария: биология, промысел, перспективы восстановления популяций. Одесса, 2008; Фесенко Г. В., Шидловський І. В. Зоогеографічні особливості поширення птахів. Частина 2. Палеогеійська і Арктогеійська суші // Біол. студії. 2013. Т. 7. № 1; Terauds A., Lee J. Antarctic Biogeography Revisited: Updating the Antarctic Conservation Biogeographic Regions // Diversity and Distributions. 2016. Vol. 22. Is. 8.

Антарктична платформа — давня тектонічна стійка структура земної кори, що лежить в основі материка *Антарктида*. Ядро й найбільша частина платформи (займає бл. 70 %) — Антарктич. (Сх.-Антарктич.) *кратон*, який також називають Антарктич. щитом. Облямовується протерозойськими й палеозойськими складчастими поясами, з боку океану (моря Лазарева, Космонавтів, Співдружності, Моусона) — пасивною континент. окраїною з порівняно вузьким шельфом. Кратону відповідає найб. фізико-геогр. район материка — Сх. Антарктида. Історично А. п. входила до суперконтиненту *Гондвани*, згодом — до *Пангеї* та, відповідно до сучас. тектонічних концепцій, межувала з Індійською, Австралійською платформою та Африканською платформою. Згідно з сучас. уявленнями, у юрський — ранній крейдовий період від'єдналася від Афр. платформи внаслідок розтягнення мор. дна (спредінгу) при розкритті Пд. океана, на поч. кайнозоею — від Австрал. платформи. Найдавніші гір. породи архейського віку (див. *Архей*). Вони виходять на поверхню на скелястих урвищах Землі Ендербі та Землі Принцеси Єлизавети (в антаркт. оазі Вестфолд-Хілз). Ранньо- і серед-

ньопротерозойські породи представлені орто- й парагнейсами, чарнокітами й мафітовими дайками. Виділяють пізні протерозойські складчасті комплекси, а також *інтрузії* різного складу. Ці породи формують кристаліч. фундамент А. п. Осадочний чохол утворений відкладами девонського, карбонового, пермського і тріасового віку — карбонат. й териген. відкладами, що включають пласти кам'яного вугілля, давні моренні відклади (*тиліти*), а також потужні пластові інтрузії (сілли). Потужність осадового чохла зростає в напрямку до передових прогинів *Трансантарктичних гір*. У межах платформи виділяють вел. тектонічні структури — синеклізи та *авлакогени*, закладені, ймовірно, у пізньому докембрії — ранньому палеозої. Серед структур молодшого віку відомий *грабен* Ламберта, що простягається від купола Аргус до зат. Прюдс та складений пермсько-тріасовими відкладами. Геол. утворення А. п. розташовані під суцільним льодовик. щитом потужністю від 2 км, через що й досі вивчені мало.

Лит.: Tingey R. J. The Geology of Antarctica. Oxford, 1991; Antarctica and Supercontinent Evolution / Ed. by S. Harley, I. Fitzsimons, Y. Zhao. London, 2013.

Антарктичний договір — див. *Договір про Антарктику*.

Антарктичний півострів — півострів, частина 3х. *Антарктиди* між Атлантичним і Тихим океанами. Витягнутий уздовж звивистої лінії приблизно на 1 200 км на Пн. і Пн. Сх. у напрямку *Південної Америки*. Крайня пн. точка — мис Прайм-Хед (63° пд. ш.). Від узбережжя Пд. Америки (мису *Горн*) його відділяє *Дрейка протока* завширшки бл. 1 000 км. Шир. А. п. — від 290 км на Пд. до 24 км на Пн., неподалік від п-ова Триніті. Пн. частина має назву Земля Греяма, пд. — Земля Палмера, межа між ними проходить приблизно по 69-й паралелі пд. ш. А. п. розділяє море Ведделла на Сх. та *Беллінсгаузена море* на 3х. Гір. ланцюг на п-ові є продовженням *Андського складчастого поясу*. Найвища точка — г. Надії (3 239 м), розташована в пн. частині Землі Палмера. Висота гір зростає з Пн. на Пд. Берегова лінія розчленована, з численним фіордами, протоками й островами. Найбільші з них — біля зх. узбережжя: о. Олександра I (пл. 43,2 тис. км²), відділений від суші протокою Георга VI і постійно вкритий льодом; о. Аделейд; о. Анверс; о-ви Біско та ін. На Пн. лежить архіпелаг *Південні Шетландські острови*, відокремлений протокою Брансфілд. У центр. частині розташоване льодовикове плато заввишки 1500–2000 м. Товщина льодовикового покриву в його межах становить бл. 500 м. До сх. узбережжя А. п. прилягає вел. *льодовик шельфовий* Ларсена пл. бл. 49 тис. км². Клімат м'якший, ніж в ін. регіонах Антарктиди, зокрема на зх. узбережжі — антарктичний морський. Улітку приблизно 2,6 % тер. п-ова вільні від льоду і снігу. На Пн. серед. т-ра січня — від 0 до +4 °С, липня — від –7 до –15 °С. Середньорічна кількість опадів — від 610 мм на ст. «Академік Вернадський» до 1 000 мм на Пд. Шетландських о-вах. Для А. п. і навколишніх о-вів характерне найбільше на материкі біорізноманіття. Тут мешкають понад 20 видів мор. птахів, включно з 4 видами пінгвінів і 5 видами мор. котиків. Наземні ссавці відсутні. Флора представлена мохами (понад 70 видів), ли-

шайниками (понад 260 видів), 2 видами покритонасінних (шучник антарктичний, перлиниця антарктична). На п-ові та прилеглих о-вах сконцентровано найбільше в Антарктиді дослідних станцій. На о. Галіндез, за 7 км від зх. узбережжя, розташована укр. антарктична ст. «Академік Вернадський». Станції також мають Велика Бри-

Антарктичний півострів.
Острови і гори Антарктичного півострова

танія, США, Китай, Росія, Бразилія, Польща та ін.

Лит.: Downie R., Fretwell P. Antarctic Peninsula // Encyclopedia of the Antarctic / Ed. by B. Riffenburgh. New York, 2007; Parnikoza I., Convey P., Dykyy I. et al. Current Status of the Antarctic Herb Tundra Formation in the Central Argentine Islands // Global Change Biology. 2009. Vol. 15 (7); Клок С. В. Особливості вимірювання атмосферних опадів на Українській антарктичній станції Академік Вернадський // Укр. антарктичний журн. 2010. № 9; Antarctic Peninsula: a Visitor's Guide / Ed. by A. Fox. London, 2019.

В. М. Чехній

Антарктичний пояс — географічний пояс, що охоплює *Антарктиду* та окраїнні моря, які омивають материк. Є найпівденнішим поясом. Пн. кордон проводять по межі поширення багаторіч. льодів в океані. А. п. характеризується найсуворішими кліматич. умовами. Т-ра в центр. районах Антарктиди становить від -55°C узимку (червень — серпень у Пд. півкулі) до -20°C улітку (грудень — лютий), на узбережжі — від -35°C узимку до $-1...+2^{\circ}\text{C}$ улітку. Понад 99 % поверхні материка займають *льодовики*. Покривні льодовики мають потужність 2–2,5 км, на Сх. подекуди понад 3,5 км. Лише на узбережжі розташовані кам'яністі ділянки без льоду — т. з. антарктичні оази. Суцільна поверхня криги та снігу має високе *альbedo* й відбиває до 90 % соняч. радіації, що надходить у періоди соняч. сяяння. В А. п. є полярні день (улітку) і ніч (узимку). А. п. відповідає єдині геогр. зона — поляр. (антарктич.) пустель. Флора й фауна збіднені. Див. також *Антарктична біогеографічна область*.

Лит.: Antarctica and the Arctic Circle: A Geographic Encyclopedia of the Earth's Polar Regions : in 2 vol. / Ed. by A. J. Hund. Santa Barbara, 2014; Barry R. G., Hall-McKim E. A. Polar Environments and Global Change. Cambridge; New York, 2018.

Антацидні засоби (від *анти...* та лат. *acidus* — кислий), антациди — лікарські препарати, що знижують кислотність шлункового соку через нейтралізацію хлоридної кислоти (HCl) шлунку. В *АТХ класифікаційній системі* А. з. виділено в окрему групу A02A «Антациди». Представлені препаратами Магнію, Алюмінію, Кальцію, ком-

бінаціями та комплексами їхніх сполук і поєднанням із вітрогінними і спазмоліт. засобами. А. з. поділяють на такі, що всмоктуються в шлунку (натрію гідрокарбонат, магnezії оксид, комбінації кальцію карбонату та магнезії карбонату тощо), і такі, що не всмоктуються в шлунку (фосфалюгель, маалокс, альмагель тощо). Характерною ознакою перших є здатність швидко нейтралізувати HCl в шлунку та полегшити спричинені к-тою симптоми. Їхнє застосування супроводжується утворенням вел. кількості вуглекислоти, що спричиняє відрижку, *метеоризм* і *рефлюкс*, тому А. з. не рекомендовані хворим на гастроєзофагеальну рефлюксну хворобу. Для цих препаратів характерний т. з. синдром «кислотного рикошету», розвиток якого може призвести до загострення кислотозалежних захворювань шлунково-кишкового тракту (виразкова хвороба шлунку, гіперацидний гастрит). А. з., що не всмоктуються, не спричиняють «синдром рикошету», зв'язують HCl з утворенням нерозчинних комплексів, що виводяться через кишківник. Препарати цієї групи також нейтралізують жовч і певну кількість пепсину. Вони огортають слизову оболонку шлунку, захищаючи від подразнення хлоридною к-тою, а також пригнічують активність бактерії *хелікобактер пілорі*. А. з. застосовують як основні на початкових стадіях кислотозалежних захворювань; як додаткові — під час лікування антисекреторними (кислотокоригуючими) препаратами; для усунення або зниження інтенсивності печії та болю за грудиною або в епігастральній ділянці. Гол. відмінністю А. з. від ін. кислотокоригуючих препаратів є швидкість нейтралізації к-ти — відповідно, швидший, але короточасний терапевтичний ефект. У разі запальних процесів травного тракту застосовують комбіновані препарати, до складу яких входять, зокрема, алюмінію гідроксид, магнезії оксид.

Лит.: Васильев Ю. В. Современные антацидные препараты в гастроэнтерологической практике // Лечащий врач. 2004. № 4; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман И. С., Горчакова Н. О., Казак Д. И. та ін. Фармакология. 4-те вид. Вінниця, 2017.

В. Й. Мамчур, О. О. Нефьодов

Антеїзм. Ілюстрації
С. Т. Адамовича до повісті
О. Ю. Кобилянської «Земля»

Антеїзм — світоглядна *парадигма* нерозривно зв'язку людини з рідною землею, природою. Термін походить від імені давньогрец. міф. персонажа — *Антея*, сина богині землі *Геї*. Підвалини А. шукають у давніх землероб. культурах, аграрній культурі *традиційних суспільств*; пов'язують із поширенням на навколиш. світ структур родин. життя, формуванням в етніч. світогляді *архетипу* Великої Матері. Як філос. поняття А. вживається на позначення глибин. зв'язку, єдності людини і природи, а також принципу осмислення цього зв'язку. А. є особливістю укр. *ментальності*, нац. характеру та філос. *світогляду*. Про А. як сутнісну рису укр. світогляду й *етнопсихології* розмірковували П. Куліш, Д. Чижевський, М. Костомаров, І. Мірчук та ін. В антеїстич. світогляді укорінені філос. роздуми Г. Сковороди, І. Франка, М. Драгоманова тощо. Ставлення до землі як святині — одна з фундаментальних основ творчості укр. митців: *Лесі Українки*, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, О. Кобилянської, О. Вишині та ін. Парадигма А. набуває актуальності як складник *екологічної етики*, філосо-

фії природи, неореліг. течій (див. *Неорелігії*) в умовах загострення глобальних проблем сучасності, викликів техноген. цивілізації.

Лит.: Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа / За ред. В. Храмова. Київ, 1992; Гнатенко П. І. Український національний характер. Київ, 1997; Бичко Б. Ментальні особливості національної самосвідомості // Філософ. обрії. 2000. № 3; Боровський М. Любов до природи як психологічний чинник окремішності українців // Україна: філософський спадок століть : у 2 т. Київ, 2000. Т. 2; Чижевський Д. Філософські твори : в 4 т. Київ, 2005. Т. 1; Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ, 2006; Покотило А. Антеїзм як основа світогляду українців // Артанія. 2007. Кн. 10; Санівський О. М. Проблема антеїзму у творчій спадщині В. Сухомлинського // Наук. вісник Микол. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Сер.: Пед. науки. 2014. № 1.47.

Анте́й (грец. Ἀνταίος) — 1) У давньогрец. міфології — велетень, син бога води, моря й мореплавства *Посейдона* та богині землі *Геї*. Володар

Анте́й спускає Данте та Вергілія до останнього кола Пекла. Худ. Вільям Блейк, між 1824 та 1827. Національна галерея Вікторії (м. Мельбурн, Австралія)

Лівії. А. викликав на двобій усіх мандрівників-чужинців, що з'являлися в його володіннях і, здолавши, вбивав. Черепами переможених прикрашав дах храму Посейдона. А. завжди пермагав і був нездоланим, доки торкався до матері-землі, яка надавала йому сил. Зазнав поразки від *Геракла*, який підняв його високо над землею, зламав ребра й міцно тримав у руках до останнього подиху. За однією з версій, А. обернувся на мор. піну, що засвідчує його спорідненість із Посейдоном. За іншою, він був похований у м. Ліксі (тепер зруйноване) неподалік м. *Танжера* (тепер Марокко), де й відбувся легендарний двобій. Могилою велетня вважається пагорб неподалік від моря. Міф про А. віддзеркалює боротьбу героїв зі світом земних чудовиськ. Перемога над А. була зображена на фронтоні храму Геракла у м. *Фівах*.

2) Переносно — символ людини, яка бере силу від народу й рідної землі (див. *Антеїзм*). В укр.

поезії — людина, що любить свій край, землю-матір (зокрема, у віршах Л. Костенко, Б. Олійника). Образ використала *Леся Українка* у драм. поемі «Оргія» (1913); п'єса драматурга М. *Зарудного* має назву «Анте́й» (1961). На честь А. названо військ.-транспорт. літак «Анте́й».

Лит.: Міфи давньої Греції. Київ, 1980; Словник античної міфології. Київ, 1989; Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. О. М. Іванченко. Київ, 1996; Міфи давньої Греції. Київ, 2009; Большой мифологический словарь. Москва, 2015; Кондрашов А. Кто есть кто в мифологии Древней Греции и Рима. 1738 героев и мифов. Москва, 2016.

О. В. Наумовська

«Анте́й» — важкий турбогвинтовий військ.-транспорт. літак Ан-22, розроблений у київ. дослідному конструктор. бюро (ДКБ) О. Антонова (тепер Держ. підприємство «Антонов»). Дістав назву на честь велетня з грец. міфології — *Анте́я*. Серійно вироблено 69 екземплярів (з них 2 для статич. випробувань). Призначений для перевезення на вел. відстані важкої та великогабарит. бойової техніки й військ, десантування парашут. і посадковим способами повітр. *десантів* і моновантажів масою до 20 000 кг, а також для доправлення великогабарит. вантажів цив. призначення. Перший політ «А.» відбувся 27.02.1965 з аеродрому Київ. авіазаводу на військ. аеродром у м. Узині Київ. обл., перша його публ. демонстрація — 15.06.1965 на авіасалоні в Ле Бурже (м. Париж, Франція). Серійне виробництво «А.» організовано на Ташкент. авіазаводі (1965–1976; випущено 66 літаків). Тех. характеристики: екіпаж — 5–7 осіб; довжина — 57,31 м; висота — 12,53 м; розмах крил — 64,4 м; площа крила — 345 м²; комерц. завантаження — 60 т; маса порожнього літака — 118,727 т; норм. злітна маса — 205 т; макс. злітна маса — 225 т. Польотні характеристики: макс. швидкість — 650 км/год; крейсер. швидкість — 560 км/год; практич. дальність польоту — 5 225 км; практична висота польоту — 9 000 м; злітна дистанція — 1 460 м; посадкова дистанція — 800–1040 м. «А.» — чотиримотор. турбогвинтовий високоплан із двокілевим оперенням і хвостовим вантаж. люком (*рампою*). Крило «А.» має трапецієподіб. форму й технологічно поділене на 7 частин: *центроплан*; 4 серед. частини та 2 віднімні. Хвостове оперення складається зі стабілізатора з двосекційним кермом висоти й винесеними вперед відносно аеродинаміч. фокуса та центра мас стабілізатора двох кілів із кермами напрямку. Схема розташування осн. опор *шасі* визначена вимогами забезпечення експлуатації надважкого літака на необладнаних майданчиках. З обох боків *фюзеляжу* розміщено по 3 двокіліс. стійки з високопрофіль. колесами низького тиску. Носо-

ва опора шасі має два гальмівних колеса. Для запобігання перекиданню літака «на хвіст» під час завантаження та розвантаження перед рампою розташовано 2 дод. опори з гідравліч. приводом. Можливості «А.» підтверджено серією світ. рекордів. 1965 «А.» з вантажем масою 88,103 т досяг висоти 6 600 м і встановив у одному польоті відразу 12 світ. рекордів. 1967 машина підняла вантаж масою 100,447 т на висоту 7 848 м. 1975 літак пройшов 5000-км маршрут із вантажем масою 40 т із серед. швидкістю 584,042 км/год. Усього «А.» встановлено 41 світ. рекорд.

Лит.: Савин В. Авиация в Украине: Очерки истории. Харьков, 1995; Заярин В., Краснощочков О. Античный герой XX века // Авиация и время. 1997. № 5; Якубович Н. Все самолёты О. К. Антонова. Москва, 2001; Курлин Ю. Первый полет серийного «Антея» // Авиация и время. 2016. № 2.

Г. В. Снігур

Антекліза (від лат. ante — перед і грец. κλίσις — нахил) — регіональна тектонічна структура; полого підняття верств земної кори, подібне до *антикліналі*. А. характерні для платформних областей. Часто вигину верств порід осадового чохла А. відповідає виступ кристаліч. фундаменту. У глибоко еродованих А. кристаліч. породи можуть відслонюватися по річк. долинах. Кут падіння верств на крилах А. — від 1 до 5°. Вел. А. ускладнені тектоніч. дислокаціями нижчого порядку. Термін «А.» переважно поширений серед геологів пострад. країн і вживається в спеціаліз. л-рі. Зокрема, на тектоніч. картах виділені Білоруська й Воронезька А. в межах *Східноєвропейської платформи*, Непско-Ботубинська й Байкітська А. в межах *Сибірської платформи*, А. Шансі в межах Китайської платформи. Протилежне поняття — *синекліза*.

Лит.: Геология Беларуси / Ред. А. С. Махнач, Р. Г. Гарецкий, А. В. Матвеев и др. Минск, 2001; Полівцев А. В. Сучасні геодинамічні режими нафтогазоперспективних структур північного борту Дніпровсько-Донецької западини // Збірник наук. праць Укр. держ. геологорозв. ін-т. 2011. № 1.

Антельм, Робер (франц. Antelme, Robert; 05.01.1917, м. Сартен, тепер регіон Корсика, Франція — 28.10.1990, м. Париж, Франція) — письменник. Писав франц. мовою. 1943 брав участь у *Русі опору* у складі групи, якою керував Ф. Міттеран. Був заарештований *гестапо*, кинутий до в'язниці, у червні 1944 відправлений до концтаборів: спочатку до *Бухенвальда*, потім до *Дахау*. Звільнений із табору 29.04.1945 (його там знайшов Ф. Міттеран). 1946 А. разом із письменницею М. Дюрас (яка 1939–1946 була його дружиною) засн. вид-во «Сіте універселль», у м. Парижі, де того ж року вийшли праця соціолога й філософа Е. Морена «Нульовий рік Німеччини» і «Твори» Л. А. Сен-Жюста, 1947 — книга А. «Рід людський» («L'Espèce humaine») про нацист. концтабори. Перше видання не привернуло до себе уваги, але після другого (1957), здійсненого завдяки підтримці А. Камю вид-вом «Галлімар», книжка стала широко відомою. 1946–1956 А. був членом Франц. компартії, залишив її, дізнавшись про сталін. репресії. 1955 А. був одним із засновників Комітету дій інтелектуалів проти переслідувань під час війни в Пн. Африці. 1960 підписав «Маніфест 121» («Декларацію непоко-

ри щодо Алжир. війни»). Працював у період. виданнях, зокрема в журн. «Тан модерн» («Temps modernes»). Твір А. «Рід людський» — табірня книга (свідчення про життя в'язнів). Книга перекладена багатьма мовами, отримала відгуки (зокрема М. Бланшо, Ж. Перека).

Та.: L'Espèce humaine. Paris, 1978; Textes inédits. Paris, 1996; Vengeance? Paris, 2010.

Лит.: Marcollo D. Autour d'un effort de mémoire. Sur une lettre de Robert Antelme. Paris, 1987; Robert Antelme. Textes inédits. Sur L'Espèce humaine. Essais et témoignages. Paris, 1996; Bertrand L. Vers une poetique de L'Espèce humaine de Robert Antelme. Paris, 2005.

Антена (лат. antenna — рея) — пристрій, що випромінює або приймає електромагнітні хвилі (*радіохвилі*). Перші А. були створені Г. Герцем 1886–1888 у процесі його досліджень із доведення існування *хвиль електромагнітних*. У передавальній А. енергія височастотного струму перетворюється на енергію електромагн. хвиль. У приймальній А. енергія таких хвиль перетворюється на енергію струму високої частоти. А. різних типів характеризують діаграмою спрямованості — залежністю інтенсивності (напруженості) електр. (магніт.) поля або потужності випромінювання від напрямку поширення електромагніт. хвиль; коефіцієнтом спрямованості дії — відношенням макс. потужності випромінювання спрямованої А. до потужності випромінювання в тому самому напрямку еталонної (спрямованої) А., якщо їхні повні потужності дорівнюють одна одній. А. характеризують також *коефіцієнтом корисної дії* (ККД) — відношенням потужності випромінювання до всієї підводжуваної потужності (ККД 60–90 %); коефіцієнтом підсилення — добутком коефіцієнта спрямованості дії та ККД; опором випромінювання — відношенням потужності випромінювання до квадрата ефективного значення струму (цей опір становить десятки й сотні Омів); поляризацією випромінювання поля — положенням вектора електр. поля в напрямку випромінювання. Ці характеристики зберігаються сталими у вузькій (резонансній А.) або в широкій (діапазонній, частотно-незалежній А.) смузі частот. За призначенням і конструкцією розрізняють А. лінійні, апертурні та антенні ґратки. У лінійних А. випромінювальні елементи невеликого (порівняно з довж. хвилі) поперечного розміру й порівняного з довж. хвилі позовдовжного розміру. До лінійних належать А. вібраторні, щілинні й рамкові. Застосовують їх у *телебаченні*, *радіозв'язку*, *радіоастрономії*. В апертурних А. (їхній розмір значно більший за довж. хвилі) можна визначити уявну поверхню (*аперттуру*), через яку проходить весь потік випромінюваної електромагніт. енергії. Апертурними є А. акустичного (рупорні А.) і оптичного (дзеркальні, лінзові А.) типів, а також А. поверхневих хвиль (пласкі, стрижневі). Такі А. застосовуються в *радіолокації*, радіорелейному зв'язку, радіоастрономії.

Лит.: Згуровский М. З., Ильченко М. Е., Кравчук С. А. и др. Микроволновые устройства телекоммуникационных систем: Распространение радиоволн. Антенные и частотно-избирательные устройства. Киев, 2003; Ильницький Л. Я., Савченко О. Я., Сібрчук Л. В. Антени та пристрої надвисоких частот. Київ, 2003; Vogelgesang R., Esslinger M., Khunsin W. et al. Optical Nano-Antennas // Nano Letters. 2011. Vol. 11. Is. 7; Радиотехника. Энциклопедия / Под ред.

Антельм Робер

Антенн. Антена «хвильовий канал»

Ю. Л. Мазора, Е. А. Мачусского, В. И. Правды. 3-е изд. Москва, 2016; Bala R., Marwaha A. Investigation of Graphene Based Miniaturized Terahertz Antenna for Novel Substrate Materials // Engineering Science and Technology, an International Journal. 2016. Vol. 19. Is. 1.

Антени, сязки, вусики — парні рухомі головні придатки *членистоногих*: *ракоподібних*, *багатоножок*, частини прихованощелепних і *комах*. Іннервуються від підглоткового ганглію або навколлоткових комісур (нервових сполучень). В *ембріогенезі* вусики розвиваються з придатків 2-го головного сегменту. На А. міститься багато (іноді кілька десятків тисяч) *сенсил*, завдяки яким А. виконують функції органів чуття (до-тику, нюху, смаку, терморечепції), зрідка — органів руху чи захоплення здобичі, утримання самиці чи будь-чого (напр., бульбашок повітря в павуків-сріблянок). Зазвичай у личинок А. менші за розмірами, ніж в *імаго*. Будова А. різноманітна, але загалом подібна для всіх типів А.: 1-й членок — скапус, 2-й — педіцелла, або ніжка, решта — флагелум, або джгутик. До скапуса прикріплений м'яз, що рухає А.; флагелум рухається завдяки м'язам, які розміщені між ним і скапусом.

Лит.: Шербак Г. Й., Царичкова Д. Б., Вервес Ю. Г. Зоологія безхребетних : у 2 кн. Київ, 1996. Кн. 2; Федоренко В. П., Покозій Й. Т., Круть М. В. Ентомологія. Київ, 2013.

Антенули (лат. antennulae) — перша пара членистих гол. придатків у *ракоподібних*. У більшості раків А. — органи чуття; у *веслоногих раків* і *черепашикових раків* (можуть досягати значної довжини) — органи руху й утримання самцем самиці під час парування; у *вусоногих* один із члеників А. має вигляд присоска, що виконує функцію прикріплення. У *десятиногих раків* в А. міститься орган слуху. А. здебільшого одногіллясті, у деяких вищих раків — вторинно двогіллясті. Іннервуються надглотковим ганглієм.

Лит.: Догель В. А. Зоологія беспозвоночных / Под ред. проф. Ю. И. Полянского. Москва, 1981; Watling L., Thiel M., Derby C. et al. The Natural History of the Crustacea : in 5 vol. New York, 2013. Vol. 1.

А́нтер (грец. Ἀντήρως, лат. Anterus; у слов'ян. правосл. традиції Анфір; дата народження невідома, м. Петілія-Полікастро, тепер область Калабрія, Італія — 03.01.236, м. Рим, тепер Італія) — церковний діяч, *Папа Римський* (235–236), святий, мученик. Про життя А. бракує даних. Ймовірно, народився в сім'ї вихідців із Греції, був *візановідпущеником*. Наступник *Понтіана*, якого імп. Максиміан I Фракієць заслав на каторжні роботи на о. Сардинію. *Понтифікат* А. був коротким (21.11.235–03.01.236). Псевдо-Ісидор приписує А. *декреталію*, що містила умови, за яких *єпископи* могли переходити з однієї *кафедри* на іншу. Згідно з «Книгою пап» («Liber Pontificalis»), А. засудили на смерть за наказ збирати та зберігати документи, що засвідчували діяння перших мучеників. Похований у *катакомбах* св. Калліста в м. Римі; перший Папа Римський, похов. у крипті пап. Могилу А. виявлено 1854. Його *мощі* зберігаються, зокрема, у Миколаївській обителі в м. Форт-Маерсі (шт. Флорида, США). Дні поминання: у католиків — 3 січня, у православних — 18 серпня (5 серпня за юліанським календарем).

Лит.: Задворный В. Л. История Римских пап. Москва, 1995. Т. 1; Levillain Ph. The Papacy: An Encyclopedia. London, 2002; Rendina C. I Papi. Storia e segreti. Roma, 2015. Отрош М. І. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса, 2019. Т. 1.

Антеридій (від грец. ἀντήρ — квітучий) — чоловічий орган статевого розмноження *водоростей*, *грибів*, *мохів*, папоротей, хвощів і *плаунів*, у якому утворюються *сперматозоїди*. Розвивається на *гаметофіті*. А. здебільшого одноклітинний; у *папоротеподібних* і *мохоподібних* — багатоклітинний з одношаровою стінкою, зсередини виповнений сперматогенною тканиною. У *голонасінних* А. значно редукований.

Лит.: Стеблянюк М. І., Гончарова К. Д., Закорко Н. Г. Ботаніка. Анатомія і морфологія рослин / За ред. М. І. Стеблянюк. Київ, 1995; Shimamura M. Marchantia polymorpha: Taxonomy, Phylogeny and Morphology of a Model System // Plant and Cell Physiology. 2016. Vol. 57. Is. 2.

Антерікум — див. *Віхалка гілляста*.

Антецедент [лат. antecedens (antecedentis) — попередній] — поняття філософії й логіки, характерне для дискурсу *кантіанства*. Вживається на позначення гіпотетичної пропозиції (напр., у висловленні «якщо В, тоді С» припущення «якщо В» є А.), причини у співвіднесенні з її наслідком (*консеквентом*), логічного підмета щодо логічного присудку. У широкому сенсі — попередні події, властивості, передумови, що допомагають описати теперішнє.

А́нти — об'єднання (союз) слов'ян. племен початку раннього *середньовіччя*. Назва «А.» найімовірніше є *екзотонімом*. Очевидно має іраномовне походження та означає «окраїнні», «ті, що живуть скраю». За свідченнями писем. джерел, А. належали до слов'ян. мовної групи. Найперші відомості про них містяться у творах готського історика Йордана та візант. автора Прокопія Кесарійського, що належать до 1-ї пол. 6 ст. У творах цих, а також пізніших візант. авторів (Агафія, Менандра, Маврикія Стратега, Теофілакта Сімокатти) А. згадано поряд з ін. слов'ян. об'єднанням — *склавинами*. Заповіданням Йордана, А. обіймали тер. «від Дана-стра (Дністра) до Данапра (Дніпра), там де Понтийське (Чорне) море утворює вигин». Прокопій Кесарійський згадує А. також на лівому березі пониззя р. Дунаю і на Сх. від р. Дніпра. Згадки про пн. межу розселення А. у писем. джерелах відсутні. На Пд. вони межували з кочовими племенами азово-чорномор. степів. Відповідно, антські племена у 1-й пол. 6 ст. були розселені на тер. від межириччя Дону і Дніпра на Сх. до Нижнього Дунаю на Пд. Зх. 518 датовано початок військ. походів антських загонів у межі *Візантійської імперії*, які з невел. перервами тривали до 545. А. також нерідко здійснювали походи проти Візантії спільно з болгарами-кутригурами, що кочували в надчорноморських степах. У 2-й пол. 6 ст. А. переважно виступали союзниками Візантії. Окр. їхні загопи воювали у складі візант. армії ще раніше, зокрема, антські вершники брали участь у війні Візантії з остроготами в Італії 536–540. Деякі А., перебуваючи на службі у Візантії, посідали значні посади у візант. війську. Так, 531 начальником візант. військ у Фракії було призначено Хильбудія, А. за походжен-

Антер

ням. Прокопій Кесарійський також згадує А. Дабрагеа — таксіарха (полководця) під час персько-візантійської війни 555–556. Військ. походи А. та склавинів започаткували масштабний колонізаційний рух слов'ян. племен на Балканський п-ів, що тривав упродовж серед. 6–7 ст. Остання згадка про А. у письмових джерелах датується 602. Після цього у візант. джерелах на тривалий час загалом зникають повідомлення про Пд. Сх. Європи. А. мали осілий спосіб життя, займалися землеробством і скотарством. Суттєву роль в госп-ві антських племен відігравали промисли, зокрема, рибальство й мисливство, що підтверджують археол. джерела, а також рештки поселень уздовж вел. річок. Сусп. устрій А. Прокопій Кесарійський характеризував так: «Склави́нами і А. не править один муж, але здавна вони живуть у народовладді, і так усі справи, добрі чи погані, вирішують спільно». У той самий час, Йордан в епізоді про війну між остроготами та А. наприк. 4 ст. згадує короля (rex) А. Божа та 70 старійшин. Політ. розвиток А. мав досить суперечливий характер. Не був сталим і ступінь політ. консолідації антських племен. У певні періоди з'являлися сильні лідери, які ставали на чолі всього об'єднання або виступали від його імені як послі, тоді як в ін. володарювали князі, що були «між собою не згодні». У процесі військ. походів у А. сформувався дружинницький прошарок, для представників якого військ. справа ставала гол. заняттям. Уже 530 Прокопій Кесарійський згадував слов'янських, зокрема, антських вершників, які на боці Візантії брали участь у війні проти остроготів в Італії. Важливу роль у військ.-політ. розвитку А. відігравали їхні контакти з кочовими об'єднаннями. На думку М. Грушевського, з А. пов'язано початок *етногенезу українського народу*. Питання належності А. археол. знахідок є певною мірою дискусійним. Водночас не викликає сумнівів приналежність їм пам'яток пеньківської культури. На думку деяких дослідників, А. належать також пам'ятки колочинської та сх. частини празької (між річками Дніпром і Зх. Бугом) культур. Якщо ця думка правильна, до тер. розселення антських племен слід також віднести Прип'ятьське Полісся, бас. р. Десни та пд. частину верхів'я р. Дніпра. В ареалі пеньківської та колочинської культур (на тер. Серед. Придніпров'я та Дніпров. Лівобережжя) у 2–3 третині 7 ст. відомі багаті скарби срібн. і бронз. прикрас і деталей жін. і чол. вбрання, зокрема поясні гарнітури геральдичного стилю, що були яскравим елементом дружинницької культури. Ці знахідки засвідчують широкі культ. зв'язки з Візантією, герман. племенами та кочовим світом.

Дж.: Византийские историки: Дексип, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патриций, Менаандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец / Пер. с греч. С. Дестуниса. Санкт-Петербург, 1860; Procopius. History of the Wars : in 7 vol. Cambridge, 1992–2000; Свод древнейших письменных известий о славянах : в 2 т. 2-е изд., испр. Москва, 1994. Т. 1; Iordanes. Getica: a gótók eredete és tettei. Budapest, 2005; Маврикий. Тактика и стратегия. Москва, 2008.

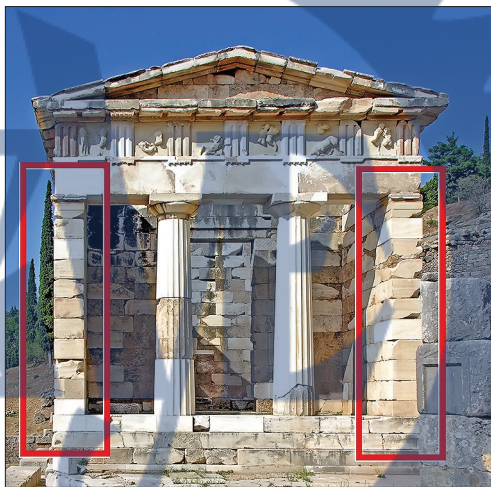
Лит.: Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т. Київ, 1994. Т. 1; Седов В. В. Славяне в раннем средневековье. Москва, 1995; Приходнюк О. М. Пеньковская культура. Воронеж, 1998; Україна крізь віки : в 15 т. / За ред. В. А. Смолія. Київ, 1998. Т. 3: Давні слов'яни; Винокур І. С. Анти і склавини у світлі нових археологічних дослі-

джень // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е. Київ; Львів, 1999; Паламарчук Н. І., Ігнатова Л. Р. Протодержавні об'єднання слов'ян на терені сучасної України // Сторінки іст. 2010. Вип. 31; Щодра О. Етногенез і велике розселення слов'ян у світлі джерел та історичних інтерпретацій // Пробл. слов'янознав. 2016. Вип. 65.

А. В. Скиба

Анти... (грец. ἀντι...) — частина складних слів (*префіксoid*), що означає протилежність, протидію, ворожість, заміну (*антибіотики, антиутопія, антициклон, антитеза* тощо).

Анти (лат. antae, від ante — перед, попереду) — торці поздовж. стін прямокутних у плані *будівель*, що виступають уперед та формують крыту

Анти. Афіньська скарбниця в м. Дельфах (торці виділено червоним)

лоджію-ганок перед входом у будівлю. Виконують функції опору для *антаблемента* й конструкцій *даху*. Широко використовувалися в антич. архітектурі (див. *Античність*) *Середземномор'я* під час спорудження храмів і житл. будинків. Часто оформлювалися у вигляді *пілястр* за канонами *ордера архітектурного*. Поширені також в архітектурі *класицизму* на тер. України.

Лит.: Ант // Архитектура / За заг. ред. А. П. Мардера. Київ, 1995; Тимофієнко В. І. Анти // Мистецтво України : в 5 т. Київ, 1995. Т. 1; Плоский В. О., Гетун Г. В., Віроцький В. Д. Архитектура будівель та споруд : в 4 кн. Кам'янець-Подільський, 2016. Кн. 3: Історія архітектури і будівництва.

В. В. Вечерський

Антиагрегантні засоби (від *анти...* і лат. aggregate — збирати, складати), дезагреганти — препарати, здатні впливати на агрегаційні та адгезивні властивості *тромбоцитів*. За *АТХ класифікаційною системою А. з.* віднесено до групи B01AC (*інгібітори агрегації тромбоцитів, крім гепарину*). А. з. представлені препаратами, що пригнічують активність тромбоцитарної системи (напр., *кислота ацетилсаліцилова*) чи зв'язування фібриногену з тромбоцитарними глікопротеїнами, рецепторами GP IIb/IIIa (абсіксімаб, тирофібан, ептіфібатид, тиклопідин, клопідогрель); підвищують активність простаглінової системи (напр., епопростенон); препаратами різного типу дії (напр., дипіридабол). Як А. з. найширше застосовується ацетилсаліцилова

к-та (АСК), механізм антитромботичної дії якої пов'язаний зі здатністю пригнічувати біосинтез тромбосану A_2 . Стимулятор простаглінових рецепторів епопростенол є природним простагландином, що інгібує агрегацію тромбоцитів та має вазодилатуючі властивості. Засоби, що пригнічують зв'язування фібриногену з тромбоцитарними глікопротеїновими рецепторами (GP IIb/IIIa), представлені антагоністами глікопротеїнових рецепторів і препаратами, що блокують пуринові рецептори тромбоцитів та запобігають стимулюванню їх АДФ (див. *Кислота аденозиндифосфорна*). Блокатори глікопротеїнових рецепторів — моноклональні антитіла (абіксімаб), синтет. пептиди (епіфібати) або синтет. непептидні сполуки (тирофібан). Запобігають зв'язуванню з глікопротеїновими рецепторами фібриногену та низки ін. сполук, що викликає зменшення агрегації тромбоцитів та запобігає утворенню тромбів. У результаті блокування пуринових рецепторів (P2Y), зокрема тиклопідин та клопідогрел, в орг-мі утворюються активні метаболіти, що блокують рецептори, з якими взаємодіє АДФ, запобігають активації глікопротеїнових рецепторів (GP IIb/IIIa) і агрегації тромбоцитів. До А. з. різного типу дії, відноситься, зокрема, дипіридамо, що має антиагрегантну активність подібну до ацетилсаліцилової к-ти. Механізм дії пов'язаний із пригніченням активності фосфодіестерази (що збільшує внутрішньокл. рівень циклічної *кислоти аденозинмонофосфатної*) та зменшує зворотне захоплення аденозину. А. з. застосовують при різних патологічних станах для запобігання тромбоутворенню (*ішемічна хвороба серця*, ішемічний інсульт, діабетична ангіопатія, атеросклеротична ретинопатія, тромбофлебії тощо).

Літ.: Левих А. Е., Подплетня О. А., Кучеренко Л. І. та ін. Комбіноване застосування ацетилсаліцилової кислоти та тіотриазоліну як спосіб підвищення ефективності й безпечності антиагрегантної фармакотерапії // Запорожский мед. журн. 2011. Т. 13. № 5; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 3-тє вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Яковлева Л. В., Тітова А. А. Дослідження асортименту групи лікарських засобів НІІЗ на фармацевтичному ринку в Україні за період 2014–2018 років // Фарм. журн. 2019. № 4.

В. І. Жилук, А. Е. Левих

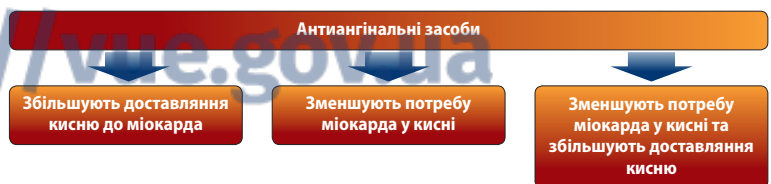
Антиадренергічні засоби [від *анти...*, *адрен(алін)* і грец. *έρωω* — вплив] — група лікарських препаратів, що знижують тонус симпатичного відділу вегетативної нервової системи, впливають на адренергічні структури, сприяють їх гальмуванню. Відомі також як *адреноблокатори*, адренергічні антагоністи прямої й непрямої дії (симпатолітики). Дія А. п. дозволяє регулювати в потрібному напрямку тонус судин, *артеріальний тиск*, серцевий викид, просвіт бронхів, обмін речовин (див. *Метаболізм*). Загальний механізм впливу А. п. прямої дії — зв'язування з адренергічними рецепторами та їх блокування. А. п. непрямої дії — регуляція кількості нейротрансмітерів в адренергічних нейронах без прямого зв'язування з адренергічними рецепторами. За типом адренергічних рецепторів А. п. поділяються на групи: а) α -адреноблокатори (неселективні $\alpha 1$ - та $\alpha 2$ -адреноблокатори — алкалоїди маткових ріжків; аналоги алкалоїдів маткових ріжків; синтет. лік. засоби; α -адреноблокатори, блокатори серотонінових

та гістамінових рецепторів; селективні $\alpha 1$ -адреноблокатори; $\alpha 1A$ (тамсулозин); селективні $\alpha 2$ -адреноблокатори; б) β -адреноблокатори: неселективні ($\beta 1$, $\beta 2$); з внутр. симпатоміметичною активністю; з додатковими судинорозширювальними властивостями; селективні ($\beta 1$); з внутр. симпатоміметичною активністю; з дод. судинорозширювальними властивостями; в) гібридні (неселективні: $\beta 1$, $\beta 2$, $\alpha 1$); г) симпатолітики — фармакологічні конкуренти норепінефрину в адренергічних синапсах; виснажувачі запасів норепінефрину в адренергічних синапсах. Показання до застосування: гіпертонічна хвороба, тахіаритмії, хронічна серцева недостатність, хронічна *ішемічна хвороба серця*, *мігрень*, гіпертрофічна кардіоміопатія, *глаукома*, гіпертрофія *передміхурової залози*, гіпертиреозидизм (див. *Гіпертиреоз*). Способи введення в орг-м людини: пероральний, парентеральний, інстиляція. Вплив А. п. на орг-м людини виражається в зменшенні сили й частоти серцевих скорочень; уповільненні атріовентрикуляр. провідності серця; зменшенні збудливості *міокарду*; зниженні серцевого викиду і хвилинного об'єму; зменшенні потреби *міокарду* в кисні (за рахунок блокади $\beta 1$ -адренорецепторів); звуженні кров. судин, включно з коронарними; підвищенні тону бронхів і скоротливої активності *міометрію*; пригніченні глікогенолізу; зменшенні рівня глюкози в крові; порушенні толерантності до глюкози (діабетоген. ефект); дисліпідопрофілемії; зниженні рівня холестерину ліпопротеїдів високої щільності (ХС ЛПВЩ); гіперглікемія (за рахунок блокади $\beta 2$ -адренорецепторів); зниженні тону гладеньких м'язів (через блокаду α -адренорецепторів); антиангінальному, антиаритмічному, гіпотензивному, кардіопротекторному, мембраностабілізуючому ефекті; пригніченні ЦНС; зниженні внутрішньоочного тиску; зниженні тону уретри, сечового міхура, покращенні відтоку сечі; зменшенні патол. симптомів гіпертрофії *передміх. залози* (за рахунок блокади $\alpha 1A$ -адренорецепторів). *Форми випуску* А. п.: таблетки, драже, капсули, очні краплі, розчини для ін'єкцій (внутрішньовенний, внутрішньом'язовий).

Літ.: Бобрук В. П., Германюк Т. А., Артемчук М. А. та ін. Загальна рецептура. Фармакологія лікарських засобів, які впливають на вегетативну та центральну нервову систему. Вінниця, 2014; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-тє вид. Вінниця, 2017.

Т. А. Германюк

Антиангінальні засоби (від *анти...* і *ангіна*) — препарати різних фармакол. груп і різної хім. будови, що збільшують доставляння крові до серця та/або знижують потребу *міокарда* в

кисні, завдяки чому ліквідується ішемія *міокарда*. Це запобігає нападам *стенокардії* та підвищує толерантність до фіз. навантажень. А. з. усувають невідповідність між коронаророзабезпе-

Антиангінальні засоби.
Механізм дії

ченням і потребою міокарда в кисні за 2 осн. механізмами: збільшення доставляння кисню внаслідок розширення коронар. судин (сприяє інтенсифікації коронар. кровотоку), розширення периферич. судин та/або прямого впливу на міокард (зменшення роботи серця внаслідок зниження потреби міокарда в кисні). За механізмом дії А. з. поділяють на: а) препарати, що збільшують доставляння кисню до міокарда (коронаророзширювальні засоби міотропної дії — дипіридабол, карбокромен, дротаверин та ін. та рефлекторної дії — валідол); *блокатори кальцієвих каналів* групи дігідропіридинів (ніфедипін, амлодипін, лерканідипін, нізольдипін, нітрендипін тощо); б) що зменшують потребу міокарда в кисні: *адреноблокатори* (анаприлін, окспренолол, піндолол, талінолол, надолол та ін.), *триметазидин* (позитивно впливає на використання енергетичного потенціалу АТФ); в) що зменшують потребу міокарда в кисні та збільшують доставляння кисню до серця: *органічні нітрати* (препарати нітрогліцерину); *блокатори кальцієвих каналів* фенілалкіламінового та бензодіазепінового рядів (верапаміл, дилтіазем). Застосовують А. з. у різних лікар. формах (таблетки, капсули, аерозолі, розчини для ін'єкцій та інфузій, пластирі, мазі — трансдермальні та трансбукальні аплікації) для запобігання та лікування нападів стенокардії, усунення ішемії міокарда. Антиангінальна дія притаманна також препаратам ін. фармакол. груп: активаторам кальєвих каналів, інгібіторам І_f-каналів, інгібіторам натрієвих каналів, антигіпоксантам та антиоксидантам тощо.

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства. 16 изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. / Ред. І. С. Чекман. 3-тє вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017.

Н. М. Серединська

Антиандрогени (від *анти...* та *андрогени*), антагоністи андрогенних гормонів — група лікарських засобів, здатних пригнічувати *біосинтез андрогенів* (чол. статевих гормонів). За АТХ класифікаційною системою віднесені до групи L02BB (флутамід, бікалутамід, нігалутамід, ензалутамід), G03HA (ципротерон), G04CB (фінастерид, дутастерид). За механізмом дії А. поділяють на блокатори андрогенних рецепторів (напр., флутамід, ципротерон) та інгібітори 5-альфа-редуктази (напр., фінастерид). Флутамід належить до похідних фенілпропанаміду (має нестероїдну структуру), гальмує транспорт та/або зв'язування дігидротестостерону з рецепторами в ядрах клітин органа-мішені (передміхурова залоза) і затримує ріст пухлин передміхур. залози. Застосовують переважно для лікування прогресуючого раку передміхур. залози. Ципротерон є стероїдною сполукою — похідним прогестерону. Блокуючи чутливі до тестостерону (дігидротестостерону) андрогенні рецептори в периферичних тканинах-мішенях, пригнічує утворення комплексу дігидротестостерону з антиандрогенними рецепторами, зокрема, у ядрах клітин передміхур. залози. Пригнічуючи також вивільнення гонадотропінів, затримує дію ендогенного тестостерону на клітини пухлин. У чоловіків призводить до послаблення статевого потягу й потенції, а також зниження функцій

яєчка. Призначають при важких проявах гіперандрогенної активності в жінок (важкий гірсутизм, важка андрогенозалежна *алопеція*, важкі форми *акне* та *себореї*), неоперабельному раку передміхур. залози (також при резистентності пухлин до ін. гормональних препаратів), патол. відхиленнях статевого потягу, що потребують зниження сексуальної потреби. Фінастерид і дутастерид — специф. конкурентний інгібітор 5-альфа-редуктази типу II (внутрішньоклітинного ферменту, що перетворює тестостерон у дігидротестостерон). Не має спорідненості до рецепторів андрогенів. Застосовують у лікуванні доброякісної гіперплазії передміхур. залози для профілактики урол. ускладнень і зниження ризику гострого затримання сечі, зниження потреби в хірург. втручаннях, серед яких трансуретральна резекція передміхур. залози та простатектомія. У комбінації з альфа-адреноблокаторами (альфузозин) — для зниження ризику прогресування симптомів, пов'язаних із доброякіс. гіперплазією передміхур. залози.

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-тє вид. Вінниця, 2017.

Т. А. Бухтіарова

Антианемічні засоби (від *анти...* і *анемія*) — лікарські препарати, які застосовують у лікуванні анемії різного генезу (група АТХ В03). Представлені препаратами дво- (ферумфумарат, ферумглюконат, ферумаспарат та ін.) та тривалентного (ферум гідроксид, ферумпротейнсуццинілат та ін.) Феруму, а також їх комбінаціями з фолієвою кислотою, ціанокобаламіном (вітаміном В₁₂) тощо; ціанокобаламіном та аналогами (гідроксокобаламін, кобамамід та ін.) як у вигляді монопрепаратів, так і комбінацій; фолієвою кислотою (та її похідними) та її комбінаціями з ін. вітамінами й мінералами; ін. А. з. (еритропоетин, дарбепоетин альфа, метоксиполетиленгліколь-епоетин бета, пегінесатід). Ферум — незамінний хім. елемент, що входить до складу *гемоглобіну*, *міоглобіну*, різних ферментів; зворотно зв'язує кисень і бере участь в окисно-відновних реакціях; відіграє важливу роль у процесах кровотворення. Препарати Феруму застосовують внутрішньо та внутрішньовенно для профілактики та лікування залізодефіцитних (гіпохромних) анемії. Ціанокобаламін є чинником росту, потрібним для нормального кровотворення та дозрівання еритроцитів, бере участь у синтезі холіну, метіоніну, креатину, нуклеїнових кислот; сприяє накопиченню в еритроцитах сполук, що містять сульфгідрильні групи; позитивно впливає на функцію печінки та нервової системи. Як протианемічний засіб ціанокобаламін та його аналоги (самостійно і в складі комплексів вітамінів із мінералами) застосовують за агастричних анемії (після резекції шлунка), післягеморагічних і залізодефіцитних анемії, а також у разі анемії аліментарного походження та ін. Фолієва кислота (вітамін В₉) потрібна для норм. утворення клітин крові, включно з процесами дозрівання мегалобластів і нормобластів. Разом із вітаміном В₁₂ стимулює еритропоез, бере участь у синтезі амінокислот, нуклеїнових кислот, пуринів, піримідинів, обміні холіну. Застосовують самостійно або у складі полівітамін-

них комплексів для стимуляції еритропоезу при макроцитарних анеміях, при анеміях і лейкопеніях, спричинених хім. сполуками (серед яких і лікар. препарати) та радіацією, аліментарних макроцитарних анеміях у новонароджених, для нормалізації кровотворення при спру, профілактики фолієвої недостатності (напр., під час вагітності та годування груддю). Рекombінантні еритропоетини людини та їхні аналоги є стимуляторами еритропоезу. Застосовують за анемії різного генезу, зокрема в разі симптоматичної анемії у хворих із хрон. нирковою недостатністю; як симптоматичну терапію в дорослих онкохворих із немієлоїдними новоутвореннями, які отримують хіміотерапію (напр., дарбепоетин альфа), при недоношеності новонароджених (напр., еритропоетин бета).

Літ.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман И. С., Горчакова Н. О., Казак Л. И. та ін. Фармакология / За ред. И. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

Т. А. Бухтіарова, В. Д. Лук'янчук

Антиапекс (від *анти...* та *апекс*) — уявна точка на *сфері небесній*, яка напружена протилежно до вектора миттєвої швидкості руху спостерігача відносно будь-якої системи відліку. Точка, протилежна А., наз. апексом. Якщо розглядати, напр., спостерігача на поверхні Землі, який здійснює добове обертання, то А. його добового руху збігатиметься з точкою заходу (добовий А.). Швидкість Землі під час її річ. руху навколо Сонця становить практично кут 90° із радіус-вектором Землі (*орбіта* Землі дещо еліпт.). Положення А. руху Сонця відносно місц. групи зірок (система відліку «місц. стандарту спокою») визначають статист. обробленням спостережув. власних рухів зір, які наче збігаються в точку А. внаслідок оптич. явища *перспективи*. Сонце рухається відносно найближчих зір зі швидкістю 15 км/с з А., приблиз. екватор. координати якого такі: за прямим сходженням $\alpha = 6^\circ$, за схиленням астрономічним $\delta = -30^\circ$ у *Великому Псі*. Водночас Сонце рухається разом із цими зорями навколо центра *Чумацького Шляху* зі швидкістю 220 км/с . Відносно місц. міжзор. газ. хмари рух Сонця відбувається в напрямку А. з такими екватор. координатами: за прямим сходженням $\alpha = 78^\circ$, за схиленням астрономічним $\delta = +17^\circ$.

Літ.: Lankford J. History of Astronomy. New York; London, 1997; Апекс // Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Kay L., Palen S., Blumenthal G. 21st Century Astronomy, The Solar System. New York, 2019.

О. Г. Шевчук

Антиаритмічні засоби (від *анти...* та *аритмія*) — лікарські препарати, які застосовуються для нормалізації ритму скорочень серця. А. п. за класифікацією М. В. Вільямса (1918–2016; Велика Британія) поділяють на 4 класи. Перший клас має 3 підкласи (IA, IB, IC). до нього належать блокатори натрієвих каналів (IA — хінідин, прокаїнамід, дизопірамід; IB — лідокаїн, токанид, мексилетин, дифенін; IC — етагизин, пропафенон, алапінін, флекаїнід та ін. До другого класу належать β -адреноблокатори: пропранолол, бісопролол, метопролол та ін.; до третього — блокатори калієвих каналів: аміодарон, соталол,

ібутилід, дофетилід; до четвертого — блокатори повільних кальцієвих каналів: верапаміл, дилтіазем, безпридид. Існують також А. п., які не відповідають ознакам класів, вони включають препарати наперстянки (дигоксин); метаболітні препарати — АТФ; препарати магнію, калію — аспаркам, панангін; івабрадин. М-холіноблокатори (група атропіну) застосовують для лікування брадикардії. А. п. показані при аритміях (екстрасистолії, пароксизмальній тахікардії, миготливій аритмії) та порушеннях провідності (синаурикулярній, атріовентрикулярній та ін. серцевих блокадах, прискоренні внутрішньощуночкової провідності). А. п. вводять внутрішнь і внутрішньовенно. Метою терапії аритмій є зниження активності ектопічного водія ритму, збудливості міокарду, нормалізація діяльності синусового вузла. Досягається блокадою натрієвих каналів і впливу симпатичної нервової системи на серце, подовженням ефективного рефрактерного періоду та блокадою кальцієвих каналів. А. п. випускають у таблетках та ін'єкційних розчинах.

Літ.: Фогорос Р. Н. Антиаритмические средства / Пер. с англ.; под ред. Ю. М. Позднякова, А. В. Тарасова. 2-е изд. Москва, 2009; Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман И. С., Горчакова Н. О., Казак Л. И. та ін. Фармакология / За ред. И. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

В. П. Верейтінова

Антибактеріальні засоби (від *анти...* і *бактерія*) — антиінфекційні препарати, які порушують життєдіяльність бактерій та застосовуються для системної та місцевої терапії. Першими А. з., розробленими на основі продуктів життєдіяльності мікроорг-нів, є *пеніциліни*, у мед. практиці застосовуються з 1940-х. За походженням А. з. поділяють на природні (пеніцилін та ін.), напівсинтетичні (продукти модифікації молекул, отриманих природним шляхом: амоксцилін, цефазолін, хінідин та ін.) та синтетичні (сульфаніламід, нітрофуран тощо). Традиційно для А. з. природного походження використовувався термін «антибіотики». Такий поділ втратив актуальність, оскільки природні А. з. переважно отримують шляхом синтезу (напр., хлорамфенікол). А. з. поділяють на групи та класи з огляду на спільні механізми дії, спектр активності, фармакокінетичні особливості та ін. Механізм дії А. з. може полягати в *інгібіції* синтезу *білка*, *кислот нуклеїнових*, компонентів клітинної стінки або порушенні цілісності цитоплазматичної мембрани (див. *Клітинна мембрана*). За типом дії А. з. поділяють на бактеріцидні й бактеріостатичні. За хім. структурою класифікують на такі групи: бета-лактами (пеніциліни, цефалоспори, карбапенеми, монобактами), аміноглікозиди, хінолони/фторхінолони, макроліди, тетрацикліни, лінкозаміди, глікопептиди, оксазолідинони, поліміксини, сульфаніламід та ко-тримоксазол, нітроїмідазоли, нітрофуран та препарати ін. груп. А. з. застосовують згідно з правилами рац. антимікробної терапії: а) призначення відповідно до точно встановленого діагнозу з урахуванням збудника та його чутливості, ступеня тяжкості інфекції, локалізації запального процесу; б) вибір оптимального препарату (препаратів) за специфічністю, типом дії,

особливостями фармакокінетики тощо; в) вибір рац. режиму дозування; г) своєчасна оцінка ефективності лікування.

Лит.: Нековаль І. В., Казанюк Т. В. Фармакологія. 4-те вид., випр. Київ, 2011; Стецюк О. У., Андреева І. В., Копосов А. В. і др. Безопасность и переносимость антибиотиков в амбулаторной практике // Клинич. микробиол. и антимикробная химиотерапия. 2011. Т. 13. № 1; Євтушенко О. М. Ризики та їх наслідки при використанні антибактеріальних лікарських засобів // Укр. біофарм. журн. 2015. № 4.

Н. О. Вринчану, М. Л. Дронова

Антибаріони (від *анти...* та *баріони*) — елементарні частинки, які є *античастинками* щодо баріонів. А. мають півцілий *спін*, тобто є *ферміонами*, і негатив. баріонне число. Електрично заряджені А. мають *електричний заряд*, протилеж. до заряду відповід. баріонів. У разі зіткнення А. з баріоном найбільш імовірно є *анігіляція*, що призводить до появи *п-мезонів*, *к-мезонів* (див. *Мезони*) та *фотонів*. У разі зіткнення двох А. реакції анігіляції не відбувається відповідно до закону збереження *баріонного заряду*. А. позначаються тими ж символами, що й баріони, із додаванням над відповід. символом ризик чи тильди. До А., поряд з *антипротонами* й *антинейтронами*, належать також антигіперони (протилеж. за знаком до *гіперонів* — Λ , Σ , Ξ). Згідно з кварковою моделлю *адронів*, А. складаються з трьох *антикварків*.

Лит.: Wong S. S. M. Introductory Nuclear Physics. 2nd ed. New York, 1998; Бояркин О. М. Введение в физику элементарных частиц. 3-е изд. Москва, 2010; Smorra C., Blum K., Bojtar L. et al. BASE — The Baryon Antibaryon Symmetry Experiment // European Physical Journal Special Topics. 2015. Vol. 224. Is. 16.

В. А. Шендеровський

Антибільшовицький блок народів (АБН) — міжнародне об'єднання емігрантських політ. орг-цій різних народів для боротьби з рос. *більшовизмом* і СРСР загалом. Відповідно до офіц. версії, АБН створено 21–22.11.1943 за ініціативою *Організації українських націоналістів (революційної)* на таємній 1-й конференції поневолених народів Сх. Європи й Азії в с. Бударажі (тепер Здолбунів. р-ну Рівнен. обл.). В основу концепції АБН покладено ідеї лідера ОУН(б) С. Бандери, викладені в інструкції для провідних членів ОУН у 3х. Європі та осн. положеннях статей «Україна в авангарді революції народів» і «Дві концепції — АБН і Межмор'я», видрукованих проводом закордонних частин ОУН (3Ч ОУН) у 1-му числі видання «Визвольна політика» у м. Празі (Чехія). Фактично об'єднання почало діяти після Установчого конгресу АБН, що відбувся 16.04.1946 в м. Мюнхені (Німеччина). Реалізувати осн. функції АБН в Україні мала ОУН(б). На 2-му конгресі (1948) до блоку приєдналися нац. орг-ції Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччини, Хорватії. Зокрема, АБН підтримали словац. орг-ція «Білі партизани», лит. «За волю Литви» та ін. (усього до АБН у різний час входили представники 23-х народів). Конгрес висунув нову концепцію, згідно з якою поневолені народи є третьою силою між 3х. та СРСР. АБН провадив активну пропаганд. діяльність: видавав брошури, організовував демонстрації, зокрема в м. Мюнхені 1949, у якій узяли участь понад 10 тис. осіб, створив

Фронт молоді АБН, видавав журн. «АБН-Кореспонденс» (редактор — Я. Й. Стецько). У 1950-ті т-ва прихильників АБН було створено у Великій Британії, Бельгії, Франції, Канаді, США, Австралії, д-вах Пд. Америки, на Тайвані. На 3-му конгресі АБН у м. Мюнхені (березень 1954) схвалено «Маніфест свободи» та статут АБН; до його центр. органів увійшли представники 15 нац. рухів; того ж року активісти АБН пікетували ООН. Після 3-го конгресу об'єднання значно розширило зв'язки з нац. рухами різних країн, про що свідчать відвідини президентом АБН Я. С. Стецьком Тайваню та Іспанії, візит на запрошення Антибільшовицької ліги народів Азії (АЛНА), під час якого він запропонував створити світ. фронт проти *комунізму* і рос. *імперіалізму*. 1967 АБН став співзасновником Світової антикомуністичної ліги (САЛ), в установчій конференції якої взяли участь 72 представники нац. рухів народів світу та 14 міжнар. політ. орг-цій. Президенти АБН: Я. С. Стецько (1946–1986), Я. Й. Стецько (1986–1996). 1996 АБН припинив існування у зв'язку з виконанням своєї місії. Друк. орган «АБН-Кореспонденс» виходив від 1949 нім., англ. і періодично франц. мовами.

Лит.: АБН в світлі постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956 рр. [Б. м.], 1956; АБН в світлі постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1959–1966 рр. [Б. м.], 1979; Armstrong J. Ukrainian Nationalism. Littleton, 1980; АБН в світлі постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1967–1970 рр. [Б. м.], 1981; АБН в світлі постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1971–1975 рр. [Б. м.], 1982; Сич О. М. Інституційна характеристика зовнішньої політики закордонних частин ОУН // Збірник наук. праць Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Іст. та геогр. 2010. Вип. 39; Мамедов А. А. Антибільшовицький блок народів (АБН) як один з елементів боротьби за відновлення української державності // Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 25-річчю Незалежності України, 25–26 травня 2016 р., м. Одеса / Ред.: Г. І. Гончарук, Ю. В. Діденко, Л. М. Іванченко. Одеса, 2016.

М. С. Дорошко

Антибіоз (від *анти...* і грец. βίωσις — життя) — див. *Антагонізм біологічний*.

Антибіотики (від *анти...* і грец. βιωτικός — життєвий — речовини різноманітної хім. природи, які продукують *мікроорганізми* (бактерії та гриби), здатні вбивати або пригнічувати ін. мікроорг-ми або злоскис. пухлини багатоклітин. орг-му. До А. належать речовини природ. або штуч. походження, які мають антибактеріальні властивості. Перший А. — *пеніцилін*, виділив О. Флемінг у 1929 з мікроскопіч. гриба *Penicillium notatum*. У пром. масштабах його почали виробляти під час Другої світової війни. Попри недостатню на той час ефективність і, навіть, токсичність, пеніцилін урятував багато життів. А. стрептоміцин виділили також із гриба *Streptomyces globisporus* у 1940-х. Він мав сильнішу дію, був менш токсичний і вражав більшу кількість збудників, навіть туберкульозу. Ін. А. — тетрациклін, порушує утворення комплексу між рРНК і рибосомою, що пригнічує синтез білка. Ним лікують інфекції дихальних шляхів, сечостатевих органів, шкіри й м'яких тканин. За умови застосування А. на ранніх етапах лікування виживають майже всі бактеріальні захворю-

Антибільшовицький блок народів. Непоштова марка

Антивірус

вання. Однак неправильне використання чи передозування А. завдає орг-му вел. шкоди. Зокрема, А. можуть знищити не лише хвороботвор. бактерії, а й корисні, які в нормі живуть у шкірі, слизових оболонках і кишківнику. Їх заміщають ін. мікроорг-ми, які не можуть компенсувати втрату. Унаслідок цього порушуються травлення та імунітет. *Мікрофлора* людини становить майже 2,5 кг живої маси, з яких у кишківнику міститься бл. 1 кг бактерій-симбіонтів від 300 до 1 000 видів. Вони відіграють важливу роль у перетравленні *вуглеводів*, синтезі *вітамінів*, стійкості орг-му до дії патоген. мікроорг-мів. А. порушують ключові процеси обміну речовин бактерій, унаслідок яких втрачається цілісність мембрани чи клітин. оболонки, пригнічується синтез білків і ДНК, блокується робота дихальних ферментів. За своєю дією та хім. будовою розрізняють кілька типів А., які належать до окр. груп-рядів. А. пеніцилінового ряду виділяють із грибів роду *Penicillium*. Дія цих А. пов'язана з блокуванням синтезу речовин, потрібних для побудови клітин. стінки, унаслідок чого бактерії гинуть. Проте бактерії здатні боротися з А., виробляючи специф. речовини, які блокують їхню згубну дію. Тому на певному етапі А. одного ряду, які втратили здатність боротися з бактеріями, під час лікування заміняють на ін. Пеніцилін — А. цефалоспориного ряду. Їх виділяють з ін. видів грибів. Через властивість бактерій адаптуватися до дії будь-яких А. важливо дотримуватися певних вимог: дози, способи прийому, тривалість лікування А. відповідно до призначення лікаря. Якщо завчасно припинити застосування або знизити дозу, зростає ймовірність рецидиву захворювання. Неконтрольоване застосування А. та самолікування можуть призвести до знищення корис. мікрофлори орг-му, виникнення резистентності збудників. Широке використання А. призводить до зростання кількості штамів мікроорг-мів, стійких до більшості препаратів. Унаслідок такої *коєволюції* бактерій і А. лікарям іноді доводиться застосовувати сильніші препарати з більшим спектром побічної дії. Щодо причин походження А. є дві протилежні думки. Одні вчені вважають, що А. потрібні бактеріям у боротьбі з конкурентами, оскільки найбільше А. виробляють мікроорг-ми, що живуть у ґрунті. На думку ін. учених, А. — це відходи, похибки обміну речовин, яких у бактерій дуже багато.

Лит.: Fleming A. Classics in Infectious Diseases: on the Antibacterial Action of Cultures of a *Penicillium*, with Special Reference to their use in the Isolation of *B. Influenzae* // British Journal of Experimental Pathology. 1929. № 10; Посохова К. А., Вікторов О. П. Антибіотики. Тернопіль, 2005; Сипливий В. А., Дронов А. И., Конь Е. В. и др. Антибиотики и антибактериальная терапия в хирургии. Киев, 2006; Зоценко В. М. Імуномодулюючі та протизапальні ефекти антибіотиків // Біол. тварин. 2010. Т. 12. № 1; Грицько Р. Ю., Задорожний А. М., Прикуда Н. М. та ін. Побічна дія антибіотиків // Інфекційні хвороби. 2015. № 3.

І. І. Козиненко

Антиблага (від *анти...* та *блага*) — товар або послуга, які не є корисними для споживача. В економіці термін «А.» стосується сфери споживання, бо товари й послуги мають вартісний вимір (оцінку). В умовах ринк. економіки діє *закон попиту і пропозиції*. А. не корисні для споживача, не мають попиту, відповідно їх не виробляють.

Лит.: Щетинін А. І. Політична економія. Київ, 2011; Скоков Р. Ю. Теория благ и рынки аддитивных товаров // Журн. экон. теории. 2017. № 1.

Антивірус (від *анти...* і *вірус*) — програмне та апаратне забезпечення, признач. для знаходження та видалення комп'ютерних вірусів та ін. шкідливого програм. коду. Має забезпечувати сканування комп'ютера загалом, файлів і програм як у режимі реального часу, так і на вимогу користувача. А. дозволяють перевіряти інформацію, яку користувач отримує з *веб-сайтів*, *електронну пошту*, а також відновлювати дані, пошкоджені вірусами. Вони застосовують дві стратегії: пошук уже відомих вірусів та спроби їх знешкодження; аналіз роботи *програмного забезпечення* для фіксації підозрілих дій, що можуть завдати шкоди інформації користувача, з метою встановлення зараження невідомими вірусами. У більшості А. поєднуються і застосовуються обидві стратегії. Через постійне збільшення різновидів вірусів виникає потреба в оновленні *баз даних*. Однак, використання навіть остан. версій та оновлення вірус. баз не гарантує повної безпеки. Осн. проблема полягає в нових вірусах, які за поширення ще однак не зафіксовані розробниками антивірус. програм. забезпечення. Засоби захисту від комп'ютерних вірусів — програмно-апарат. комплекси. На рівні комп'ютера апарат. засоби не дозволяють вірусам завантажуватися перед завантаженням *операційної системи*: операційна система завантажується лише з перевірки файлу, оминаючи передавання керування на фіз. адреси носія інформації, де може зберігатися шкідливий код. На рівні локальної мережі використовують спец. апаратні *сервери* захисту, що є посередниками-фільтрами між локальною мережею і зовн. середовищем, у комбінації з програмними антивірус., антифішинговими (див. *Фішинг*) засобами та засобами попередження несанкціон. доступу. В Україні антивіруси: засоби активно розроблялися у 1980–1990-ті; створено першу в світі систему класифікації комп'ютерних вірусів, яка застосовується для пояснення користувачам можливостей та принципів функціонування вірусів. До пізніших укр. розробок в галузі захисту інформації від вірусів і несанкціонов. доступу належить система гарантування безпеки «Zillya!», орієнтов. переважно на побут. користувачів.

Лит.: Безруков Н. Н. Компьютерная вирусология. Справочное руководство. Киев, 1991; Додонов А. Г., Ландэ Д. В., Путятин В. Г. Компьютерные информационно-аналитические системы. Толковый словарь. Киев, 2011; Кучеренко О. А. Шляхи вдосконалення антивірусних систем // Наук. записки Укр. наук.-дослід. ін-ту зв'язку. 2014. № 2; Качурін О. О., Кіт А. Ю. Аналіз особливостей та ефективності роботи антивірусних систем для Android // Наук. вісник Нац. лісотех. ун-ту України. 2016. Вип. 26.4; Смірнов О. А., Смірнов С. А., Поліщук Л. І. та ін. Gert-моделі технології хмарного антивірусного захисту // Кібербезпека: освіта, наука, техніка. 2018. № 2.

Ю. В. Рогушина

Антивітаміни (від *анти...* і *вітаміни*) — сполуки, що блокують дію *вітамінів*; виконують регуляторну функцію у вітамінному балансі орг-му. А. поділяють на дві групи: а) ті, що безпосередньо взаємодіють із вітаміном, зв'язують та інактивують його або діють як *ферменти*, роз-

щеплюючи молекули вітаміну [напр., авідин зв'язує вітамін Н (біотин), тіаміназа розщеплює молекулу вітаміну В (тіаміну) та ін.]; б) ті, що діють як *антиметаболіти* (напр., акрихін є антиметаболітом риботавіну, сульфаніламід — параамінобензойної кислоти тощо).

Лит.: Вороніна Л. М., Десенко В. Ф., Мадієвська Н. М. та ін. Біологічна хімія. Харків, 2000; Bielenberg J. Vitaminantagonisten in Nahrungsmitteln. Wien, 2003. Bd 57. № 10; Гусев Н. Ф., Немерешина О. Н., Петрова Г. В. и др. Витамины. Эколого-биологические аспекты применения. Оренбург, 2017.

Антигельмінтні засоби (від *анти...* і *гельмінти*), протигельмінтні засоби — лікарські препарати, які застосовують для лікування гельмінтозів (глистових інвазій). Лікування гельмінтозів полягає у звільненні орг-му від гельмінтів (т. з. дегельмінтизація). А. з. видоспецифічні: їхня дія спрямована проти одного або кількох паразитичних видів. При *трематодозах* (група АТХ Р02В) застосовують препарати празиквантел, оксамніквін, метрифонат, бітінол, ніридазол та ін.; *нематодозах* (група АТХ Р02С) — мебендазол, левамизол, пірантелу памоат, піперазин, івермектин та ін.; *цестодозах* (група АТХ Р02Д) — празиквантел, альбендазол, мебендазол. За локалізацією гельмінтів та їхніх личинок в орг-мі хазяїна виділяють А. з., що застосовуються при кишкових та/або позакишкових гельмінтозах. А. з. мають різні механізми дії, які спрямовані на пригнічення життєдіяльності гельмінтів, що призводить до їхнього паралічу або загибелі. Деякі з них (напр., альбендазол) згубно впливають не лише на дорослих гельмінтів, але й на яйця глистів (аскарид, анкілостом, волосоголовців). Застосовують А. з. внутрішньо (за потреби разом із проносними засобами), у низці випадків комбінують між собою. Оскільки кожен А. з. активний проти певного виду гельмінтів, лікуванню має передувати визначення збудника захворювання.

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

В. Д. Лук'ячук

Антигеморагічні засоби (від *анти...* і грец. αἰμορραγής — кровоточивий), гемостатики — препарати, що сприяють зупиненню кровотеч (група АТХ В02). До них належать *антифібринолітичні препарати* (група АТХ В02А) та вітамін К й ін. гемостатики (група АТХ В02В). Остання група включає А. з. системного застосування (препарати вітаміну К, фактори зсідання крові, фібриноген та ін.), а також місцеві гемостатики. Препарати вітаміну К для медичних цілей (фітоменадіон і менадіон) отримують синтетично. Вони підвищують зсідання крові, посилюючи синтез факторів протромбінового комплексу в печінці, прокоагулянтів, інгібітору коагуляції протейну С, білків, що зв'язують Кальцій у плазмі крові та тканинах (фітоменадіон) або синтезу в печінці факторів зсідання крові II, VII, IX та X та стабілізації проконвертину (менадіон). Застосовують для лікування та профілактики при станах, що супроводжуються геморагічним синдромом і гіпопротромбінемією. Фібриноген (людини) є природним складником крові, бере участь у кінцевій стадії процесу її

зсідання (утворення згустку). Застосовують при гіпо- та афібриногенемії, кровотечах у травматологічній, хірургічній, акушерсько-гінекологічній практиці. Ін. гемостатики для системного застосування (етамзилат, роміпlostим, ельтромбопаг та ін.) мають гемостатичний ефект за різними механізмами: стимулюють утворення фактору зсідання крові III, нормалізують адгезію тромбоцитів, підвищують стійкість капілярів, нормалізують їхню проникність, поліпшують мікроциркуляцію (етамзилат); мають тромбопоетичну дію (елтромбопаг). Препарат, отриманий на основі рекомбінантної ДНК-технології — роміпlostим (аналог тромбopoетину) — є стимулятором тромбopoезу. Застосовують для профілактики та лікування кровотеч різного генезу залежно від специфіки притаманних препаратам фармакол. властивостей. Як гемостатики системної дії використовують також засоби росл. походження (листя кропиви, кору калини та ін.) у вигляді настоїв, настоянок, екстрактів, зокрема при геморагічних діатезах, легеневих, ниркових, маткових, гемороїдальних кровотечах. Для мед. цілей є низка гемостатиків місцевої дії, у складі яких є желатин, фібрин, тромбін, окиснена целюлоза тощо (плівка й губка фібринна ізогенна, губка гемостатична колагенова, губка антисептична з канаміцином, желпластан та ін.), які застосовують для зупинення капілярних і паренхіматозних кровотеч унаслідок оперативних втручань, травм тощо.

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства. 16 изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / Ред. І. С. Чекман. 4-те вид. Вінниця, 2017.

А. Е. Левих, О. В. Хомяк

Антиген (від *анти...* і *ген*) — генетично чужорідна сполука, яка при введенні в орг-м тварини чи людини здатна стимулювати імунну відповідь (клітинну р-цію, утворення *антитіл*, *алергії*, *толерантності*) та специфічно реагувати з антитілами. А. — високомолекулярні органічні полімери, природні або синтетичні, з мол. масою понад 5 000 Д: білки, полісахариди, поліпептиди, ліпополісахариди, нуклеопротеїди, клітини ін. орг-му, бактерії та продукти їхньої життєдіяльності, віруси, мікроскоп. гриби та ін. За певних умов (мутації, різні негативні впливи) чужорідними можуть стати і власні клітини орг-му. А. властиві антигенність, імуногенність і специфічність. Тобто здатність індукувати утворення антитіл, а також стимулювати формування специфічного імунітету. Що складніша молекула А., то більша його імуногенність. А. складається з двох частин: високомолекулярного носія, який забезпечує мол. масу (білок або полісахарид), і детермінантної групи (епітопу), від якої залежить специфічність А. Це кінцева структура А., що має порівняно невеликі розміри (5–7 амінокислот). На одному носії може бути багато детермінантних груп і на кожній із них синтезуються окремі антитіла. Детермінантні групи А. розпізнаються рецепторними структурами антитіл та імунокомпетентних клітин. А. поділяють на повноцінні й неповноцінні (гаптени). Це складні вуглеводи, ліпіди та ін. речовини, які не здатні спричиняти утворення антитіл, але вступають із ними в специфіч-

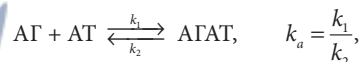
р-цію. Гаптени набувають властивостей повноцінних А. лише за умови сполучення їх із високимол. білком-носієм. За А. є відмінності між видами та окремими особинами всередині виду. Визначення видової або групової належності А. використовують у діагностиці інфекц. захворювань, під час переливання крові, пересаджування органів і тканин, ідентифікації біол. матеріалів тощо.

Лит.: Ройт А., Бростофф Дж., Мейл Д. Иммунология / Пер с англ. Москва, 2000; Галактионов В. Г. Эволюционная иммунология. Москва, 2005; Abbas A., Lichtman A., Pillel Sh. Basic Immunology: Functions and Disorders of the Immune System. Philadelphia, 2019.

І. І. Козиненко

Антиген — антитіло реакція — імунологічна реакція, що передбачає розпізнавання антитілом антигену і взаємодію з ним. А. — а. р. екзотермічна, відбувається з вивільненням 7,1 ккал/моль. Особливістю імунол. реакцій є висока специфічність взаємодії антитіл з антигенами. Механізм специфічності реакції полягає в точній відповідності простору конфігурацій детермінант антитіла й антигену. Просторова конфігурація поверхні заряду функт. центру антитіл визначається складом і перв. послідовністю амінокислотних залишків в N-кінцевих частинах важких і легких поліпептидів імуноглобуліну. При цьому варіабельність амінокислот в N-кінцевих частинах поліпептидів імуноглобулінів, що відрізняються різною специфічністю детермінант очікувано зростає, встановлено особливо мінливе розташування бл. 100 амінокислот. У людини виявлено 5 типів антитіл: імуноглобуліни G(γ), M(μ), A(α), D(δ), E(ε). В основі специфічності антитіл — перв. структура поліпептидів у молекулі, послідовність амінокислот у поліпептидах, що визначає стабільну простору конфігурацію поліпептидів і допускає реакцію з антигеном. Ступінь відповідності поліпептидних ланцюжків у детермінантах антитіла й антигену визначає специфічність і динаміку імунологічної реакції. Антитіла однакової специфічності можуть мати різну спорідненість до антигену. Розпізнавання антигену є основною умовою розвитку імунної реакції. У розпізнаванні продуктів метаболізму патогенних мікроорганізмів беруть участь ЛПС-зв'язуючий протеїн, C-реактивний білок, C1q компонент комплексу, а також природні та імунні антитіла. На мембранах фагоцитів є спец. рецептори для активних центрів цих молекул, призначені для поглинання патогенів, їх процесингу і презентації в імуногенній формі. Антиген може потрапити в організм через шкіру, дихальні шляхи, слизові оболонки ШКТ та уrogenітального тракту тощо. Імунний процес має генералізований характер: незалежно від місця потрапляння антигенів, залучені всі органи імунітету, що зумовлено циркуляцією лімфоїдних клітин між усіма лімфоїдними органами й тканинами. Клітини, що розпізнають антиген мають фагоцитарні (див. *Фагоцитоз*) властивості, на їхній поверхні є спец. молекули для розпізнавання антигенів. Взаємодія між антигеном і антитілом характеризується універсальністю і специфічністю, які зумовлені хім. природою антитіл, що як білки здатні взаємодіяти з антигенами різного хім. складу і виражені в багатьох видах хім. зв'язків, включно з такими як водень-водневі, вандерваальсові та кулонів-

ські сили. Утворення комплексу антиген — антитіло відбувається лише за умови одночасного наближення однакової кількості атомів детермінант антитіла й атомів детермінант антигену. Взаємодія антигену з антитілом є нековалентною, оберненою і може бути описана кінетичною формулою хімічної реакції першого порядку:

де k_1 — константа асоціації, k_2 — константа дисоціації комплексу антиген — тіло (АГАТ). Їхнє співвідношення — *константа афінності*, k_a характеризує ефективність утворення комплексу, виражається у зворотних молях і дорівнює оберненій концентрації вільного антигену, при якій у рівновазі зайнята антигеном половина зв'язуючих центрів антитіл, $[AT]=[AGAT]$. Зв'язування вважають специфічним, коли k_a перевищує 10^5 M^{-1} , тобто коли швидкість утворення комплексу перевищує швидкість його розпаду на 5 порядків. Для високоафінних антитіл $k_a > 10^8 \text{ M}^{-1}$. Реакція антиген — тіло відбувається зі зменшенням вільної енергії і є енергетично вигідною. Надлишок енергії використовується на необхідні конформаційні зміни в антигені та антитілі для досягнення оптимальної комплементарності. Сироваткові антитіла — це суміш антитіл із різною афінністю до антигену. Крім того, більшість природних антигенів несуть декілька антигенних детермінант. За фізіологічних умов зв'язування антигена антитілом призводить до його нейтралізації шляхом преципітації (розчинний антиген) або аглютинації (корпускулярний антиген) і виведення з організму за допомогою фагоцитуючих клітин імунної системи — нейтрофілів і макрофагів; до активації реакцій запалення, в тому числі, алергічних. На сьогодні, найчастіше взаємодію антигена з антитілом вивчають застосуванням імуноензимних та імунофлуоресцентних методів, які за чутливістю не поступаються радіоімунному аналізу, але використовують безпечні ензими та флуоресцентні мітки. Серед таких методів найпоширенішими є сорбційний імуно-ензимний аналіз (enzyme-linked immunosorbent assay, ELISA), Вестерн блоттинг (Western blotting), імуногістохімія та протокова цитофлуориметрія.

Лит.: Скок М. В. Основы иммунологии. Курс лекций. Київ, 2002; Вершигора А. Ю., Пастер Є. У., Колибо Д. В. Иммунология. Київ, 2005; Медична мікробіологія, вірусологія та імунологія / За ред. В. П. Широкова. 2-ге вид. 2011. Вінниця, 2011; Murphy K., Casey W. Janeway's Immunobiology, 9th ed. New York, 2016; Бендас В. В. Неплідність та деякі імунологічні фактори, що її спричиняють // Клініч. імунол. Алергол. Інфектол. 2017. № 1 (98); Іонов І. А., Комісова Т. Є., Сукач О. М. та ін. Сучасна імунологія. Харків, 2017.

М. В. Скок

Антигерой (від *анти...* та *герой*) — тип головного літературного героя, який позбавлений героїч. рис або наділений якразво негатив. рисами. Синонімами до А. є *трикстер* і байроніч. герой. Засади концепції А. простежуються в давньогрец. класич. драмах, текстах рим. сатири та прикладах ренесанс. л-ри. Термін «А.» уперше використано в критичному огляді роману Д. Дідро «Племінник Рамо» у 18 ст. Популяризоване поняття в епоху *романтизму*. До активного вжитку в літературознавстві термін потрапив

завдяки твору «Записки з підпілля» («Записки из подполья»; 1864) Ф. Достоевського. Літ. герой цього типу був породжений *дегуманізацією* сусп. життя. Основа діяння А. — нігілістичний бунт, позбавлений сусп. мети. У сучас. критиці термін «А.» застосовують до персонажів із подвійною мораллю, без чітких соц.-етич. принципів. Класич. приклади літ. А. — Емма Боварі Г. Флобера, Гекльберрі Фінн Марка Твена, Доріан Грей О. Вайлда, Чичиков М. Гоголя, Остап Бендер І. Льва та Є. Петрова, Арсен Люпен М. Леблана. Сучас. мист-во використовує образ А. в коміксах і кінофільмах.

Літ.: Герой і антигерой / За ред. Д. В. Затонського. Київ, 1965; Котова І. А. Поняття та ціннісна складові концептів ГЕРОЙ/АНТИГЕРОЙ в англомовному кінодискурсі // Наук. записки Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Філол. (мовознав.). 2013. Вип. 18; Котова І. А. Образна складова концептів ГЕРОЙ/АНТИГЕРОЙ в англомовному кінодискурсі // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2014. № 1103. Вип. 78; Живолупова Н. В. «Записки из подполья» Ф. М. Достоевского и субжанр «исповеди антигероя» в русской литературе второй половины 19-го–20-го века. Нижний Новгород, 2015.

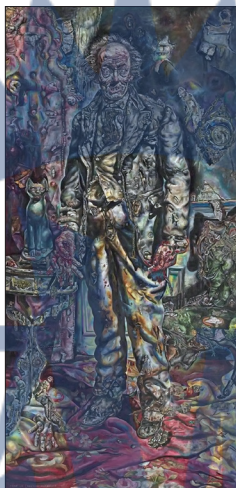
О. В. Білий

Антигіперон (від *анти...* і *гіперони*) — елементарна античастинка щодо маси гіперона.

Антигіпертензивні засоби (від *анти...*, *гіпер...* і лат. *tensio* — напруга), гіпотензивні засоби — лікарські препарати фармакол. груп різної хім. будови, що здатні знижувати *артеріальний тиск*; застосовують для лікування *гіпертензії артеріальної*. Згідно з рекомендаціями *Всесвітньої організації охорони здоров'я* (ВООЗ), як А. з. осн. групи застосовують діуретичні препарати (гідрохлортіазид, фуросемід та ін.); β -адреноблокатори (пропранолол, атенолол, небіволл та ін.) та α -, β -адреноблокатори (карведилол та ін.); *інгібітори* ангіотензинперетворюючого ферменту (каптоприл, еналаприл, фозиноприл та ін.); блокатори рецепторів ангіотензину II (лозартан, ірбесартан, епросартан та ін.); *блокатори кальцієвих каналів* (амлодипін, ніфедипін, верапаміл, дилтіазем та ін.). Як дод. групу препаратів використовують α_1 -адреноблокатори (празозин, доксazosин, теразозин); адреноміметики — агоністи центр. α_2 -адренорецепторів (клонідин, метилдопа); *симпатолітики* (препарати раувольфії зміїної: резерпін, раунатин); судинорозширювальні засоби (натрію нітропрусид, магнію сульфат, папаверин, дротаверин та ін.); агоністи імідазолінових (I_1) рецепторів (моксодонін); *інгібітори* реніну (аліскірен); гангліоблокатори (пентамін, бензогексоній). А. з. різних груп застосовують самостійно або в комбінаціях (напр., комбінації інгібітору АПФ або блокатора рецепторів ангіотензину II з діуретиком або блокатором кальцієвих каналів; β -адреноблокатора з блокатором кальцієвих каналів дигідропрідинового ряду). Вибір схем лікування залежить від *етіології*, провідних ланок *патогенезу* артеріальної гіпертензії, супутньої патології.

Літ.: Mancia G., Fagard R., Narkiewicz K. и др. Рекомендации по лечению артериальной гипертензии. ESH/ESC 2013 // Рос. кардиол. журн. 2014. № 1 (105); Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 3-тє вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2017.

Н. М. Серединська

Антигерой. Портрет Доріана Грея. Худ. Олбрайт Айвен, 1943–1944

Антигістамінні засоби (від *анти...* і *гістамін*) — лікарські препарати, що частково або повністю нівелюють біологічну дію гістаміну блокуванням різних підтипів гістамінових рецепторів. За впливом А. з. поділяють на блокатори H_1 - та H_2 -гістамінових рецепторів. Блокатори H_1 -рецепторів призначені для системного та/або місцевого застосування (групи АТХ R06A та D04A відповідно). Їх поділяють за часом створення та хім. будовою на препарати першого (дифенгідрамін, квіфенадін, прометазин, медгідролін, хлоропірамін), другого (лоратадин, цетиризин, терфенадін) та третього (дезлоратадин, фексофенадін) покоління. Блокатори H_1 -рецепторів усувають або зменшують спричинені гістаміном спазми непосмугованих (гладеньких) м'язів, підвищення проникності капілярів з розвитком набряку, зменшують гіпотензивний ефект та токсичність гістаміну, попереджують і полегшують перебіг алерг. реакцій. Можуть пригнічувати ЦНС. Для деяких H_1 -блокаторів характерні анестезувальні (дифенгідрамін) та антихолінергічні властивості (дифенгідрамін, прометазин, хлоропірамін), вони сповільнюють вивільнення та активність гістаміну та ін. «медіаторів» алергії і запалення (кетотифен, оксатомід). У мед. практиці блокатори H_1 -рецепторів застосовують переваж. при різних алерг. ураженнях шкіри та слиз. оболонок (кріпив'янка, ангіоневротичний набряк, сінна лихоманка, риніт (див. *Нежить*), кон'юнктивіт), при алерг. станах, пов'язаних із застосуванням медикаментів. Вони малоєфективні за *астми бронхіальної* та за *анафілактичного шоку*. Залежно від фармакол. особливостей А. з. також використовують й за ін. показань або вони можуть мати певні обмеження для застосування (напр., седативна та снодійна дії дифенгідраміну, хлоропіраміну та прометазину обмежують використання їх за амбулаторних умов хворими, робота яких потребує швидких фіз. і псих. реакцій). Ці обмеження не поширюються на препарати без вираженої седативної дії (напр., мебгідролін, цетиризин, лоратадин, дезлоратадин та ін.). Блокатори H_2 -рецепторів (група АТХ A02BA) є конкурентними антагоністами гістаміну, блокують H_2 -рецептори парієтальних клітин шлунку, істотно зменшуючи секрецію хлоридної кислоти, спричинену різноманітними подразниками, а також її базальну секрецію. Представником H_2 -рецепторів є ранітидин та фамотидин, які застосовують для лікування виразкової хвороби шлунку та дванадцятипалої кишки, при рефлюкс-езофагіті, ерозивному гастриті, дуоденіті. З урахуванням значення бактерії *хелікобактер пілорі* (*Helicobacter pylori*) у розвитку виразкової хвороби шлунку, створено препарат ранітидин вісмут цитрат, що поєднує властивості блокатора гістамінових H_2 -рецепторів із високою бактеріцидною активністю вісмуту цитрату щодо *хелікобактеру пілорі*.

Літ.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-тє вид. Вінниця, 2017.

В. А. Мороз

Антигітлерівська коаліція — військово-політичний союз держав, що виступили проти країн Осі (Німеччини, Японії, Італії) у Другій світовій

1939	Польща, Франція, Велика Британія, Нова Зеландія, Канада, Непал, ПАР
1940	Норвегія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Чехословаччина, Греція, Королівство Югославія
1941	СРСР, Монголія, США, Коста-Рика, Домініканська Республіка, Панама, Сальвадор, Гаїті, Гондурас, Нікарагуа, Республіка Китай, Гватемала, Куба
1942	Мексика, Бразилія, Ефіопська імперія
1943	Ірак, Болівія, Колумбія, Іран, Федеративна Народна Республіка Югославія
1944	Ліберія, Перу, Королівство Румунія, Болгарія, Сан-Маріно, Албанія
1945	Бахавалпур, Еквадор, Парагвай, Уругвай, Венесуела, Туреччина, Ліван, Саудівська Аравія, Аргентина, Чилі

Антигітлерівська коаліція.
Послідовність формування

війни. У процесі формування А. к. виокремлюють два основні етапи: перший — 01.09.1939–21.06.1941; другий — 22.06.1941–02.09.1945. Виникнення й діяльність А. к. на першому етапі пов'язано з нападом нацист. Німеччини на Польщу 01.09.1939 і початк. періодом Другої світової війни. Учасниками коаліції були Велика Британія і Франція, які висунули Німеччині ультиматум із метою припинити агресію; не отримавши відповіді, оголосили їй війну 03.09.1939. Після капітуляції Франції 22.06.1940 союзниками Великої Британії залишилися лише емігрант. уряди окупов. Німеччиною країн, які перебували в м. Лондоні. Другий етап у формуванні А. к. розпочався після нападу нацист. Німеччини на СРСР 22.06.1941. Унаслідок укладеної 12.07.1941 в м. Москві англо-рад. угоди про спільні дії у війні проти Німеччини утворилася друга А. к. В її основі — трикутник Велика Британія — СРСР — США, до якого згодом приєдналися ін. учасники. Політ. програмою другої А. к. була *Атлантична хартія* від 14.08.1941, запропонована президентом США Ф. Д. Рузвельтом. До неї через десять днів приєднався СРСР. Хартія стала першим документом, де було викладено цілі США та Великої Британії у війні та заг. тези про післявоєн. устрій світу. У грудні 1941 після нападу Японії на амер. базу Перл-Гарбор у Тихому ок. у Другу світову війну вступили США. Юридичне оформлення А. к. завершилося підписанням 01.01.1942 Вашингтон. декларації Об'єднаних Націй (26 д-в, зокрема 8 урядів у вигнанні; упродовж 1942–1945 до неї приєдналася ще 21 д-ва) про цілі у війні проти «гітлеризму». За формування й діяльності другої А. к. було укладено рад.-англ. договір про союз у війні проти Німеччини (26.05.1942; м. Лондон), рад.-амер. угода про принципи взаємодопомоги у веденні війни проти агресії (11.06.1942; м. Вашингтон), Рад.-франц. договір про союз і взаємодопомогу (10.12.1944; м. Москва), відбулися три конференції лідерів держав «великої трійки» — *Тегеранська конференція 1943* (29.11–01.12.1943), *Ялтинська конференція 1945* (04–11.02.1945) і *Потсдамська (17.07–02.08.1945)*, які визначили умови капітуляції нацист. Німеччини та її союзників, засади і принципи облаштування світу після Другої світової війни. Конференція 50 д-в у м. Сан-Франциско (США) 26.06.1945 ухвалила *Статут ООН*, введений в дію 24.12.1945. А. к. відіграла вирішальну роль у розгромі нацизму й фашизму, перемозі союзників у Другій світовій війні та створенні *Організації Об'єднаних Націй*.

Антигітлерівська коаліція.
Плакат із переліком держав-учасниць (станом на 1942)

Антиглобалізм. Класифікація

Лит.: История второй мировой войны 1939–1945 гг. : в 12 т. Москва, 1974–1975. Т. 3: Начало войны. Подготовка агрессии против СССР; Т. 4: Фашистская агрессия против СССР. Крах стратегии «молниеносной войны»; Ready J. L. Forgotten Allies: The Military Contribution of the Colonies, Exiled Governments, and Lesser Powers to the Allied Victory in World War II : in 2 vol. Jefferson, 1985; Weinberg G. L. A World at Arms: A Global History of World War II. 2nd ed. Cambridge, 2005; World War II: the Definitive Encyclopedia and Document Collection : in 5 vol. / Ed. by S. Tucker. Santa Barbara, 2016.

С. С. Троян

Антиглобалізм (від *анти...* і *глобалізм*) — суспільно-політичний рух, представники якого виступають проти міжнар. глобалізації. Саме негативні наслідки глобалізації спричинили появу А., прихильники якого об'єднані ідеєю протистояння міжнар. фін.-екон. ін-там (*Міжнародний валютний фонд*, *Банк світовий*, *Світова організація торгівлі*), транснац. корпораціям [«МакДональдс» («McDonald's»), «Найкі» («Nike»), «Іеп» («Gap») тощо], торг.-уряд. орг-ціям, із якими пов'язують загрозу демократії, правам людини, довкіллю, сусп.-вам країн, що розвиваються. Ідейним родоначальником А. вважають економіста, лауреата Нобелів. премії Дж. Тобіна. А. уперше заявив про себе 01.01.1994 (у шт. Чіапас, Мексика, започатковано виступи проти міжнар. інтеграції, нав'язаної згори). Першою вел. міжнар. акцією протесту антиглобалістів був виступ молоді в листопаді 1999 в м. Сієтлі (США), обраному для проведення конференції міністрів країн-учасниць СОТ. Початок діяльності антиглобаліст. громад. сил. Протести спрямовано проти зростання глобальної соц. нерівності, поглиблення прірви між якістю життя у найрозвиненіших і найбідніших країнах світу. Типовими є акції протесту проти самітів голів держав «великої вісімки». У складі А. виокремлюють: а) центр. зону (ядро руху), що формують орг-ції, які беруть участь у дзеркальних акціях, альтернативних до вел. міжнар. самітів і конференцій, містять у програмних документах і публ. заявах вимоги, спрямовані на боротьбу з *неолібералізмом*, — «Асоціація за податок Тобіна на користь громадян» (1998; Франція), «Глобальний рух народів» (1994; Мексика), «Селянський шлях» (1993; Франція), «Незалежний медіацентр» (1999; США), «Мережа прямої дії» (1999; США), «Повернемо собі вулиці» (1995; Велика Британія), «Масове суспільство» (1995; США) тощо; б) зону, найближчу до ядра, утворюють орг-ції, які можуть не брати участі в протест. акціях (чи брати нерегулярно), але визнані з боку ядра руху А. (профспілки, реліг., екол. орг-ції, орг-ції в країнах третього світу); в) зовн. зону, що формують орг-ції (терорист., реліг.-фундаменталіст., патріот. й націоналіст. характеру, які представляють т. з. консервативіст. А.), що заявляють про свою боротьбу з неолібералізмом чи його проявами, однак участі в акціях протесту не беруть; їх не визнають ядром антиглобаліст. руху. Антиглобаліст. орг-ції характеризують як радикальні політ. угруповання. Програма й діяльність антиглобалістів представлені такими осн. положеннями: для відновлення ба-

лансу світ. системи зх. країнам необхідно списати борги країн, що розвиваються, та колишніх соціалістичних; виробити нові правила міжнар. кредиту, що забороняють висувати умови, які обмежують суверенітет; замінити МВФ і Світовий банк системою регіон. банків, побудов. на дем. основі, однаково підзвітних усім країнам-учасникам; зх. світу відмовитися від знищення цивілізацій, які є альтернативними зх., і зупинити процес знищення нац. держав. Виділяють кілька форм А.: екон., фін., політ., інформ., гуманітар., екологічний. Соц. базою А. є різні за метою діяльності групи й орг-ції: націоналісти, фашисти, антифашисти, пацифісти, захисники тварин, анархісти, зелені, ізоляціоністи, представники секс. меншин, профспілк. орг-ції, при-

Антиглобалізм. Протести проти глобалізації в м. Единбурзі, Велика Британія, під час початку 31-го саміту G8, 2005

хильники гноблених релігій, представники молодіж., екол., студент. та антивоєн. рухів, борці за права людини, захисники прав споживачів, противники абортів, безробітні, студент-гіпі. Серед апологетів А. — З. Бауман, С. Джордж (нар. 1934; США), Н. Кляйн (1970; Канада), Д. Кортен (1937; США), Л. Ларуш (1922–2019; США), Субкоманданте Маркос (1957; Мексика), Н. Хомський та ін. Проявом руху А. є Всесвіт. соц. форум (ВСФ) — міжнар. зустріч, яку проводять щорічно (з 2001) на противагу Давоському форуму. Він об'єднує активістів багатьох рухів (зелені, активісти студент. і жін. рухів, неурядові орг-ції тощо) з усього світу. Регулярно відбуваються південноафр. (з 2001), европ. (з 2002), азійський (з 2003), середземномор. (з 2005), а також нац. і локальні соц. форуми (італ., індійський, укр., бостон., ліверпуль, а також Соц. форум США, Білорусі та Росії).

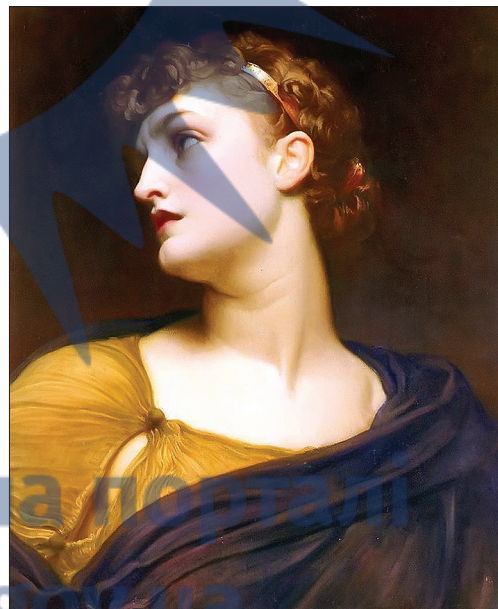
Дж.: Субкоманданте Маркос. Друга революція. Сапатисти против нового мирового порядка / Сост. А. Цветкова, О. Ясинского; пер. с исп. О. Ясинского. Москва, 2002; Klein N. No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies. New York, 2009.

Лит.: Мысляева И. Н. Глобализация и антиглобализм // ЭКО. 2002. № 12; Панарин А. С. Искушение глобализмом. Москва, 2002; Удовин С. Альтерглобализм — теория и практика «антиглобалистского движения». Москва, 2003; Антиглобализм и глобальное управление / Под ред. Д. Н. Пескова. Москва, 2006; Самойлов О. Ф. Теория та практика антиглобалистського руху // Пробл. міжнар. відносин. 2014. Вип. 9; Гавеля В. Л. Філософія глобальних процесів і антиглобалізм // Наук. праці Чорномор. держ. ун-ту ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська акад.». Сер.: Філософ. 2015. Т. 257. Вип. 245; Левченко Є. В. Глобалізм — антиглобалізм: особливості прояву // Софія. 2016. № 1 (5).

Б. Л. Дем'яненко

Антигона, Антигона (грец. Ἀντιγόνη) — 1) Персонаж грец. міфології та л-ри — донька Едіпа,

царя Фів, та Іокасти (в ін. варіанті — Евриганії, доньки царя флегіїв), сестра Ісмении, Етеокла та Полініка. За трагедією Софокла, після вигнання Едіпа з м. Фів А. не полишила сліпого батька в його поневіряннях і повернулася на батьківщину лише після смерті старого, коли семеро вожнів повели свої війська проти м. Фів. Брати А. не могли поділити між собою владу (Етеокл воював на боці Креонта, Полінік — його недругів) і загинули у двобої. Всупереч наказу Креонта похоронити Етеокла з почестями, а Полініка залишити непохованим, А. благала Ісмену вдвох здійснити похоронний обряд — інакше душа Полініка не впокоїться в царстві мертвих. Ісмения відмовилася, тоді А. сама присипала тіло брата землею. Схоплена вартою, вона полемізувала з царем-деспотом, і Креонт наказав замурувати її живцем. Діалог А. та Креонта — ідейний центр трагедії Софокла: тут свавільні людини, що суперечить божествен. законам, поступається «богів правді вічній». В «А.» Еврипіда син Креонта Гемон допоміг А. поховати брата, тож Креонт вирішив стратити їх обох, але закоханих врятував Діоніс, який наказав Креонтові одружити пару. За ін. версією міфу, Креонт доручив Гемону стратити А., однак Гемон обманув батька. Він переховував дружину в пастухів, потай виховуючи спільного сина. Коли хлопчик підріс і потрапив до м. Фів, Креонт упізнав його та знову вимагав стратити А. Гемон дотримався давньої обіцянки і вбив спершу А., а потім себе. Існує також варіант міфу, за яким А., не маючи достат. фіз. сили, тягла тіло Полініка до багаття волоком, тож ділянка між місцями двобою братів та їхнього похоронного вогнища називалася «во-

Антигона. Худ. Фредерік Лейтон, 1882

локом А.». В основі цієї сюжет. лінії — уявлення про магію священ. похоронного вогню: багаття тут горіло двома язиками полум'я, які не зливалися воедино, оскільки кожен із них очищав душу одного з братів. А. — символ дочірньої та сестрин. любові та самопожертви. У л-рі образ А. втілили у своїх творах Б. Брехт, Ж. Кокто, Ж. Расін та ін., у музиці — Д. Бортнянський, К. В. Глюк, Ф. Мендельсон, К. Сен-Санс.

2) Донька царя Фтії Еврітіона, яку батько одружив із Пелеєм, віддавши в посаг третину царства. А. ввела в оману, сказавши, що Пелей зрадив її з іншою. У відчаї А. покінчила життя самогубством.

3) Донька троянського царя Лаомедонта, сестра *Приама*, яка так пишалася своїм красивим волоссям, що почала порівнювати його з волоссям верх. богині *Гери*. Розгнівана Гера перетворила волосся дівчини на гадюк. Однак боги пожаліли А. й, коли та купалася, перетворили дівчину на чаплю, яка відтоді поїдає змій.

4) *Астероїд*, названий іменем А. (129 Antigone). Відкритий 05.02.1873.

Лит.: Fraisse S. La mythe d'Antigone. Paris, 1974; Давньогрецька трагедія / Пер. із старогрецьк. Б. Тен. Київ, 1981; Кун М. А. Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. О. М. Івченко. Київ, 1996; Давньогрецький театр / Упоряд. Л. Глушенко. Львів, 2010; Ковбасенко Ю. І. Антична література. 3-те вид., розшир. та допов. Київ, 2014; Reader in Tragedy: an Anthology of Classical Criticism to Contemporary Theory / Ed. by M. Nevitt, T. Pollard. London, 2019.

О. В. Наумовська

Антигуа і Барбуда. Прапор

Антигуа і Барбуда. Герб

Антигормони (від *анти...* і *гормони*) — речовини, що пригнічують дію гормонів. Різноманітна хім. будова А. визначається структурою тих гормонів, ефект яких вони блокують. А. білкових гормонів утворюються під час імунізації. Це *антитіла* до гормонів, які, з'єднуючись із гормонами, позбавляють їх біол. активності. Утворення А. може призводити до зниження лікувального ефекту в разі тривалого введення людині білкових гормонів. А. для кортикостероїдів і статевих гормонів та ін. небілкових сполук одержують синтетично. А. використовують у медицині, напр., під час лікування гормонозалежних пухлин.

Лит.: Brabander H. de, Verbeke R. Analysis of Anti-Hormones // TrAC Trends in Analytical Chemistry. 1984. Vol. 3. Is. 6; Ponzone R., Biglia N., Jacomuzzi M. et al. Anti-hormones in Prevention and Treatment of Breast Cancer // Annals of the New York Academy of Sciences. 2006. № 1089; Zarrow M. Experimental Endocrinology. Saint Louis, 2014.

Антигуа і Барбуда (англ. Antigua and Barbuda) — держава у Вест-Індії. Назву о. Антигуа дав Х. Колумб 1493 на честь Богородиці Антигуа, ікона з зображенням якої міститься в Кафедральному соборі Св. Марії в м. Севільї (Іспанія). Слово Антигуа в імені Богородиці пов'язане зі *Старим Заветом* (ісп. El Antiguo Testamento). Назва о. Барбуда походить від ісп. слова barbas — борода (довгі звислі листки пальм чи смоковниць, які росли на о-ві, нагадувало бороди; за ін. версією, бородатим було місц. індіан. населення). **ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ.** Д-ва розташ. на о-вах Антигуа, Барбуда та Редонда з групи Малих Антильських о-вів у *Карибському морі*. Геогр. координати — 17°03' пн. ш., 61°48' зх. д. Тер.: заг. — 442,6 км² (о. Антигуа — 280 км²; о. Барбуда — 161 км²; о. Редонда — 1,6 км²); суходіл — 442,6 км²; вода — 0 км²; берегова лінія — 153 км. **АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ.** Поділяється на 6 округів: Сент-Джордж, Сент-Джон, Сент-Мері, Сент-Пол, Сент-Пітер, Сент-Філіп і дві тер. — Барбуда й Редонда. Столиця — м. *Сент-Джонс*.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ. Державний гімн «Прекрасна Антигуа, ми славимо тебе!» (англ. «Fair Antigua, We Salute Thee»), затверджено 1981

після набуття держ. незалежності. Автор слів — Н. Г. Річардс, музики — В. Г. П. Чемберс.

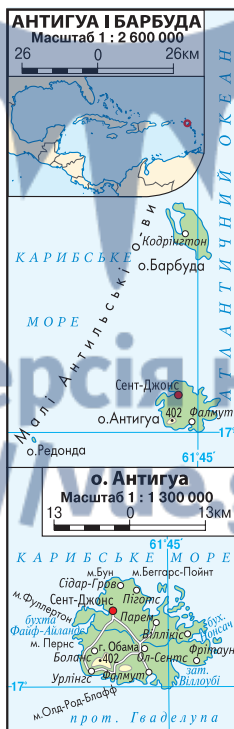
Державний прапор має вигляд горизонт. прямокутника зі співвідношенням ширини й довжини 3:2. Сегментований на 3 перевернуті трикутники. Червоне тло символізує наполегливість й енергію народу, жовтий, синій та білий кольори — сонце, Карибське м., пляжі країни. Чорний колір нагадує про афр. спадщину народу, символізує родючі ґрунти. Сонце, що сходить, — це початок нової ери зі здобуттям незалежності. Світло-блакитна смуга — символ надій та прагнень людей. V-форма означає перемогу. Прапор затверджено 27.02.1967.

Державний герб у верх. частині містить зображення ананаса — фрукта, яким славляться о-ви, поряд — рослин місц. флори (червоного гібіскусу, цукрової тростини, юки). Щит підтримує пара оленів. На щиті зображено сонце, що сходить, піднімаючись із синіх і білих хвиль моря. Сонце символізує початок, чорний фон — афр. походження багатьох громадян країни. На щиті перед морем зображено цукр. завод. Знизу — су-

Антигуа і Барбуда.

Парламент

вій із нац. девізом «Старанням кожного здійснюється суспільне». Герб затверджено 16.02.1967.

Державна мова — англійська.

Грошова одиниця — східно-карибський долар.

Державне свято — День незалежності (1 листопада). Урочистості та святкування тривають тиждень.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. А. і Б. — унітарна, парламент., представницька дем. монархія. Конституція прийнята 01.11.1981, що ознаменувало здобуття незалежності. Глава д-ви — брит. монарх, який призначає генерал-губернатора як віце-королів. представника за рекомендацією прем'єр-міністра А. і Б. Виконав. влада здійснюється Кабінетом Міністрів на чолі з прем'єр-міністром, яким стає лідер партії більшої в Палаті представників. Уряд країни підзвітний парламенту. Двопалат. парламент складається із Сенату та Палати представників. Сенат призначається на 5 р. генерал-губернатором, складається з 17 членів, з яких 11 призначають за рекомендацією уряду, 4 — опозиц. партії, 1 — Ради Барбуди, 1 — генерал-губернатора. Палата представників — 17 членів, що обираються на 5 р. О. Барбуда має значний рівень внутр. автономії. Рада Барбуди (засн. 1976) — орган місц. влади на о-ві. Складається з 11 членів, які обираються на 4 р. У його компетенції: комунальні послуги, транспорт, охорона здоров'я, с. г., лісове госп-во. А. і Б. є членом *Організації Східно-Карибських держав*, у межах якої діє спільна суд. система, представлена Сх.-Кариб. Верх. судом (засн. 1967). Штаб-

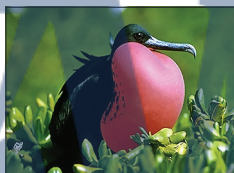
квартира цього органу — у д-ві *Сент-Люсії*. Верх. суд складається з Високого суду та Апеляц. суду. Вищим апеляц. судом є Брит. Суд. комітет Таємної ради. У його юрисдикції і трактування конституції. А. і Б. також є членом Кариб. суду, що здійснює судочинство в суд. спорах між д-вами Кариб. співтовариства. Внутр. судова система А. і Б. включає Високий суд (орган конституц. контролю) та Магістрат. суд (розглядає цивільні і кримінальні справи).

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. і Б. — член *Організації Об'єднаних Націй* (з 1981) та ін. міжнар. орг-цій.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Найдавніші поселення представників збиральничко-мислив. культури на тер. сучас. о-вів А. і Б. датуються кін. 4 — поч. 3 тис. до н. е. Більшість ранніх поселень і знахідок кам'яних знарядь їхніх мешканців розташовано на узбережжі о. Антигуа. Пам'ятки кераміки з'явилися на тер. А. і Б. в 3–2 ст. до н. е., коли на Малі Антильські о-ви з пн. узбережжя Пд. Америки мігрували представники Саладоїдної археол. культури (вважаються представниками аравакської мовної сім'ї). Упродовж наступ. століть тривав розвиток цієї культури, до 8–9 ст. її поселення перетворилися на рибальські селища. Вони розташовувалися на мор. березі, біля багатих рибою коралових рифів. Представники цієї культури почали займатися с. г. (виращування маниоки, батату, бавовни й тютюну). Аравакське нас. частково залишило Антигуа й сусід. о-ви під тиском племен карибів і частково змішалось з ними. 1493 о-ви А. і Б. було відкрито Х. Колумбом, проте постійного европ. нас. тут не було до 1632, коли о. Антигуа разом із сусід. о-вами перейшов під владу Англії. Із сер. 17 ст. на о-вах створювалися плантації цукр. тростини, тютюну, імбиру тощо, однак на межі 17–18 ст. ін. культури витіснила цукрова тростина як найприбутковіша. У 1-й пол. 18 ст. із зх. районів Африки на о-ви масово завозили рабів для роботи на плантаціях. Поряд із ними використовували приму-

сову працю корінного населення. У колоніальний період кількість корінного нас. значно зменшилася внаслідок поширення европ. і афр. хвороб та через нестачу білкової їжі (корінне нас. мало підвищену потребу в білку через те, що його раціон протягом багатьох поколінь складався переважно з риби). О. Антигуа був транзитним пунктом для перевезення рабів до ін. колоній. Упродовж 1725–1854 о. Антигуа також був однією з найбільших баз брит. військ. флоту. У сер. 18 ст. постачання нових рабів з Африки припинилося, однак рабство в колонії було скасовано лише 1834. Після його ліквідації кол. раби здебільшого продовжували працювати на плантаціях за наймом. До 20 ст. в екон. й культ. житті о-вів зберігалася сувора ієрархія з обмеженням прав чорношкір. нас., незначною кількістю змішаних шлюбів тощо, однак після поширення обов'язкової заг. освіти межі між різн. категоріями нас. стали менш чіткими. Унаслідок завезення рабів з Африки у 18 ст. та високого природ. приросту пізніше чорношкіре нас. стало переважати. Внутр. культ. й етнічні межі між вихідцями з різних регіонів Африки стиралися, уже в 19 ст. місцеве чорношкіре нас. було повністю англізоване. Соц. статус чорношкірого нас. був низький до поч. 20 ст., коли створено орг-цію взаємодопомоги чорношкірих «Загальний союз кучерявих» (англ. «*Ulotrichian Universal Union*», навмисно вказано будову волосся, а не колір шкіри, згадка про який сприймалася як нагадування про рабство). Ця орг-ція виконувала роль профспілки й координувала екон. виступи чорношкірих, що вплинуло на покращення умов праці. Усі ці дії разом із запровадженням обов'язкової заг. освіти зумовили суттєве поліпшення рівня життя осн. маси нас. та зростання ролі чорношкірих у політ., культ. й сусп. житті. 1939 політик В. Берд (1910–1999) заснував Антигуан. профспілку (перша за часом створення й найбільша профспілка країни), 1946 — організаційно пов'язану з нею помірковано ліву Лейборист. партію Антигуа (згодом названа Лейборист. партією А. і Б.). 1951 на Антигуа й сусід. о-вах було проведено перші заг. вибори. 1958 Антигуа увійшла до складу Федерації Вест-Індії, якій планувалося надати незалежність як єдиному політ. утворенню, однак 1962 знову стала окр. володінням через розпуск федерації. 1967 Антигуа отримала статус асоційованої д-ви з повним внутр. самоуправлінням, яка делегувала Великій Британії право здійснювати її зовнішньополіт. представництво й забезпечувати її оборону. Після поразки Лейборист. партії Антигуа на виборах 1971 уряд було сформовано ін. лівою партією — Прогресив. робітничим союзом, який виступав за пришвидшену підготовку до проголошення незалежності. Попри це, незалежність А. і Б. проголошено 1981, через кілька років після повернення до влади Лейборист. партії Антигуа (1976). У 1990-х і 2000-х у країні кілька разів відбувалися корупц. скандали, пов'язані з лідерами Лейборист. партії Антигуа. Їхнім наслідком стала перемога під антикорупц. гаслами 2004 опозиц. Об'єднаної прогресив. партії (2014 вона програла вибори Лейборист. партії Антигуа).

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. У країні діє двопартійна система. Дві провідні партії: Лейборист. партія А. і Б. та Об'єднана прогресив. партія. Лейбористська партія А. і Б. утворилася в 1946 на основі профспілк. руху. Партія пере-

Антигуа і Барбуда. Фрегат (*Fregata magnificens*)

Антигуа і Барбуда. Участь у міжнародних організаціях

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй; Рух Неприєднання; Група 77; Співдружність націй
Військово-політичні та правоохоронні організації	Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол); Організація із заборони ядерної зброї у Латинській Америці; Міжнародний кримінальний суд; Організація із заборони хімічної зброї
Міжнародні економічні об'єднання	Продовольча та сільськогосподарська організація ООН; Міжнародний Фонд Сільськогосподарського розвитку; Міжнародна організація праці; Міжнародна конфедерація профспілок; Всесвітня федерація профспілок; Світова організація торгівлі; Конференція ООН з торгівлі та розвитку; Міжнародна торгова палата; Багатостороння агенція з гарантування інвестицій; Петрокарибе
Регіональні організації	Країни Африки, Карибського басейну і Тихоокеанського регіону; Альянс Малих Острівних Держав; Організація Американських держав; Карибський Комітет; Співдружність країн Латинської Америки і Карибського басейну; Організація Східнокарибських держав
Валютно-фінансові організації	Міжнародна фінансова корпорація; Міжнародний валютний фонд; Міжнародний банк реконструкції і розвитку; Карибський банк розвитку
Гуманітарні організації	Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна організація з міграції
Інші міжнародні організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна морська організація; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Всесвітній міжнародний поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація; Міжнародна організація рухомого супутникового зв'язку

магала та отримувала більшість у парламенті на всіх виборах із 1951 (за винятком 1971, 2004, 2009). Правляча впродовж 1960–1971, 1976–2004 та з 2014.

Об'єднана прогресивна партія — лівоцентристська партія, утворена 1992 внаслідок об'єднання трьох партій: Карибського визвольного руху Антигуа, Прогресив. лейборист. руху та Об'єднаної нац.-дем. партії. Керівна протягом 2004–2014.

Третя сила — Народний рух Барбуди, що виступає за самостійність о. Барбуда. Ін. партії не здобувають представництва в парламенті. ПРИРОДА. З погляду біогеогр. районування о-ви Антигуа і Барбуда належать до Неотропічної області царства Неогей.

Антигуа і Барбуда.
Англійська гавань

Рельєф. О-ви є частиною вулканіч. острівної дуги в сейсмоактив. зоні, складені переважно кораловими вапняками, оточені кораловими рифами. Поверхня низинна, з окр. пагорбами. О. Антигуа — вел. вапнякове плато, найвища точка — г. Обама (402 м). О. Барбуда — рівнинний кораловий острів, найвища точка — пагорб Ліндсі (44 м над рів. м). О. Редонда — згаслий вулкан, найвища точка — 305 м.

Клімат. Клімат — тропічний морський. Середня т-ра січня — +25 °С, липня — +30 °С. Серед. річна норма опадів становить 1000–1300 мм, вологий сезон припадає на травень — листопад. Літні тропіч. урагани завдають вел. шкоди. Питної води бракує. О-ви періодично потерпають від сильних посух і тропіч. штормів.

Внутрішні води. На тер. о-вів немає жодної річки або озера. Джерелами прісної води є підзем. води, що отримують з артезіан. колодязів. 1970 побудовано установки з опріснення мор. води.

Ґрунти. Наявні піщані, суглинні, вапняні та ін. ґрунти. Землі с.-г. призначення займають 20,5 % тер. країни, рілля — 9,1 %, постійні зерн. культури — 2,3 %, постійні пасовища — 9,1 %, ліс — 22,3 %, ін. землі — 57,2 % (2011).

Рослинний світ. На найбільшому з о-вів архіпелагу, о. Антигуа, ліси відсутні, рослин. ландшафт складають бідні с.-г. угіддя й сади. На о. Барбуда і на безлюдн. о. Гайана збереглося багато невеликих лісів природного походження. Безлюд. о. Редонда є одним вел. природ. парком.

Ґрунтовий покрив вел. частини тер. о-вів — піщаний, лише на деяких ділянках ґрунт родючий за рахунок вмісту в ньому вулканіч. попелу. Серед найпоширеніших рослин о-вів горлянкове дерево (*Crescentia cujete*), акація Фарнеза (*Acacia farnesiana*), канела вінтерана (*Canella winterana*), кактуси роду *Cephalocereus*, кораліта (*Antigonon leptopus*), плюмерія червона (*Plumeria rubra*), різні види бугенвіллі (*Bougainvillea*), алое (*Aloe*), агав (*Agave*) тощо.

Тваринний світ. Надзвичайно різноманітний, найбагатіший за видовим різноманіттям комахи, риби, плазуни і птахи. Серед плазунів у фауні о-вів — ящірки, вужі та мор. черепахи. У навколиш. водах живе безліч риб, ракоподібних, є угруповання коралових рифів. Для охорони екосистем коралових о-вів створені морські парки. На о. Барбуда гніздиться близько 5 000 фрегатів карибських (*Fregata magnificens*).

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 93 581 особа, густота — 211,5 осіб/км² (2016, оцінка). Склад нас. за етніч. групами (2011, оцінка): афроамериканці (87,3 %), мішаного походження (4,7 %), латиноамериканці (2,7 %), європейці (1,6 %), а також ін. (2,7 %) і невизначені (бл. 1 %). За реліг. групами (2011, оцінка): 77 % є християнами, серед них англіканці (17,6 %), адвентисти сьомого дня (12,4 %), п'ятидесятники (12,2 %), католики (8,2 %), баптисти (3,6 %) та ін.; нерелігійні (бл. 6 %). Серед представників ін. конфесій — мусульмани, бахаї, растафаріанці тощо. Вікова структура нас. (2016, оцінка): від 0 до 14 р. — 23,36 %, від 15 до 24 р. — 17 %, від 25 до 54 р. — 42,31 %, від 55 до 64 р. — 9,53 %, 65 р. і старше — 7,8 %. Серед. вік нас. становить 31,6 р. Коефіцієнт народжуваності — 15,8 на 1 000 осіб, смертності — 5,7 на 1 000 осіб (2016). Міграц. приріст — 2,2 на 1 000 осіб (2016). Рівень урбанізації становить бл. 23,8 % (2014). Найбільше місто (2016, оцінка) — Сент-Джонс (бл. 22 тис. осіб).

ГОСПОДАРСТВО. Країна характеризується вел. часткою держ. власності на засоби вироб. й землю, що відображається в регулюванні цін на товари та встановлення мит. зборів. 2000 створено зону вільної торгівлі, де розвивається офшор. бізнес. Тут розвинуте вир-во барвників на експорт, меблів і гальваніч. елементів. 2015 ВВП А. і Б. становив 2,209 млрд доларів США (за паритетом купів. спроможності). ВВП на душу нас. — 24 800 дол. США, зростання ВВП — 4,1 %, інфляція — 2,4 %. Структура ВВП за секторами (2015): послуги (77,5 %), пром-сть (20,2 %), с. г. (2,3 %). Держ. борг становив 92,7 % від ВВП (2016), труд. ресурси (робоча сила) — 30 тис. осіб (1991). Зайнятість труд. ресурсів (1983): послуги (82 %), пром-сть (11 %), с. г. (7 %). Рівень безробіття становить 11 % (2014).

Промисловість. Темпи приросту –3 % (2017). Серед традиційних напрямів вир-ва — виготовлення рому (1,5 млн л; 2015). На о. Антигуа — нафтопереробка, на о. Барбуда — видобуток піску. Пром-сть представлена кустар. виробами та орієнтованим на експорт складанням радіоапаратури. Електроенергію — 115 млн кВт·год (2010) — виробляють невеликі ТЕС, що працюють на мазуті та дизельному паливі. Здійснюється виготовлення одягу й постільної білизни.

Сільське господарство. Галузь ґрунтується переважно на держ. володінні землею. Потреба в харч. продуктах задовольняється через

імпорт, постачання. Вирощують с.-г. продукцію: овочі (1,8 тис. т; 2002), фрукти (8,6 тис. т; 2002), цукр, тростину, бавовник. Розвиток сектору гальмує дефіцит води, обмеженість труд. ресурсів. Станом на 2002 розводять ВРХ (13,8 тис. голів), свиней (5,3 тис. голів), овець (18 тис. голів), кіз (34,5 тис. голів), курей (95 тис. особин). Розвинуте також мор. рибальство (1,5 тис. т), здійснюється експорт омарів.

Сфера обслуговування. У секторі зайнято 4/5 актив. нас. Завдяки природ. середовищу туризм забезпечує 60 % ВВП і 40 % усіх інвестицій. Кількість відвідувачів на 2016 — 265 тис. осіб. З 1980-х розвивається сфера фін. послуг. Діє Східнокариб. центр. банк. Д-ва належить до офшорної зони. Кількість офшор. банків від 1993 до кін. 1996 збільшилася до 58, потім зменшилася під тиском США і Великої Британії. **Транспорт.** На 2002 переважають автомобільні дороги (1 165 км), з них із твердим покриттям — 384 км. Збереглася залізнич. вузька колія (77 км), якою транспортувалася цукр. тростина. Найбільший мор. порт — Сент-Джонс. На о. Антигуа діє міжнар. аеропорт ім. В. Берда. На о. Барбуда злітно-посадкова смуга без покриття.

Торівля. А. і Б. має дефіцит. баланс зовн. торгівлі. Експорт — 61,3 млн дол. США, імпорт — 420,7 млн дол. США (2017). Осн. статті експорту на 2016: нафтопродукти (24,6 млн дол. США), постільна білизна, комплектуючі до побут. електротехніки, транспорт. обслуговування (151 млн дол. США), харчі. Геогр. напрям експорту А. і Б. (2016): Велика Британія (12,7 %), Камерун (7,2 %), Німеччина (5,5 %), США (4,5 %). Розвивається співробітництво з Китаєм в інвестиц. сфері й туризмі. Осн. статті імпорту: спожив. товари (31,5 %), машини та обладнання (18,2 %), харчі (17,4 %), легкові автомобілі (8,8 %), нафта (8 %). Країни-імпортери (2016): США (44,3 %), Японія (4,7 %), Китай (4,1 %), а також Велика Британія та країни Кариб. регіону. Зв'язок. Власником телефон. мережі є компанія «Кабель і бездротовий зв'язок» («Cable & Wireless»; Велика Британія). Кількість мобільних телефонів (2016, оцінка) — 126 тис. (136 одиниць на 100 осіб), інтернет-користувачів — 60 тис. осіб (65 %).

ОСВІТА І НАУКА. Система навчання: дошкільна освіта для дітей віком 3–4 р.; початкова, що триває 7 р. (діти віком 5–11 р.); серед. триває 5 р. (3 р. неповна, 2 р. повна) для дітей віком 12–16 р., профес.-тех. та вища (студенти з 17 р.). Навчання для дітей віком від 5 до 14 р. обов'язкове і безкоштовне. Заклади освіти та виховання державні і приватні (бл. 50 %). Є центри обслуговування дітей з обмеж. можливостями, растафаріанська школа. Рівень грамотності нас. один із найвищих у регіоні (бл. 99 %). Управління освітою здійснює Міністерство освіти, науки і технологій, також діють Консультатив. рада з питань освіти, Апеляц. суд із питань освіти. Вища освіта представлена: Держ. коледжем Антигуа (1977), Міжнар. технол. ін-том А. і Б. (1997), Ун-том мед. наук (1982), Амер. ун-том Антигуа (2004), філіалом Ун-ту Вест-Індії. Наук. установа Дослідницький центр Барбуди займається дослідженнями в галузі екології, ведення госп-ва, біології, археології.

КУЛЬТУРА. На тер. А. і Б. збереглися брит. військ. споруди, серед яких — будівля арсеналу

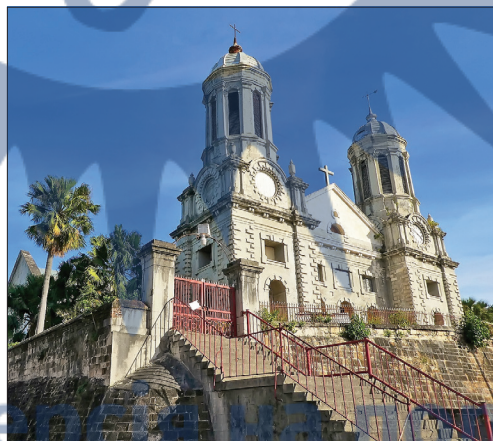
(1743), форти Берклі (1740-ті), доки Нельсона в Англ. гавані м. Сент-Джонс, де функціонує Музей верфі адм. Нельсона (1997). Центр. музей країни — Музей А. і Б. (1985), у віданні якого перебуває музей *просто неба* на цукр. плантації Беттіз-Хоуп (1995). Нац. б-ка А. і Б. (засн. 1854) розташована в м. Сент-Джонс. Є б-ки при унтах. 1983 засн. Бібліотечну асоціацію.

Антигуа і Барбуда.
Центральний музей країни

РЕЛІГІЯ. Конституція 1981 (ст. 11) гарантує свободу віросповідання. Священнослужителям заборонено балотуватися до парламенту. Школа відокремлена від церкви. Катол. церква, Англікан. церква, громади моравських братів, методистів, *Армії порятунку* є членами Християн. ради А. і Б.

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. Преса. «Зе Воркерз войс» («The Worker's Voice») — щотижн. газета, видається в м. Сент-Джонсі з 1944, офіц. друк. орган Лейборист. партії А. і Б. та Профес. і робітничої спілки Антигуа; «Антигуа сан» («Antigua Sun») — щоден. газета, видається в м. Сент-

Антигуа і Барбуда. Собор
Сент-Джонс у столиці

Джонсі з 1997; «Дейлі обсервер» («Daily Observer») — щоден. газета, видається у м. Сент-Джонсі.

Радіо, телебачення. Діють радіостанції: «Антигуа енд Барбуда бродкастинг сервіс» («Antigua and Barbuda Broadcasting Service»), урядова радіомов. служба Антигуа; «АБС Радіо» («ABS Radio»), засн. 1956. Крім того, ведуть мовлення кілька приват. радіостанцій. Телеканал «АБС Телебачення» («ABS Television») засн. 1964. Ведуть мовлення також амер. телеканали.

ЛІТЕРАТУРА. Л-ра країни є складником кариб. англомов. л-ри, спільної для англомов. країн Ка-

риб. регіону: А. і Б., Барбадосу, Ямайки, Гайани, Тринідаду і Тобаго тощо. Вона перебуває під значним культ. впливом західноафр. нар. культур, Великої Британії та США. Першими пись-

Антигуа і Барбуда. Вид на столицю

менницями в історії л-ри А. і Б. і, водночас, першими чорношкір. письменницями на Кариб. о-вах стали Е. Гарт Твейтс (1772–1833) і Е. Гарт Гілберт (1768–1834). Вони працювали в жанрах біографії та проповідниц. л-ри, а також займалися освітою чорношкір. нас., зокрема, чорношкір. жінок та проводили аболіціоніст. агітацію (див. *Аболіціонізм*). Актив. літ. життя в колоніал. період на о-вах не було. Певна активізація стає помітною вже у 2-й пол. 20 ст. Особливо став помітним спалах літ. та публіцист. активності в А. і Б. та серед вихідців після початку трансляції Всесвітньою службою Бі-бі-сі (BBC) радіопередачі «Карибські голоси» («Caribbean Voices»), присвяченої творчості англomов. письменників кариб. країн і колоній, а також після створення 1968 сусп.-політ. ліворадикальної газ. «Аутлет» («Outlet») — друк. органу Кариб. визвольного руху Антигуа. Помітною фігурою поч. 21 ст. стає антигуансько-амер. романістка й есеїстка Дж. Кінкейд (справжнє ім'я — Е. Поттер Річард-

Антигуа і Барбуда. пляж (затока Карлайл)

сон; нар. 1949). Письменниця розпочала літ. кар'єру після переїзду до США й здобуття там освіти, стала відомою завдяки публікаціям у журн. «Пєріс Рєв'ю» («The Paris Review») та «Нью Йоркер» («New Yorker») у 1-й пол. 1970-х. Із сер. 1980-х бере актив. участь у культ. житті А. і Б., регулярно відвідує країну. Вагоме місце в її тво-

рах посідають теми *колоніалізму, постколоніалізму й неокolonіалізму, расизму, гендер. проблем, сексуальності, відносин між матір'ю й дочкою*. У її творах постійно фігурують мотиви, пов'язані з колоніал. спадком кариб. країн і, зокрема, А. і Б. Значним представником А. і Б. в літ. житті Кариб. о-вів став Й. Мак-Доналд (нар. 1933), літератор антигуан.-триніад. зміш. походження, який живе та працює в Гайані. Його твори неодноразово читалися у випусках передачі Бі-бі-сі «Карибські голоси», крім того, він активно дописував до антигуан. опозиц. газ. «Аутлет» («Outlet»). Роман А. Мак-Доналда «Дерево колибри», або «Сесбанія» («The Humming-Bird Tree», 1969; екранізовано 1992) вважається класикою кариб. л-ри й включений до шкільних програм низки англomов. кариб. країн. Він є автором числен. поетич. творів і оповідань, опубл. у літ. журналах кариб. країн і США та окр. збірками. 1970 він став членом Королів. літ. т-ва (Велика Британія), 1991 та 2007 його творчість було відзначено Кариб. літ. премією (номінація «Поезія»). Ін. відомі постаті сучас. л-ри: М.-Е. Джон (нар. 1963), znana завдяки роману «Те, що не спалити» («Unburnable»; 2006) у жанрі сімейної саги — це історія кількох поколінь однієї родини чорношкірих на Кариб. о-вах та у США з описами рабства і його спадку в сучас. культурі. Серед молодших літераторів найпомітнішою є драматург, кіносценаристка і громад. діячка З. Ейрелл (нар. 1983), відома завдяки п'єсам «Забуте» («The Forgotten»), «Світло в темряві» («Light in the Dark»), низці оповідань. У центрі уваги її творчості — боротьба за права жінок і дітей. МИСТЕЦТВО. Гол. культ. подіями на А. і Б. є Вітрильний тиждень (проводиться у квітні) і Карнавал (святкують у серпні). Останній — це свято визволення з рабства, яке відбулося 01.08.1838. Карнавал проходить щороку від кінця липня до першого вівторка серпня. Найважливіший день — джоувєрт (або юве), коли більшість нас. о-ва спостерігає за грою виконавців на латун. і сталевих барабанах. На о. Барбуда щорічний також проходить карнавал «Карібана», що триває 5 днів. Усі місцеві карнавали супроводжуються масовим вулич. дійством, муз., танц. й театралізов. виставами. Кожного вересня проводиться популярний міжнар. муз. фестиваль «Де Джем Фєстївал», на який приїжджають діджеї з країн Кариб. бас., США і Великої Британії. Музика А. і Б., хоча й зазнала певного впливу європ. стилів, має афр. риси, тому що в основі її — мелодії зх. африканців, яких завозили як рабів. Країна є другим домом для багатьох пан-кариб. жанрів популяр. музики, зокрема каліпсо, соко, стил-драм, зук і *reggè*. Саместилдрам і каліпсо є чільним складником сучас. антигуан. популяр. музики; обидва стилі походять із традиц. музики Тринідаду і Тобаго.

СПОРТ. Найпопулярнішим видом спорту є *крикет*. Розвинені також *футбол, вітрильний спорт, серфінг, легка атлетика, теніс*. Команда А. і Б. бере участь у Літніх Олімпійських іграх від 1976 (окрім 1980).

УКРАЇНА ТА А. і Б. Дипломат. відносини України з А. і Б. встановлено 17.03.1993. Відомостей про укр. діаспору в країні немає. 06.02.2018 між Україною та А. і Б. підписано угоду про взаємне скасування візового режиму, що передбачає можливість перебування у країні до 90 днів упродовж 180 днів.

Lim.: The Antigua and Barbuda Constitution Order. New York, 1981; Antigua i Барбуда // Юридична енциклопедія : в 6 т. Київ, 1998. Т. 1; Directory of Commonwealth Law Schools 2003–2004. London, 2003; Frohnsdorff G. «Before the Public»: Some Early Libraries of Antigua // Libraries & Culture. 2003. Vol. 38. № 1; Дербишайр Д., Дербишайр Я. Политическисистемы мира : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 2004. Т. 1; Володина Н. В. Особенности конституционно-правового регулирования отношений государства и религиозных объединений на американском континенте в островных государствах (Антигуа и Барбуда, Барбадос, Гайана, содружество Доминики, Гренада) // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Сер.: Юрид. науки. 2014. № 4; Stadon J., Weston H., Drynan K. Insight Guides: Antigua & Barbuda Pocket Guide. Singapore, 2016; Siegel P. E. Island Historical Ecology: Socionatural Landscapes of the Eastern and Southern. New York, 2018.

Антигуа-Гватемала (ісп. La Antigua Guatemala), місто Антигуа (ісп. Ciudad de Antigua) — історичне місто, столиця колоніал. *Гватемали* в 16–18 ст., тепер адм. центр деп. Сакатепекес, Гватемала; об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО*

Антигуа-Гватемала. Арка Санта-Катаріна

(з 1979). А.-Г. в перекладі з ісп. означає «давня Гватемала». Третя столиця Гватемали засн. 1543 під назвою Сантьяго-де-лос-Кабальерос. Понад 200 р. тут була розташована резиденція уряду військ. губернатора генерал-капітанства Гватемала — адм. одиниці, яка охоплювала практично всю Центр. Америку й теперіш. шт. Чіапас (Мексика). 1566 ісп. король *Філіп II* надав місту нову назву «Вельми шляхетне й дуже вірне місто Сантьяго лицарів Гватемали». 1773 зруйноване землетрусом Санта-Марта. Було вирішено заснувати нову столицю, але частина мешканців залишилися в м. Сантьяго, яке стали називати Антигуа, тобто «стародавнє». З кінця 19 ст. в околицях міста вирощують каву, важливий продукт експорту країни. 1944 стародавнє місто оголошено нац. пам'яткою, 1965 Панамер. ін-т географії та історії оголосив його амер. іст. пам'яткою. А.-Г. — місто-музей, гол. турист. центр країни, зразок *архітектури* ісп. *Відродження* та *бароко*. Більшість будівель у місті в період до 1773 спроектував військ. арх. Джованні (або Хуан) Баттіста Антонеллі (поч. 16 ст. — 1588; Італія). В архітектурі житл. приміщень домінує вплив арабо-ісп. стилю *мудехар*. Пам'ятки: Паласіо-де-лос-Капітанес-Генералес (1549–1568; перебудовано 1763–1764, арх. Л. Діес Наварро), ратуша (1739–1743, арх. Д. де Поррес), ун-т Сан-Карлос (1773, арх. Х. М. Рамірес), *монастир* із *церквою* Нуестра-Сеньора-де-ла-Мерсед (17 ст., перебудовано 1760). Найбільший в Центр. Аме-

риці монастир Санта-Домінго 1989 перебудовано в 5-зірковий готель-музей. Діють Колоніальний музей (1936), Музей старовин. книги (1956), Музей Сантьяго (1956) тощо. А.-Г. зберегла свідчення впливу ісп. культури на регіон. Міські релігійні, урядові, житлові споруди є показовими прикладами ісп. колоніал. архітектури. Тут розвинувся особливий різновид барокового стилю, т. з. антигуан. бароко (ісп. barroco anti-gueño), пристосований до особливостей регіонів із підвищеною сейсміч. активністю. Місто є одним із найдавніших і найпоказовіших прикладів міськ. планування в Лат. Америці.

Лім.: Утко Е. В. Сокровища человечества. 981 памятник Всемирного наследия ЮНЕСКО. 2-е изд. Москва, 2013; Утко Е. В. 100 мест всемирного наследия ЮНЕСКО. Москва, 2014; 1000 лучших впечатлений, которые все мечтают испытать. Москва, 2017; Garín A., Juárez M., Serrano J. 20 historias alrededor del parque de la Antigua Guatemala. Guatemala, 2016.

Антидарвінізм (від *анти...* і *дарвінізм*) — низка здебільшого наук. еволюц. концепцій (*автогенез*, *номогенез*, *ортогенез*, *сальтаціонізм*, *мутаціонізм*, *теорія нейтральної еволюції* тощо), що базуються на визнанні ролі об'єктивних іст. перетворень у розвитку і становленні живої природи, але без участі *природного добору* як рушійної сили *еволюції*. Концепції А. сформувалися переважно у 20 ст. як альтернативи класич. *дарвінізму* й *синтетичної теорії еволюції*. Їх об'єднує або заперечення природ. добору як провідного чинника еволюції, або навіть повне його невизнання як об'єктив. природ. явища. Ідеол. основою А. є критика осн. постулатів дарвінізму (положень про адаптив. характер еволюції, природ. добір як рушійну силу еволюції, поняття про «найпристосованіший організм» тощо) й акцентування уваги на нерозв'язаних дарвінізмом питаннях. Зокрема, йдеться про неможливість пояснити стрибкоподіб. характер видоутворення або нейтральний характер нуклеотид. заміщень. Одним із новітніх напрямів А. є нейтральна теорія еволюції, згідно з якою молекулярно-генет. зміни мають непристосувальний, нейтр. характер. Сучас. А. слід відрізняти від різних форм *неоламаркізму*, що ґрунтуються на хиб. уявленнях про успадкування набутих за життя ознак, а також від *креаціонізму*, що є теол. доктриною. Типовими антидарвіністами є біологи, які заявили про себе й як оригінал. філософи: Л. Берг (1876–1950; Рос. імперія, Л. Корчкін (1935–2006; СРСР, РФ) та ін. СРСР), О. Любіщев (1890–1972; Рос. імперія, СРСР) та ін.

Лім.: Берг Л. С. Труды по теории эволюции, 1922–1930. Ленинград, 1977; Kimura M. The Neutral Theory of Molecular Evolution. Cambridge, 1984; Чайковский Ю. В. С. В. Мейен как эволюционист и натурфилософ // Материалы симпозиума, посвящённого памяти Сергея Викторовича Мейена (1935–1987). Москва, 25–26 декабря 2000 г. Москва, 2001; Белецкая Е. А. Генетика и эволюция. 2-е изд., стер. Москва, 2014; Handbook of Evolutionary Thinking in the Sciences / Ed. by Th. Heams, P. Huneman, G. Lecointre et al. Berlin, 2015.

С. В. Мезжерін

Антидарвінізм. Концепції

Антидатування (франц. antedate, первісно — дата, поставлена замість іншої; згодом — дата минулим числом, від *anti...* — *анти...* та *date* — дата, число) — видача документа з датою, що вже минула. Незаконна операція, яка порушує

принципи повн. висвітлення й послідовності ведення бухгалтерського обліку та складання фін. звітності. Здійснення такої операції може призвести до негатив. наслідків і подій, здатних вплинути на рішення, прийняті на її основі.

Дж.: Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України № 996-XIV від 16.07.1999 // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 40. Ст. 365.

Лит.: Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність. 7-ме вид., допов. і перероб. Київ, 2016.

Антидемпінгове законодавство (від *анти...* та *демпінг*) — система нац. нормативно-прав. актів, метою яких є запобігання та припинення імпорту товарів за заниженими цінами через запровадження *антидемпінгового мита*. Гол. принципи А. з. зафіксовані у ст. 6 *Генеральної угоди про тарифи і торгівлю* (ГАТТ) та в Антидемпінговому кодексі, згідно з якими відповід. положення та процедури запроваджують у законодавстві д-в, що приєдналися до Ген. угоди про тарифи і торгівлю (тепер *Світова організація торгівлі*), зокрема в Україні. Основою А. з. України є норми Госп. кодексу та Митного кодексу, закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991), «Про Єдиний митний тариф» (1992), «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» (обидва — 1998), «Про Митний тариф України» (2001) та ін. акти. Загалом А. з. містить такі положення: порядок встановлення факту *демпінгу*, проведення розслідування, визначення рівня цін (як базового для порівняння й методики встановлення збитків), порядок встановлення розміру та стягування антидемпінг. мита. Ініціюють антидемпінг. розслідування нац. виробники відповід. товару. Згідно зі світ. практикою застосування антидемпінг. заходів, рівень демпінгу визначають як різницю між експортною ціною та ціною, прийнятою за базову для порівняння. Розмір антидемпінг. мита встановлюють у кожному випадку окремо і стягують лише після спец. розслідування щодо визначення шкоди, заподіяної вітчизн. виробникам.

Дж.: Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. № 19–20. № 21–22. Ст. 144; Митний кодекс України № 92-IV від 11.07.2002 // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 38–39. Ст. 288.

Лит.: Осика С. Г. Засади та особливості антидемпінгового законодавства України. Київ, 2005; Лебедева А. Б., Шпакович О. М. Особливості антидемпінгового законодавства ЄС // Право і сусп-во. 2015. № 3.

В. П. Нагребельний

Антидемпінгове мито — засіб тариф. регулювання імпорту заради захисту нац. виробників; додаткове мито, яким обкладають товари, що експортуються за демпінг. цінами. Антидемпінг. заходи застосовують відповідно до *антидемпінгового законодавства* певної країни, їхня мета — стягнути з експортера на користь вітчизн. виробників компенсацію за заподіяну їм шкоду. Підставу введення А. м. становить ввезення на митну тер. товарів, які є об'єктом *демпінгу*, а також вивезення з країни товарів за ціною, що є нижчою за ціни ін. експортерів, якщо таке вивезення заподіює шкоду нац. товаровиробникам. Згідно зі світ. практикою розмір А. м. запрова-

джують у кожному випадку окремо і стягують лише після спец. розслідування зі встановленням шкоди, завданої вітчизн. виробниками. Запровадження А. м. може бути попередженням про застосування суворіших заходів до імпортера продукції (напр., введення постійного А. м., що зазвичай призводить до втрати імпортером конкретного ринку). Ставка А. м. не може перевищувати різниці між конкурент. опт. ціною об'єкта демпінгу в країні експорту на час цього експорту і заявленою ціною при його ввезенні на митну тер. України або різниці між ціною об'єкта демпінгу з України й серед. ціною укр. експорту. На міжнар. рівні антидемпінгове мито регулюють угоди *Світової організації торгівлі* (до її утворення 1995 регулювання здійснювалося відповідно до *Генеральної угоди з тарифів і торгівлі*), в Україні — Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» (1998) та Митний кодекс. Введенню А. м. передую антидемпінг. розслідування, яке проводять для встановлення фактів демпінгу та шкоди нац. товаровиробнику. Його здійснюють уповноважені на це центр. органи виконав. влади — мін-во, центр. орган виконав. влади, що забезпечує формування та реалізує держ. податк. і митну політику.

Дж.: Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України № 330-XIV від 22.12.1998 // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 9–10. Ст. 65; Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1947 року // Україна і Світова організація торгівлі / Уклад. З. С. Варналій, Т. О. Панфілова, Ю. А. Петроченко. Київ, 2002; Митний кодекс України № 92-IV від 11.07.2002 // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 38–39. Ст. 288.

Лит.: Приймаченко Д. В. Митна політика України та її реалізація митними органами. Дніпропетровськ, 2006; Ваколюк С. М. Антидемпінгове мито як засіб митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер.: Юрид. науки. 2016. Вип. 3 (1).

О. М. Бірюков

Антидепресанти (від *анти...* і *депресія*) — психотропні лікар. засоби, які застосовують для лікування депресив. розладів різного походження, а також ін. хворобливих станів, серед яких — *дистимія*, тривожні розлади, хронічний біль, *мігрень*, синдром дефіциту уваги з *гіперактивністю*, залежності, розлади сну тощо. У депресив. хворого А. здатні поліпшити настрої, редукувати тугу, млявість, *апатію*, тривогу, занепокоєння, дратівливість й емоційне напруження, підвищити псих. активність, нормалізувати апетит, а також фазову структуру і тривалість сну. А. впливають на моноамінергічні системи мозку (норадренергічні, дофамінергічні, серотонінергічні), блокуючи нейрональне захоплення моноамінів (норадреналін, дофамін, серотонін), інгібуванням ферменту моноаміноксидази (MAO), зв'язуванням із рецепторами моноамінів. Найважливі. класами А. є неселективні *інгібітори* MAO, які гальмують MAO А та MAO В (напр., ніаламід, іпроніазид); селектив. інгібітори MAO, які діють на MAO А (моклобенамідітолоксатон); неселектив. блокатори зворот. захоплення моноамінів (іміпрамін, амітриптилін, доксерін та ін.); селектив. інгібітори зворот. захоплення серотоніну (флуоксетин, циталопрам, флувоксамін та ін.), агоністи рецепторів моноамінів — норадренергіч. і специфіч. серотонінер-

гіч. А. (напр., міансерин), специфіч. серотонінергіч. А. (напр., тразодон, нефазодон) та ін. Номенклатура психотроп. препаратів, що нині впроваджується, базується на їхній фармаколог. дії, поділяючи всі А. лише на 4 групи за механізмом впливу: рецептори, ферменти, транспорт. протеїни та мультимодальні препарати. Усі А. мають майже однакову силу лікувал. впливу, але відрізняються побіч. ефектами. Вибір А. визначається тяжкістю та особливостями клініч. прояву депресив. розладу, особливостями поперед. лікування (ефективність, стерпність, дозування), наявністю супут. соматич. патології та її лікуванням (взаємодія окр. ліків).

Лит.: Zohar J., Nutt D., Kupfer D. et al. A Proposal for an Updated Neuropsychopharmacological Nomenclature // European Neuropsychopharmacology. 2014. № 24 (7); Zohar J., Stahl S., Moller H. et al. A Review of the Current Nomenclature for Psychotropic Agents and an Introduction to the Neuroscience-based Nomenclature // European Neuropsychopharmacology. 2015. № 25 (12).

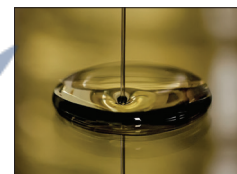
О. О. Хаустова, О. С. Чабан

Антидетонатори (від *анти...* і *детонатор*) — сполуки, які додають до мотор. пального для підвищення його детонац. стійкості (збільшення октан. числа). Розвиток автомобільної пром-сті на поч. 20 ст. зумовив потребу у поліпшенні якості пального. 1919 для підвищення октан. числа авіац. бензину до нього почали додавати «Екстали» (N-метиланілін), який став родоначальником палив. присадок. Першою антидетонац. присадкою був тетраетилсвинець $Pb(CH_3CH_2)_4$ (ТЕС), виняток. антидетонац. властивості якого було відкрито хіміком Т. Міджлі (молодшим; 1889–1944; США) 1921 в лаб. фірми «Дженерал Моторс» («General Motors»; США). Від 1923 палне з цією присадкою вийшло на ринок і було незамінним понад 70 р. У 1937 компанією «Стандард Ойл» («Standard Oil»; США) було запатентовано «Іонол», що поліпшував хім. стійкість бензинів. ТЕС — безбарв., прозора, високоотоксич. рідина, розчинна в бензині, *спирті етиловому, ацетоні* та деяких ін. розчинниках, що кипить із розкладанням за т-ри бл. 200 °С. Ін. поширеним пльомбумовмісним А. є тетраметилсвинець $Pb(CH_3)_4$ (ТМС), що кипить за т-ри 110 °С. Завдяки меншій т-рі кипіння, ТМС пор. з ТЕС термічно стабільніший та краще розподіляється між фракціями бензину, що зумовлює його більшу ефективність проти ТЕС у двигунах із вищим ступенем стиснення й за використання у високоароматиз. бензинах. У чистому вигляді ТЕС та ТМС не використовують, оскільки осн. продукт їхнього згоряння — пльомбум (IV) оксид PbO_2 — відкладається в знач. кількостях на двигуні, тому до них додають речовини, продуктами згоряння яких є сполуки з Пльомбумом і його оксидами, що не конденсуються, і разом із відпрацьов. газами видаляються з двигуна. Заг. недоліками ТЕС і ТМС є також висока отруйність самих А. і продуктів їхнього згоряння. Поміж металоорган. сполук, окрім ТЕС і ТМС, ефектив. є сполуки, що містять Манган і Ферум. У перерахунку на вміст металу сполуки Мангану ефективніші за ТЕС, їхня токсичність у 300 разів нижча, проте під дією світла вони розкладаються і втрачають антидетонац. властивості. А. на основі сполук Феруму можна використовувати в складі бензинів усіх марок за концентрації не більше за 37 мг/мл. Вищі по-

казники призводять до утворення оксидів Феруму, що залишаються на частинах двигуна як нагар. З огляду на токсичність пльомбумовміс. і високу вартість манган- і ферумовміс. А. дослідники посилено шукали А. поміж орган. речовин. До таких А., зокрема, належить амін N-метиланілін ($C_6H_5NHCH_3$). Монометиланілін — масляниста рідина жовтого кольору, розчинна в бензинах, спиртах і естерах, має високий антидетонац. ефект, його істот. недолік — схильність до смолоутворення. Найефективнішим способом поліпшення екол. властивостей автомоб. пального є застосування оксигенатів — нижчих спиртів і ефірів. Їх виробляють з альтернат. паливам сировини: *метанолу, етанолу, фракцій бутенів* (заг. формула C_4H_8) і *аміленів* (заг. формула C_5H_{10}), які добувають із *вугілля, газів нафтових попутніх, рослин. продуктів* і важких нафт. залишків. Використання таких добавок до бензину розширює ресурси пального, підвищує його якість, унаслідок його згоряння утворюється менше оксидів Карбону й *вуглеводнів*. Заг. недоліком усіх оксигенатів є нижча т-ра згоряння, ніж у вуглеводнів, що обмежує можливість роботи двигуна без дод. регулювання. Збільшення концентрації етанолу в бензині понад 10 % збіднює бензиново-повітр. суміші й погіршує експлуатац. характеристики автомобіля. Суттєвим недоліком сумішей оксигенатів із бензином є їхня фаз. нестабільність, спричин. домішками води та к-т, переважно оцт., що утворюється під час *ферментації* природ. цукр. сировини. Для забезпечення фаз. стійкості такого бензину до його складу включають *стабілізатори* й антикороз. й протизношув. добавки.

Лит.: Ярмолук Б. М., Короткова Н. П., Береза Л. І. Тенденції застосування додатків до бензинів // Катализ и нефтехим. 2006. № 14; Паливо-мастильні матеріали, технічні рідини та системи їх забезпечення / Упоряд. В. Я. Чабанний. Кіровоград, 2008; Лях М. А., Дем'янюк О. С., Барилко О. С. Щодо питання використання присадок до палива за кордоном та в Україні // Збірник наук. праць Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. 2009. Вип. 17; Данилов А. М. Применение присадок в топливах для автомобилей. 3-е изд., доп. Санкт-Петербург, 2010; Бойченко С. В., Бойченко М. С., Личманенко О. Г. та ін. Вплив добавок алифатических спиртов на vlastivostі бензинів // Наукоемні технології. 2015. № 1 (25).

Антидискримінаційне законодавство (від *анти...* та *дискримінація*) — система правових норм різної юрид. сили (конституц., міжнар., законодав., підзакон. актів), що спрямовані на усунення та недопущення будь-яких форм *дискримінації* як у публіч., так і приват. сферах життя. Базовим для А. з. є принцип рівності. А. з. є результатом боротьби людей за свої права та свободи. Першим актом А. з. була *Декларація прав людини і громадянина 1789*, ухвалена франц. Установчими зборами, вона мала значний вплив на подальший розвиток зак-ва про права і свободи людини в 19–20 ст. Серед положень Декларації зазначено, що люди народжуються й залишаються вільними та рівними у правах; ніхто не може зазнавати утисків через свої погляди, зокрема релігійні, якщо їх висловлення не порушує громад. порядку, встановленого законом; вільне обстоювання ідей і поглядів є одним із найцінніших прав людини. Як наслідок, кожен громадянин може вільно висловлюватися, писати і друкувати, але відповідальний за зловжи-

Антидетонатори

Антидискримінаційне законодавство. Художнє втілення

вання цією свободою у випадках, передбач. законом. Осн. виявами порушення реалізації прав та свобод людини, на які спрямоване А. з. є майн. стан, стать, вік, раса, етніч. належність, громадянство, інвалідність, псих. захворювання, розумові здібності, сексуал. орієнтація, гендер, гендер. ідентичність, гендер. вираження, гендер. дисфорія, віросповідання, особиста політ. позиція. На міжнар. рівні антидискримінаційні норми були сформульовані у ст. 1 *Загальної декларації прав людини* (1948), за якою «усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах». Крім того, у 2-й пол. 20 ст. ухвалено такі міжнар. акти А. з.: декларації ООН — «Про ліквідацію дискримінації щодо жінок» (1967), «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань» (1981); конвенції ООН — «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» (1965), «Про припинення злочину апартеїду і покарання за нього» (1976), «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (1979); конвенції МОП — № 100 «Про рівну винагороду» (1951), № 111 «Про дискримінацію в галузі праці і занять» (1958), № 122 «Про політику у галузі зайнятості» (1964); конвенція ЮНЕСКО «Про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти» (1960). Норми А. з. містять також *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права* 1966 та *Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права* 1966. У Європі важливим актом А. з. є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950), яка дає змогу захистити права та свободи в *Європейському суді з прав людини*; *Стамбульська конвенція* (2011). До А. з. в ЄС відносять: *Хартію основних прав Європейського Союзу* (2000), директиви про створення заг. стандартів на підтримку рівноправності у сфері зайнятості і праці (2000), про принцип рівного ставлення до осіб незалежно від їхньої расової чи етніч. належності (2000) та ін. Конституція України проголошує рівність конституц. права і свобод громадян та рівність їх перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політ., реліг. та ін. переконань, статі, етніч. та соц. походження, майн. стану, місця проживання, за мовними або ін. ознаками (ст. 24). Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012) виокремлює такі форми дискримінації: пряма дискримінація; непряма дискримінація; підбурювання до дискримінації; пособництво в дискримінації; утиск. Одним із правових механізмів недопущення прийняття дискримінац. норм є затвердження постановою КМ України порядок проведення органами виконавчої влади антидискримінац. експертизи проектів нормативно-правових актів (2013).

Джс.: Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України № 5207-VI від 06.09.2012 // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32. Ст. 412.

Літ.: Дрємбіна-Волок Н. Кримінально-правові аспекти міжнародного антидискримінаційного права // Юрид. вісник. 2011. № 3; Бахарева Г. Антидискримінаційне законодавство України: шляхи подальшого розвитку // Слово Нац. шк. суддів України. 2013. № 2; Посібник з європейського антидискримінаційного права. Київ, 2013; Петраускас О. Історичний контекст антидискримінаційного законодавства США за часів президентства Дж. Кеннеді та Л. Джонсон // Пробл. міжнар. відносин. 2015. Вип. 10–11; Кресіна І. Проблеми законодавчого забезпе-

чення антидискримінаційної політики в Україні // Сусп.-політ. процеси. 2016. Вип. 2.

М. М. Шумило

Антидіуретичний гормон (АДГ), вазопресин — гормон задньої частки *гіпофіза* (нейрогіпофіза), поліпептид (див. *Поліпептиди*), який складається з 9 амінокислотних залишків, з'єднаних одним сульфідним містком. Синтезується з прогормону вел. нейросекреторними клітинами *гіпоталамуса*: унаслідок посттрансляц. модифікації утворюється гормон і транспортний пептид *нейрофізін*. По аксонах нейросекрет. клітин надходить у нейрогіпофіз, який є місцем накопичення АДГ і виділяється в кров за відповід. стимуляції, викликаній підвищ. концентрацією йонів натрію. У плазмі крові міститься 4–6 хв, у вільній, незв'яз. формі. Секреція АДГ регулюється перев. змінами осмотич. тиску та об'єму крові. Стимуляцію секреції АДГ викликає підвищення осмоляльності плазми крові, крововтрата, емоц. і фіз. стреси. Вивільнення АДГ гальмує *адrenalін*. Осн. функція — антидіуретична дія та підтримання *артеріального тиску*. Ефекти гормону виражаються у взаємодії з 2 типами рецепторів. Взаємодія АДГ з V₁-рецепторами гласен. м'язів судин викликає підвищення концентрації йонів кальцію в клітинах. Унаслідок цього відбувається скорочення гласен. м'язів кров. судин, звуження їх, що веде до підвищення кров. тиску. Впливає на гласен. м'язи *жовчного міхура, сечоводу, сечового міхура, шлунка, кишківника*. Взаємодія АДГ з V₂-рецепторами в клітинах нирк. каналців підвищує рівень цикліч. *аденозинмонофосфату*, що активує фосфорилування білків, які збільшують проникність мембран клітин для води та посилюють її реабсорбцію в кров із первинної сечі в нирках (антидіуретич. ефект). У разі нестачі АДГ виникає *нецукров. діабет*.

Літ.: Осипенко Г. А. Основи біохімії м'язової діяльності. Київ, 2007; Йосипів І. В. Дитяча нефрологія. Вінниця, 2008; Мойсєєнко В. О., Бондур В. В., Нікула Б. Т. Нецукровий діабет: ниркова форма, анатомічна неповноцінність нефрона, порушення рецепторної чутливості до антидіуретичного гормону // Актуальні пробл. нефрології. 2016. Вип. 22; Атаман О. В. Патолофізіологія : в 2 т. 2-ге вид. Вінниця, 2017. Т. 2: Патолофізіологія органів і систем.

Антидопінгова організація (АДО) — юридична особа, сторона-підписант Антидопінгового кодексу *Всесвітнього антидопінгового агентства* (ВАДК), ухваленого 2003 (ост. чинна ред. від 01.01.2015), відповідальна за встановлення правил щодо ініціювання, розроблення, впровадження або виконання будь-якого елементу *допінг-контролю* відповідно до вимог Міжнар. конвенції про боротьбу з допінгом у спорті (2006). Такими орг-ціями є ті, що підписали ВАДК і погодилися дотримуватися його, проводять тестування під час своїх змагань та в позазмагальний період. Створення АДО почалося після ухвалення 16.11.1989 членами Ради Європи Антидопінгової конвенції. Ця Конвенція була ухвалена для вирішення виявленої спорт. орг-ціями, такими як-от *Міжнародний олімпійський комітет* і міжнар. спорт. федерації, проблеми безконтрольного вживання спортсменами *допінгу*, що унеможливлювало проведення справедливих і чесних спорт. змагань. Є відпо-

відно міжнародні, регіональні (РАДО) та нац. (НАДО) орг-ції.

Міжнародні АДО: Всесвітнє антидопінгове агентство (ВАДА), Міжнародний олімпійський комітет (МОК), Міжнародний паралімпійський комітет (МПК), міжнар. спорт. федерації (МСФ), ін. організатори вел. спорт. заходів, які проводять на них тестування.

Регіональні АДО — місц. орг-ції, утв. для ефектив. забезпечення інформацією у сфері антидопінг. політики та виконання програм ВАДА, уповноважені країнами-учасницями координувати та реалізовувати делеговані їм частини нац. антидопінг. програм, що може охоплювати адаптацію чи імплементацію антидопінг. правил, планування та збір допінг-проб, опрацювання результатів, розгляд запитів на терапевт. використання, проведення слухань, освітніх програм на регіон. рівні. РАДО створені на кожному континенті як континент. офіси ВАДА. Заг. кількість становить 15 РАДО (напр., РАДО Сх. Європи, РАДО Океанії, РАДО Пд.-Сх. Азії, Центр. Америки тощо). Вони виконують директиви ВАДА та підконтрольні регіон. представництвам МОК. Осн. завдання РАДО: підготовка щоріч. плану розвитку стратегії ВАДА; розвиток та виконання освіт. програм та тренінгів; проведення допінг-контролю; підтримка роботи та розвиток співробітництва з НАДО; розвиток спільних дод. програм з усіма учасниками (ВАДА, РАДО, НАДО); забезпечення ВАДА та НАДО оновленою інформацією; забезпечення участі представників ВАДА на всіх міжнар. турнірах; контроль за проведенням допінг-контролю (у будь-який час) за запитом ВАДА чи МСФ; контроль за виконанням рішень дисциплінар. органів АДО й по дисциплінар. справах щодо порушень антидопінг. правил. Національні АДО — орг-ції, визначені кожною країною як такі, що мають повноваження та відповідають за ухвалення й реалізацію антидопінг. правил, здійснення збору проб, обробку результатів тестування, проведення слухань на нац. рівні. Якщо таке призначення не було зроблено компетент. органом держ. влади, такою структурою повинен бути нац. олімп. к-т чи уповноважена ним орг-ція. В Україні згідно з Законом України «Про антидопінговий контроль у спорті» (2017), «організація та здійснення допінг-контролю у спорті покладаються на антидопінгову організацію України — Національний антидопінговий центр, що є спеціалізованою державною установою». Нац. антидопінг. центр України — держ. бюджет. установа, що належить до сфери управління Міністерства культури, молоді та спорту. Центр утворено на підставі Постанови КМ України № 1063 від 25.07.2002 з метою профілактики, запобігання застосуванню й розповсюдженню допінгу в спорті.

Дж.: Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті // Офіційний вісник України. 2006. № 34; Про антидопінговий контроль у спорті: Закон України № 1835-VIII від 07.02.2017 // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 11. Ст. 102; World Anti-Doping Code. Montreal, 2019.

Лит.: Кузнецова Е. Статус Всемирного антидопингового агентства в международном праве // Журн. междунар. права и междунар. отношений. 2011. № 1; Білоцький С. Д., Бубліченко В. В. Міжнародно-правове співробітництво в боротьбі з допінгом у спорті // Альманах міжнар. права. Одеса. 2015. Вип. 7; Doping in Sport and the Law / Ed. by U. Haas, D. Healey. Oxford; Portland, 2016.

А. Ю. Бордюгова

Антидопінговий контроль — див. *Допінг-контроль*.

Антидоти (грец. *ἀντίδοτον*, букв. — даний про-ти) — препарати, які мають здатність усувати або послабляти специф. ефекти *ксенобіотики* за рахунок його іммобілізації, зокрема, хелатоутворювачами, зменшення концентрації (напр., адсорбентами) або протидії на рівні ефективних систем (фармакол. антагоністи). Речовини, призначені для введення до, у момент або після надходження до орг-му токсиканту, обов'язковою властивістю яких має бути *антагонізм* до отрути. А. використовують у клініч. практиці для лікування гострих отруєнь. За різних випадків А. діють унаслідок фіз.-хім. реакцій між отрутою та лікар. речовиною, хім. реакцій, конкурувальної (специфіч.) дії А. в біохім. системах орг-му. Позитивна терапевтич. дія деяких лікар. речовин може базуватися на функціон. антагонізмі до отрути (А. фізіол. дії). З огляду на те, що специф. А. існують для невел. кількості ксенобіотиків, а механізм антидотної дії складний і різном., класифікація антидот. препаратів умовна. У клініч. токсикології виокремлюють такі групи А.: а) адсорбенти, дія яких базується на фіз. процесах (активоване вугілля, смола та ін.); б) хім. (токсикотропні) препарати, що знешкоджують отруту в результаті хім. реакції (відновники, окисники, хелатоутворювачі тощо); в) А., що утворюють в орг-мі сполуки з високою спорідненістю до токсиканту (амілінітри, метиленовий синій, натрій нітрил), ці засоби застосовують у разі отруєння метгемоглобіноутворювачами, як-от ціанідами; г) біохім. (метаболич., токсико-кінетичні) речовини, що мають здатність модифікувати *метаболізм* отрути вживання; г) фармакол. антагоністи, що конкурують з отрутою в дії на ферменти, рецептори та фізіол. системи; лікар. засоби цієї групи належать переважно до синаптотроп. препаратів з антагоністич. типом дії; д) імунологічні А. Антитоксична імунотерапія має найбільше значення за отруєнь тварин від укусів змій і комах. Її здійснюють із використанням антитоксич. сироваток (протизміїна, протикаракуртова тощо). Останнім часом використовують моновалентну антидотоксичну сироватку в разі отруєння дігосином. Недоліками цієї групи А. є невисока ефективність за пізн. призначення (за 3–4 год після отруєння) і можливість розвитку *анафілаксії*.

Лит.: Лужников Е. А., Костомарова Л. Г. Острые отравления. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2000; Боговявленский В. Ф., Боговявленский И. Ф. Клиническая диагностика и неотложная терапия острых отравлений. Москва, 2002; Плетенева Т. В. Токсикологическая химия. Москва, 2005; Калетина Н. И. Токсикологическая химия. Метаболизм и анализ токсикантов. Москва, 2008; Дрогозов С. М., Штрыголь С. Ю., Шекина К. Г. Фармакология в помощь студенту, провизору и врачу. Харьков, 2013; Дрогозов С. М., Лукьянчук В. Д., Шейман Б. С. Лекарственная токсикология. Харьков, 2015; Чекман И. С., Горчакова Н. О., Казак Л. И. та ін. Фармакология. 4-те вид. Вінниця, 2017; Машковский М. Д. Лекарственные средства. 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2019.

Т. Ю. Мельник, С. В. Місюрьова

Антиестрогенні засоби (від *анти...* і *естрогени*), антиестрогени — лік. припарати нестероїдної структури, які пригнічують ефекти *естрогенів* (жін. статевих гормонів), зв'язуючись зі спе-

Антидопінгова організація. Національний антидопінговий центр України, логотип

Онлайн-ресурси

цифіч. естроген. рецепторами. До А. з. належать кломіфен (АТХ G03GB02), тамоксифен, тореміфен і фулвестрант (АТХ-коди відповідно L02BA01, L02BA02, L02BA03). Кломіфен стимулює овуляцію, блокуючи рецептори естрогенів у гіпоталамусі та яєчниках, і за допомогою зворот. зв'язку посилює секрецію гонадіотроп. гормонів, зокрема лютеїнізуючого гормону. Це стимулює дозрівання та ендокрин. активність фолікулів у яєчниках, підвищує концентрацію естрадіолу в крові. За низького рівня естроген. гормонів має помір. естроген. ефект, за високого — антиестрогенну дію. У високих дозах уповільнює секрецію гонадотропінів. Не має прогестаген. та антиандроген. властивостей. Застосовують, зокрема, для стимуляції овуляції в жінок із безпліддям, індукування овуляції в жінок з ановулятор. циклом, у разі ановулятор. порушень циклу центр. гіпоталаміч. походження. Тамоксифен — потужний нестероїд. антагоніст естрогенів. В орг-мі людини взаємодіє з гормонозв'язувальним доменом рецептора естрогену і блокує дію естрадіолу. Застосовують у лікуванні раку молочної залози й раку ендометрію у жінок; як ад'ювантну терапію — у лікуванні раку молочної залози в жінок з ураженими лімфатичними вузлами, а також метастат. раку молочної залози в чоловіків і жінок. Тореміфен зв'язується з рецепторами естрогенів і виявляє естрогеноподіб. та/або антиестроген. ефект залежно від тривалості лікування, статі та ін. особливостей. Застосовують як засіб першої лінії для лікування гормонозалеж. метастатич. раку молочної залози в постменопаузі; для профілактики та лікування дисгормональних гіперплазій молочної залози. Фулвестрант — представник нового класу А. з., який є селектив. деградатором або регулятором рецептора естрогену. Зв'язуючись із рецептором естрогену, змінює його властивості і порушує процеси функціонування клітин. Застосовують у лікуванні гормон (HR) позитив. та (HER2) негатив. прогресуючого раку молочної залози в жінок у постменопаузі.

Лит.: Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид., 2017.

Т. А. Бухтіарова

Антиінфекційні засоби (від анти... та інфекція) — лік. препарати, актив. інгредієнтами яких є хім. сполуки природ. або синтетич. походження, активні щодо бактерій, вірусів, грибів, найпростіших, гельмінтів, пріонів та ектопаразитів. Відповідно до джерела отримання А. п. поділяють на природні — продукуються мікроорганізмами (напр., пеніцилін); напівсинтетичні — отримані внаслідок модифікації природ. структур (напр., ампіцилін); синтетичні — отримані синтет. шляхом (напр., сульфаніламід, хінолон). За типом дії А. п. поділяють на «цидні» (бактерицидні, фунгіцидні, віруліцидні, протозооцидні тощо), вплив яких призводить до загибелі патогену, та «статичні» (бактеріостатичні, фунгістатичні, віростатичні тощо), дія яких зупиняє або сповільнює розмноження збудника. А. п. поділяють на групи та класи з огляду на спектр дії, фармакокінетичні особливості тощо. Залежно від патогену: антибактеріальні засоби (групи бета-лактамів, аміноглікозидів, хінолонів/фторхінолонів, макролідів, тетрацикліну,

лінкозамідів, глікопептидів, оксазолідинонів, поліміксинів, сульфаніламідів та котримоксазолу, нітроїмідазолів, нітрофуранів та препарати ін. груп; протитуберкульозні хіміопрепарати I та II рядів); антифунгальні засоби (полієни, азолі, аліламіни, тіокарбамати, морфоліни, похідні гідроксипіридину та ін.); протівірусні засоби (протигерпетичні, протичитомегаловірусні, протигрипозні, препарати розшир. спектру, антиретровірусні та ін.); антипротозойні засоби (протималярійні препарати та препарати, які застосовують при ін. протозойних інфекціях); антигельмінтні засоби (похідні бензімідазолу, препарати ін. груп); протиприонні засоби; антипаразитарні засоби.

Лит.: Практическое руководство по антиинфекционной химиотерапии / Под ред. Л. С. Страчунского, Ю. Б. Белоусова, С. Н. Козлова. Смоленск, 2007; Козлов С. Н., Козлов Р. С. Современная антимикробная химиотерапия. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2017; Asif M. Review on Antimicrobial Agents // Organic & Medicinal Chemistry International Journal. 2017. Vol. 1. № 5; Державний формуляр лікарських засобів. Випуск десятий. Київ, 2018.

Н. О. Вринчану, М. Л. Дронова

Антиінфляційна політика (від анти... та інфляція) — комплекс заходів і механізмів держ. регулювання економіки, спрямованих на боротьбу з інфляцією, неконтрольов. зростанням цін. Розрізняють антиінфляц. стратегію, яка включає цілі та методи довгострок. характеру, й антиінфляц. тактику, орієнтовану на короткострок. результати. Першим елементом антиінфляц. стратегії є зменшення антиінфляц. очікувань суб'єктів економіки, передусім шляхом боротьби з некеров. інфляцією. Другий її компонент — довгострок. грош. політика, яка передбачає регулювання приросту грош. маси відповідно до зростання ВВП країни. Третій складник — збалансована бюджет. політика. Антиінфляц. тактика розрахована на сильні, але короткострок. ефекти, спрямовані на зменшення поточ. інфляц. тиску. Складники держ. А. п.: дефляційна політика (див. Дефляція), політика доходів і політика курсу валютного. Дефляційна політика має на меті обмеження грош. попиту через кредит. та податковий механізми. Передусім це регулювання грош. маси за допомогою інструментів, що є в розпорядженні Центр. банку країни, — зміна ставки облікової, норми обов'язкових резервів та операції на відкритому ринку (продаж і купівля держ. цінних паперів). Політика доходів передбачає здійснення контролю над змінами цін та доходів (заробітної плати). Вона застосовується у випадку необґрунтовано високих виробн. витрат, які швидко зростають, і різкого збільшення заробіт. плати. Гол. метою такої політики є стабілізація цін. Політика валют. курсу полягає в комплексі заходів, спрямованих на стабілізацію обмін. курсу нац. валюти. Вона застосовується насамперед у країнах із вел. залежністю від зовн. торгівлі. Фіксація обмін. курсу фактично стає осн. захистом від впливу зовн. інфляц. коливань. Така політика є виправданою в разі недовіри до нац. валюти. Сучас. економіка ринкова є інфляційною за своєю суттю. Держ. А. п. спрямована на розробку інструментів керованості інфляцією з метою її передбачуваності. Це дозволяє сформувати в суб'єктів господарювання та населення раціон. інфляц. очікування і стабілізувати екон. розвиток країни.

Лит.: Кондрашов О. М. Сучасні форми і методи впливу органів державного управління на господарську діяльність підприємств промисловості // Екон. та д-ва. 2007. № 9; Федоренко В. Г., Діденко О. М., Руженський М. М. та ін. Політична економія. Київ, 2008; Буркальцева Д. Д. Державні механізми управління макроекономічною безпекою України // Актуальні пробл. екон. 2010. № 11; Калетник Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки. Київ, 2011; Бойко В. С. Економічна свобода та антиінфляційна політика // Екон. часопис-XXI. 2014. № 9–10 (2); Рядно О. А., Рибальченко Л. В. Антиінфляційна політика фінансової безпеки держави // Вісник екон. науки України. 2016. № 2.

С. С. Ніколенко

Антиква (від лат. antiquus — стародавній, старовинний) — збірна назва *шрифтів*, що мають засічки із заокругл. контурами. А. бере початок від каролінзького *мінускула*, яким написані книги часів імперії франків *Карла Великого*. У 14 ст. в епоху *Відродження* вчені-гуманісти збирали й вивчали давньогрец. та рим. рукописи, багато з яких були насправді списками 8–9 ст., написаними каролінг. мінускулом. Шрифт досліджуваних рукописів гуманісти назвали *littera antiqua* (лат. — давня буква), або А. 1470 в Італії друкар Н. Жансон (1420–1480; Франція) розробив групу шрифтів «А. венеціанська гуманістична» (Humanist, Venetian) як альтернативу готич. шрифту. Наприк. 15 — у 18 ст. виникла А. старого стилю — вел. група шрифтів, біля витоків якої стояв венец. друкар А. Мануцій. А. нового стилю (Modern, Didone) розроблено в епоху *класицизму*. У 1700-х, з появою гладшого паперу, нових технологій друкування, шрифт став втрачати подібність до рукописного. Над А. нового стилю працювали Ф. Дідо, видавець Дж. Бодоні (1740–1813; Італія), друкар Й. Ю. Вальбаум (1724–1799; Німеччина). Перехідна А. (Transitional) з'явилася в сер. 18 ст. в епоху *бароко*. Осн. графіч. особливості класич. А.: наявність засічок; малоко́нтрастність; порівняно довгі засічки, іноді асиметрич. й заокругл. на кінцях. Основою для побудови літер є прямокутник. Більшість літер алфавіту, за винятком широких («Ш», «Ж», «Ю»), вписуються в прямокутник і мають однакову ширину, букви з округл. контурами («О», «В» та ін.) — овальної форми. Є кілька різновидів А. на основі *латиниці* та *кирилиці*. А. широко використовують у наборі осн. тексту й заголовків друк. документів, а також в оформленні текстів та заголовків в Інтернеті. Гарнітури А. нового стилю (Bodoni, Walbaum, Modern Extended, Ultra, Times Bold) виглядають ефектно, особливо у вел. кеглях, але різкий перехід від товстої до тонкої лінії вадить тривал. читанню. Тому ці шрифти оптимально застосовувати для заголовків і виділення текст. блоків.

Лит.: Шевченко В. Е. Характеристика шрифту як способу поліграфічного відтворення тексту. Київ, 2005; Шевченко В. Е. Шрифтове оформлення видань // Наук. записки Ін-ту журналістики. 2005. Т. 18; Шевченко В. Е. Художньо-технічне редагування. Київ, 2010; Eisenstein E. The Printing Revolution in Early Modern Europe. Cambridge, 2017.

В. Е. Шевченко

Антикваріат (від лат. antiquus — старовинний, стародавній) — сукупна назва старовин. предметів, які мають іст. або культ. цінність і, як правило, є предметами *колекціонування* й торгівлі

на антиквар. ринку. Тісно пов'язаним із колекціонуванням А. є колекціонування творів сучас. мист-ва. Зародження традиції збирання й вивчення предметів старовини сягає антич. часів. У давньорим. істориків *Тацита* і *Светонія* фіксується вживання терміна «антикварій» (лат. antiquarius) у значенні «знавець старовини» або «любитель старовини». Систематич. вивчення й колекціонування А. розпочалося в добу *Відродження*, коли через зростання інтересу до *античності* в Європі сформувався ринок давньогрец. і давньорим. предметів (антиків). Їхнє колекціонування в цей час поєднувалося з дослідниц. роботою. Уже в 14 ст. зародилося колекціонування антич. монет, яке у 18 ст. розвинулося в *нумізматику* як наук. дисципліну. Одним із перших відомих колекціонерів-нумізматів був поет Ф. *Петрарка*. У 14–15 ст. з'явилося систематич. колекціонування старовин. рукописів (особливо з переписаними в *середньовіччі* текстами антич. творів), творів антич. скульптури тощо, в Італії формувалися перші приват. колекції, покладені в основу майбут. музеїв. Від 15 ст. для пошуку антиків почали застосовувати систематич. розкопки, тобто розпочався дон. етап розвитку *археології*. У 15–16 ст. також з'явилися перші підробки антиків, які потрапляли на ринок предметів колекціонування, що викликало потребу у профес. експертизі й *атрибуції*. Торговці А. і колекціонери почали звертати увагу на *провенанс*, тобто історію належності предмета старовини конкретним власникам. Відстеження провенансу передусім відіграло

Antiqua

Антиква

Антикваріат. Аукціон книг у «Сотбі», 1888

роль гарантії від підробок. Упродовж 17–18 ст. мода на колекціонування охопила всю континент. Європу, почав формуватися міжнар. антиквар. ринок, колекціонерів стали зацікавлювати не лише антики, а й *артефакти* середньовіччя й *Нового часу*. Було створено перші загальнодоступ. музеї (перший відкритий для публіки — Ешмолівський музей мист-ва й археології в м. Оксфорді, Велика Британія, засн. 1683). Колекції перших музеїв, як правило, відбивали смаки приват. осіб, чиї зібрання покладено в їхню основу, були слабо систематизовані й мали значною мірою випадк. характер. У 17–18 ст. до колекціонування й вивчення монет, антич. предметів і давніх рукописів додалися нові напрями збирання предметів старовини — ко-

лекціонування друк. книг (див. *Бібліофілія; Антикварна книга*), меблів, порцеляни, декор-приклад. мист-ва, тираж. мист-ва (металеві відливки скульптур, гравюри тощо), тобто А. в сучас. розумінні. У 18 ст. ринок А. особливо активно розвивався у Великій Британії, що знайшло вияв у появі аукціон. домів (див. *Аукціон*). Зокрема, створені тоді аукціонні домів «Сотбі» (засн. 1744), «Крісті» (засн. 1766), «Філіпс» (1796) та деякі ін. існують дотепер. У 18–19 ст. набуло знач. поширення колекціонування давніх рукописів із середньовіч. текстами, іст. хроніками тощо, популяризувалися збирання предметів нар. культури й побуту, що пов'язано з поширенням ідей *романтизму*. Цей процес супроводжувався числен. підробками давніх рукописів і записів фольклор. текстів. Це дало поштовх розвитку низки допоміж. іст. дисциплін, зокрема *палеографії, епіграфіки й текстології*, а також використанню природнич. методів у наук. експертизі матеріальних пам'яток історії й культури, що значно вплинуло на розвиток археології та музейної справи. Значний поштовх розвитку антиквар. ринку в Європі також дали *Велика французька революція й ліквідація монастирів у Франції* наприк. 18 ст. та італ. кампанія Наполеона Бонапарта (див. *Наполеонівські війни*), унаслідок яких на європ. антиквар. ринку опинилося багато предметів старовини з конфісков. або розграбов. фамільних колекцій та монастир. б-к і архівів. Саме тоді започатковано найбільше в історії приват. збирання давніх рукописів — колекцію Т. Філіпса (1792–1872; Велика Британія). У 18–19 ст. з'явилися перші т-ва антикварів, які поєднували колекціонер. інтереси з дослідницькими. Найдавніші з подібних орг-цій, що існують дотепер, у 21 ст. є наук. т-вами, а не об'єднаннями колекціонерів: Т-во антикваріїв у м. Лондоні (засн. 1707), Шотланд. т-во антикваріїв (засн. 1780), Амер. антиквар. т-во (засн. 1812), Королів. т-во антикваріїв Ірландії (засн. 1849), Королів. нумізмат. т-во (Велика Британія; засн. 1836), Амер. нумізмат. т-во (засн. 1858) та ін. Багато подібних орг-цій у Великій Британії, Ірландії, США й Канаді існують безперервно дотепер. Поряд із наук.-колекціонер. орг-ціями деякі засн. в 19 ст. орг-ції та клуби зберігають характер переважно колекціонер. об'єднань, хоча їхня видавн. й виставк. діяльність зближує їх із наук. т-вами. До таких належать бібліофіл. об'єднання: Роксберзький клуб (засн. 1812), Клуб Грольє (засн. 1884) та ін.; нумізмат. орг-ції: Амер. нумізмат. асоціація (засн. 1891), Брит. нумізмат. т-во (засн. 1903) та ін. Наук.-колекціонер. орг-ції виникли також у Рос. імперії: Т-во любителів давньої писемності (засн. 1877, ліквідов. 1932), Моск. нумізмат. т-во (засн. 1888, ліквідов. 1924). У 19 ст. з'явилися перші призначені для колекціонерів період. видання та книжк. серії. У 20 ст. формувалися нові напрями колекціонування, які суттєво впливають на світ. ринок А.: *боністика, фалеристика*, колекціонування автомобілів, екслібрістика (як окр. напрям, а не розділ у колекціонуванні тиражної графіки; див. *Екслібрис*) тощо. Водночас зберігаються традиції, напрями: колекціонування творів мист-ва, бібліофілія (включно з колекціонуванням рукописів), нумізматика, колекціонування антиквар. меблів та ін. На ринок А. 20 ст. суттєво вплинули політ. події: внаслідок масштаб. еміграції з колиш. Рос. імперії після 1917 до Центр.

та Зх. Європи потрапили числен. пам'ятки історії й культури. Багато з них було вивезено приват. колекціонерами. Наприк. 1920-х — на поч. 1930-х чимало предметів із держ. музейних фондів, зокрема творів мист-ва і книжок, організовано продавалися до Зх. Європи і США уряд. структурами СРСР (Всесоюзне зовнішньоторг. об'єднання «Міжнародна книга» та Гол. контора Держторгу РСФРР «Антикваріат», пізніше Всесоюз. держ. торг. контора «Антикваріат») для залучення валют. коштів для потреб *індустриалізації*. Після приходу до влади нацистів у Німеччині багато колекцій творів мист-ва та ін. предметів старовини, які належали нім. євреям, було конфісковано. Під час *Другої світової війни* нім. окупац. адміністрація систематично розграбовувала держ. і приват. збирання на окупов. територіях. Значну роль у цьому відіграв Оператив. штаб рейхслайтера Розенберга під керівництвом очільника зовнішньополіт. відділу *Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії* (НСДАП) А. Розенберга. Орг-ція нацист. Німеччиною продажу предметів із конфісков. приват. колекцій безпосередньо перед Другою світ. війною та в перші роки війни, а також виявлення після неї в числен. приват. власників, які в минулому були пов'язані з нацист. режимом, викрадених із приват. і музейних зібрань творів мист-ва та ін. предметів А., зумовили зміну політики провідних аукціон. домів щодо перевірки провенансу виставлених на продаж творів. Із сер. 20 ст. осн. метою перевірки стала гарантія закон. походження предметів, а не їхньої автентичності. Натомість, автентичність перевіряється під час фак. наук. експертизи, частину якої становить і перевірка провенансу. 1948 засн. Міжнар. лігу книгарів-антикварів (англ. International League of Antiquarian Booksellers, ILAB; франц. Ligue internationale de la librairie ancienne, LILA), яка станом на 2020 представляє бл. 2 000 дилерів із 32 країн. Одне з її завдань — упорядкування міжнар. обігу торгівлі антиквар. й цін. книжками й рукописами відповідно до норм Етичного кодексу Ліги. Упродовж 2-ї пол. 20 ст. в багатьох країнах і на міжнар. рівні було ухвалено низку нормативно-правов. актів, що регулюють обіг предметів старовини та правила реституції предметів старовини і творів мист-ва, викрадених із приват. або держ. колекцій. Осн. такими документами є Гаазька конвенція про захист культур. цінностей у випадку збройного конфлікту (1954) і Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культ. цінності (1970). Зокрема, значно обмежено торгівлю археол. знахідками — у більшості країн торгівля археол. знахідками, перебування яких у приват. руках до 1970 не доведено документально, є незаконною. Ці дії значно обмежили обіг А. на «чорному ринку» й можливості «легалізації» підробок і предметів із невизнач. походженням, що вплинуло на ціноутворення, — ціни на легальні предмети зазвичай у кілька разів вищі, ніж на «чорному ринку». Натепер найб. дилерами А. є аукціон. домів «Сотбі» та «Крісті», які контролюють сукупно бл. 90 % аукціон. продажів А. і творів мист-ва у світі. Поміт. явищем у розвитку антиквар. ринку поч. 21 ст. стала поява інтернет-аукціонів (eBay, allegro та ін.) та інтернет-майданчиків для торгівлі за фіксов. цінами.

На останніх, як правило, продаються предмети з невел. приват. колекцій, родин. зібрань тощо. Окрім числен. спеціаліз. журналів для колекціонерів є преса для дилерів А. Найавторитетнішим із подіб. видань є лондон. тижневик «Антикварна торгова газета» («Antiques Trade Gazette»; видається з 1971). Історія колекціонування й антикварної торгівлі є предметом дослідження істориків культури й мист-ва. Цій темі присвячено спеціаліз. наук. журн. «Журнал історії колекцій» («Journal of the History of Collections»; м. Оксфорд, видається з 1989). Поширення колекціонування й торгівлі А. в Україні почалося в 19 ст. Найпомітнішими приват. колекціонерами межі 19–20 ст. були родина *Терещенків* (їхню колекцію мист-ва покладено в основу *Київської картинної галереї*) та родина Б. і В. *Ханенків* (колекцію покладено в основу *Національного музею мистецтва імені Богдана й Варвари Ханенків*). Одним із найбільших приват. колекціонерів 1-ї пол. 20 ст. в Зх. Україні був М. Райхенштейн, який зосереджувався на збиранні єврейських старожитностей. Його колекцію було покладено в основу Єврейського музею в м. Львові (засн. 1934, знищено під час Другої світ. війни, зібрання розпорошено). Подіб. за обсягом була колекція єврейських старожитностей М. Гольдштейна (зібрання у 1930-х долучено до складу Єврейського музею в м. Львові, на 2020 розпорошено). За рад. доби торгівля А. суттєво обмежувалася. Були шляхи офіц. продажу через спеціаліз. комісійні крамниці та неофіц. купівлі у спадкоємців митців або власників вел. дореволюц. зібрань, купівлі-продажу або обміну між колекціонерами. У цей час було сформовано основу мистец. зібрань І. Диченка (1946–2015, після його смерті передано в дар *Мистецькому арсеналу*) і О. Брея (нар. 1954), бібліофіл. колекцій Я. Бердичевського (нар. 1932; 1987 подарував частину зібрання м. Києву для новозасн. Київ. музею О. С. Пушкіна, значна частина його зібрання книг і екслібрисів розпорошена внаслідок продажу перед еміграцією до Німеччини 1994), С. Білоконя (значну частину колекції 2012 передано в дар Нац. ун-ту «*Києво-Могилянська академія*») та ін. З поч. 1990-х відбувалася активізація торгівлі А. в Україні — з'явилися приват. аукціон. дом. галереї й антиквар. магазини. Здійснювалася інституціоналізація колекціонування — у 1990–2000-х створено низку колекціонер. об'єднань і клубів. Засн. видання для колекціонерів — журн. «Нумізматика і фалеристика» (м. Київ; з 1997), «Львівські нумізматичні записки» (м. Львів, з 2004), «Антиквар» (м. Київ; з 2006), альманахи «Альманах бібліофілів» (м. Дрогобич; з 2015) і «Київський альманах бібліофіла» (м. Київ; з 2017).

Лит.: Бердичевський Я. И. Бердичевские сказы о книжниках и коллекционерах града стольного Киева в середине XX века. Киев, 2002; Who Owns the Past? Cultural Policy, Cultural Property, and the Law / Ed. by K. Gibbon. New Brunswick, 2005; Stourton J. Great Collectors of Our Time: Art Collecting Since 1945. London, 2008; Ulph J., Smith I. The Illicit Trade in Art and Antiquities: International Recovery and Criminal and Civil Liability. Oxford, 2012; Брей А. Нескучное собирательство. Киев, 2017; Гук Ф. Галерея пройдисвітів: Історія мистецтва й арт-дилерів. Київ, 2019.

С. І. Гірик

Антикварки (від *анти...* та *кварк*) — *античастинки* щодо *кварків*, які входять до складу *мезонів* й *антибаріонів*. Спін А. дорівнює 1/2, *баріон-*

ний заряд — 1/3. Електр. заряд А. протилеж. електр. заряду відповід. кварка. А. приписують квант. число «аромат», що компенсує відповід. *кварків аромат*. А. ототожнюють з антитриплет. представленням колір. групи симетрії SU(3), спряженим триплет. представленням цієї групи, з яким ототожнюють кварки. Тому три кольори А. є доповнювальними щодо трьох кольорів кварків.

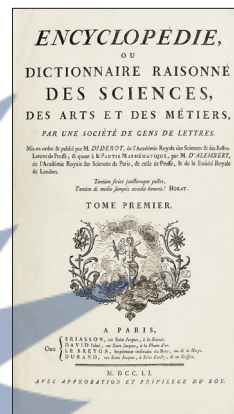
Лит.: Schwarz C. A Tour of the Subatomic Zoo: A Guide to Particle Physics. 3rd ed. San Rafael, 2016; Close F. E. Antimatter. 2nd ed. Oxford, 2018.

Антикварна книга — у книгоколекціонуванні та *букіністиці* — книга, видана в період від початку *друкарства* до 1850. Термін «А. к.» з'явився в Європі наприк. 18 — на поч. 19 ст. Тоді ж на ринку виокремилися книгари-антиквари. Значення терміна історично змінювалося. Досі є різночитання щодо таких понять, як А. к., *букіністична книга*, *рідкісна книга* тощо. У масиві А. к. вагоме місце посідають рукописні книги, *інкунабули*, *палеотипи*. А. к. — цінні культ. об'єкти, їх колекціонують, перевидують як подарунк. видання, продають на аукціонах. Водночас А. к. неодноразово викрадали з бібліотек і приват. книгозбірень, збували на «чорному ринку», підробляли. Вартість А. к. визначають шляхом експертиз, при цьому до уваги беруть такі осн. характеристики: дефіцит примірників (унікальність); важливість видання (перше видання, знакове перевидання, книга відомого вид-ва тощо); кількість сторінок; цінність змісту (реліг., наук., худ. л-ра тощо); цінність худ. оформлення (каліграфічність письма або якість друку, якість паперу, наявність *гравюр*, орнаментів); стан збереження; наявність бібліогр. та довід. даних, що свідчать про час і місце створення книги; наявність *автографів* іст. осіб.

Лит.: Поливановский С., Корнюшко Ф. Советская книжная торговля. Москва, 1964; Резников Б. Г. Торговля букинистическими и антикварными книгами // Организация и техника книжной торговли. Москва, 1965; Сьоміна А. Букіністична й антикварна книга // Вісник книжкової палати. 2008. № 9; Ковба Ж. М., Колесник Ю. М. Антикварна і букіністична торгівля між майбутнім та минулим // Наук. записки Укр. акад. друкарства. 2011. № 4; Каракоз О. О. Історія книги. Київ, 2018.

А. А. Майстренко

Антиклерикалізм (від *анти...* і *клерикалізм*) — сусп.-політ. рух і погляди, спрямовані проти світських привілеїв *Церкви*, її претензій на вагомий, вирішальний вплив на сусп.-політ. процеси. Гол. вимоги А. — роздержавлення церкви, відокремлення церкви від публіч. політики, виключення осіб духов. стану з органів влади всіх рівнів, викладацького складу держ. загальнонавч. шкіл, заборона церковного землеволодіння та участі духовенства в комерційній діяльності. Термін «А.» з'явився в сер. 19 ст. у Зх. Європі, передусім у Франції, унаслідок боротьби проти катол. *абсолютизму*, *сакралізації* влади *Папи Римського* й духовенства. Джерела ідеології А. — в ідеях *Просвітництва* 18 ст., *Великої французької революції*, *лібералізму* 19 ст. Під час революції у Франції було скасовано всі привілеї, якими користувалося духовенство від доби *середньовіччя*, конфісковано більшість церк. власності; сусп. життя було звільнене від впливу церкви в питаннях реєстрації цивільно-

Антикварна книга. Титульна сторінка «Енциклопедії, або Тлумачного словника науки, мистецтва й ремесла», 1751

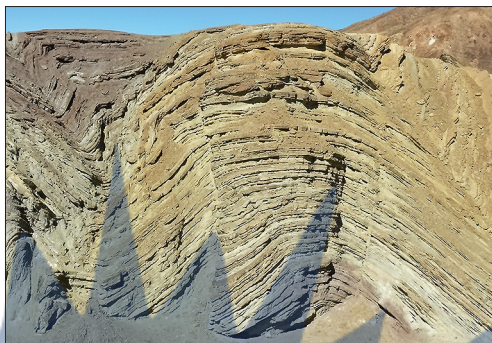
го стану, сфери освіти, *свободи совісті* та віросповідання. А. як ідеологія та практика став суттєвим чинником політ. життя в усіх катол. регіонах світу — Зх. Європі, Пн. та Лат. Америці. А., зокрема, був тісно пов'язаний із «культуркампом» 1870-х у Німеччині, коли уряд щойно об'єднаної Німеччини розпочав боротьбу проти *Ватикану* щодо питання контролю над закладами соц. захисту. У Франції внаслідок конфронтації між клерикалами і антиклерикалами 1905 ухвалено закон про відокремлення д-ви від церкви. У США А. актуалізувався на поч. 20 ст. як опозиція християн. фундаменталізму. Хвилі антиклерикальної активності поширювалися в різн. країнах світу в періоди повалення, встановлення чи зміни авторитарних режимів (напр., у Португалії, Аргентині, СРСР тощо). В Україні на межі 19 — поч. 20 ст. А. був притаманний значній частині нац. інтелігенції на знак протесту проти одержавленого Російською імперією *православ'я* чи *консерватизму* та *ультрамоністства* греко-катол. духовенства в підавстрійській Сх. Галичині. Ліберали, республіканці, соціалісти включали до політ. програм вимоги А. У країнах зх. демократії колись гострі конфлікти між клерикалами (незалежно від релігії) та антиклерикалами трансформувалися в одну з ліній напруг, що притаманні будь-якому дем. сусп-ву. У сучас. світі конфлікти, які можна назвати антиклерикальними, виникають між консерватив. реліг. орг-ціями й секуляризованими сусп-вами (напр., у мусульманських Туреччині чи Ірані, Ізраїлі, США). У сучас. РФ спостерігаються такі вияви А., як-от сусп. або поодинокі протести (зокрема, виступи проти клерикалізації освіт. сфери або акції панк-гурту «Пуссі Райот») проти інструменталізації *Російської православної церкви* д-вою, одержавлення церкви. З поч. 21 ст. радикалізація *ісламу* та зростання впливу правих партій, що спираються на христ. консерватизм і традиціоналізм, у країнах Європи стали серйозним викликом сусп-вам ліберал. демократії, виводячи їх відданість принципам відкр. і змагального сусп-ва.

Літ.: Sanchez J. Anticlericalism: A Brief History. Notre Dame, 1972; Bertocci P. A. Jules Simon: Republican Anticlericalism and Cultural Politics in France, 1848–1886. Columbia, 1978; Rémond R. L'anticléricalisme en France: de 1815 à nos jours. Paris, 1999; Жилиук С. Формування радянського антицерковного законодавства у 60–70-х рр. XX ст. // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька акад.». Сер.: Іст. релігієзнав. 2009. Вип. 1; Добіжа В., Колесник О. Антицерковні кампанії радянської влади на Поділлі // Часопис укр. іст. 2017. Вип. 36; Heywood A. Political Ideologies: an Introduction. London, 2017.

Н. І. Кочан

Антиклімакс (від *анти...* і *клімакс*) — стилістична фігура, що полягає в розташуванні слів або словосполучень у реченні в порядку зменшення їхньої смислової, інтонац. чи емоц. значущості. Один із різновидів *градації*.

Антикліналь (від *анти...* та грец. κλίνω — нахилати) — складка верств *порід гірських*, обернена опуклістю догори, у ядрі якої залягають стратиграфічно давніші породи. Термін стосується верств гірських порід, що подібно нахилені у протилежні сторони. А. утворюється внаслідок бокового стиснення пластів. У нафтогазов. басейні А. часто слугують пастками для

Антикліналь

зкупчень *вуглеводнів*. Під час підзем. розроблення *корисних копалин*, приуроч. до А., ураховують, що її покрівля слугує пологою опірною *аркою*.

Літ.: Горная энциклопедия : в 5 т. / Гл. ред. Е. А. Козловский; Ред. кол.: М. И. Агашков, Н. К. Байбаков, А. С. Болдырев и др. Москва, 1984. Т. 1; Международный тектонический словарь / Пер. с англ.; под ред. Дж. Денниса, Г. Муравски, К. Вебера. Москва, 1991; Самчук І. М. Виявлення похованих антиклінальних структур за допомогою аналізу карт азимутів падіння порід // Геоінформатика. 2016. № 4.

І. С. Потанчук

Антикліно́рій (від *анти...*, грец. κλίνω — нахилати та βρος — гора) — великий і складно побуд. антиклінальн. комплекс, що складається із системи менших спряж. *антикліналей* і *синкліналей*. Його характер. ознакою є заг. підйом *зеркала складчастості гірських порід* у центр. частині. Зазвичай осьові поверхні одиноких складок перевертаються назовні від центр. частини. Мають довжину в сотні кілометрів задовжки й ширину в десятки кілометрів. На поверхню в А. виходять древніші та, зазвичай, більш метаморфіз. *породи гірські*. До А. часто приурочені виходи вел. інтрузив. (див. *Інтрузія*) тіл (*гранітів* тощо). А. формується на кінц. стадії утворення дрібної складчастості або після її завершення.

Літ.: Структура континентов и океанов (терминологический справочник). 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. Ю. А. Косыгина, В. А. Кулындышева, В. А. Соловьева. Москва, 1979; Ковальчук М. С., Довгінка У. С. Геологія і геоморфологія. Київ, 2017; Геологія і корисні копалини України. Київ, 2018.

І. С. Потанчук

Антикоагулянти (від *анти...* і *коагулянт*) — речовини, які уповільнюють або зовсім пригнічують процес зсідання крові, перешкоджають утворенню *тромбу*. Розрізняють А. прямої дії (гепарин, синантрин), що мають безпосер. вплив на кров, і непрямої дії (дикумарин, неодикумарин, синкумар та ін.), які порушують синтез факторів зсідальної системи крові. А. прямої дії мають швидкий ефект, діють *in vitro* (лат. — у склі, тобто у пробірці) та *in vivo* (лат. — у живому організмі); дія А. непрямої дії проявляється після *латентного періоду* лише *in vivo* (це переважно *антагоністи* вітаміну К). Природні А. — речовини, що перешкоджають зсіданню крові та забезпечують її рідкий стан і плинність, — це компоненти кровоносних судин і крові, передусім *гепарин* (полісахарид, що синтезується в опасистих клітинах, накопичується в печінці,

легенях, гальмує зсідання крові, активуючи антитромбін III); антитромбін III (білок, що синтезується в *ендотелії* та печінці, є осн. білком *плазми крові*, який інактивує *тромбін*); кофактор II гепарину (глікопротеїн, що бере участь в інактивації *тромбіну*); *протеїн С* (вітамін-К-залежний білок, який синтезується в печінці та під дією *тромбіну* перетворюється на активну протеазу, що припиняє утворення *фібрину* та стимулює руйнування тромбу — *фібриноліз*); *протеїн S* (вітамін-К-залежний глікопротеїн, утворюється в печінці й *ендотелії*, виконує роль кофактора *протеїну С*). Природні А. поділяють на первинні (постійно надходять у кров) і вторинні (формується під час розщеплення факторів зсідання внаслідок процесу утворення й розчинення *фібрину*). У медицині А. застосовують для лікування *тромбозів*, *емболій*, *тромбофлебітів*, *інфаркту міокарда* та *легенів*. При *атеросклерозі* коронарних і мозкових судин у хірургії — для запобігання утворенню тромбів у післяопераційний період, а також під час роботи *апарата штучного кровообігу*, апарата «штучна нирка» для використання з пристроями автоматичного плазмаферезу, заготівлі компонентів крові людини.

Літ.: Деримедведь Л. В., Перцев И. М., Шуванова Е. В. и др. Взаимодействие лекарств и эффективность фармакотерапии / Под ред. проф. И. М. Перцева. Харьков, 2002; Кузник Б. И. Клеточные и молекулярные механизмы регуляции системы гемостаза в норме и патологии. Чита, 2010; Werdan K., Braun-Dullaes R., Presek P. Anticoagulation in Atrial Fibrillation: NOAC's the Word // Deutsches Ärzteblatt International. 2013. № 110 (31–32); Глумчер Ф. С., Мишалов В. Г., Никоненко А. С. та ін. Тромбоемболія легеневої артерії. Київ, 2016; Компендиум 2016 — лекарственные препараты / Под ред. В. Н. Коваленко. Киев, 2016;

Т. А. Германюк

Антикодон (від *анти...* і *кодон*) — ділянка транспортної рибонуклеїнової кислоти (тРНК), що складається з трьох *нуклеотидів* (триплет), які мають незаміщені водневі зв'язки. Послідовність триплету РНК обернена *кодону* матричної (інформаційної) рибонуклеїнової кислоти (мРНК, або іРНК), тому його називають А. Він комплементарний (див. *Комплементарність*) триплету мРНК і є розпізнавальним знаком цього типу тРНК. Кожн. *амінокислота* відповідає одна або кілька тРНК, які зв'язуються зі специф. для них *амінокислотою*, просувають її до *рибосоми*, а потім завдяки взаємодії А. з кодоном визначають порядок розташування *амінокислоти* в поліпептидному ланцюзі, таким чином реалізуючи генетичну інформацію в процесі *біосинтезу* білка.

Літ.: Тоцький В. М. Генетика. 3-тє вид., випр. та допов. Одеса, 2008; Льюин Б. Гены / Пер. с англ. Москва, 2011; Lodish H., Berk A., Matsudaira P. et al. Molecular Cell Biology. 8th ed. New York, 2016.

Я. О. Межжеріна

Антикомінтернівський пакт [нім. Antikominternpakt, яп. (канджі) 日独防共協定, яп. (катакана) にちどくぼうきょうきょうて, італ. Patto anticomintern] — угода між *Німеччиною* та *Японією*, укладена 25.11.1936 в м. Берліні (Німеччина). Мета документа — боротьба проти *Комуністичного інтернаціоналу*. З боку Японії його підписав посол Японії в Німеччині віконт (шішаку)

К. Мушьякоджі, з боку Німеччини — міністр закордон. справ нацист. Німеччини Й. фон *Ріббентроп*. А. п. складався з 3 статей і «протоколу підписання». Ст. 1 передбачала взаємне інформування сторін про «діяльність Комуністичного інтернаціоналу» і спільну боротьбу проти нього. Ст. 2 запрошувала ін. д-ви приєднуватися до цієї угоди. Ст. 3 встановлювала термін дії пакту — 5 р. Упродовж першого п'ятиріччя чинності угоди до неї приєдналися Італія (1937), Угорщина (1939), Іспанія (1939), Маньчжоу-Го (Маньчжурія, маріонет. д-ва, підконтрольна Японії; 1939). Наслідком цього стало перетворення А. п.

Антикомінтернівський пакт. К. Мушьякоджі та Й. фон Ріббентроп підписують пакт

на відкритий військ.-політ. союз нацист. Німеччини, фашист. Італії та мілітарист. Японії. А. п. став основою для підписання між цими країнами 27.09.1940 Берлін. пакту (на 10 р.). Дію А. п. було продовжено 25.11.1941 на наступні 5 р. До угоди також приєдналися низка *сателітів* і союзників гітлерів. Німеччини (Болгарія, Данія, Румунія, Словаччина, Фінляндія, Хорватія) та уряд окупованої японцями частини Китаю, що перебував у м. Нанкіні. А. п. передбачав взаємодопомогу його членів у боротьбі проти «підливних дій Комінтерну» без будь-яких воен. зобов'язань. Після поразки нацист. Німеччини та її союзників у *Другій світовій війні* А. п. втратив чинність і припинив існування.

Літ.: Борисов А. Японо-німецька угода (вогнище війни на Сході). Київ, 1937; История второй мировой войны 1939–1945 гг. : в 12 т. Москва, 1973. Т. 1: Зарождение войны. Борьба прогрессивных сил за сохранение мира; Boyd C. The Role of Hiroshi Ōshima in the Preparation of the Anti-Comintern Pact // Journal of Asian History. 1977. Vol. 11. № 1; Cattaruzza M., Dyroff S., Langewiesche D. Terrestrial Revisionism and the Allies of Germany in the Second World War: Goals, Expectations, Practices. New York, 2015; The 20th century (1900–1950) : in 2 vol. / Ed. by M. Shalby-Jensen. Ipswich; Armenia, 2018.

С. С. Троян

Антикомунізм (від *анти...* і *комунізм*) — опозиція *комунізму*; сукупність ідей, ідеологій та політ. доктрин, спрямованих проти комуністич. ідеології та відповідних політ. течій і методів правління. Хоча концепт комунізму має давню історію, організований А. розвинувся як реакція на поширення зазначеного явища у 1920-ті й особливо за доби *холодної війни*. Початково більшість антикомуністів заперечували твердження *матеріалізму історичного*, що на зміну *капіталізму* обов'язково прийде комунізм, так

Антикомунізм. Художнє
втілення

само як *феодалізм* поступився капіталізму. Сучас. А. спрямований насамперед не так проти ілюзорної ідеї безкласового сусп-ва, як проти теорії та практики партій і рухів, базованих на ідеях *марксизму-ленінізму*. В іст. контексті А. — системна основа рос. білогвардійського руху. *Святий престол* засуджував комунізм за *атеїзм*, наміри руйнації соц. миру й правопорядку та порушення засад христ. цивілізації. А. був ідеологічною доктриною Зх. часів холодної війни. Оскільки ком. ідеологія асоціювалася передусім із СРСР, А. був тотожний антирадянськості. У межах зх. блоку жорсткий А. протистояв силам, що припускали мирне співіснування з ком. режимами й обстоювали *конвергенцію* сусп.-політ. систем (пацифісти, прибічники нейтралітету й «фінляндизації» та ін.). Антикомуніст. ідеології дотримувалися *фашизм*, *нацизм*, *націоналізм* різн. напрямів (*Гоміньдан* у Китаї, «франкізм» в Іспанії, «гарсіамесизм» у Болівії тощо, укр. інтегральний націоналізм), праворадикальний солідаризм і політ. іслам, *маккартизм* у США. Серед міжнар. антикомуніст. об'єднань — *Антибільшовицький блок народів*, Антикомуністична ліга народів Азії, Світова антикомуністич. ліга (з 1990 — Світова ліга за свободу та демократію), «Інтернаціонал опору» й «Демократичний Інтернаціонал» («Джамборі»). Найвідомішими антикомуністами стали чільні представники *неоконсерватизму* — Р. Рейган, М. Тетчер, Ф. Й. Штраус (1915–1988; Німеччина), Н. Ясучіро, Б. Малруні (нар. 1939; Канада), А. Фанфані (1908–1999; Італія), Р. Д. Малдун (1921–1992; Нова Зеландія). Після падіння внаслідок «третьої хвилі» *демократизації* ком. режимів у Центр.-Сх. Європі й на Балканах та розпаду СРСР, дрейфу абсолютної більшості компартій Європи й Америки в бік соціал-демократії А. як політ. доктрина значно (але не цілком і не повсюдно) втратив актуальність. 25.01.2006 ПАРЄ ухвалила резолюцію 1481 про «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів». 09.04.2015 ВР України затвердила «Закон про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Лит.: Генри Э. Профессиональный антикоммунизм. К истории возникновения. Москва, 1981; Безансон А. Лихо століття. Про комунізм, нацизм та унікальність голокосту / Пер. з фр. Т. Марусика. Київ, 2007; Куртуа С., Верг Н., Панне Ж.-Л. та ін. Чорна книга комунізму: Злочини, терор і репресії / Пер. з фр. Я. Кравець. Львів, 2008; Ceplair L. Anti-Communism in Twentieth-Century America: A Critical History. Santa Barbara, 2011; Torben G. Warming Up a Cooling War: The CIAS and Other Global Anti-communist Networks During the Era of Détente. Washington, 2015; Hendershot C. Anti-Communism and Popular Culture in Mid-Century America. Jefferson, 2017.

В. І. Головенченко

Антиконкурентна практика (від *анти...* і *конкуренція*) — порушення підприємствами, корпораціями правил конкуренції. До ухвалення норматив. актів, що регулюють правила конкуренції на ринку, терміна «А. п.» не було. Суб'єкти ринку використовували методи А. п., але не порушували норм чинного на той час зава. Першим законодав. актом, що нейтралізував негативні наслідки екон. діяльності вел. корпорацій на конкурент. ринку, був закон про бо-

ротьбу з *трестами* (т. з. закон Шермана, або антитрестів. зак-во), прийнятий 1890 у США. Він регулював обмеження об'єднання підприємств. Цей закон доповнено 1914 заборонаю встановлювати монополні *ціни* на товари. 1936, 1950, 1955, 1976 у США ухвалено нове зак-во, що обмежувало конкуренцію. Схожі закони з'явилися у Великій Британії (1948, 1956, 1965), Франції (1945, 1986), Японії (1947, 1953). У країнах із розвинутою *економікою ринковою* діють закони, що регулюють конкурентні відносини на ринку. Їх порушення виявляється через поведінку виробників і продавців. А. п. спрямована на здобуття панівного становища на ринку, обмежує доступ до нього ін. виробників чи продавців, створює диктат цін. А. п. передбачає: *демпінг*, коли товаровиробник тимчасово встановлює ціну нижче *собівартості*; обмеження договорів, коли продаця зобов'язують укладати угоди лише з обмеж. колом постачальників або з одним постачальником; фіксацію цін, коли підприємства домовляються між собою про однакові ціни на однакові товари; відмова від угоди (груповий *бойкот*), коли два або кілька підприємств за змовою відмовляються укладати угоду з виробником; розподіл тер., коли підприємства за домовленістю не реалізують однакові товари на тій самій тер.; гранич. ціни, коли встановлено ціни на рівні монополістичних, що запобігає виходу на ринок ін. продавців; пов'язування товарів, які абсолютно різні за споживчими якостями, але їх продають разом; ціну реалізації, коли постачальник встановлює однакову ціну на свій товар усім продавцям; реліг. аспект або доктрину групи меншості, коли підприємства можуть торгувати лише з цією *громадою релігійною* або групою людей. Об'єднання підприємств є одним з інструментів А. п., тому в країнах із ринк. економікою держ. органи здійснюють перевірки доцільності об'єднання компаній. А. п. негативно впливає на економіку країни та спричиняє соц. напругу.

Лит.: Башнянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведєв В. С. Політична економія : в 2 ч. Київ, 2002; Кіндзерський Ю. В., Паламарчук Г. М. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні // Екон. України. 2006. № 8; Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Марченко О. С. та ін. Економічна теорія. Харків, 2016; Чорнуха О. С. Генеза кримінально-правового забезпечення охорони добросовісної конкуренції в Україні // Вісник Кримінал. асоц. України. 2017. № 2 (16); Гладкий В. В. Дифузія антиконкурентної та корупційної практики // Білянський О. І., Гудзенко С. Г., Федорчук Д. Е. Конкуренція та конкурентна політика очима професіоналів та молоді. Київ, 2018.

Антиконституційна діяльність (від *анти...* та *конституція*) — умисна, злісна діяльність, що характеризується ворожістю до встановленого в країні конституційного ладу, який визначає основи життєдіяльності д-ви, сусп-ва й кожної окр. людини, що належать до них; дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституц. ладу або на захоплення держ. влади. Такі дії, зокрема, вчиняли учасники *державних переворотів та путчів* (напр., термідоріанський переворот у Франції, 1794; «пивний путч» у Німеччині, 1923; військ. переворот у Чилі, 1973). А. д. спрямовується проти встановленого Конституцією й законами України порядку створення і діяльності вищих органів

держ. влади, порушення якого створює загрозу нац. безпеці в політ. сфері. А. д. здатні здійснювати окр. політ. партії, громад. і реліг. орг-ції, незаконні воєнізов. формування, юрид. і фіз. особи — як за власною ініціативою, так і виконуючи завдання іноз. д-ви чи орг-ції. В Україні А. д. — злочин, передбачений ст. 109 КК України.

Лит.: Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації). 3-тє вид., перероб. та допов. Київ; Луганськ, 2014; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2018.

М. І. Хавронюк

Антикорозійний захист (від *анти...* та *корозія*) — комплекс заходів, що запобігають корозії або зменшують її швидкість. Для уникнення корозійного руйнування матеріалів і конструкцій застосовують первин. і вторинний А. з. Первинний передбачає вибір матеріалів, зміну складу чи структури буд. матеріалу до поч. або під час виготовлення конструкцій. Вторин. А. з. застосовується в разі, якщо захист від корозії не можна забезпечити заходами первин. захисту, і зазвичай вимагає періодич. поновлення. Передбачає нанесення на поверхню готових метал. конструкцій метал., оксидних, лакофарб. або мастикових покриттів, *мастил*, плівкових облицовок чи ін. матеріалів та застосування електрохім. методів захисту. Захисні покриття поділяють на утворені внаслідок хім. або електрохім. обробки поверхні металу, металеві, неметалеві. Утворені внаслідок хім. або електрохім. обробки поверхні металу є результатом пасивування заліза в концентров. сірчаній к-ті чи кислоті азотній, заліза, нікелю, кобальту, магнію — у розчинах лугів

Антикорозійний захист.
Нанесення спеціального покриття

до утворення оксидної плівки. До електрохім. методів захисту від корозії належать катод. і протектор. захист. Електрохім. методи А. з. ефективні в струмопровод. середовищі (напр., у мор. воді). Тому протектори широко застосовуються для захисту підвод. частин мор. суден. Матеріалами для метал. захис. покриттів можуть бути чисті метали (цинк, кадмій, алюміній, нікель, мідь, хром, срібло та ін.) і їхні сплави (*латунь*, бронза тощо). За характером захис. дії проти корозії метал. покриття поділяють на анодні й катодні. Анодним наз. покриття, утворене активнішим (менш благород.) металом, ніж той, що захищають (осн. метал). У разі місц. руйнувань такого покриття кородувати буде менш благород. метал, тобто метал-покриття. Катодним наз. покриття металом із більшим потенціалом (у ряду напруг стоїть після металу, що захищають, напр., покриття низьколегов. *сталей* міддю, оловом, нікелем, сріблом). Покриття

має бути суцільним, оскільки в разі його пошкодження утворюватимуться локальні гальван. елементи, де осн. метал буде *анодом* (кородуватиме), а метал-покриття — *катодом*. Цей метод ефективний, якщо йдеться про корозію метал. виробу в невеликому об'ємі струмопровод. рідини. До нього належать деаерація — вилучення кисню з агресив. середовища через продування інерт. газом; уведення в середовище *інгібіторів* — уповільнювачів корозії. Напр., у випадку кислот. корозії ними є органіч. речовини, молекули яких містять аміно-, іміно-, тіо- та ін. групи. Вони добре адсорбуються (див. *Адсорбція*) на поверхні металу й суттєво знижують швидкість електрохім. реакцій, що призводять до корозії.

Лит.: Семенова І. В., Флорианович Г. М., Хорошилов А. В. Коррозия и защита от коррозии. Москва, 2002; ДСТУ Б А.2.4-15:2008. СПДБ. Антикорозійний захист конструкцій будівель та споруд. Київ, 2009; Ониськів І. М., Романчук В. В., Топільницький П. І. Дослідження захисних властивостей інгібіторів корозії, одержаних з відновлювальної сировини // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка». Сер.: Хім., технол. речовин та їх застосув. 2017. № 868.

Т. А. Каменська

Антикорозійність — властивість матеріалу зберігати свої якості в умовах агрес. середовища. Антикороз. стійкість матеріалів визначають лише дослід. шляхом. Для цього проводять короз. випробування, за допомогою яких установлюють швидкість *корозії* матеріалу в лаб. умовах, макс. наблиз. до вироб. умов, а також безпосередньо в умовах застосування антикороз. матеріалів. Найчастіше швидкість корозії визначають за зміною маси зразків антикороз. матеріалів. За рівномір. руйнування поверхні швидкість корозії визначають за ф-лою:

$$v = \frac{\Delta m}{S \cdot t},$$

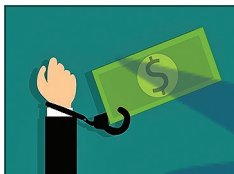
де v — швидкість корозії ($\text{г/м}^2 \cdot \text{год}$; $\text{мг/см}^2 \cdot \text{доба}$); Δm — зменшення (збільшення) маси; S — площа поверхні; t — час. За нерівномір. корозії вимірюють найбільшу глибину руйнування зразка або визначають зміну його мех. властивостей.

Дж.: ДСТУ Б В.2.6-193:2013. Захист металевих конструкцій від корозії. Вимоги до проектування. Київ, 2013.

Лит.: Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Сахненко М. Д., Вєдь М. В., Ярошок Т. П. Основи теорії корозії та захисту металів. Харків, 2005; Галико А. В., Кузик О. В., Кропівний В. М. та ін. Матеріалознавство. Кіровоград, 2015; Борисенко Ю. В. Матеріали сучасної техніки та захист від руйнування. Київ, 2016.

Т. А. Каменська

Антикорупційна політика (від *анти...* та *корупція*) — напрям узгоджених дій д-ви і сусп-ва щодо усунення (мінімізації) причин і умов, які породжують корупцію в різних сферах життя. Дієвий підхід полягає в системному й постійному запобіганні та протидії корупції з метою її зведення до незначного рівня й підтримки на такому рівні. Відповідно до ст. 5 Конвенції ООН проти корупції, кожна д-ва-учасниця, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, розробляє і здійснює або проводить ефективну скоординовану політику протидії корупції. Зміст А. п. увиразнюється в поєднанні трьох складників: макс. зменшення рівня коруп-

Антикорупційна політика.
Художнє втілення

ції; захист сусп-ва від загроз, впливу й наслідків корупції; виявлення та усунення її причин і умов. Вироблення А. п. має ґрунтуватися на певних принципах: заг., правових, управлінських, екон. та принципі взаємодії д-ви й сусп-ва. До заг. принципів належать політ. забезпечення, системність, акцент на запобіганні корупції, обов'язковість і жорсткість покарання, відшкодування збитків, науковість, міжнар. співробітництво. Правові принципи передбачають верховенство права, законність, правову регламентацію. Серед управлінських принципів — координація, контрольованість, системне удосконалення держ. управління, етизація. Важливими екон. принципами є відділення влади від бізнесу та використання екон. механізмів. Осн. принципами взаємодії д-ви та сусп-ва є відкритість та прозорість, підзвітність, держ.-громад. партнерство в антикорупц. діяльності. А. п. може ґрунтуватися на різних засадах, серед яких вирізняють три заг. стратег. підходи. Перший орієнтований на «війну» з корупцією, що полягає в боротьбі з її зовн. виявами та конкрет. корупціонерами за допомогою каральних засобів. Другий пов'язаний із систем. усуненням причин корупції, що не передбачає значної уваги до зовн. проявів цієї проблеми, тобто до діяльності конкрет. корупціонерів. Третій передбачає «свідому пасивність» щодо корупції та ґрунтується на твердженні про неефективність і безплідність актив. дій, спрямованих на протидію корупції. Водночас корупція визнана істотним, але тимчасовим, негативним явищем, що має зникнути разом із перетворенням д-ви в ліберальну демократію з ринк. економікою. Типовими шляхами запобігання корупції є корекція зак-ва для зменш. відповідних причин корупції; удосконалення засад формування й орг-ції вищих органів держ. влади; структурно-функц. упорядкування системи органів виконав. влади; зміна принципів держ. служби й контроль за майновим становищем представників влади; ефектив. контроль за розподілом й витрачанням бюджет. коштів; удосконалення екон. політики; зміцнення суд. влади; вдосконалення діяльності правоохорон. органів і спецслужб; забезпечення прозорості діяльності держ. органів; формування антикорупц. культури сусп-ва; антикорупц. співпраця д-ви та громадянського суспільства.

Лит.: Pope J. Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System. Berlin, 2000; Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. Київ, 2001; UN Anti-Corruption Toolkit / Ed. by P. Langseth. 2nd ed. Vienna, 2004; Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії. Київ, 2008; Дрьомов С. В., Кальніш Ю. Г., Клименко Д. Б. та ін. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії. Зелена книга державної політики. Київ, 2010; Михненко А. М., Кравченко С. О. Корупція як негативне суспільне явище. Київ, 2011; Михненко А. М., Руснак О. В., Мудров А. М. та ін. Запобігання та протидія корупції. 4-те вид., перероб. й допов. Київ, 2013; Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період. Київ, 2014; Бондар І. С., Горник В. Г., Кравченко С. О. та ін. Антикорупційна політика та запобігання корупції в публічному управлінні. Київ, 2019.

С. О. Кравченко

Антикризове управління (від анти... та криза), антикризовий менеджмент — процес застосування комплексу взаємопов'яз. заходів, спря-

мованих на соц.-екон. оздоровлення фін.-госп. діяльності індивід. підприємця, підприємства, галузі, регіону, нац. економіки, що передбачає створення умов для виходу з криз. стану та формування механізмів попередження й запобігання криз. явищам у майбутньому. Особливості А. у.: специфічність мети здійснення; ресурсні та часові обмеження; орієнтація на розв'язання проблем, а не лише їхніх зовн. виявів; спрямованість на мінімізацію втрат усіх учасників (власників, кредиторів, персоналу, д-ви); інновац. характер використовув. управлін. інструментарію тощо. Специфіку держ. А. у. визначають особливості цільових орієнтирів органів влади та держ. інституцій, пов'яз. зі здійсненням необхід. антикриз. процедур щодо установ, підприємств і орг-цій держ. сектору економіки та ін. об'єктів відповід. держ.-управлін. діяльності. Здійснення держ. А. у. передбачає використання низки узгоджених між собою механізмів держ. впливу. Відповідно до цілей запровадження цієї держ.-управлін. діяльності розрізняють механізми стратегіч. А. у. (розробка й застосування різноманіт. методів прогнозування та оцінки ризиків, передбачення та розпізнавання передкриз. стану й ситуацій, діагностики розвитку кризи) та тактич. (оператив.) А. у. (випрацювання антикриз. програми та комплексу заходів із нейтралізації кризи, моніторингу й контролю за їхньою реалізацією, корегування антикриз. моделі тощо). Пріоритети застосування інструментів А. у. зумовлені змістовими ознаками відповід. криз. ситуацій та їх перебігу. Залежно від стадій розвитку криз. ситуацій виділяють два осн. різновиди А. у. — превентивне (антиципативне) і стабілізаційне. У першому випадку йдеться про «профілактику» виникнення кризи, у другому — запобігання та усунення несприятливих явищ для успішного функціонування й розвитку об'єкта управління в довгостроковій перспективі. Етапи реалізації А. у.: а) діагностика виникнення кризи — збір і аналіз інформації про внутр. і зовн. середовище діяльності та стан об'єкта управління; б) розробка антикриз. програми — представлення стратегії і тактики подолання кризи, орг-ція виконання антикриз. управлін. рішень; в) реалізація антикриз. програми — здійснення антикриз. процедур (реалізація сформов. концепції подолання кризи), моніторинг і контроль за виконанням антикриз. управлінських рішень; г) оцінка ефективності реалізації антикриз. програми — визначення ефективності реалізації антикриз. плану; г) запобігання виникненню кризи — розробка та впровадження превентивних заходів, спрямованих на відвернення криз. ситуацій у майбутньому. Ефективність А. у. визначають насамперед виваженість розробки й послідовність реалізації антикриз. програми, доцільність завдань і витрат, пов'яз. з її здійсненням. Серед найзаг. принципів забезпечення ефективності цієї держ.-управлін. діяльності такі: ситуац. виправданість стратегії А. у., яка спрямована на подолання криз. ситуації в розвитку об'єкта управління; узгодженість цілей і механізмів стратег. та тактич. (оператив.) А. у., можливість адекват. корегування стратегії при зміні ситуації; чітке розуміння механізмів А. у. та алгоритмів їх запровадження [мети, конкрет. завдань, порядку їх виконання (орг-ції, мотивації, контролю)], можливостей вчасно визначати орг. зміни в системі з огляду на досяг-

нення кінц. мети; макс. використання потенц. можливостей системи управління; ресурсна забезпеченість усіх етапів підготовки та реалізації А. у., відкритість доступу виконавців до інформації, пов'язаної зі здійсненням відповід. антикриз. заходів.

Лит.: Ткаченко А. М., Коваленко О. В., Єлець О. П. Концептуальні підходи до антикризового управління в сучасних умовах господарювання. Запоріжжя, 2010; Хвесик М. А., Степаненко А. В., Ральчук О. М. та ін. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри). Донецьк, 2010; Коваленко О. В. Антикризове управління: теорія, методологія та механізми реалізації. Запоріжжя, 2011; Линник О. І., Смоловик Р. Ф., Юр'єва І. А. Антикризове управління на вітчизняних та закордонних підприємствах: теорія, діагностика кризового стану, соціально-економічні аспекти управління. Харків, 2013; Воронкова В. Г., Ажажа М. А., Білогур В. Є. та ін. Філософія антикризового державного управління: теоретико-методологічний контекст. Запоріжжя, 2014.

О. М. Сафронова

Антилімфоцитарна сироватка (від *анти...* та *лімфоцит*) — імунна сироватка, що містить антитіла до лімфоїдних клітин, переважно до лімфоцитів. А. с. вперше отримав І. Мечников у результаті імунізації морської свинки селезінковою тканиною щура. О. Безредка (Росія) у 1900 довів цитотокс. дію А. с. на лімфоїдні клітини *in vitro* (лат. — у склі, тобто у пробірці). Пізніше було доведено лейко- та лімфопенічну дію А. с. *in vivo* (лат. — у живому орг-мі), а також інгібувальну дію на розвиток реакцій гіперчутливості сповільненого типу. Здатність А. с. пригнічувати в орг-мі реакцію гіперчутливості сповільненого типу використовують у *трансплантології* як один із механізмів впливу на реакції трансплантац. імунітету, опосередковані лімфоїдними клітинами. А. с. отримують шляхом імунізації тварин одного виду (продуцент) лімфоїдними клітинами ін. виду (донор). Для імунізації використовують клітини селезінки, лімфатичних вузлів, тимусу, лімфоцити, отримані прижиттєво дренуванням грудної лімфатичної протоки. Найбільшу імуносупресивну активність мають А. с., отримані внаслідок імунізації клітинами тимусу та лімфоцитами грудної лімфатичної протоки. А. с. застосовують при захворюваннях, у *патогенезі* яких є автоімунний компонент (гострий рецидивуючий *ревматизм*, *ревматоїдний поліартрит* та ін.); при *трансплантації* життєво важливих органів як імуносупресивний агент. У клінічних умовах А. с. використовують завжди в комплексі з ін. імуносупресивними препаратами, що дає змогу збільшити тривалість «виживання» трансплантатів. Тривале використання А. с. може призвести до патол. змін у паренхіматоз. органах, а також супроводжуватися внутр. кровотечами внаслідок тромбопенічної дії.

Лит.: Краскина Н. А., Холчев Н. В., Лопатина Т. К. Характеристика депресивного действия антилимфоцитарной сыворотки и антилимфоцитарного глобулина на продукцию антител у мышей // Микробиол., эпидемиол. и иммунол. 1971. Т. 2; Vergheze P., Dunn T., Chinnakotla S. et al. Calcineurin Inhibitors in HLA-identical Living Related Donor Kidney Transplantation. Nephrology, Dialysis, Transplantation: Official Publication of the European Dialysis and Transplant Association // European Renal Association. 2014. Vol. 29. № 1.

О. А. Назарчук, З. М. Прокопчук

Антилінійне перетворення А лінійного простору над простором комплексних чисел — перетворення, що для будь-яких векторів x, y та комплексного числа λ задовольняє умови

$$A(x + y) = A(x) + A(y), \quad A(\lambda x) = \lambda A(x).$$

А. п. називають також *антигомографією*.

Антилогарифм числа x ($\text{ant log}_a x$) — число N , логарифм якого за основою a дорівнює x , тобто $\text{ant log}_a x = N = a^x$ або $\log_a N = x$. Процес обчислення А. називається *потенціюванням*.

Антилопи (нім. Antilope, франц. antilope, від лат. anthalopus — казкова рогата тварина) — назва позатаксономічної групи *ссавців* род. Бикових (Bovidae) ряду *парнокопитних*, до якої входить щонайменше 91 вид, що належать до 5–10 підродин, 30 родів. Живуть у Старому світі. Найбільше видів — в Африці, менше — у Пн. Азії. У Європі мешкає лише два види: *сайга* (сайгак; *Saiga tatarica*) та *сарна* (*Rupicapra rupicapra*). До А. традиційно відносять *вилорога* (*Antilocapra americana*). Це єдиний вид окр. амер. родини вилорогових (Antilocapridae). Гол. особливостями

Антилопи. Вилоріг

будови тіла А. є нерозгалужені роги, що утворюються за допомогою рогових чохла, які вкриваються вирости лобових кісток черепа, і не змінюються протягом життя. Роги спрямовані вгору або назад, є в самців і самиць. Хвіст закінчується пучком волосся. Тіло струнке, ноги довгі, тварини пристосовані до стрімкого бігу: газель Гранта (*Gazella granti*) розганяється до 90 км/год, антилопа-гну (*Connochaetes gnou*) здатна бігти 75–80 км/год, газель Томсона (*Gazella thomsoni*) і вилоріг досягають швидкості 75–80 км/год. Найменша за розмірами *карликова антилопа* (*Neotragus pygmaeus*), що живе в Зх. Африці, за розмірами не більше, ніж заєць. Довж. тіла — 50–60 см, хвоста — 7,5 см, висота в холці до 30 см, маса — 3–5 кг. Карликова А. здатна на стрибки завдовжки до 2,5 м. Найбільшою А. є *канна* (*Taurotragus oryx*), зовні схожа на бика і є представником підродини бикових. Може сягати довж. 3–4 м, хвіст — 90 см, висота в холці — 1,8 м, маса — до 900 кг. Ця кремезна А. може бігти лише зі швидкістю 40 км/год. А. — трав'яні звірі, що, як і бики, пережовують корм кілька разів. Їжа — перев. злаки або листки нижніх гілок дерев. Особини деяких видів можуть ставати на задні ноги й діставати листки на висоті до 2 м. Зазвичай ведуть стадний спосіб життя. Серед А. є моногамні, полігамні й гаремні види. Живуть

переважно на відкритих просторах — у степах, саванах, напівпустелях і пустелях, хоча є гір. і лісові види. Вагітність зазвичай триває бл. 7 міс. Плодючість незначна — здебільшого 1 дитинча за 1 пологи. А. живуть до 20 р. Деякі види, зокрема канна, піддаються *доместикації*. У фауні сучас. України А. немає, хоча в іст. часи звичайним видом був сайгак. Через смачне м'ясо А. є об'єктом полювання, унаслідок цього 25 видів А. перебувають під загрозою зникнення.

Лит.: Antelopes: Global Survey and Regional Action Plans : in 4 part. Gland, 1988–2001; Mammals of Africa : in 6 vol / Ed. by J. Kingdon, M. Hoffmann. London, 2013. Vol. 6: Pigs, Hippopotamuses, Chevrotain, Giraffes, Deer and Bovids; Брем А. Життя тварин : у 10 т. / Пер. з рос. Д. Федорова. Харків, 2015. Т. 1: Ссавці А — Г (від акуари до грізлі); Castelló J. R. Bovids of the World: Antelopes, Gazelles, Cattle, Goats, Sheep, and Relatives. Princeton, 2016.

С. В. Межжерін

Антилопові, справжні антилопи (Antilopinae) — підродина род. Бикових (Bovidae), що включає бл. 35 видів, поширених в Африці та Євразії. Центром видового різноманіття є Сх. Африка (Судан, Еритрея, Ефіопія, Сомалі, Кенія, Танзанія). Групу азійських антилоп, що поширені переважно в районі Тибету, разом із сайгаком, розглядають як окр. систематичну групу. А. — стрункі, порівняно невеликі антилопи, розмірами трохи більші за козулю, при-

Антилопові. Гвинторога антилопа

стосовані до швидкого бігу і життя на відкритому просторі. Газелі (*Gazella*) — рід струнких довгоногих тварин, поширених в Африці та Азії, масою від 12 до 85 кг. Гарна, або гвинторога антилопа (*Antilope cervicapra*), живе в Індії, Пакистані, Бангладеш, Ірані. Спрингбок, або антилопа-стрибун (*Antidorcas marsupialis*), відома вертикальними стрибками на 2–3 м під час тривоги. Дзерени (*Procapra*) — центральноазійські антилопи сухого степу і напівпустелі, колись дуже численні, тепер перебувають під загрозою знищення. Сайгак (*Saiga tatarica*) історично мав ареал від Британських о-вів до пн.-зх. Канади, тепер трапляється кількома *ізолятами*. Орібі (*Ourebia ourebia*) — невелика антилопа, маса — до 30 кг. Унікальна властивість виду — відсутність рогів у самиць, у самців є невеликі ріжки до 12 см.

Лит.: Antelopes: Global Survey and Regional Action Plans : in 4 part. Gland, 1988–2001; Mammals of Africa : in 6 vol / Ed. by J. Kingdon, M. Hoffmann. London, 2013. Vol. 6:

Pigs, Hippopotamuses, Chevrotain, Giraffes, Deer and Bovids; Брем А. Життя тварин : у 10 т. / Пер. з рос. Д. Федорова. Харків, 2015. Т. 1: Ссавці А — Г (від акуари до грізлі); Castelló J. R. Bovids of the World: Antelopes, Gazelles, Cattle, Goats, Sheep, and Relatives. Princeton, 2016.

С. В. Межжерін

Антильська течія — тепла течія в зх. частині Атлантичного океану в Пн. півкулі. Омиває *Антильські острови* (звідси назва) та *Багамські Острови*. Виникає на Пн. Сх. від о. Пуерто-Рико, коли Пн. Пасатна течія доходить до Вел. Антильських о-вів. Далі простежується вздовж пн. узбережжя о. Гаїті, звідки повертає до Багам. На Пн. від о-вів зливається з Флоридською течією, живлячи *Гольфстрім* (бл. 30° пн. ш. та 75° зх. д.). Найкраще виражена влітку. У лютому т-ра води становить +24–25 °С, у серпні — +26–28 °С. Обсяг переміщених течією вод у різних районах неоднаковий — від 2 до 7 Sv (або 2–7 млн м³/с), бл. 27 паралелі пн. ш. — 5 ± 2 Sv. А. т. характеризується сезонною мінливістю. Досліджена недостатньо.

Лит.: Lee T., Johns W., Zantopp R. et al. Moored Observations of Volume and Heat Transport Variability in Western Boundary Currents of the Subtropical North Atlantic at 26.5° N // The Atlantic Climate Change Program. Princeton, 1994; Meinen Ch., Johns W., Moat B. et al. Structure and Variability of the Antilles Current at 26.5° N // Journal of Geophysical Research: Oceans. 2019. Vol. 124. № 6.

Антильський ураган — див. у ст. Циклон тропічний.

Антильські острови — архіпелаг, який відділяє відкриту частину Атлантичного ок. від Карибського моря та Мексиканської затоки. Розташовані між Північною Америкою та Південною Америкою, від 10° до 23° пн. ш. А. о. поділяються на групи Великих та Малих А. о. До Великих А. о. відносять 4 о-ви на Зх. архіпелагу: Кубу, Гаїті (Еспаньйола), Ямаїку, Пуерто-Ріко. Мали А. о. утворюють дугу, витягнуту від Віргінських островів до о. Тринідад, загалом налічують бл. 50 невеликих о-вів. До цієї групи, зокрема, належать такі о-ви (з Пн. на Пд.): Віргінські, Барбуда, Антигуа, Гваделупа, Домініка, Мартиніка, Сент-Люсія, Барбадос, Гренада, Тобаго, Тринідад тощо. Заг. тер. архіпелагу — 228,6 тис. км². Відносно розташування до *пасатів* виділяють Навітряні та Підвітряні о-ви. На англ. картах до Навітряних о-вів, тобто відкритих для пасатних вітрів, включають о-ви від Домініки і далі на Пд., до Підвітряних — о-ви від Пуерто-Ріко до Домініки. Водночас на франц., ісп. і голландських картах усі Мали А. о. позначені як Навітряні. Увіразняється також ланцюжок Підвітряних (Південних) А. о., що витягнуті вздовж узбережжя Венесуели. Серед них о-ви Аруба, Кюрасао, Бонайре, Маргарита та ін. Великі А. о. мають тектонічне походження, Мали А. о. — здебільшого вулканічне. Виверження вулканів Мон-Пеле (о. Мартиніка) 1932, Суфрієр-Хілз (о. Монтсеррат) у 1995 і 1997 мали катастрофічні наслідки. Невеликі о-ви, зокрема Ангілья і Анегада, мають коралове походження. Багато о-вів оточують *коралові рифи*. Клімат — тропічний пасатний, на Підвітряних (Південних) А. о. і Тринідаді і Тобаго — субекваторіальний. Природні умови й ландшафти окремих о-вів дуже різноманітні, визначаються геологічною будовою і кількістю опадів.

У різних частинах архіпелагу їх випадає від 600 до 1 500 мм. Подекуди збереглися савани, тропічні ліси. Уперше назва архіпелагу згадується наприк. 15 ст. Європейці почали колонізувати

Антильські острови.
Кюрасао

А. о. на поч. епохи Великих географічних відкриттів. У регіоні було поширене піратство. У 20 ст. більшість країн на А. о. здобули незалежність, але чимало з них і досі перебувають під юрисдикцією Франції, Великої Британії, Нідерландів, США. Назви «А. о.», «Великі А. о.» та «Малі А. о.» переважно використовують у проф. географ. л-рі. Більш вживаними є топоніми «Карибські острови», «острови Карибського басейну» тощо. Утім, до Кариб також відносять Багамські Острови та невеликі групи о-вів біля узбережжя Центр. Америки. Див. також *Карибські острови*, *Карибське море*.

Лит.: Higman B. W. A Concise History of the Caribbean. Cambridge, 2011; Landscapes and Landforms of the Lesser Antilles. Cham, 2017.

М. В. Арістов, А. С. Івченко

Антиматерія (від *анти...* та *матерія*) — будьяка речовина, що складається з *античастинок*. За сучасними даними спостережень А. не утворює стабільних структур. Сили, що визначають структуру матерії (сильна *взаємодія*, унаслідок якої утворюються ядра *атомні*, й *електромагнітна взаємодія*, унаслідок якої утворюються *атоми* й *молекули*) мають бути однаковими як для частинок, так і для античастинок. Відповідно, структура А. має бути ідентичною зі структурою звичайної матерії. Первин. *Всесвіт* складався з *гамма-квантів* і частинок мікросвіту. Частинки народжуються парами (частинка й античастинка) під час зіткнення двох енергійних гамма-квантів, і навпаки, під час взаємодії матерії та А. їхня маса перетворюється на енергію, тобто виникають *фотони* з високими енергіями. Таку реакцію наз. *анігіляцією*. Одна з теорій виникнення А. — модель Великого вибуху (див. *Великого вибуху космологія*), після якого утворилася майже рівна кількість матерії та А. Асиметрія між матерією та А. є однією з нерозв'язаних проблем сучасної астрофізики. Однією з гіпотез, яка пояснює асиметрію між матерією та А. є гіпотеза про те, що за надвисо-

кої т-ри на поч. розширення могла існувати рівновага між народженням пар та анігіляцією, яка, зі зменшенням т-ри, спричинює спочатку анігіляцію важчих частинок, а потім легких *електронів* із *позитронами*. Матерії виявилося більше, що уможливило утворення Всесвіту. Цю перевагу в кількості наз. «баріонною асиметрією Всесвіту». Припускають, що у Всесвіті можуть існувати *галактики* з А. (оскільки без анігіляції неможливо відрізнити за властивостями світло від речовини та антиречовини) і, взагалі, А. може бути більше, ніж матерії, однак це суто *гіпотези*. Альтернатив. моделлю, що пояснює зарядову асиметрію Всесвіту, є *інфляція*, модель Всесвіту, згідно з якою Х-бозони розпадаються на *кварки* й *антикварки* з перевагою перших. Тож після їхнього об'єднання в *протони* й *антипротони* над античастинками незначно переважають частинки, тому спостерігають «залишок» у вигляді речовини.

Лит.: Андрієвський С. М., Климишин І. А. Курс загальної астрономії. Одеса, 2010; Close F. Antimatter. Oxford, 2018.

І. Л. Андронов, Л. Л. Чинарова

Антимесія (від *анти...* і *Месія*) — в юдейській традиції — позначення гол. супротивника Машіаха (Месії) та Бога, втілення сил зла. Уявлення про А. сформувалося на основі образу сирийського царя Антіоха IV Епіфана (2 ст. до н. е.) у кн. пророка Даниїла, де той був описаний нечесливим володарем, смертельним ворогом народу Ізраїлю. Образ А. в Іоанновому *Апокаліпсисі* відноситься, найімовірніше, до *Нерона*, що не лише переслідував ранніх християн (які в тодішньому рим. середовищі фактично ідентифікувалися з євреями), а й постав узагальненням сприйняття римлянами євреями. Пізніше уявлення про А. з'явилися в талмудич. думці як концепція двох Машіахів. Саме А., який зливається з образом *сатани*, став причиною загибелі першого Машіаха, об'єднав темні сили та був переможений в есхатол. битві Добра і Зла Машіахом із роду Давидового. Остаточне це вчення сформувалося в апокаліптич. *мідрашах* епохи гаонів (6-11 ст.). У творі «Книга Зоровавеля» («Сефер Зерубавеля»; 7 ст.) А. іменується Армілус, що, ймовірно, походить від Ромул або від імені іран. бога зла Анхра-Майнью (див. *Ахрімани*). Уявлення про А. остаточно оформилося паралельно до християн. уявлень про *антихриста*. А. не слід ототожнювати зі лжемесіями.

Лит.: Учение об Антихристе в древности и средневековье / Сост. Б. Г. Деревенский. Санкт-Петербург, 2000; Деревенский Б. Г. Тайны евангельской истории. Санкт-Петербург, 2014.

О. В. Саранін

Антиметаболіти (від *анти...* та *метаболіти*) — речовини, які структурно близькі до природ. продуктів *обміну речовин* і гальмують перетворення та фізіол. ефекти цих ендоген. сполук. Найважливішими А. є структурні аналоги *вітамінів*, *гормонів* та азотистих основ *нуклеотидів* (пуринів і піримідинів). Зокрема, А. — структурні аналоги вітамінів — інактивують вітаміни, руйнуючи або перетворюючи їхні молекули на неактивні форми, також здатні замішувати *коферменти* в активних центрах вітамінів (у деяких джерелах ці препарати визначають як антивітаміни). До них, зокрема, відносять структурні

аналоги параамінобензойної к-ти (сульфанілами-ди), які пригнічують синтез *фолієвої кислоти* й гальмують ріст мікроорг-мів; структурні аналоги вітаміну К — кумарини (варфарин, тромексан), що блокують утворення *протромбіну*, проконвертину та ін. факторів зсідання крові; структурні аналоги фолієвої к-ти, які гальмують синтез *кислот нуклеїнових*, чинять цитостатичну дію. Застосовують як *антибактеріальні засоби* (сульфаніламиди), при порушеннях зсідання крові (кумарини) як *протипухлинні засоби* (аналоги фолієвої к-ти). Структурні аналоги гормонів, можуть зменшувати або припиняти дію природ. гормонів, включають, зокрема, *антигиреодні засоби, антиестрогени, антиандрогени* та ін., що застосовують у разі порушень функціональної активності залоз *внутрішньої секреції* різного походження. Окр. групою А. є структурні аналоги пурину та піримідину, які належать до протипухлин. препаратів.

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства. 16 изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман И. С., Горчакова Н. О., Казак Л. И. та ін. Фармакология. / Ред. И. С. Чекман. 3-те вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017.

Т. А. Бухтіарова

Антимистецтво (від *анти...* та *мистецтво*) — термін, який використовують у широкому сенсі на позначення низки концепцій і настанов, що заперечують і відкидають традиц. визначення мист-ва. Уперше поняття «А.» вжив теоретик мист-ва, худ. М. Дюшан (бл. 1913–1914), створюючи в техніці *реді-мейд* композиції з побутових речей. Тісно пов'язаний із *дадаїзмом* — літ.-худ. авангардист. течією поч. 20 ст., для якої характерні ірраціональність, алогічність, безсистемність, заперечення визнаних сусп-вом канонів і стандартів у мистец. процесі, руйнування традицій, моралі, заперечення майбутнього. Специфічне ставлення до мист-ва зумовило вибір *колажу* як форми образ. вираження й унікально-

Антимистецтво. М. Дюшан
«Фонтан», 1917

го засобу розкриття супереч. сутності явища. Гол. ознака, що вирізняє А., полягає у культивуванні принципу руйнування, тоді як невід'ємною характеристикою мист-ва є творення. Послідовники цієї течії популяризують твори та худ. ідеї, що заперечують загальноприйняті канони, норми, жанри мист-ва. При цьому у творах А. можуть заперечуватися як деякі напрями в мист-ві, так і мист-во загалом. У вужчому сенсі слова А. — один із проявів сучас. *контркультури, нонконформізму* (неприйняття панівних у сусп-ві норм, цінностей тощо). Цей термін також використовують як альтернатив. назву однієї з новіт. форм сучас. *авангардизму*, т. з. *концептуа-*

лізму. У теорії мист-ва вважається, що А. не є самостійним напрямом у мист-ві. Воно виражено в нетрадиц. формах худ. діяльності, спрямованої на створення *потворного*. У 1960-х поняття «А.» використали концептуалісти щодо творчості художників, які відмовилися від традиц. мист-ва та комерціалізації своєї творчості. Окр. форми А. та результати антимистец. діяльності визнані мистецтвознавцями як мист-во й розширюють його загальноприйняті межі.

Лит.: Крючкова В. А. Антиискусство. Теория и практика авангардистских движений. Москва, 1984; Debord G. La Societe du spectacle. Paris, 2015; Richter H. Dada: Art and Anti-Art. 2nd ed. London, 2016.

С. В. Оборська

Антимікробні засоби (від *анти...* і *мікроби*) — лікарські препарати, що пригнічують або зупиняють ріст *мікроорганізмів*. Відповідно до виду збудників недуг, щодо яких активні, А. з. класифікують на групи: *протибактеріальні, протигрибкові, протипротозойні*. Залежно від наслідків дії А. з. поділяються на 2 групи: 1) ті, які спричиняють загибель мікроорг-мів (бактерицидні); 2) ті, які гальмують їхній ріст і розмноження (біостатичні). До осн. класів А. з. нале-

жать: дезінфікуючі, антисептики (див. *Антисептичні засоби*) та *антибіотики*. Вплив антибіотичних препаратів пов'язаний зі здатністю до пригнічення біохім. реакцій в клітині збудника або пухлини. Поділяючи на групи залежно від молекулярного механізму дії: *інгібітори* синтезу клітинної стінки (β-лактамі); *інгібітори* синтезу білків (аміноглікозиди, тетрацикліни, макроліди); *інгібітори* синтезу нуклеїнових кислот (фторхінолони, рифампіцин); *інгібітори* синтезу цитоплазматичної мембрани — (поліміксини, полієни); *інгібітори біосинтезу* пуринів і *амінокислот* (сульфаніламиди). Побічні реакції, що виникають у хворих при застосуванні А. з. детально описані в інструкціях до препаратів (напр., токсичні реакції: ураження печінки (тетрациклін, левоміцетин, рифампіцин), нирок (аміноглікозиди, лінкоміцин), органів кровотворення (левоміцетин) чи центр. і периферичної нервової систем (фторхінолони); порушення функцій кісткового мозку (анемія, лейкоцитопенія, апластичний криз); токсичний епідермальний некроліз; дисбіози (*дисбактеріози* та кандидози); алерг. реакції (*анафілактичний шок, астматичний бронхіт, риніт, кон'юнктивіт*); тератогенна дія; імунодепресивні ефекти тощо. Застосування А. з. викликає формування резистентності збудників та виникнення атипичних форм (L-форм) мікроорг-мів. Для визначення чутливості мікроорг-мів до А. з. використовують такі методи: дифузійні (напр., метод Кірбі — Бауера — диско-дифузійний; метод лунки; Є-тест), автоматичні з використанням тест-

систем та метод серійних розведень зі встановленням мін. пригнічувальної концентрації для призначення рац. антимікробної терапії.

Лит.: Климнюк С. І., Ситник І. О., Творко М. С. та ін. Практична мікробіологія. Тернопіль, 2004; Практическое руководство по антиинфекционной химиотерапии / Под ред. Л. С. Стречунского, Ю. Б. Белоусова, С. Н. Козлова. Смоленск, 2007; Медична мікробіологія, вірусологія та імунологія / За ред. В. П. Широкова. 2-ге вид. Вінниця, 2011.

М. М. Мішина

Антимілітаризм (від *анти...* та *мілітаризм*) — ідеологія і політ. рух соц. різнорідних сил, об'єднаних ідеєю боротьби проти використання збройного насильства при розв'язанні внутр. і міждерж. протиріч у нац., регіон. та глобальному масштабах, *гонки озброєнь*. Серед принципів А. — єдність нац.-держ., регіон. і міжнар. форм; безпечна через роззброєння; розумна достатність оборони д-в; повсюдне припинення насильства; боротьба з *тероризмом* у всіх його виявах; демократизація, *демільтаризація* й гуманізація міжнар. відносин; єдність політ., правового й морального виховання. Джерела сучас. А. необхідно шукати у філософії *Прогресивізму*. Важливою його ідеєю був вічний мир, за якого Європа перетворювалася на федерацію д-в, що не мали власних армій, де забезпечувалася свобода пересування тощо. На межі 18 ст. виникають оригінал. й глибокі проекти вічного миру Дж. Бентама та І. Канта. Так, Дж. Бентам вбачав засіб порятунку від безперерв. воєн у постійному конгресі депутатів європ. д-в; конгрес повинен був мати своє військо. Для запобігання війнам Дж. Бентам пропонував скорочення військ і звільнення колоній від влади *метрополії*. Гол. положення І. Канта: вічний мир не є порожньою мрією — це мета, до якої людство стрімко наближається через своє вдосконалення. Розум не обіцяє, що вічний мир буде досягнутий, але каже, що ми зобов'язані діяти так, ніби він коли-небудь буде можливий. Важл. етапом розвитку А. була межа 19–20 ст., коли напередодні *Першої світової війни* багато європ. урядів вели активну мілітаристську пропаганду й гонку озброєнь. Проти неї виступили соціалісти К. Лібкнехт, Ж. Жорес, Ц. Хеглунд (1884–1956; Швеція). Популярності набули маніфест Ц. Хеглунда «Геть зброю! — Мир із Норвегією» («Ned med vapnen! — Fred med Norge!»; 1905) і брошура К. Лібкнехта «Мілітаризм і антимілітаризм» («*Militarism and Anti-Militarism*»; 1907). Традиції А. розвивалися в документах 1-го, 2-го і 3-го Інтернаціоналів, у діяльності багатьох політ. партій, антивоєн., пацифіст., молодіж. орг-цій та установ, особливо у зв'язку з підготовкою та наслідками двох світових воєн. У 2-й пол. 20 ст. кількіс. параметри та якісні характеристики А. значно змінилися. Він набув рис глобального процесу, спрямов. насамперед на запобігання новій світ. війні із застосуванням *зброї масового ураження*. Ідеї А. залишаються актуальними у 21 ст.

Лит.: Исаев А. А. Войско. Флот. Антимилитаризм. Санкт-Петербург, 1908; Мигولاتьев А. А. Эскалация милитаризма. Москва, 1970; Денисов В. В. Социология насилия. Москва, 1975; Мигولاتьев А. А. Альтернативы века: что впереди? Москва, 1992; Miller P. B. From Revolutionaries to Citizens: Antimilitarism in France, 1870–1914. Durham, 2002; Пархомчук О. С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі. Київ, 2004; Cockburn C. Antimilitarism: Political and Gender Dynamics of Peace Move-

ments. Basingstoke, 2012; Munday L. American Militarism and Anti-Militarism in Popular Media, 1945–1970. Jefferson, 2012; Routledge Handbook of Radical Politics / Ed. by R. Kinna, U. Gordon. New York, 2019.

М. П. Требін

Антимі́нс (від *анти...* та лат. mensa — стіл, трапеза) — у православ'ї частина престолу; освячений архієреєм чотирикутний плат зі вшитими мощами святих і символіч. зображеннями, обов'язковий для здійснення літургії. А. з'явився в період до 7 ст. Їхню появу пов'язують із практикою здійснювати літургію на *гробницях мучеників*, пошир. у добу раннього *християнства*. На початк. етапі А. виготовляли із лляної тканини; у 18 ст. з'явилися шовкові аналоги, які сприймалися *священнослужителями* як святкові. Колір А. символіч. навантаження не має, а зображення на них із часом знавали змін. Спочатку центр. зображенням був голгофський хрест, з 1-ї пол. 17 ст. почали домінувати сцени Страстей Христових. *Київська митрополія* найраніше з усіх Православ. церков (1620-ті) повністю відмовилася від зображень самого лише хреста. Найпоширеніші центр. зображення на А. — композиції «Христос у гробі» та «Покладання до гробу», поряд зі зняттям мук Христових, *євангелістами* тощо. Зі зворотного боку А. пришивається кишенька з мощами. Імена святих, мощі яких вкладено до А., зазначаються рідко. Указується також хто, коли, де і для якого храму його освячував. А. розгортається в певний момент богослужіння (після закінчення літургії оглашених) і перебуває розгорнутим до завершення літургії вірних, після чого згортається певним чином і зберігається в ілітоні (спец. лляний чи шовковий плат на престолі, що використовують для загортання А. і здійснення *Єхаристії*; символізує плащаницю, якою було оповите тіло Ісуса Христа у гробі). На одному А. може бути здійснена лише одна літургія на день. Окрім богослужіння, А. розгортають тоді, коли храм відвідує архієрей. А. оберігають від забруд-

Антимілітаризм. Маніфест «Геть зброю! — Мир із Норвегією», 1905

АНТИМІНС

нень, оскільки його не можна прати, а також від дій, що спричиняють його зношування. Розрізняють А. «рухомі» та «нерухомі». «Нерухомі» А. призначені для постійного перебування в певному храмі; «рухомі» видаються у храм, який існуватиме тимчасово, або ж для здійснення служби «на будь-якому місці». А. вважається вел. християн. святинею, символізуючи в дух. вимірі *Гроб Господній*. Це також знак дух. та юрид. влади архієрея. Одна з найбільших колекцій А. в Україні (50 од.) зберігається у фондах *Львівського музею історії релігії*.

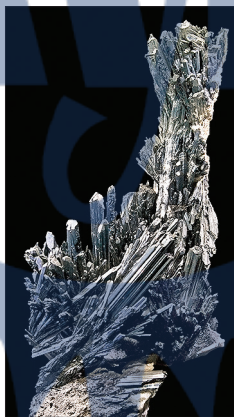
Лит.: Yurchyshyn-Smith O. Development of Byzantine Iconographic Tradition in Ukrainian Antimensia of the XVIIth Century // *Byzantinoslavica*. 1998. № 59 (2); Антиминс // *Православная энциклопедия* : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Адамович О. Антиминси Київських митрополитів XIX — початку XX століття з колекції національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника // *Лаврський альманах*. 2009. № 24; Скоцилас І. Від давньоруських десятих до намісництва-протопопії; особливості «впорядкування» сакрального простору Галичини в княжий період (до кінця XIV століття) // *Вісник Львів. ун-ту. Сер. іст.* 2010. Вип. 45; Ткачук В. Формування колекцій давніх українських антиминсів в кінці XIX — на початку XX ст. // *Актуальні пробл. вітчизн. та всесв. іст.* 2016. Вип. 28; Ткачук В. Чин освячення антиминсів у Київській митрополії другої половини XVII — початку XVIII ст. // *Сторінки іст.* 2016. Вип. 41.

Антимон (лат. antimonium — сурма) — див. *Сурма*.

Антимоніт (від лат. antimonium — сурма) — мінерал, стибій(+3) сульфід. Термін 1845 увів В. Гайдінгер. Трисульфід ланцюжк. будови складу Sb_2S_3 , сингонія ромб., ромбо-дипірамід. вид, утворює стовпчасті й голчасті призмати. кристали, їхні зростки, радіально-променисті й волокнисті агрегати, зерна. Трапляються гігант. призмати. стовпчасті кристали до 60 см завдовжки (Японія). Різновид: аморф. Sb_2S_3 — метастибніт. Теорет. склад А., %: Sb — 71,38, S — 28,62. Домішки: As, Bi, Pb, Ag, Cu, Fe та ін. (0,0–0,н %). Густина 4,51–4,66 г/см³, твердість за *Мооса шкалою твердості мінералів* — 2, колір свинцево-сірий, блиск метал., крихливий. Важливий низько- і середньотемператур. гідротерм. мінерал антимоніто-кварцових жил та стибій-ртутних родовищ (Киргизстан, Таджикистан, Казахстан, Грузія, Японія, Китай, Румунія, Німеччина, Іспанія тощо). Трапляється разом із кіновар'ю, реальгаром, аурипігментом, кварцом, флюоритом, кальцитом, баритом, сфалеритом, піритом тощо. В Україні поширений на Донбасі, особливо в рудах Микитівського ртутного поля в асоціації з кіновар'ю; утворює гнізда, жили, прожилки й вел. кристали (до 5–8 см завдовжки). На Закарпатті частіше трапляється на периферії ртут. рудопоявів, часто в асоціації з реальгаром і кварцом. Виявлений також у Приазов'ї, Серед. Придніпров'ї і Криму. А. — гол. джерело стибію.

Лит.: *Мінерали. Справочник* : в 5 т. / Под ред. Ф. В. Чухрова. Москва, 1960; Бартошинский В. З., Возняк Д. К., Галабурда Ю. А. и др. *Мінерали України. Краткий справочник*. Киев, 1990; *Мінерало-петрографічний словник. Книга перша. Мінералогічний словник* / Укл.: В. С. Білецький, В. Г. Суярко, Л. В. Іщенко. Харків; Київ, 2018.

В. М. Квасниця

Антимоніт

Антимонопольна політика (від анти... та монополія) — діяльність держави щодо зменшення рівня монополізації економіки, запобігання та протидія зловживанням монопольним (панівним) становищем на ринку, фін., інформ., консультаційна та ін. підтримка суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку конкуренції. А. п. передбачає систему заходів із підвищення конкурент. рівня на галузевих та ін. ринках, обмеження монопольних тенденцій у їхньому функціонуванні. За формою А. п. спрямована проти монополії, монопольних явищ, за змістом — проти ін-ту ринк. влади. Завданнями А. п. є забезпечення ефективності вир-ва, розподілу ресурсів, тобто досягнення ефектив. функціонування ринків; демонополізація, подібнення монопольних структур, розвиток конкуренції, протидія виявам монополізму, вирівнювання умов діяльності підприємців; запобігання та заборона монополістич. діяльності, підтримання конкурент. середовища, недопущення негатив. впливу монопольних структур на соц.-екон. процеси. Ці завдання взаємопов'язані. А. п. зумовлює антимонопольне регулювання, яке ґрунтується на впровадженні та реалізації антимонопольного законодавства. Гол. суб'єктом реалізації А. п. в Україні є *Антимонопольний комітет України* (АМКУ) — держ. орган зі спец. статусом. Визначення об'єкта А. п. передбачає встановлення: а) продуктових, геогр. і час. меж ринку; б) рівня монополізації галузевого ринку; в) факту зловживань монопольним становищем та ринк. владою. Методами та інструментами А. п. є регулювання цін (тарифів) і прибутків природ. монополій, заборона поглинання, контроль за екон. концентрацією, злиттям, регламентування діяльності на монополізов. ринках тощо. Згідно зі світ. практикою А. п. також враховує чітку регламентацію держ. допомоги, чим забезпечує встановлення або відновлення балансу для окр. суб'єктів підприємн. діяльності, екон. зон, територій тощо.

Дж.: Про економічну самостійність Української РСР: Закон УРСР № 142-ХІІ від 03.08.1990 // *Відомості Верховної Ради УРСР* 1990. № 34. Ст. 499; Про Антимонопольний комітет України: Закон України № 3659-ХІІ від 26.11.1993 // *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472; Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України № 236/96-ВР від 07.06.1996 // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 36. Ст. 164; Про природні монополії: Закон України № 1682-ІІІ від 20.04.2000 // *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 30. Ст. 238; Про захист економічної конкуренції: Закон України № 2210-ІІІ від 11.01.2001 // *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.

Лит.: Лагутін В. Д., Романенко В. А., Уманців Ю. М. Конкурентоспроможність національної економіки / За ред. В. Д. Лагутіна. Київ, 2011; Бодров В. Г., Соколова О. М., Балдич Н. І. та ін. *Державне регулювання розвитку внутрішнього ринку в умовах модернізації національної економіки* / За ред. В. Г. Бодрова. Київ, 2013; Рудич О. Вплив антимонопольної політики держави на розвиток національної економіки // *Гал. екон. вісник*. 2014. № 3; Швидка Т. І. *Зарубіжний досвід антимонопольної політики та перспективи реформування вітчизняного конкурентного законодавства в умовах глобалізації* // *Наук. вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту. Сер.: Юриспруденція*. 2018. Вип. 33.

В. Г. Бодров, О. М. Соколова

Антимонопольне законодавство (від *анти...* та *монополія*) — галузь законодавства, метою якої є обмеження монополізації виробн. сфери, недопущення недобросовіс. конкуренції в підприємств. діяльності. Ухвалення А. з. покликане слугувати правовому забезпеченню держ. *антимонопольної політики*. Першим у сучас. розумінні прикладом А. з. був ухвалений у Канаді Закон «Про запобігання та стримування об'єднань, спрямованих на обмеження торгівлі» (1889). Відомішим є А. з. США, виникнення якого пов'язують із затвердженням 02.07.1890 Закону Шермана (за ім'ям автора — сенатора Дж. Шермана). Він мав на меті захист торгівлі та пром-сті від неправомір. обмежень і монополій, забороняв таємні угоди та об'єднання, спрямовані на обмеження вільної торгівлі. 15.10.1914 в США було ухвалено другий за значенням антимонопольний акт — Закон Клейтона, який забороняв недобросовісні дії в ринк. конкуренції, 26.09.1914 затверджено Закон про Федеральну торгову комісію. Ці законодав. акти є основою А. з. США. В Україні з проголошенням *Декларації про державний суверенітет України* запроваджено самостійну екон. політику, метою якої було створення ефектив. механізму регулювання екон. відносин. У перші роки незалежності найважч. завданням А. з. було подолання держ. монополізму. Згодом з'явилася необхідність створення дієвих механізмів захисту від недобросовіс. конкуренції та удосконалення конкурент. середовища. 2001 ухвалено Закон України «Про захист економічної конкуренції» (набув чинності з 2002), який визначив правові засади підтримання і захисту ринк. конкуренції. А. з. України є складником господарського права. Відповідно до ст. 42 Конституції України: «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополічним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом». У системі А. з. Закони України «Про захист прав споживачів» (1991), «Про Антимонопольний комітет України» (1993), «Про захист від недобросовісної конкуренції» (1996), «Про природні монополії» (2000), «Про захист економічної конкуренції» (2001) та ін., а також укази Президента України, акти КМ України, *Антимонопольного комітету України*, міністерств і відомств, спрямовані на обмеження виявів монополізму та недопущення недобросовіс. конкуренції.

Дж.: Про захист прав споживачів: Закон України № 1023-ХІІ від 12.05.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379; Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України № 236/96-ВР від 07.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 36. Ст. 164; Про природні монополії: Закон України № 1682-ІІІ від 20.04.2000 // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 30. Ст. 238; Про захист економічної конкуренції: Закон України № 2210-ІІІ від 11.01.2001 // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 12. Ст. 64.

Лит.: Бакалінська О. Деякі аспекти формування конкурентного законодавства і права України // Підприємництво, госп-во і право. 2005. № 1; Валитов С. С. Правовое регулирование конкуренции в Украине. Донецк, 2009; Журик Ю. Становлення, формування та сучасний стан законодавства України про захист економічної конкуренції // Юрид. Україна. 2011. № 1; Коверзнев В. О. Конкурентне право. Ніжин, 2014.

В. О. Коверзнев

Антимонопольний комітет України — державний орган, покликаний здійснювати політику сприяння розвитку товарних ринків і конкуренції, забезпечувати держ. контроль за дотриманням *антимонопольного законодавства*, захист інтересів підприємців та споживачів від його порушень. А. к. У. утворений ВР України 1993 і підзвітний їй; у своїй діяльності підпорядкований КМ України. Осн. завдання, принципи діяльності, функції й компетенцію А. к. У., а також систему його органів визначає Закон «Про Антимонопольний комітет України» (1993). До повноважень А. к. У. належать: визначення межі товар. ринку й монополічного становища підприємців на ньому; видання обов'язкових для виконання суб'єктами господарювання розпоряджень про припинення порушень антимонопольного зак-ва та про відновлення початк. становища, про примус. поділ монополічних утворень, припинення неправомір. угод між підприємцями; внесення у відповідні держ. органи обов'язкових для розгляду подань щодо скасування ліцензій, припинення операцій зовнішньоекон. діяльності підприємців у разі порушення ними антимонопольного зак-ва; розробка й ухвалення нормат. актів із питань обмеження монополізму та недопущення недобросовіс. конкуренції; держ. контроль за дотриманням антимонопольного зак-ва тощо. А. к. У. функціонує у складі Голови к-ту та держ. уповноважених. Згідно зі ст. 85 Конституції України, призначення на посаду Голови А. к. У. та звільнення з цієї посади здійснює Президент України за згодою ВР України. Для реалізації завдань, покладених на к-т, в АР Крим, областях, містах Києві і Севастополі утворюють тер. відділення, повноваження яких визначає А. к. У. Для розгляду окр. справ про порушення антимонопольного зак-ва к-т може утворювати постійні й тимчас. адм. колегії за галузевим, регіон. або ін. принципами, які формуються з держ. уповноважених та голів тер. відділень у складі не менше 3 осіб.

Дж.: Про Антимонопольний комітет України: Закон України № 3659-ХІІ від 26.11.1993 // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 50. Ст. 472.

Лит.: Когут О. В. Особливості правового статусу Антимонопольного комітету України // Вісник Хмельн. ін-ту регіонального упр. та права. 2002. № 1; Пономарьов О. В. Правові основи діяльності Антимонопольного комітету України // Форум права. 2007. № 3; Кантур К. С. Роль Антимонопольного комітету України в розвитку конкуренції // Теорія та практика держ. упр. 2014. Вип. 2; Малух М. О. Актуальні проблеми діяльності Антимонопольного комітету України // Наук. вісник Ужгор. нац. ун-ту. Сер.: Право. 2015. Вип. 33 (2).

В. П. Нагребельний

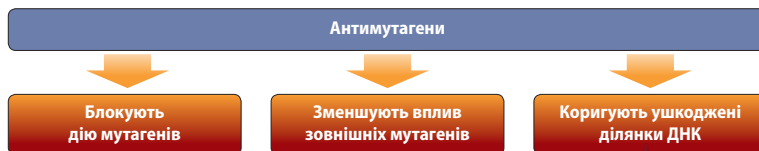
Антимусон (від *анти...* та *мусон*) — повітряна течія у верх. тропосфері, протилеж. за напрямком мусону в нижчих шарах. Верх. течія над мусоном, що панує в цих широтах, має характер загальноциркуляційної, переважно зонального перенесення.

Лит.: Хромов С. П., Мамонтова Л. И. Метеорологический словарь. Ленинград, 1974; Тюленева В. О., Козій І. С. Основы метеорологии і кліматології. Суми, 2016.

Антимутагені (від *анти...* і *мутагени*) — речовини, що знижують частоту мутацій і перешкоджають мутагенній дії хім. або фіз. агентів. А. умовно поділяють на три групи. До першої від-

Антимонопольний комітет України. Емблема

носять А., що блокують дію мутагенів, які природно виникають у клітинах у процесах обміну речовин (напр., фермент каталаза руйнує перекис водню, що має мутагенну дію). Завдяки цим А. зберігається певний рівень спонтанних мутацій. До другої групи належать А., що зменшують дію зовн. штучних фіз. (йонізуючої радіації тощо) або хім. мутагенів. Такими А. є цистеамін, хінокрин, деякі сульфаніламід, похідні пропіонової й галової кислот та ін. Третю групу А. становлять ферментні системи, які діють безпосередньо на рівні спадкових структур, тобто такі, що «виправляють» ушкоджені мутагеном ділянки ДНК *хромосоми*.

Лит.: Порошенко Г. Г., Абилов С. К. Антропогенные мутагены и природные антимутагены // Итоги науки и техники ВИНТИ. Общ. генетика. 1988. Т. 12; Лукаш Л. Л. Мутагенез і антимутагенез — протилежно спрямовані процеси, що визначають рівень генетичної мінливості та стабільності // Биополимеры и клетка. 1998. Т. 14. № 6; Эпигенетика / Под ред. С. Эллиса, Т. Дженуейна, Д. Рейнберга; пер. с англ. Москва, 2010; Смірнов О. Ю. Медична біологія. Київ, 2016.

Антинатуралізм (від *анти...* та *натуралізм*) — підхід до соціол. аналізу, що протистоїть природничо-наук. моделі дослідження соц. феноменів (напр., формулюванню про природні закони), вважаючи її непридатною для вивчення різн. аспектів соц. людської діяльності. Представники А. відкидали існування наук. законів розвитку сусп-ва, подібних до законів класич. природознавства. Вказували на принципові відмінності між світом природи й соц. світом, на цій підставі заперечували можливість застосування в соц. науках засобів, принципів, методів природничих наук. Вважали, що природознавчі наук. підходи для вивчення людської діяльності є неадекватними, а спроби надавати на їх основі прогнози й пояснення щодо сусп. життя — марними. Поява й розвиток А. в науках про людину й сусп-во припали на сер. 19 — поч. 20 ст. в умовах політ., екон. та культур. криз. У цей час намірило розчарування в *позитивізмі*, об'єктивізмі та матеріалізмі, які більшою чи меншою мірою транслювали натуралістичну *парадигму*. А. став спробою знайти новий шлях до інтерпретації складних феноменів соціокульт. реальності. Нова дослідницька програма була запропонована в працях В. Дільтея, Г. Ріккєрта, В. Віндельбанда, Г. Зіммеля, Ф. Бреннано. Основні види А.: а) методологічний — порушує питання про допустимість використання даних природнич. наук для вирішення соц.-філос. проблем; б) онтологічний — виступає проти зведення всіх процесів до причинових, указуючи на акти свободи волі й творчої активності людини; в) епістемологічний — обстоює право на існування альтернатив. (не натуралістич.) теорій соц. пізнання; г) семантичний — стверджує осмисленість певного класу висловлювань, що стосуються опису псих. стану соц. суб'єктів і які не зводяться до фізикалістської мови. Антинатуралісти наголошували на кардинальних відмінностях у

Антимутагени.
Особливості дії

предметі, осн. цілях, методах і термінології соц. і природнич. наук. На думку антинатуралістів, соц. науки спираються гол. чином на розуміння сусп-ва з позицій *агента соціального*, тоді як натуралісти прагнуть пояснити природні явища, виявити причинно-наслідкові зв'язки. Сучас. методологія А. ґрунтується на інтерпретації значень та герменевтичному розумінні соц. явищ і процесів. При цьому (як і за використання методу розуміння) процедури пояснення відкидаються. Праці представників А. сприяли розширенню дослідницького апарату соц.-гуманіт. наук, вплинули на розвиток філософії, соціології, психології та ін. галузей пізнання.

Лит.: Давыдов Ю. Н., Ковалёва М. С., Филиппов А. Ф. Современная западная социология. Москва, 1990; Судakov В. И. Социологическое познание: современные тенденции и стимулы развития. Днепропетровск, 1995; Шюц А. Избранное: мир, священной смыслом / Пер. с нем. и англ. Москва, 2004; Кукарников Д. Г. Основные концепты современной философии социальных наук // Социосфера. 2010. № 4; Агаларова К. А., Байдак Т. М., Болотова В. О. та ін. Історія соціології. Харків, 2017.

М. В. Туленков

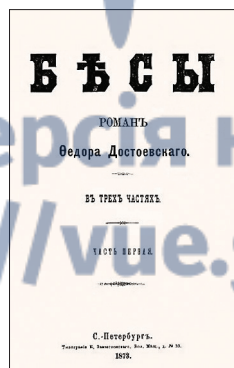
Антинейтрино (від *анти...* та *нейтрино*) — *античастинка* відносно *нейтрино*. А. — легкий нейтр. лептон, що утворюється під час слабкої взаємодії разом з відповід. негативно зарядж. лептоном. Напр., мюонне (див. *Мюон*) нейтрино ν_μ визначають як частинку, що народжується разом з μ^- у розпаді $\pi^- \rightarrow \mu^- + \nu_\mu$. За такого визначення А. вважають, що кожному типу лептонів відповідає певне лептон. число, яке зберігається. Спін А. дорівнює 1/2. В А. права спіральність. Питання про існування А. з лівою спіральністю, особливо важливе через можливість наявності у нейтрино маси, залишається невирішеним.

Лит.: Вакуленко М. О., Вакуленко О. В. Тлумачний словник з фізики. Київ, 2008; Fritzsche H. Massive Neutrinos: Flavor Mixing of Leptons and Neutrino Oscillations. Singapore, 2016.

Антинейтрон (від *анти...* та *нейтрон*) — *античастинка* відносно *нейтрона*, електрично нейтр. елементарна частинка, маса якої дорівнює масі нейтрона (1 838 електрон. мас). Спін А., як і спін нейтрона, дорівнює 1/2, *магнітний момент* (+1,9131 ядер. магнетона) такий самий, як у нейтрона. На відміну від нейтрона, напрямки спіну й магнітного моменту А. однакові, а не протилежні. А. здатний до *анігіляції* з *нуклоном*, унаслідок чого може виділятися енергія, що дорівнює енергії спокою А. й нуклона, або виділятися π^- й, частково, К-мезони. Існування А. передбачено теоретично, виявлено експериментально в 1956 О. Пітччіоні (1915–2002; Італія, США).

Лит.: Phillips II W., Snow M., Babu K. et al. Neutron-Antineutron Oscillations: Theoretical Status and Experimental Prospects // Physics Reports. 2016. Vol. 612.

Антинігілістичний роман (від *анти...* та *нігілізм*) — вид соціально-психол. роману, спрямований проти поширення нігілістич. ідей. А. р. виник у 1860–1870-х як реакція заперечення дем. і соц. руху в Росії. Появу А. р. як жанру пов'язують із крит. реакцією на роман М. Чернишевського «Що робити? (З оповідань про нових людей)» [«Что делать? (Из рассказов о новых людях)»]

Антинігілістичний роман.
Окреме видання твору
Ф. Достоевського «Біси», 1873

людях)»; 1862–1863]. Першими А. р. були романи «Збаламучене море» («Взбаламученное море»; 1863) О. Писемського, «Марев» («Марев»; 1864) В. Ключнікова й «Нікуди» («Некуда»; 1864) М. Лескова. У європ. л-рі А. р. не розвинувся. Проте світоглядними ідеями нігіліст.-антинігіліст. змісту наскочено значну кількість реаліст. творів 1860–1880-х. В укр. л-рі в цьому контексті показовою є творчість Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, І. Франка та ін. До сер. 1980-х підхід до А. р. мав ідеол. характер. А. р. було вписано в контекст т. з. реакційної л-ри, спрямованої на дискредитацію революц. руху. Звернення письменників до А. р. інтерпретували як наслідок творчої кризи, перепону на шляху до «ідейно-худ. зростання», відхід від «прогрес. реалізму» тощо. Ознаки А. р.: памфлетність, публіцистичність, посилені події, авантюризм, нетрад. поєднання елементів сатиричного, соц., авантюрного (пригодницького), побутового, роману-виховання, психол., філос. романів тощо, композиц. поділ гол. героїв, категор. авторська оцінка подій, що відбуваються у творі, та перевага реаліст. зображення. Гол. герої А. р. — молодь, що протестує проти усталених естет. ідеалів. Система персонажів передбачає: героя — носія автор. ідей чи героя, який виражає ідеолог. концепцію; героя — жертву нігіліст. інтриг і власних помилкових уявлень; опозиц. протиставлення «старих» і «нових» людей — нігілістів та антинігілістів як втілення конфлікту між діаметрально протилеж. уявленнями про світ; пародіювання окр. рис характеру чи загалом особистості героя, гротескне загострення негатив. рис тощо. А. р. сконцентрував у собі перехід від любов. інтриги, традиц. для 1840–1850-х, до романів соц.-політ. проблематики. Осн. увагу приділено конфлікту сусп.-ва й героя, зображенню боротьби персонажів за право на існування та поширення власних ідей і поглядів. Автор моделює середовище сусп.-ва завдяки памфлетності та ідеалізації, гол. героїв розшаровує за окр. соц. групами з чітко визначеними і яскраво вираженими морально-етичними установками та психол. характеристиками. Серед найвідоміших творів — «На ножах» («На ножах»; 1870) М. Лескова; «Обрыв» («Обрыв»; 1869) І. Гончарова; диалогія «Кривавий пух» («Кривавый пух»; книга 1 «Панургове стадо» («Панургово стадо», 1869; книга 2 «Дві сили» («Две силы»), 1874] Вс. Крестовського; «Біси» («Бесы»; 1871–1872) Ф. Достоевського та ін. Критич. оцінку А. р. зосереджено у працях представників т. з. революц. табору: «Ввиз нечистот до Лондона» («Ввоз нечистот в Лондон»; 1863) О. Герцена; «Перли і адаменти російської журналістики» («Перлы и адаменты русской журналистики»; 1864) В. Зайцева (1842–1882); «Сердце бесили» («Сердитое бесилие»; 1865) Д. Писарева; «Вулична філософія» («Уличная философия»; 1869) М. Салтикова-Щедріна. У сучас. літературознавстві акценти зміщено: А. р. трактовано як такий, що відобразив процес змін — сусп.-політ., громад., психол. тощо — у пореформеній Росії 19 ст., втілює ставлення до революц. ідеології.

Лит.: Сорокин Ю. С. Антинигилистический роман // История русского романа : в 2 т. Москва; Ленинград, 1964. Т. 2; Батюто А. И. Антинигилистический роман 60–70-х годов // История русской литературы : в 4 т. Ленинград, 1982. Т. 3; Гринченко Н. А. Проблема полижанровости в

антинигилистических романах А. Ф. Писемского // Наук. вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту. Сер.: Філол. 2015. № 18. Т. 1; Зубков К. Ю. «Антинигилистический роман» как полемический конструкт радикальной критики // Вестник Моск. ун-та. Сер. 9. Филол. 2015. № 4; Ефимов А. С. Русский антинигилистический роман 1860–1870-х гг. и «готический сюжет» // Филол. науки. Вопросы теории и практики. 2019. № 11.

О. М. Головій

Антиномізм богословський (від *антиномія*) — метод у рос. реліг. філософії поч. 20 ст., спрямований на осягнення парадоксальності христ. догматики, на поєднання протилеж. тез, що є однаково слушними й підставовими. Гол. розробники — П. Флоренський, С. Булгаков. За С. Булгаковим, гол. завдання релігійно-антином. методології — показати недостатність люд. розуму, щоб охопити потойбічне, виразити суть суперечливої єдності *трансцендентного* (того, що лежить поза межами свідомості й пізнання) та *іманентного* (внутрішньо притаманного предметам або явищам). П. Флоренський запропонував розв'язати цю суперечність «подвигом віри». А. б. збагатив богослов'я досягненнями філософії, залучив діалект. підхід у теорію і практику церкви.

Лит.: Флоренский П. Космологические антиномии И. Канта // Богосл. вестник. 1909. Т. 1. № 4; Половинкин С. М. Христианский персонализм священника Павла Флоренского. Москва, 2015.

Є. А. Харьковченко

Антиномія (грец. *ἀντινομία* — суперечність у законі, від *ἀντί* — проти та *νόμος* — закон) — 1) У філософії — поняття на позначення реального чи уявного *протиріччя*, що виникає, коли два альтернативних (взаємовиключних) твердження про той самий об'єкт можуть бути однаково логічно доведені. Істинність чи хибність таких тверджень неможливо обґрунтувати в межах заданої *парадигми*. Термін близький за змістом до поняття логіч. *парадоксу*, нерозв'яз. суперечності. А. поділяють на логічні та семантичні. Перше визначення А. запропонував філософ Р. Гокленіус (1547–1628) у складеному ним «Філософському лексиконі» («Lexicon philosophicum»; 1613). Ідея антиномічності людського мислення народжується в *античній філософії*. Тоді ж були сформульовані перші семантич. А. (зокрема «Брехун» та *анорії* («Ахіллес і черепаха», «Дихотомія» та ін.). Вживання й аналіз А. характерні для середньовіч. *схоластики*; пов'язані з богослов. та філос. тлумаченням християн. *догматів* (напр., догмату про Св. *Трійцю*), проблем релігійної *метафізики* та богопізнання. У Новий час вчення про А. розробляв І. Кант у контексті міркувань про межі наук. і філос. пізнання. І. Кант доводив, що А. закорінені в самому процесі пізнання, є наслідком марності намагання «чистого розуму» вийти поза межі чуттєвого досвіду в царину *метафізики* й пізнати об'єктивну природу «речей у собі». Виділив чотири осн. пари А.: а) світ має початок в часі та просторові межі — світ безкінечний у часі та просторі; б) кожна складна *субстанція* складається з простих частин — жодна складна річ не утворена з простих, і загалом у світі не існує нічого простого; в) окрім об'єктив. причинності у світі існує свобода, «вільна причинність» — у світі не існує свободи, усе відбувається лише за

законами причинності; г) існує першопричина світу, його безумовно необхідна сутність (Бог) — не існує жодної безумовно необхідної сутності, першопричини світу. Окрім А. «чистого розуму», сформулював низку А. моральної, реліг. та естетич. свідомості. Наявність А. спонукала І. Канта до висновку про доцільність відмовитися від міркувань щодо сутності ноуменального світу; прийняти ідею абсолютного й безкінечного винятково як регулятивний *принцип* пізнання. Вчення про А., єдність протилежностей, *тези й антитези* є важливим складником філософії Г. В. Ф. Гегеля. Сучас. філософія тлумачить А. як закономірність пізнав. діяльності, пов'язану зі складністю, діалектичністю процесу пізнання.

Дж.: Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. І. Бурковського. Київ, 2000.

Лит.: Лой А. Н. Сознание как предмет теории познания. Киев, 1988; Уваров М. С. Бинарный архетип: Эволюция идеи антиномизма в европейской культурной традиции. Санкт-Петербург, 1996; Гураленко Н. А. Деякі аспекти проблематики антиномії права // Юрид. Україна. 2012. № 12; Ільницький М. М. Й.-В. Гете й І. Франко: антиномія природи і духу. Дрогобич, 2014.

2) У правознавстві — суперечність між двома нормами одного *акту нормативного*, кожна з яких містить положення, що визнаються як логічно доведені.

3) У математиці — парадокс (суперечність), який виникає внаслідок того, що в теорії доведено два судження, які виключають одне одного. Кожне з них було виведено переконливо з позиції даної теорії. У *множині теорій* відомі такі А.: парадокс Рассела; парадокс циркульника; парадокс Кантора; парадокс Рішара.

Лит.: Трохимчук Р. М., Нікітченко М. С. Дискретна математика у прикладах і задачах. Київ, 2017.

Антинормаліза́торство (від *анти...* і *норма*) — див. у ст. *Культура мови*.

Антину́клон (від *анти...* і *нуклон*) — *античастинка* відносно нуклона. Ядер. взаємодія між А. може зумовлювати утворення ядер атомів *антиречовини*, між А. і нуклоном — до утворення баріонів (див. *Баріони; Антибаріони*). А. відкрито Е. Дж. Сегре, О. Чемберленом, К. Е. Вігандом (1915–1996; США), Т. Інсіланті (1928–2000; США, Швейцарія) на *прискорювачі* на 6 GeV — беватроні (від англ. аббревіатури BeV — billion electron volts; див. *Більйон*). Труднощі їхнього відкриття пов'язані з тим, що енергія нуклона й А. (народжуються разом) у стані спокою становить бл. 2 GeV. Ймовірність виникнення пари нуклон — А. стає помітною, коли на мішень падають *протони* з енергією не менше за 6 GeV.

Лит.: Klempert E., Batty C., Richard J.-M. The Antinucleon-Nucleon Interaction at Low Energy: Annihilationdynamics // Physics Reports. 2005. Vol. 413. Is. 4–5.

Антиозонан́ти (від *анти...* та *озон*) — речовини, які захищають гуми на основі ненасич. каучуків від дії атмосфер. *озону*. Озон приєднується до *макромолекули* каучуку за місцями подвійних зв'язків у ній. Унаслідок цього утворюються нестійб. озоніди. Їхній розпад зумовлює розрив вуглец. ланцюга, що призводить до розтріскування, а іноді й до повного руйнування гум. матеріалу, особливо за його експлуатування в напруж. (розтягнутому) стані. Завдяки застосу-

ванню А. опір гум до розтріскування підвищується до 10 разів. Єдиної теорії дії А. немає. Припускають, що реакції каучуку з озоном може перешкоджати утворення на поверхні гуми суц. шару самого А., що мігрує з шарів матеріалу або продуктів його взаємодії з озоном. А. може або реагувати з озон. макромолекулами каучуку й у такий спосіб гальмувати їхнє деструктування, або зшивати молекули, які вже зазнали деструкції. Осн. шлях запобігання озон. деструкту-

Антиозонанти. Парафін

ванню каучуків і гум — пошук речовин, які реагують з озоном швидше, ніж він приєднується за місцями подвійних зв'язків у макромолекулах. За механізмом дії розрізняють хімічно актив. А. (похідні пара-фенілендіаміну, трибутилтіосечовина тощо), які реагують з озоном із більшою швидкістю, ніж макромолекули каучуку, та інертні А. (суміші твердих парафін, вуглеводнів із кристал. структурами), що мігрують на поверхню *полімеру* і створюють бар'єр для його взаємодії з озоном. Вводять А. в каучуки безпосередньо на вир-ві; інертні іноді наносять на поверхню виробу (воскують). Захисна дія А. тим більша, чим вищий його вміст у гумі. На практиці в гумову суміш вводять 2 або 3 сполуки переважно різної хім. структури. При цьому вміст кожного А. зазвичай не перевищує 2–3 % (за масою) від маси каучуку. У більшості випадків А. застосовують спільно із захис. воском. У стабілізув. дії таких комбінацій зазвичай виявляють ефект *синергії*.

Лит.: Гринберг А. Е. Антиозонанты для светлых и цветных резин. Москва, 1969; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Фабуляк Ф. Г., Іванов С. В., Масленнікова Л. Д. Полімерне матеріалознавство. Київ, 2006; Суберляк О. В., Скорохода В. Й., Семенюк Н. Б. Теоретичні основи хімії та технології полімерів. Львів, 2014.

Т. А. Каменська

Антиокислювачі, антиоксиданти, інгібітори окислювання — речовини, що при додаванні в систему значно сповільнюють або цілком зупиняють небажані процеси окислення органіч. сполук. Такі сполуки зазвичай самі окислюються краще, ніж речовини, до яких вони додаються. Як А. використовують ароматичні *аміни*, феноли, солі фосфорної к-ти тощо. А. можуть діяти за двома механізмами: взаємодіяти з проміжними пероксидними сполуками, сповільнюючи в такий спосіб вироджене розгалуження (*фосфати, сульфідні*, карбамати, тіокарбамати й тіофосфати металів), чи з вільними радикалами, обриваючи ланцюги. Напр., бутельований гідроксинаїзол діє як прибирач вільних радикалів, додається до харч. продуктів для запобігання згіркненню *жирів*, розкладу *вітамінів*. Застосовують А. для стабілізації палив, захисту каучуку, пласт-

мас від старіння, жирів від псування, для зменшення смолоутворення в мастилах тощо.

Лит.: Stone O. Antioxidants: Advances in Biochemistry. Forest Hills, 2017.

Антип, Петро Іванович (04.04.1959, м. Горлівка, тепер Донецької обл., Україна) — скульптор, художник, громад. діяч, бізнесмен, засл. художник України (з 2009). Народився в сім'ї робітників. Працював учнем слюсаря Горлів. виробн. об'єднання автотранспорту (1976), згодом — художником на підприємствах міст Горлівки й Донецька (1976–1980). Упродовж 1980–1984 навчався на відділенні скульптури в Пензенському худ. уч-щі ім. К. А. Савицького (тепер РФ). Паралельно вивчав живопис і графіку. Закінчив уч-ще з диплом. роботою «Плотогони» (керівник — А. Северін). 1982–1986 продовжував навчання в скульпт. майстернях В. Цоя та О. Бема. Від 1986 працював скульптором на Донец. худ. комбінаті. Того ж року взяв участь у Всесоюз. молодіж. ви-

Антип Петро Іванович

ставці (м. Москва, тепер РФ). Відтоді — постійний учасник всесоюз., респ. (за часів СРСР), міжнар., всеукр. та обл. худ. виставок. Член Співки художників СРСР (з 1989). Стипендіат Співки художників СРСР (1990). Член *Національної спілки художників України* (з 1992). У 1989 організував у м. Горлівці творчу групу «Схід» та заснував галерею «Схід-Арт». 1994–1995 мешкав у м. Парижі (Франція), співпрацював із художником і фотографом укр. походження А. Соломухою. 1995 у франц. столиці відбулася перша персон. виставка в галереї «Нельс» («Nelse»). 1996 взяв участь у спільній укр.-франц. виставці у м. Бордо (Франція). 1997 дебютував персон. виставкою в нім. галереї «Стефанія» («Stefania»; м. Магдебург). На замовлення міськ. адміністрації м. Горлівки 1999 створив пам'ятник засновнику міста П. *Горлову*. Тоді ж облаштував нову майстерню в м. Горлівці. 2000 в Мед. ун-ті м. Магдебурга пройшла виставка А. «Магдебург — моє друге місце народження». Співавтор (разом зі скульптором О. Дяченком) пам'ятника академіку М. Амосову на *Байковому кладовищі* 2003. У 2005 запропонував ідею та проект «Фонтану життя» в м. Запоріжжі, 2007 став співзасновником галереї сучас. мист-ва «Арт-галерея 13» (м. Донецьк). Займається бізнесом. 1989 організував фірму «Східна Україна» для проведення скульптурно-монументал. робіт. Згодом вона змінила назву на ТОВ «Художньо-будівельний комбінат «Візантія»» й розширила профіль діяльності. З 2007 існує під назвою ТОВ «Антип

Арт-буд». З 2014 А. живе і працює в м. Києві, де заснував фірму «Антип Арт-проект». 2016 А., спільно з архітектором Р. Боателлі (Італія), переміг у тендері на проект реконструкції пл. Миру в м. Краматорську (Донецька обл.). Творчість А. еволюціонувала від *символізму* у тлумаченні біблійних сюжетів до опори на *архетипи* язичниц. доби, метафорична мова яких суголосна неоміфол. світосприйняттю митця. Малярство А. вирізняється розмаїттям жанрів, синтезом графіч. і худ. технік, особливою увагою до проблем рисунка, колірної гармонії та композиц. побудови картини. Представлена переважно малюнками, лапідарна, узагальнено трактована *графіка* митця насамперед зосереджена на вирішенні худ.-формальних завдань, водночас їй притаманна тонка передача характеру образу та його психоемоц. стану. Автор скульптур: «Мій Сервантес» (1990), «Старий та море» (1998), «Поцілунок Юди» (1999), «Пам'ятник каменю» (2003), «Ти і Я» (2008), «Скільська Діана» (2016), «Амазонки» (2017); картин «Страта Гюнті» (1991), «Ми приїшли» (1991), «У Хомутівському степу» (2001), «Степ» (2007), «Між минулим і майбутнім» (2008), «Золото Скіфії» (2011), «Поєднання протилежностей» (2014), «Скіф та амазонка» (2017), графіч. серії «Амазонки» (2017–2018). У 2009 під м. Донецьком встановлено фонтан «Грошове дерево» авторства А., 2010 у м. Єнакієвому (Донецька обл.) — пам'ятник засновнику міста Ф. Єнакієву. 2014 відкрито пам'ятник поетові С. Руданському в м. Калинівці Вінниц. обл., 2018 — композитору М. Леонтовичу у м. Покровську Донец. обл. Роботи А. зберігаються в музеях, галереях і приват. колекціях України, Росії, Франції, Німеччини, Італії, Швеції та США. Про його творчість знято 5 документ. фільмів. Лауреат (II премія за твір «Втеча до Єгипту») міжнар. скульптур. симпозиуму «Медобори» у м. Тернополі (1990).

Лит.: Мистецтво України ХХ століття: 1900–2000. Київ, 2000; Історія українського мистецтва : у 5 т. / Гол. ред. Г. Скрипник. Київ, 2007. Т. 5: Мистецтво ХХ століття; Стрельцова М. Петро Антип: Митець. Громадянин. Філософ // Худ. культ. Актуальні пробл. 2008. Вип. 5; Лисенко Л. Особливості професійних скульптурних шкіл в Україні на прикладі виставок трієнале 1999–2008 років // Укр. мист.: матеріали, дослідж., рецензії. 2009. Вип. 9; Паркова скульптура Тернополя / Упоряд.: Л. Б. Берник, В. М. Окаринський, Є. Т. Удін. Тернопіль, 2012; Собкович О. Петро Антип: справжність та честність мистецтва // Образотв. мист. 2014. № 4; Стрельцова М. Неоміфологія Петра Антипа // Образотв. мист. 2017. № 2.

М. В. Стрельцова

Антипа́па (від *анти...* і *Папа Римський*) — у *католицизмі* — особа, обрана на вакант. Папський престол із порушенням процедури, або як альтернатива легітимному *понтифіку*. Термін «А.» відомий від поч. 14 ст. До того побутували ін. назви, зокрема «загарбник Апостольського престолу» (лат. *invador Sedis Apostolicae*), «антихрист» (*antichristus*), «незаконний папа» (*adulterinus papa*), «антиєпископ Риму» тощо. Поява А. у більшості випадків була зумовлена політ. обставинами, особливо від часу утворення Папської держави у 756 (див. *Папська область*). Серед осн. причин виділяють: внутрішньо-церковні доктринальні розходження (див. зокрема: *Антитринітаризм*, *Аріанство*, *Монархіанство*), церковні розколи, *схизми*; суперництво ворогу-

ючих кланів світської знаті; тривалу іст. неврегульованість процедури обрання пап. Класифікація пап та А. є дискусійною; історики згадують від 25 до 43 А. Згідно з офіц. переліком Ватикану (2000), їх нараховується 37. У період *Великої західної схизми 1378–1417* папи, які вважаються законними, обиралися в м. Римі, А. — у м. Авін'йоні. У нумерації папських імен порядковий номер, присвоєний А., зазвичай не враховується. У 20 ст. поява А. пов'язана із супротивом реформам *Другого Ватиканського собору 1962–1965*: представники окремих течій католицької традиціоналізму (див. *Седєвакантизм*) оголосили єретиками всіх пап, починаючи від Іоанна XXIII. Найвідоміші сучас. А.: Пій XIII (у миру Ерл Люціан Пульвермахер, 1918–2009; США) та Григорій XVII (у миру Климент Домінгес-і-Гомес, 1946–2005; Іспанія). Однак, офіц. перелік А. після Фелікса V (граф Савойський Амадей VIII, 1439–1449) станом на 2020 не поновлювався.

Лит.: Гергей Е. История папства / Пер. с венг. Москва, 1996; Норвич Дж. История папства / Пер. с англ. Москва, 2014; Лозинский С. Г. История папства. Москва, 2016.

А. В. Арістова

Антипапізм. Фелікс V (Амадей VIII)

Антипапізм — 1) Стан Католицької церкви за правління антипап. Йдеться про понтифіків, обрання яких потім оголошувалося недійсним. Першим антипапою вважається Св. Іпполіт (217–235), останнім — Фелікс V (1439–1449). Антипапи публічно оголошувалися незаконно обраними на соборах Католическої церкви. Деякі з них не визнавали соборного вирішення та створювали власні «двори», діяли під заступництвом різних королів, домів, інші самі відмовлялися від свого звання. Хоча офіційно Католическа церква їх не визнає, усе ж вони фігурують «у лапках» у реєстрі, що публікується в щоріч. офіц. довіднику «Папський щорічник» («Annuario Pontificio»).

2) Заперечення верховенства Римських Пап у церкві галліканізмом — реліг.-політ. рухом католиків за автономію франц. церкви від Святого престолу. Вимоги руху ґрунтувалися на ідеї обмеження влади понтифіків і посиленні контролю д-ви над церквою. Король отримав повноваження скликати церк. собори й затверджувати церк. закони. Франц. єпископам не дозволялося їздити до м. Рима, а папським легатам — приїжджати до Франції. Папські рішення не вважалися остаточними без відповід. схвалення Вселенським собором. Рух А. існував до Великої французької революції, коли гнаному франц. духовенству довелося звернутися до Римського Папи по допомогу.

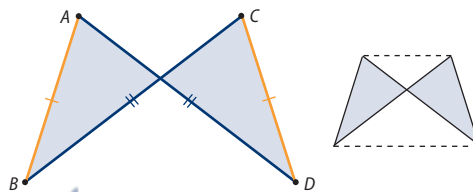
Лит.: Лозинский С. История папства. 3-е изд. Москва, 1986; Rendina C. The Popes: Histories and Secrets. Santa Ana, 2002; Шкіль С., Горішча Н. Роки навчання Феофана Прокоповича: на шляху до конфесійної визначеності // Релігія та Соціум. 2014. № 1–2.

П. Л. Яроцький

Антипаралелограм, контрпаралелограм — плаский чотирикутник, протилежні сторони якого рівні та антипаралельні відносно двох ін. сторін. Бічні сторони та діагоналі трапеції рівнобедреної утворюють А.

Лит.: Бевз Г. П. Антипаралелограм // Мат. в шк. України. 2010. № 3.

Антипаралельні прямі відносно сторін кута — прямі l_1 та l_2 , які перетинають сторони

кута $\angle AOB$ і утворюють рівні кути з різними сторонами $\angle AOB$; при цьому рівні кути входять до трикутників, які містять вершину О. Аналогіч. означення дають відносно пари прямих m_1 і m_2 , які перетинаються з прямими l_1 і l_2 . Якщо l_1 і l_2 антипаралельні відносно m_1 та m_2 , то і прямі m_1 та m_2 антипаралельні відносно l_1 і l_2 . Протилежні сторони довільного (не обов'язково опуклого) чотирикутника, що вписаний у коло, антипаралельні відносно двох ін. його сторін. Якщо прямі m_1 і m_2 збігаються, кажуть що l_1 і l_2 антипаралельні відносно однієї прямої.

Лит.: Honsberger R. Episodes in Nineteenth and Twentieth Century Euclidean Geometry. 2nd ed. Washington, 2005; Мартинюк О. В., Мартинюк С. В. Інверсія та її застосування. Чернівці, 2007.

Є. О. Полулях

Антипасат (від анти... та пасат) — західне перенесення повітря в тропіч. широтах над сх. пасат. перенесенням, тобто у верх. тропосфері і ниж. стратосфері. А. немає в приєкватор. широтах, особливо в т. з. літній півкулі, де сх. перенесення охоплює всю тропосферу й ниж. стратосферу. Барич. градієнти направлені до високих широт, інші самі відмовлялися від свого звання. Хоча офіційно Католическа церква їх не визнає, усе ж вони фігурують «у лапках» у реєстрі, що публікується в щоріч. офіц. довіднику «Папський щорічник» («Annuario Pontificio»).

Антипасаха (грец. ἀντίπασχα, букв. — те, що замість Пасхи), Хомина неділя, Красна гірка — християнське свято, яке відзначається наступ. неділі після Великодня. Одне з найдавніших вживань терміну «А.» на позначення неділі, наступ. за Пасхальною, міститься в каноніч. правилах, які приписують Константиноп. патріарху Івану Постнику. Суть терміна — не протиставлення Пасці, а начебто повернення до неї, повторення чуда Воскресіння. А. святкується як День оновлення Великодньої радості Воскресіння Христового. Від цього дня починається недільне коло церк. року. Сакральною основою для об'єднання неділі Пасхи й неділі А. є єдиний святковий цикл стало Євангеліє від Івана з оповіддю про явлення апостолам воскреслого Ісуса Христа двічі. Уперше — «дня першого в тиждні, коли вечір настав», у день воскресіння Ісус показав учням свої рани, послав їх проповідувати Його вчення світові й дав владу прощати чи «затримувати» гріхи. Удруге — через 8 днів, коли Спаситель знову явився апостолам і запевнив у своєму воскресінні апостола Хому, який особисто не бачив першого явлення воскреслого Христа й не повірив ін. апостолам (Ів. 20:19–31). Диво запевнення Хоми «невіруючого» спричинило ін. назву для дня А. — «Хомина неділя». За православ. традицією богослужіння А. здійснюється за

чином *дванадесятих свят* Господніх, хоча формально до них ця неділя не відноситься. Кондак А. складений Романом Солодковським, *стихири* — Іоанном Дамаскіном. Серед сх. слов'ян свято відоме як «Красна гірка». Ця неділя була першим днем після *Великого посту*, коли дозволялося здійснювати *тайнство вінчання*.

Дж.: Євангеліє від Івана // Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / Пер. І. Огієнка. Київ, 2019.

Лит.: Пономарев А. В. Антипасха // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Мень О. Перші апостоли / Пер. з рос. Л. Хмельковського. Львів, 2015.

Антипатія (грец. ἀντίπαθεια — огида) — негативне емоц. ставлення до когось чи чогось, відчуття неприязні, відрази, неприйняття. А. протилежна *симпатії*, тобто приязні, прихильності, позитив. ставленню. Ці обидва почуття здебільшого не є результатом роздумів, а виникають мимовільно, часто без чіткого усвідомлення причин. У цьому разі А. спостерігають між людьми психологічно несумісними, тобто через відразу до зовнішності, голосу, манер, запаху тощо. Водночас А. може виникати як упередження до певних осіб чи груп, унаслідок виховання чи негатив. морал. оцінки представників цих спільнот, оскільки їхня поведінка не відповідає прийнятим у даному сусп-ві нормам. А. є мотиваційним регулятором міжособистіс. і міжгруп. взаємин. Один із чинників міжнац. ворожечі — міжетнічна А.

Лит.: Короткий психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. Київ, 1976; Гозман Л. Я. Психология эмоциональных отношений. Москва, 1987; Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : в 2 т. Чернівці, 2010. Т. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування; Бубчикова Н. В., Чикова І. В. Социальная психология. 2-е изд., стер. Москва, 2015.

Н. Ю. Максимова

Антипедагогіка (від *анти...* та *педагогіка*) — пед. течія, яка виникла в 1970-х у США й дістала поширення в Зх. Європі, ґрунтуючись на відмові від *виховання* як цілеспрямов. процесу формування *особистості*. Термін «А.» вперше застосував нім. проф. Г. Купфер (1974), а обґрунтував нім. журналіст Е. фон Браунмюль у праці «Анти-

Антипасха. «Невіра святого Фоми» худ. Мікеланджело да Караваджо, 1602. Палац Сансусі у м. Потсдам, Німеччина

Антипатія

Антипенко Олександр Іванович

педагогіка. Нариси про скасування освіти» («Antipädagogik. Studien zur Abschaffung der Erziehung»; 1975). Ідеї А. пропагують також К. Берейтер (США), М. Манноні (Франція), Р. Шерер, К. Рутчкі, Г. Остермайер, Г. фон Шенебек (усі — Німеччина), А. Міллер (Швейцарія), Б. Сліверський, С. Русинський (обидва — Польща) та ін. А. спирається на психоаналіт. концепцію про невротич. вплив *соціуму, культури* на індивіда й затверджує необхідність макс. розширення меж вільного прояву несвідомих поривів і шоквілін. потреб особистості. Представники А., орієнтуючись на принципи спонтан. автономії дитини, радикально відкидають необхідність виховання й освіти, оскільки вважають їх тоталітарними й спрямованими на *деперсоналізацію*. Осн. мета А.: підтримувати, а не виховувати, сприймати дорослого як друга й партнера дитини, а взаємини між ними — як симетричні взаємини (т. з. концепція «відкритої освіти» та «самозумовленого навчання»). Школа має перетворитися на школу пропозицій, її відвідування — довірене на розсуд дитини. Ідеї А. наприк. 20 ст. сприяли проникненню постмодерн. поглядів у пед. теорію та практику.

Лит.: Winkler M. Stichworte zur Antipädagogik. Elemente einer historisch-systematischen Kritik. Stuttgart, 1982; Schönebeck H. von. Antipädagogik im Dialog: eine Einführung in antipädagogische Denken. Weinheim; Basel, 1992; Braummühl E. von. Antipädagogik: Studien zur Abschaffung der Erziehung. Leipzig, 2006; Заболотна О. А. Теорія і практика альтернативної шкільної освіти у країнах Європейського Союзу. Умань, 2013; Симоненко С. П. Освітня концепція постмодернізму як відображення реалій сучасності // Філософ. та гуманізм. 2017. Вип. 2 (4).

О. В. Лисовець

Антипенко, Олександр Іванович (25.08.1938, м. Київ, тепер Україна) — кінооператор, засл. діяч мист-в РРФСР (з 1988), член Нац. академії кінематограф. мист-в і наук Росії. Закінчив реміснич. уч-ще за фахом столяра, а також курси кіномеханіків. Працював на Київ. кіностудії ім. О. Довженка (тепер Національна кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка), спочатку столяром, згодом у фотоцеху. Тоді ж захопився фото- і кіномист-вом. 1966 закінчив Всесоюз. держ. ін-т кінематографії (тепер Всеросійський державний інститут кінематографії імені С. А. Герасимова), майстерня Б. Волчека. Ще під час навчання був фотографом на зйомках стрічки С. Параджанова «Квітка на камені» (1962; Київ. кіностудія худ. фільмів імені О. Довженка). Для диплом. роботи А. зняв проби до фільму «Київські фрески» (1966; реж. С. Параджанов; Київ. кіностудія худ. фільмів імені О. Довженка). Попри закриття фільму, А. на основі відзнятого матеріалу згодом змонтував короткометражний фільм. Диплом. роботою став ін. фільм — стрічка про балет «Сьогодні — щодня». З 1966 А. знімав фільми як оператор на Київ. кіностудії імені О. Довженка, а також на кіностудіях «Грузія-фільм», «Узбекфільм», «Ленфільм». Широке визнання принесла робота у фільмі «Мольба» (1968; реж. Т. Абуладзе; кіностудія «Грузія-фільм»). Член Спільноти кінематографістів СРСР (з 1968). Від 1972 працює оператором на Центральній кіностудії дитячих і юнацьких фільмів імені М. Горького (м. Москва, тепер РФ). Зняв, зокрема, низку сюжетів для сатирич. кіножурналу «Сралаш». Працював на те-

лебаченні. Викладає оператор. мист-во на Вищих курсах сценаристів і режисерів (з 1977). Оператор. стилу А. притаманні поетичність і експресивність, психологізм, точне відтворення режисер. задуму. Він прагне до експерименту — використовує нетипові (зокрема контрастні) кіноплівки, розширює кольорову палітру. Серед фільмів: «Жива вода» (1971), «Прошу слова» (1975), «Червоненька квіточка» (1977), «Срібні озера» (1980), «Зірка і смерть Хоакіна Мур'єти» (1982), «Віра, Надія, Любов» (1984), «Міо, мій Міо», «Будинок із привидами» (обидва — 1987), «Жінка з квітами і шампанським» (1992), «Маленька принцеса» (1997), «Червона Жизель» (2003), «Сибірочка» (2006) та ін. Автор книги «Андрій Тарковський в об'єктиві Олександра Антипенка» (2007). Нагороди: почес. диплом за фоторекламу до фільму «Прапори на баштах», МКФ у м. Карлових Варях (1957); диплом за вирішення кольор. гама у фільмі «Прошу слова», МКФ у м. Барселоні (1976); диплом за оператор. майстерність за фільм «Жінка з квітами та шампанським», Міжнар. кінофестиваль у м. Бітолї (1993); премія «Ніка» за найкращу оператор. роботу за фільм «Маленька принцеса» (1997). Нагороджений орденом Пошани (РФ; 1997).

Тв.: Андрій Тарковський в об'єктиві Александра Антипенко. Москва, 2007.

Лит.: Кино. Энциклопедический словарь / Гл. ред. С. И. Юткевич. Москва, 1986; Всемирный биографический энциклопедический словарь / Редкол.: В. И. Бородин, Н. М. Кузнецов, Н. М. Ланда и др. Москва, 1998; Отечественный кинематограф на рубеже столетий 1986–2002 / Сост. и отв. ред. К. М. Исаева. Москва, 2005; Пааташвили Л. Г. Полвека у стены Леонардо: из опыта операторской профессии. Москва, 2006; Светлаков Ю. Я. Свет мерцающих звезд: беседы о кинооператорском мастерстве. Кемерово, 2010.

Антиперистальтика (від *анти...* та *перистальтика*) — зворотна перистальтика (хвилеподіб. скорочення) стінок порожнистих трубчастих органів (*травного тракту, сечоводу* та ін.) тварин і людини, що спричиняє просування їхнього вмісту в напрямку, протилеж. до звичайного. У нормі спостерігається А. *товстї кишки*, що сприяє затриманню й кращому перемішуванню її вмісту. Під час блювання й за патол. станів, напр., у разі спазмів, виникає А. стінок *шлунка* і тонкої кишки.

Лит.: Дудель Й., Рюэж Й., Шмидт Р. и др. Физиология человека : в 3 т. / Пер. с англ. Москва, 2010. Т. 1; Лук'янцева Г. Физиология людини. 2-ге вид. Київ, 2018.

Антиперспіранти (від *анти...* та пізн.лат. *perspiratio* — випаровування) — космет. засоби, що запобігають виділенню поту. Призначені для усунення неприєм. запахів, зумовл. *потовиділенням*. А. використовують на певних ділянках тіла, де піт спричиняє найбільші незручності. Дія А. полягає в закриванні вивід. протоків потових залоз, що веде до гальмування локального процесу потовиділення, але не впливає на потовиділення організму загалом. А. виробляють у вигляді *аерозолів*, кульок, стіків, кремів, *гелів*, порошоків, мила та олівців. Осн. складниками А. можуть бути солі алюмінію, цинку або *таніни*, *галуни*, *спирт етиловий*, *винно-кам'яна к-та*. Зазвичай у такі засоби додають дезодорув. інгредієнти. *Тальк*, *пудри* та ін. сипучі препарати здатні добре вбирати піт. Якщо в складі тальку

(пудри) є бактерицид. добавки або солі алюмінію, препарат може одночасно слугувати дезодорантом і А. Їх бажано не використовувати в сауні, лазні та за інтенс. фіз. навантажень, тобто у випадках сильного потовиділення, оскільки можуть виникнути локальні набряки в місцях нанесення цього засобу.

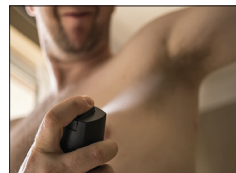
Лит.: Вилламо Х. Косметическая химия / Пер. с фин. С. Л. Давыдовой. Москва, 1990; Мороз В. А., Пропіснова В. В., Леонтьев Д. В. та ін. Сучасні проблеми біоетики. Харків, 2009; Коваленко С. І., Кучеренко Л. І., Власенко А. Ф. та ін. Парфумерно-косметичні засоби. Запоріжжя, 2018.

Т. А. Камєньська

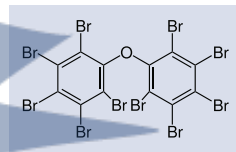
Антипірєні (від *анти...* та грец. *πῦρ* — вогонь) — вогнезахисні речовини, додавання яких у матеріал знижує його горючість. А. ускладнюють займистість матеріалів, знижують швидкість поширення полум'я, надають матеріалам *вогнестійкості*, оскільки перепиняють доступ кисню до захищув. матеріалу. Вогнезахист дерев'яних конструкцій будівель спершу здійснювали у приміт. способи — білили *вапном* або мастили *глиною*. Пізніше ліквідовували займання за допомогою пінокислот. *вогнегасників*, де як піноутворювач застосовували екстракт кореня *солодки*. До А. відносять лише просочув. засоби, але не вогнезахис. покриття (лаки, фарби, глини, спучувальні композиції). А. застосовують здебільшого для оброблення деревини як матеріалу буд. конструкцій (дахи будівель і матеріали їх покриття). У *гірничій промисловості* їх використовують у вигляді розчинів, якими насичують горючі елементи кріплення *гірничих виробок* і надшахт. будов. Оброблення буд. деревини А. (масова частка актив. речовин у вод. розчині становить близько 20 %) здійснюють у два способи. Насамперед глибоко просочують у кілька циклів (на глибину від 5 мм) у спец. ваннах із використанням вакууму або здійснюють поверхн. просочування (на глибину до 5 мм) — також у ваннах або вже на місці — поверх зібраних конструкцій за допомогою валиків, щіток, пензлів тощо. Окрім деревини, вогнезахисту потребують також *полімери*, папер. вироби, *тканини* з *волокна* тощо. Уведення А. до їхнього складу відбувається здебільшого на етапах виготовлення. А. можуть бути інерт. (не реагувати з полімером) і хімічно актив. (вступати з ним у реакцію). Найчастіше у складі А. використовують фосфати, сульфати й карбонати Натрію та амонію як найбільш безпеч. речовини. Сполуки Флуору (фтору), Брому (броду), Бору (бору) мають обмеж. застосування через те, що у процесі експлуатації вогнезахис. у такий спосіб матеріалу ці компоненти, потрапивши до навколиш. середовища, створюють небезпеку для здоров'я людей. У таких випадках застосовують дод. (фарб., клеїв) покриття захищув. поверхні. Окрім вогнезахисту матеріалів орган. походження А. можуть виконувати також функцію *антисептиків*, тому особливу увагу дослідники в галузі пожеж. безпеки приділяють створенню А. з відповід. комплекс. властивостями.

Дж.: ДСТУ 4479:2005. Речовини вогнезахисні водорозчинні для деревини. Загальні технічні вимоги та методи випробувань. Київ, 2005; ДСТУ 2272:2006 Пожежна безпека. Терміни та визначення основних понять. Київ, 2007.

Лит.: Мала гірнича енциклопедія : в 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Жартовський В. М., Цапко Ю. В. Профилактика горения целлюлозовых ма-

Антиперспіранти

Антипірєни.
Декабромдифеніловий ефір

теріалів. Теорія та практика. Київ, 2006; Рябініна Г. О. Вогнезахисна дія антипіренів та теоретичне обґрунтування їх вибору і технології застосування для ефективного захисту волокнистих матеріалів // Вісник Хмельн. нац. ун-ту. Тех. науки. 2014. № 6; Цапко Ю. В. Вплив модифікування на вогнестійкість деревини // Енергоефективність в буд-ві та архіт. 2014. Вип. 6; Скородумова О. Б., Тараканов О. В., Тополь М. Є. та ін. Силіко-фосфатні покриття на основі бінарних композицій золь тетраєто-кисилану — антипірени // Пробл. пож. безопасности. 2019. Вип. 45.

В. П. Орел

Антипод (грец. *ἀντίπους*, від *αντί* — проти та *πούς* — нога) — художній образ, протилежний іншому за якостями, рисами характеру, морал. настановами, цінніс. орієнтирами. У міфах та нар. епосі яскравими образами-А. є персонажі, що символізують добро і зло. Так, А. Бога є диявол, козака Голоти (з одноїмен. думи) — татарин, Кожум'яки — змії тощо. Бінарну опозицію А. можна простежити в худ. л-рі будь-якого періоду: Терсит і Ахілл у поемі «Іліада» Гомера, А. Сальєрі і В. Моцарт в одноймен. драмі О. Пушкіна, Грицько та Чіпка в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика (справжнє ім'я — І. Рудченко). У новітній л-рі крізь призму психол. аналізу суперечливості люд. характерів письменники все глибше занурювалися у внутр. світ людини, уникаючи спрощеної й однознач. оцінки персонажів. Таку еволюцію в укр. л-рі віддзеркалює творчість М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Лесі Українки, В. Стефаника, В. Винниченка та ін. У творах А. досить часто є члени однієї родини, однієї громади, гурту, політ. організації (Семен і Роман з оповідання «Ціпов'яз» М. Коцюбинського; Михайло й Сава з повісті «Земля» О. Кобилянської; Антей і Федон із драм. поеми «Оргія» Лесі Українки; Ілько й Андрій із повісті «Краса і сила» В. Винниченка; Катранник і Отроходін у романі «Жовтий князь» В. Барки тощо). Соц. критика поширює принцип А. на всю л-ру, розглядаючи її з позиції споконвіч. боротьби добра і зла, які постають рушійною силою у творі.

Лит.: Чернец Л. В., Хализев В. Е., Эсалнек А. Я. и др. Введение в литературоведение. Москва, 2004; Литературознавый словарь-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ, 2007; Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ, 2012; Теорія літератури / Авт.-упоряд.: Д. Ч. Чик, О. І. Чик. Хмельницький, 2015.

Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів

Антиподи оптичні — див. *Енантіомери*.

Антиподист (від грец. *ἀντίπους*, з *αντί* — проти та *πούς* — нога) — естрадний (цирковий) актор, що виконує сценіч. епізод, лежачи на спині. Артист лежить на спец. подушці — тринці, піднятими ногами балансує, підкидає, обертає різні предмети.

Антипротозойні засоби (від *анти...*, *прото...* і грец. *ζωή* — життя) — лікарські препарати, які застосовують у лікуванні протозойних інфекцій. А. з. пригнічують життєдіяльність найпростіших. До А. з. належать хіміотерапевт. препарати різної хім. будови, призначені для лікування *амебіазу*, *токсоплазмозу*, *балантидіазу*, *лямбліозу*, *трихомонозу*, *хламідіозу* (група АТХ Р01А), *лейшманіозів* і *трипаносомозу* (група

АТХ Р01С), протималярійні препарати (група АТХ Р01В). Засоби для лікування *амебіазу* поділяють залежно від локалізації збудника на *амебіциди*, ефективні за будь-якої локалізації патолог. процесу (напр., метронідазол); *амебіциди прямої дії*, ефективні переважно за локалізації *амеб* у просвіті кишківника (напр., хініофон); *амебіциди непрямой дії*, ефективні при локалізації *амеб* у просвіті та у стінці кишківника (напр., тетрациклін, доксициклін); *тканинні амeboциди*, ефективні переважно за локалізації *амеб* у печінці (напр., хінгамін). За лікуванням *лямбліозу* застосовують метронідазол, тинідазол, амінохінол та ін., *трихомонозу* — метронідазол, тинідазол, нітазол, орнідазол та ін., *балантидіазу* — *антибіотики* тетрациклін, доксициклін, мономіцин та ін., *токсоплазмозу* — піриметамін, кліндаміцин, хлоридин та ін. Протималярійні препарати представлені похідними хіноліну (хінін, хлорохін, мефлохін, примахін та ін.) та піримідину (піриметамін). За тропністю до певних форм розвитку плазмодію в орг-мі людини виділяють гематошизотропні засоби, які впливають на еритроцитарні шизонти (напр., хлорохін); гістошизотропні засоби, які впливають на тканинні шизонти (напр., хлоридин); гамонтотропні засоби, що впливають на статеві форми *маларійного плазмодія* (напр., примахін, хлоридин). Для лікування *лейшманіозів* використовують препарати п'ятивалент. сурми (солосурмін та стибоглюконат натрію), антибіотик мономіцин, а також метронідазол (зокрема в разі шкірного *лейшманіозу*). У лікуванні пд.-афр. трипаносомозу використовують препарати миш'яку (меларсопрол і ацетарсол), аромат. діамідинпентамідин та поліаніонну сполуку сурамін.

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 3-те вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016.

Т. А. Бухтіарова

Антипротон (від *анти...* та *протон*), $\bar{p}$, $\bar{p}$ — *античастинка* відносно протона. Маса та *спін* А. такі самі, як у протона, *баріонне число* $B = -1$. *Електричний заряд* (і *магнітний момент*) А. від'єм. і дорівнює за абс. величиною електр. заряду (магніт. моменту) протона. А. уперше виявили експериментально в 1955 О. Чемберлен, Е. Сегре, К. Віганд (1915–1996; США) і Т. Дж. Іспілантіс (1928–2000; США) у *Каліфорнійському університеті у Берклі на прискорювачі* протонів із макс. енергією 6,3 Гев. За відсутності речовини А., як і протон, з дуже високим ступенем точності стабільний. У речовині «час життя» повільного А. визначається швидкістю його *анігіляції*. Згідно з кварк. моделлю *адронів*, А. складається з трьох конститuent. *антикварків*: двох *u-кварків* і одного *d-кварка*. Наявність А. у *променях космічних* свідчить про існування косм. джерел цих античастинок.

Лит.: Sundaresan M. K. Handbook of Particle Physics. Boca Raton, 2019.

М. О. Вакуленко

Антипсихіатрія (від *анти...* та *психіатрія*) — психол. концепції та ідейний рух, які вважають психіатрію формою насильства над людьми, прагнуть її деміфологізації та радикальної перебудови. Філософ. основу А. становлять різноманіт. світогляд. орієнтації: *екзистенціалізм*, *структу-*

ралізм, герменевтика, неокантіанство, марксизм, радикалізм. А. відкидає розуміння псих. хвороб як наслідок порушень діяльності мозку (біол. підхід), базуючись на психоаналіт. підході. А. включає: новий напрям психіатрії, що пропонує альтернативну концепцію походження, розвитку та лікування псих. захворювань; контркультурну течію 1960-х — сукупність будь-яких теорій і концепцій, опозиційних офіц. психіатрії; радикальний політ. рух, який захищає права осіб із псих. розладами. Засновник А. — психіатр

Антипсихіатрія.
Демонстрація проти психіатрії
у м. Единбурзі, Велика
Британія, 2005

Р. Д. Лейнг (1927–1989; Велика Британія), автор терміна — його колега Д. Г. Купер (1931–1986; ПАР, Франція). Існує 2 течії А.: перша спрямована на знищення клініч. психіатрії, друга — на її реформування та доповнення. У 1960–1970-х за участі екстремістських угруповань проводилися акції проти психіатрич. клінік, виникла інтернаціональна мережа А., що ставить за мету ліквідацію психіатрич. клінік і низки мед. ін-тів. А. об'єднує кілька тисяч психіатрів, мед. працівників, колиш. пацієнтів. Наприк. 1960-х до цього руху долучився гей-рух із метою припинення дискримінації сексуальних меншин; 1974 *гомосексуальність* було вилучено з переліку псих. розладів. А. критикувала клін. психіатрію через неправомірне використання мед. категорій і методів щодо соц. і псих. явищ; нечіткість і довільність у визначенні критеріїв псих. порушень; умовність та сумнівність псих. діагностики; високу токсичність і негатив. побічну дію ліків, які призводять до загибелі нерв. клітин гол. мозку; застосування примус. лікування; ігнорування альтернатив. підходів до псих. розладів; жорстке поводження з пацієнтами. Водночас А. сприяла обмеженню застосування негуман. методів лікування. Відбулися радикальні зміни в правових аспектах психіатрії.

Лит.: Ястребов В. С. Организация психиатрической помощи: Исторический очерк // Руководство по психиатрии : в 2 т. / Под ред. А. С. Тиганова. Москва, 1999. Т. 1; Власова О. А. Антипсихиатрия: становление и развитие. Москва, 2006; Власова О. А. Антипсихиатрия: социальная теория и социальная практика. Москва, 2014; Гавенко В. Л., Бітєнський В. С., Абрамов В. А. та ін. Психіатрія і наркологія. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2015; Ланг Р. Д. Расколотое «Я». Феноменология переживания и Райская птичка: экзистенциальное исследование «нормальности» и безумия. Москва, 2017.

Н. Ю. Максимова

Антипсихотичні засоби (від *анти...* і *психоз*), нейролептики — лікарські препарати системної дії для лікування психотич. станів (включно з маяченням, галюцинаціями, параноєю або дезорганіз. думками) переважно в межах *шизофренії* і

біполяр. афектив. розладу. Застосовують також за лікування ін. псих. розладів (вел. депресив. розладу, генералізов. тривожного розладу тощо). За АТХ *класифікаційною системою* А. з. об'єднано у групу N05A. Є різні класифікації нейролептиків, зокрема за хім. будовою, нейрохім. механізмами дії тощо. За хім. будовою виділяють А. з. — похідні фенотіазину, бутирофенону, *індолу*, тіоксантену, солі *літію* та ін. Розрізняють типові (І покоління) та атипові (ІІ покоління) А. з. За нейрофармакол. дією А. з. поділяють на вибіркові блокатори дофамінових рецепторів (напр., галоперидол, сульпірид), які виявляють виражену антипсихотич. дію та в невеликих дозах здатні послаблювати емоційно-вольові порушення у структурі дефекту за високого ризику екстрапірамідних та ендокрин. розладів; активні блокатори дофамінових рецепторів і слабкі або помірні блокатори серотонінових та α_1 -адренорецепторів (напр., перфеназин, зуклопентиксол), які мають осн. ефекти, подібні до дії А. з. першої групи з помірним ризиком виникнення *гіпотензії*; невибірково блокатори осн. рецепторів гол. мозку та вегетативної нервової системи (напр., хлорпромазин, хлорпротиксен), які виявляють виражений седативний ефект за порівняно слабкої антипсихотич. дії, низького ризику невролог. і високого ризику вегетатив. побічних реакцій (гіпотензія, закрепи, сухість у роті та ін.); збалансовані блокатори дофамінових і серотонінових рецепторів із помірною активністю щодо α_1 -адренорецепторів (напр., рисперидон, сертиндол), які мають чітку антипсихотич. та антинегативну дію з помірним ризиком серцево-судин. побіч. реакцій і низьким ризиком неврол. й ендокрин. порушень; переважні блокатори серотонінових рецепторів із недиференційов. впливом на рецептори ін. нейромедіатор. систем (напр., клозапін, кветіапін), які мають виражену або помірну антипсихотич. дію з високим ризиком розвитку гіпотензії та седатив. ефекту й низьким ризиком неврол. та ендокрин. порушень; часткові агоністи дофамінових рецепторів (нова група А. з., представлена нейролептиком арипіпразолом), які відрізняються від ін. атипових А. з. тим, що відповідно до рівня дофаміну в структурах *центральної нервової системи* блокують дофамінові рецептори, послаблюючи прояви психозу, або стимулюють їх, що виявляється ослабленням апатико-абулічної симптоматики. Для спеціалістів-практиків осн. значення мають класифікації, що ґрунтуються на різниці клінічних ефектів нейролептиків: вираженість антипсихотич. (інцизивної) дії, широта психотроп. активності та її спектри, профіль побічних р-цій, які полегшують індивід. підбір терапії з огляду на особливості стану пацієнтів.

Лит.: King C., Voruganti L. What's in a Name? The Evolution of the Nomenclature of Antipsychotic Drugs // Journal of Psychiatry and Neuroscience. 2002. № 27 (3); Healy D. J. Explorations in a New World // The Creation of Psychopharmacology. Boston, 2004; Данилов Д. С. Современные классификации антипсихотических средств и их значение для клинической практики (современное состояние вопроса и его перспективы) // Обзорение психиатрии и мед. психологии им. В. М. Бехтерева. 2010. № 3; Uchida H., Yamawaki S., Bahk W.-M. et al. Neuroscience-based Nomenclature (NbN) for Clinical Psychopharmacology and Neuroscience // Clinical Psychopharmacology and Neuroscience. 2016. № 14 (2).

О. О. Хаустова, О. С. Чабан

Антирадіа (від *анти...* та *радіація*) — речовини, що підвищують стійкість матеріалів до дії іонізуючого опромінювання. Уведення А. до складу матеріалів, поряд із використанням зовн. захисту, — один із методів підвищення *стійкості радіаційної*. Найпоширеніші А. — ароматич. сполуки: *вуглеводні*, феноли, тіофеноли, тіонафтоли. Уміст ароматич. А. у матеріалі становить зазвичай 0,1–10 %. Захисні антирадіаційні властивості також виявляють деякі загусники мас-тил. (див. *Мастила*) матеріалів (стеарати алюмінію та бісмуту), інгредієнти гумових сумішей (*сірка*, тетраметилтіурамдисульфід) та ін. Ефект. антирадіац. захисту, особливо в умовах, що сприяють перебігу процесів окиснення (за підвищ. т-р, атмосфер. впливів тощо), досягають за суміс. використання А. з *антиоксидантами*. У цьому разі виникає синерг. (див. *Синергія*) ефект.

Лит.: Тугов І. І., Кострыкина Г. І. Химия и физика полимеров. Москва, 1989; Мельник Л. І. Хімія і фізика полімерів. Київ, 2019.

Т. А. Каменська

Антирадянщина (від *анти...* і *радянська влада*) — пропагандистське кліше, що використовувалося в СРСР для обуртування переслідувань за критику керівної партії та держ. устрою. Цим терміном позначалася гадана або дійсна діяльність, приписуваною або справжньою метою якої був підірив чинної влади. Відповідно до КК УСРР і РСФРР 1922 визначення антирадянської («контрреволюційної») діяльності дано у ст. 57, окремі дії та санкції за них перераховано у ст. 58–73 (текст і нумерація статей загалом збіглися). У КК УСРР 1927 відповідні дії та санкції за них передбачено ст. 54 (пункти 1–14), які з незначними змінами відповідали ст. 58 (пункти 1–14) КК РСФРР 1926. А. вважалися організація повстань, допомога здійсненню іноземної інтервенції, шпигунство, диверсії, терористич. акти, «антирадянська» агітація і пропаганда тощо. Перелік цих дій у КК УСРР і РСФРР 1922 і 1926/1927 мав суттєві відмінності. Відповідно до ступеня тяжкості за різні види «антирадянських» дій КК 1922, як і КК 1926–1927, передбачав покарання від 6 міс. позбавлення волі до найвищої міри покарання (розстрілу) або вигнання з СРСР. Згідно з КК УСРР 1922, самовільне повернення до УСРР особи, яку було вигнано за межі республіки, вважалось «антирадянським» діянням і каралося найвищою мірою покарання. Перші судові процеси за сфабриков. справами в УСРР [справа «Спілки визволення України» (1929–1930), справа «Українського національного центру» (1931–1932) та ін.], РСФРР («Шахтинська справа» тощо) та ін. республіках СРСР відбувалися відповідно до норм респ. КК 1926–1927 (див. *Політичні репресії у СРСР*). 1934 перелік «антирадянських» діянь було доповнено покараннями за «зраду батьківщини», утечу за кордон військовослужбовця, неповідомлення про підготовку зради батьківщини або втечі за кордон військовослужбовця (ст. 58-1а-1г у КК РСФРР, 54-1а-1г у КК УСРР), покарання за якими широко застосовувалося в роки *Великого терору 1937–1938*. У нових КК РРФСР, УРСР та ін. республік СРСР (1961), ухвалених під час правління М. Хрущова, перелік можливих «антирадянських» дій було скорочено, а покарання за окр. з них пом'якшено. Вони не вио-

кремлювалися в спец. блок, а були розпорошені серед ін. дій у розділі «Злочини проти держави». Тоді, як і в роки правління Л. Брежнєва, кліше «А.» й «антикомунізм» зазвичай застосовувалося не в суд. справах, а в пропаганді проти США, НАТО та емігрант. орг-цій (зокрема українських). Натомість, репресії проти *дисидентського руху* у 1970–1980-х часто відбувалися за «неполітичними» статтями.

Лит.: Костюк Г. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки): дослідження і спостереження сучасника. Київ, 1995; Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років / Пер. з англ. Н. Волошинович, З. Корабліна. Луцьк, 2009; Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Даниленко. Київ, 2013; Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. 2-ге вид., випр., допов. Київ, 2017.

Антирасизм (від *анти...* і *раса*) — ідеологія та громад. рух соціально різнорідних сил, об'єднаних спільною ідеєю боротьби проти *расизму*, расової *дискримінації*, *ксенофобії* та пов'яз. із ними нетерпимості. Активісти руху виступають за свободу й рівноправність усіх людей, незалежно від їхніх рас. ознак. Опір расизму історично існував у різн. формах, зокрема антирабовлас. рухи в Нов. Світі, рухи на захист меншин *етнічних* від вигнання й *депортації*, критика ідей расово-антрополог. соціол. школи, протидія *антисемітизму*, *апартеїду*, ксенофобії щодо представників ін. етносів і рас, *фашизму* тощо. Одним із перших заперечив расизм із наук. позицій Ф. Тідеман (провівши дослідження з *краніометрії*). У праці «Мозок негра порівняно з мозком європейця та орангутана» («Das Hirn des Negers mit dem des Europäers und Orang-Outangs verglichen»; 1837) він спростував поширені серед європейців *стереотипи* про те, що представники негроїдної раси мають менший мозок, а тому є інтелектуально обмеженими. На поч. 20 ст. роботи антропологів і соціологів (Ф. Боас, М. Мосс, Б. Малиновський, П. Кластер та К. Леві-Строс) зумовили занепад рас. підходу в гуманіт. науках та встановлення *релятивізму культурного* як домінантної *парадигми*. Поняття «А.» виникло після звільнення Європи від *фашизму*. Уперше сформульоване в есе Ж.-П. Сартра «Чорний Орфей» («Orphée Noir»; 1948), присвяченому політ. діячу, теоретику *негритуду* — Л. С. Н. Сен-Гору. Генеральна Асамблея ООН 21.12.1965 ухвалила міжнар. конвенцію «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації». Серед цілей А.: викорінення будь-яких форм расизму; заборона діяльності, спрям. на збудження рас. ворожнечі й ненависті; формування рас. *толерантності* й поваги до різноманіття культ. простору. Осн. принципи А.: *гуманізм* як гол. орієнтир у реалізації морального, політ., прав. регулювання міжрасових відносин; розвиток і постійне функціонування *демократії*; забезпечення реалізації прав і свобод особистості й етніч. спільнот, незалежно від рас. належності; визнання і повага до різн. культур, прихильність до ідей миру, злагоди, неприйняття насильства у відносинах між расами й народами; спрямованість держ. органів, ЗМІ, Інтернету, освіти, спорту, усіх форм л-ри й мист-ва на формування у гр-н культури міжрас. спілкування та ін. Щорічно 21 березня відзначають Міжнар. день боротьби за ліквідацію рас. дискримінації, проголошений 1966 Ген. Асамблеєю ООН.

Антирасизм. Девіз УЄФА «Ні расизму»

Лит.: Bonnett A. Anti-Racism. London, 2000; Landschaften der Tat. Vermessung, Transformationen und Ambivalenzen des Antirassismus in Europa / Hrsg. L. Bratic. St. Pölten, 2002; Hughey M. W. White Bound: Nationalists, Antiracists, and the Shared Meanings of Race. Stanford, 2012; Paradies Y. Re-Configuring Anti-Racism. London, 2018.

М. П. Требін

Антирезонанс (від *анти...* і *резонанс*) — особливий випадок *резонансу*, динамічне явище в коливальних системах. Різновиди А.:

1) А. магнітний — сукупність явищ, зумовлених перетворенням на нуль при певній частоті ω_A (частоті А.) дійсної частини μ' магніт. проникності $\mu(\omega)$ *магнетика*: $\mu(\omega) = \mu'(\omega) + \mu''(\omega)$. Унаслідок істотного зростання товщини скін-шару магніт. металу (див. *Скін-ефект*), тобто глибини проникнення в нього електромагніт. хвилі, метал на частоті А. має селективну прозорість. Ефект передбачений 1959, виявлений 1969. Частота А. $\omega_A = \gamma B$, де γ — гіромагнітне відношення, B — магнітна індукція ($B = H + 4\pi M$, де H — напруженість магнітного поля, M — намагніченість одиниці об'єму). Використовується для дослідження релаксаційних процесів — залежності $\mu''(\omega)$ у феромагніт. металів.

2) А. оптичний — провал у густині станів збуджень у твердому тілі, що зумовлено взаємодією двох збіжних або близьких за енергією станів, один із них — дискретний, ін. характеризується неперерв. або достатньо широкою смуг. *спектром*. А. виявляється в спектрах поглинання, відбиття, комбінаційного розсіювання світла й *люмінесценції*.

3) А. в акустиці. При *артикуляції* деяких звуків виникають умови, які зумовлюють появу т. з. А. А. мовного тракту мають на коливання джерела звуку вплив, протилеж. дії резонансів. Вони різко послаблюють *амплітуду* складників із частотами, близькими до власної частоти А., що виражається в утворенні глибоких (до нуля) мінімумів у передавальній функції мовного тракту або в сильному гасінні близьких резонансних частот.

4) А. в механіці. У системі з двох тіл, з'єднаних пружиною між собою і з нерух. опорою, за деяких умов тіло, до якого прикладається збуджувальна сила, залишається нерухомим. Явище використовується в динаміч. гасниках коливаний.

Лит.: Каганов М. И. Селективная прозрачность ферромагнитных пленок // Физ. металлов и металловед. 1959. Т. 7. № 2; Письма в Журн. эксперим. и теор. физ. 1969. Т. 10; Гейнрих В., Мещеряков В. Прохождение электромагнитной волны через ферромагнитный металл в области антирезонанса // Письма в Журн. эксперим. и теор. физ. 1969. Т. 9; Пановко Я. Г., Губанова И. И. Устойчивость и колебания упругих систем. 4-е изд. Москва, 1987; Brush St. Making 20th Century Science: How Theories Became Knowledge. Oxford; New York, 2015.

Антиреклама (від *анти...* і *реклама*) — 1) Різновид реклами, спрямований на *дискредитацію* ін. суб'єкта ринку чи сфери діяльності для власної вигоди, зиску. Активно використовується в політ. кампаніях (*компрокат політичний*, наклеп тощо) та комерц. і соц. секторах.

2) Альтернат. маркетинг. підхід, що полягає у спонуканні споживачів (виборців) не купувати товар чи послугу (не голосувати за кандидата чи партію), а також у підвищенні власних продажів через послаблення популярності конкурентів.

На міжнар. ринку А. постала в 1950-х. До неї вдавалися такі компанії, як «Фольксваген» («Volkswagen»), «Патагонія» («Patagonia»), «Супрім» («Supreme») та ін. У США політ. А. вперше з'явилася 1956 за президент. перегонів і була спрям. проти кандидата від республіканців ген. Д. Д. *Ейзенхауера*. Поеднує інформ. та емоц. засоби впливу на аудиторію. Як спосіб формування тенденційного негат. чи позит. ставлення до певного товару чи послуги, А. маніпулює увагою і вибором споживачів, формує ставлення до *бренду*, впливає на показники успішності діяльності. У політ. секторі А. — поширення дискредитаційної інформації з метою сформувати негатив. *імідж* політ. конкурентів, спричинити падіння їхнього *рейтингу* та зниження інтересу з боку *електорату*.

Лит.: Яцунська О. Антиреклама на дострокових парламентських виборах як засіб маніпулювання суспільною свідомістю (частина I) // Віче. 2009. № 23; Яцунська О. Антиреклама на дострокових парламентських виборах як засіб маніпулювання суспільною свідомістю (частина II) // Віче. 2009. № 24; Дроздик Л. А. Політична реклама та антиреклама як елементи виборчої кампанії 2012 р. в Україні // Наук. записки Ін-ту журналістики. 2014. Т. 57; Боярська О. А. Політична реклама в організаційно-планувальному контексті застосування сучасних політичних технологій // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Сер.: Іст. Політол. 2018. Вип. 21.

Л. А. Дроздик

Антиречовина (від *анти...* і *речовина*) — атомно-мол. системи, побудовані з *античастинок*: ядра атомів з *антипротонів* і *антинейтронів*, навколо них замість *електронів* рухаються *позитрони*. За такої заміни структур. частинок фізичні сили (ядерні, електромагнітні) зберігають свій характер, тому А. принципово подібна до речовини (ті самі конфігурації *молекул*, *агрегатні стани* тощо). Можливість існування А. підтверджують відкриття антидейтрона (ядро антидейтерію), ядра антигелію-3. При зіткненні з речовиною А. анігілює (див. *Анігіляція*). Попри принципову ймовірність існування А., у відомій людству частині Всесвіту значних скупчень А. не виявлено.

Лит.: Біленко І. І. Фізичний словник. Київ, 1993; Borisov G. The Story of Antimatter: Matter's Vanished Twin. Singapore; Hackensack, 2018.

Антироман — див. *Новий роман*.

Антисегнетоелектрики (від *анти...* і *сегнетоелектрики*) — *діелектрики*, які не є сегнетоелектриками, але мають певну специфіку електрич. властивостей. Осн. ознака А. — наявність структур. фазового переходу, що супроводжується знач. *аномалією* діелектрич. проникності. Т-ра переходу зазвичай сильно залежить від *електричного поля*, тому він може здійснюватися при накладанні поля, а не внаслідок зміни т-ри кристала. Під час переходу в А. спостерігається стрибкоподіб. зміна поляризації *P* при зміні поля *E*. Загалом залежність *P(E)* має вигляд т. з. подвійної петлі *гістерезису*. Типовими А. є PbZrO_3 , $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$, NaNbO_3 , WO_3 .

Лит.: Зачек І. Р., Левицький Р. Р. Статичні діелектричні, п'єзоелектричні та пружні властивості антисегнетоелектриків $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ і $\text{NH}_4\text{H}_2\text{AsO}_4$ // Журн. фіз. дослідж. 2014. Т. 18. № 2–3; Bain A., Chand P. Ferroelectrics: Principles and Applications. Weinheim, 2017.

Антиреклама

Антисемітизм (від *анти...* і *семіти*) — різновид *ксенофобії*, що полягає в нетерпимості до євреїв як етнічної або нац. групи. Розрізняють окремі поняття «А.» та «юдофобія» (реліг. нетерпимість до юдеїв і *юдаїзму*). Однак, у побут. мовленні й публіцистиці їх часто використовують як узаємозамінні, оскільки вияви А. у сучас. світі зазвичай супроводжуються проявами юдофобії. В академ. текстах кін. 19 — 1-ї пол. 20 ст. термін «А.» часто застосовувався на позначення реліг. юдофобії (зокрема, у працях С. Лур'є). Осн. різновиди А.: 1) економічний (приписування євреям *експлуатації* неєвр. населення); 2) біологічний (означення євреїв як біол. неповноцінної групи, вид *расизму*); 3) А. як вияв *змови теорії* (звинувачення євреїв у встановленні контролю над світом чи окр. країнами або прагненні до цього); 4) сучас. *антисціонізм* (на відміну від *сціонізму* кін. 19 — 1-ї пол. 20 ст., що не мав антисеміт. ознак). Найдавні. формою є екон. А., який набув поширення в окр. країнах Європи ще в 17 ст. А. у сучас. вигляді формувалася з 18 ст. унаслідок неприязні до євреїв як етноконфес. групи й одночасної втрати довіри до традиц. христ. обґрунтування реліг. юдофобії в *патристиці* (зокрема, творах *Тертуліана*, *Августина Аврелія*, *Іоанна Золотоустого*). Останнє було зумовлено поширенням ідей *Просвітництва* і процесами *секуляризації* європ. інтелектуал. життя. На розвиток А. кін. 18 — сер. 19 ст. також вплинула низка соц.-екон. чинників і розвиток науки (досягнення окр. галузей використовували для обґрунтування «інакшості», згодом — «неповноцінності» євреїв). Під час *Великої французької революції* у Франції стали поширеними прояви екон. А., пов'яз. із дискусіями щодо надання євреям *прав громадянських* в Установчих зборах (1789–1791) і Законодавчих зборах (1791). У Рос. імперії екон. А. було покладено в основу держ. політики щодо євреїв із кін. 18 —

ти (з 1887) та ін. Упродовж 19 ст. екон. А. набув поширення серед окр. представників лівої політ. думки в Центр. Європі [напр., стаття К. Маркса «До єврейського питання» (Zur Judenfrage; 1844)], а також в Україні (зокрема, деякі статті І. Франка). Поняття «А.» запровадив публіцист і громад. діяч В. Марр (1819–1904; Німеччина), який у брошурах «Перемога єврейства над німецькістю» («Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum»; 1879), «Шлях до перемоги німецькості над єврейством» («Der Weg zum Sieg des Germanenthums über das Judenthum»; 1880) та ін. поєднував екон. А. із теорією змови. У 20–21 ст. екон. А. зазвичай виявляється разом з ін. різновидами. Від 19 ст. бере початок біол. А. На його появу вплинув розвиток біол. науки 2-ї пол. 18 — сер. 19 ст. (вчення Ж. Б. Ламарка, біол. антропологія) та *мовознавства*. Осн. ідеї *расово-антропологічної школи*, викладені Ж. А. де Гобіно у трактаті «Про нерівність людських рас» («Essai sur l'inégalité des races humaines»; 1853, 1855), стали підґрунтям ідеології расизму. Розвиток пор.-іст. мовознавства (вивчення *санскриту* і генеза індоевропейстики, відкриття *аккадської мови* й розвиток *семітології*, ідеї В. фон Гумбольдта) сприяв поширенню ідей про біол. і психіч. розбіжність між євреями («семітами») і рештою європейців («арійцями»). У текстах представників раннього біол. А. [трактати Р. Вагнера «Єврейство в музиці» («Das Judenthum in der Musik»; 1850) та ін.; праці Г. Чемберлена (1855–1927; Велика Британія — Німеччина) «Основи дев'ятнадцятого століття» («Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts»; 1899), «Арійський світогляд» («Arische Weltanschauung»; 1905); публіцистика Е. А. Дрюмона «Єврейська Франція» («La France juive»; 1886), «Заповіт антисеміта» («Le Testament d'un antisémite»; 1891) та ін.] ідеї біол. А. поєднувалися з екон. А., теорією змови і традиц. юдофобією. Першими орг.-ціями, які вважали пропаганду А. осн. завданням, були Антисемітська ліга (засн. В. Марром 1879), Байройтський гурток (неформ. орг.-ція, створена Р. Вагнером 1880) й Антисемітська ліга Франції (засн. Ф. Дрюмоном 1889). На поч. 20 ст. у Рос. імперії і, зокрема, на укр. теренах поширилися антисеміт. теорії змови, чому сприяла фабрикація у 1890-х або на поч. 1900-х анонім. «Протоколів сіонських мудреців» (уперше опубл. 1903). Унаслідок поразки *Революції 1905* активізувалися праві монархіст. орг.-ції, які у пропаганді поєднували теорію змови з традиц. юдофоб. стереотипами, зокрема міфом про вживання євреями христ. крові (справа М. Бейліса 1911–1913). У 20 ст. прояви А. стають комплексними, особливо після завершення *Першої світової війни* й оформлення праворадика. партій. А. став центр. елементом ідеології *націонал-соціалізму* (нацизму) від створення нацист. партії (Нім. робітнич. партія, 1919–1920; *Націонал-соціалістична робітнич. партія Німеччини*, 1920–1945). А. було покладено в основу нацист. расової політики 1933–1945, зокрема Нюрнберзьких рас. законів 1935 і *Голокосту*. Найзнач. роль у поширенні ідей А. в нацист. Німеччині відіграли твори А. Гітлера «Моя боротьба» («Mein Kampf»; 1925), А. Розенберга «Міф двадцятого століття» («Der Mythos des 20. Jahrhunderts»; 1930), публікації в нацист. газеті «Нар. оглядач» («Völkischer Beobachter»), журн. «Штурмовик» («Der Stürmer») тощо. А. посідав поміт.

Антисемітизм.

Оприлюднення журналу «Штурмовик» («Der Stürmer») з гаслом «Євреї — наше нещастя», серпень 1935, Німеччина.

поч. 19 ст. Відповідні оцінки можна простежити у працях Г. Державіна з євр. питання, текстах різн. редакцій «Положення про євреїв» (1804, 1835, 1844) і підготовчих матеріалах до них тощо. Звинувачення євреїв у експлуатації іншоетніч. населення було причиною запровадження в Рос. імперії подвійн. оподаткування євреїв (1794–1817), заборони євреям володіти землями с.-г. призначення, обмежень на проживання за *осілої смугою* (з 1791) і в селах (формально з 1804), також на здобуття університетської осві-

місце в ідеології франц. праворадик. груп: «Французької дії» («Action Française»), «Францистського руху» («Mouvement Franciste») та ін. Менш значними були антисеміт. елементи в ідеології польських (Націонал-дем. партія та ін.) і укр. (*Організація українських націоналістів*) орг-цій. На відміну від Франції і Німеччини, польськ. і укр. праворадик. орг-ції міжвоєнної доби не використовували в агітації мотиви біол. А. і реліг. юдофобії. У 1920–1930-х прояви А. (зокрема побутового) у СРСР суворо переслідувалися. З кін. 1930-х у СРСР провадилася послідовна антиєвр. політика: скорочення кількості євреїв серед членів ВКП(б) та працівників адміністрації, ліквідація євр. нац. адміністративно-тер. одиниць в УРСР і Криму, переведення їдишомовних шкіл на рос. мову викладання, позбавлення їдишу статусу однієї з офіц. мов Білоруської РСР (разом із польськ. мовою), закриття більшості їдишомов. період. видань. Під час антисеміт. кампанії 1948–1953 відбулося масове виключення діячів євр. походження із творчих спілок (республікан. спілок письменників, композиторів, художників тощо), звільнення співробітників із ЗВО, установ культури тощо. Після ліквідації в грудні 1948 *Єврейського антифашистського комітету* більшість його членів було заарештовано за звинуваченням у шпигунстві, 1952 страчено. 1951 розпочато фабрикацію т. з. *лікарів справи*, про яку було повідомлено в ЗМІ на поч. 1953. Антисеміт. пропаганда в СРСР досягла апогею на поч. 1953, поєднуючи елементи теорії змови, біол. А. і антисіонізму. Після смерті Й. *Сталіна* кампанію згорнуто, однак запроваджені наприк. 1940-х неофіц. обмеження на вступ євреїв до окр. ЗВО (деяких ун-тів, мистецьких, військ., дипломатич. і тех. закладів) діяли до кін. 1980-х. Антисеміт. пропаганда в СРСР тоді обмежувалася елементами теорії змови (у публікаціях, спрямованих проти сіонізму), ретрансляцією стереотипів екон. А. (у публікаціях проти юдаїзму), а також публіч. обвинуваченнями у зрадї осіб, які заявляли про бажання вдатися до *алії*. Антисеміт. пропаганда містилася і в окр. текстах *самвидаву* в Росії [поема С. Васильєва (1911–1975) «Без кого на Русі жити добре» («Без кого на Русі жити хорошо»; 1949); тв. письменників О. Фетісова (1908–1942), Г. Шиманова (1937–2013), В. Ємельянова (1929–1999) та ін.] та Україні [праця письменника, журналіста М. Штепона (1917–1986) «Євреї на Україні»; 1976], однак знач. поширення в неофіц. *дискурсі* не набула. Після *Другої світової війни* і проголошення 1948 держави *Ізраїль* стали поширеними специф. форми А.: 1) заперечення Голокосту; 2) антисіонізм. Натомість, екон. А. у чистому вигляді практично перестав існувати (хоча його елементи простежуються в теорії змови). Біол. А. із запереченням Голокосту поширений серед праворадик. молодіж. орг-цій у США, Зх. Європі і країнах кол. СРСР. Відповідна пропаганда здійснюється через спільноти в *соціальних мережах*, закриті інтернет-форуми, твори праворадик. музич. колективів. Теорія змови в поєднанні з традиц. юдофобією лишається стереотиповою серед окр. христ. церков, зокрема у *православ'ї*. Антисіонізм разом з ідеями теорії змови пошир. передусім у арабських і деяких ін. мусульм. державах.

Лит.: Poliakov L. Histoire de l'antisémitisme : en 4 vol. Paris, 1955–1977; Histoire de l'antisémitisme (1945–1993) / Éd.

par L. Poliakov, Ph. Bregstein. Paris, 1994; History and Hate: The Dimensions of Anti-Semitism / Ed. by D. Berger. Philadelphia, 1997; Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution / Ed. by R. S. Levy. Santa Barbara, 2005; Туров І. В. Антисемітизм в Україні ХХІ ст.: політичний ракурс динаміки змін // Наук. записки Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011. Вип. 4; Гаухман М. «Криві дзеркала»: дискурси антисемітизму в громадському житті Російської імперії 1903–1914 рр. (на прикладі Правобережної України) // Judaica Ukrainica. 2012. Vol. 1; Lipstadt D. Antisemitism: Here and Now. New York, 2019.

С. І. Гірик

Антисептика (від *анти...* та грец. σепτικός — гнійний) — комплекс засобів та сукупність лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на знищення патогенних *мікроорганізмів* (потенційних збудників) у рані та навколо неї, патол. вогнищі чи в усьому орг-мі для запобігання розвитку інфекц. процесу. Розрізняють А. мех., фіз., хім., біол., змішану. Мех. А. включає хірург. оброблення, промивання, пасивне дренування рани. Фіз. А. — активне дренування рани, застосування гіпертоніч. розчинів, тампонів, серветок із гігроскопіч. матеріалів, ультрафіолет. і лазерне опромінення рани. Хім. А. — застосування хім. антисептичних засобів для оброблення ран, операційного поля, рук, інструментів, предметів догляду. Біол. А. — застосування біол. антисептиків (*антибіотики*, ферменти, антитоксини, бактеріофаги) та стимуляторів *імунітету* (вакцини, анатоксини, імуностимулятори, інтерферони). *Антисептичні засоби* мають протимікроб. властивості (бактерицидна, бактериостатична дія). Їх поділяють на галоїди — препарати хлору (хлорамін В) та йоду (спиртовий розчин йоду, розчин Люголя, йодопірон); окисники — перекис водню, калій перманганат; солі важких металів — нітрат срібла, сулема, оксицианід ртуті; феноли — лізол, карболова к-та; кислоти та луги — борна, бензойна, саліцилова к-ти, сода; поверхнево активні речовини (детергенти) — хлоргексидин, декаметоксин (декасан); *альдегіди* та спирти — формальдегід, уротропін, етиловий спирт; барвники — діамантовий зелений, метиленовий синій, риванол; смоли, дьоготь, іхтіол; нітрофурані — фурадонін, фуразолідон, фурацилін; похідні 8-оксихіноліну — нітроксолін; антибіотики; *фітонциди*.

Лит.: Фещенко Ю. І., Гуменюк М. І., Мухін О. О. та ін. Антисептичний препарат декасан у профілактиці та лікуванні місцевих гнійно-запальних уражень // Укр. хіміотерапевтичний журн. 2002. № 1 (13); Качан Р. В., Андреева О. А., Строкань А. П. Антисептика рук // Вісник Київ. нац. ун-ту технологій та дизайну. 2014. № 1; Surgical Skin Disinfection Guideline. Queensland, 2015; McDonnell G. E. Antisepsis, Disinfection, and Sterilization: Types, Action, and Resistance. Washington, 2017.

А. Л. Філіпчук

Антисептики та дезінфектанти — природні й синтетич. речовини протибактер., противірус., протигрибової, протипаразитар. дії, які затримують ріст і розвиток *мікроорганізмів* або вбивають їх. Здатність деяких речовин пригнічувати процеси *життя, бродіння*, відлякувати і знищувати комах-шкідників і паразитів людство використовувало здавна. В антич. світі під час бальзамування померлих їхні нутроші занурювали в пальмове вино. Напр., у *Єгипті Старо-*

Антисептика. Миття рук із милом

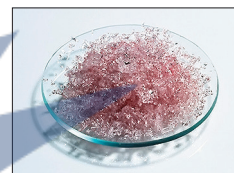

давньому рани та опіки покривали срібн. пластинами для знезараження і швидкого загоєння, в Індії за допомогою срібн. предметів очищали питну воду, оскільки катіони *Аргентуму* (1+) у розчині — сильний антисептик. Від часів *Гіпнократа* для оброблення ран використовували вино. У *Середньовіччі* під час епідемії чуми помешкання окурювали ялівцем, речі обробляли оцтом. *Ефірні олії* в складі парфумів і пахощів, які використовували в реліг. обрядах, також мали антисепт. та дезінфікуючу дію. Для боротьби з комахами-шкідниками, шкір. захворюваннями використовували відвари й порошки ромашки, чистотілу, полину гіркою тощо. Антисепт. властивості часнику, цибулі, евкаліпту, каліни, шавлії також відомі з давніх часів і не втратили значення дотепер (див. *Фітонциди*). Використання дьогтю для дезінфікування та лікування багатьох шкір. захворювань людей і тварин свідчить про антисепт. та дезінфікуючі властивості його складників, зокрема *фенолу*. 1846 І. Ф. *Земмельвайс* запровадив серед лікарів миття рук вод. розчином хлорного вапна перед хірург. утручаннями і мед. маніпуляціями. М. *Пирогов* застосовував для лікування ран антисепт. речовини: Аргентум (+1) нітрат, хлорне вапно, винний і камфор. спирт, цинк сульфат. 1865 Дж. *Лістер* запропонував використовувати як антисептик вод. розчин фенолу. З розвитком хім. науки і пром-сті кількість синтет. сполук, що виявляють антисептичну й дезінфікуючу дію, невпинно зростала. Механізм дії А. та Д. полягає в хім. впливі на молекули білків у клітинних оболонках мікроорг-мів. Унаслідок цього вони зазнають *денатурації* та втрачають активність, порушується проникність клітин. стінок, що призводить до тимчас. порушення здатності мікроорг-мів до розмноження в орг-мі (бактеріостат. дія) або їхньої загибелі, якщо А. та Д. проникають у *протоплазму* мікроб. клітини й спричиняють зсідання її білків (бактерицид. дія). *Альдегіди*, феноли порушують структуру клітин. стінок; феноли — мембранний потенціал; хлорексидин і етилен оксид інгібують мембранну АТФ-азу. Поверхнево активні речовини, *спирти*, феноли порушують проникність мембрани, що спричиняє витік *цитоплазми*. Хлорексидин, фенол згубно діють на цитоплазму, гідроген пероксид — на *рибосоми*, акридинові *барвники* — на *дезоксирибонуклеїнову кислоту*, *галогени*, метаналь (*формальдегід*), глутаровий альдегід — на білки. А. та Д. мають відповідати таким критеріям: добра розчинність у певному розчиннику або здатність змішуватися з ним з утв. стійких сумішей; низька токсичність і здатність не подразнювати шкіру й слизові оболонки; широкий спектр антимікроб. активності, якнайшвидше її виявлення; здатність добре змочувати об'єкти й не справляти на них кородувальної або ін. руйнів. дії; легке видалення з об'єкта слідів речовин; стабільність під час зберігання; дозвіл на використання речовини як А. та Д. у певній галузі. Поміж А. та Д. є неорган. речовини (галогени та галогеновмісні сполуки, *окисники*, *кислоти* й *основи*, сполуки важких метал. елементів) й орган. сполуки (фенол та його похідні, спирти й альдегіди, барвники, похідні нітрофурану, детергенти). Використовують переважно для знезараження шкіри, слизових оболонок, опікових і ранових поверхонь і порожнин тіла; обробки рук хірурга та операц. поля при опера-

тив. лікуванні пацієнтів, стерилізації хірург. інструментарію. А. та Д. також застосовують для захисту й боротьби з ураженням *будівельних матеріалів* грибами, *цвіллю*, *бактеріями* й *комахами*, для підвищення вологостійкості й захисту від легкозаймистості. За складом А. та Д. поділяють на певні класи. Неорган. водорозчинні застосовують для захисту дерев. споруд, які безпосер. не контактують з водою, тобто для закритих приміщень. Деревина, просочена такими засобами, набуває вис. антипіренових (див. *Антипірени*) властивостей. До таких А. належать натрій флуорид, натрій гексафлуоросилікат, суміш боратної кислоти й натрій тетраборату (бури), суміш цинк хлориду й дихромату натрію або калію, пентахлорофенол. Органічні або олійні не вимиваються водою й утворюють на поверхні щільну плівку, яка перешкоджає висиханню деревини; застосовуються для зовн. робіт, ними просочують деревину для нежитл. приміщень, опори ЛЕП, шпали. До таких засобів належать кам'яновуг. креозотова олія, антраценова олія, сланцеві (див. *Сланці горючі*), дров'яні, коксові, торф'яні смоли. Комбінов. засоби гарантують біол. захист і здатні зменшувати горючість деревини. Для збереження харчів використовують консерванти з антисепт. властивостями, що пригнічують розвиток *мікрофлори*, вживаних дозах не чинять токсич. дії на орг-м, не утворюють токсич. сполук, не накопичуються, не руйнують *вітамінів* і не знижують активність *ферментів* ШКТ. Осн. види антисептиків, що застосовуються в харчовій пром-сті: сорбінова к-та та її солі — для боротьби з *дріжджами* і *цвіллю* (ефективні для збереження як сильно-, так і слабокислих продуктів); бензоатна к-та та її солі — за приготування майонезів, кетчупів, рибопродуктів, безалкогол. напоїв, консервуванні овочів і фруктів тощо (гальмують ріст аероб. мікроорг-мів, а за вищої концентрації пригнічують дріждж. та цвілеві гриби); пропанова к-та та її солі — як осн. консервант для сироваріння. Пропанат також використовують у вир-ві ін. молоч. продуктів і в хлібопеченні; метанову (мурашину) к-ту та її похідні — переважно для консервування овочів та у вир-ві безалкогол. напоїв; *Сульфур* (+4) оксид та його похідні — у вир-ві багатьох продуктів і напівфабрикатів, а також для дезінфікування тари. А. та Д. також є складниками мийних засобів, які застосовують у побуті, в установах, закладах громад. харчування, на пром. підприємствах тощо для запобігання розповсюдженню патоген. мікроорг-мів і дотримання правил гігієни в місцях громад. користування.

Лит.: Артеменко К. А., Самгина Т. Ю., Лебедев А. Т. и др. Защитные пептиды, выделенные из кожного секрета европейской озерной лягушки *Ranaridibunda* // Масс-спектрометрия. 2007. Т. 4 (2); Винтонів І., Сопущинський І., Тайшінгер А. Деревинознавство. 2-ге вид., допов. Львів, 2007; Білей П. В., Павлюст В. М. Сушіння і захист деревини. Львів, 2008; Машковский М. Д. Лекарственные средства : в 2 т. 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2010. Т. 1; Осипова В. Л. Внутрибольничная инфекция. Москва, 2012; Палій Г. К., Назарчук О. А., Бобир В. В. та ін. Оцінка антибактеріальних та протигрибкових властивостей сучасних антисептиків // Мікробіол. і біотехнол. 2015. № 4; Кіт О. М., Ковальчук О. Л., Вардинець І. С. та ін. Хірургія. Тернопіль, 2016.

Антисептичні засоби (від *антисептика*) — сполуки, що мають протимікробні властивості.

Антисептики та дезінфеканти. Фенол

А. з. і дезінфекційні засоби принципово відрізняються від хіміотерапевт. препаратів відсутністю вибіркової токсичності. На відміну від дезінфекц. хіміотерапевт. препаратів, А. з. частіше наносять на шкіру та слизові оболонки, ранову поверхню. Іноді використовують і резорбційну дію А. з. Для них характерний широкий спектр антимікроб. дії. Вимоги до А. з.: висока проти-мкроб. активність, шир. спектр дії щодо різн. форм мікроорг-мів; нетоксичність для людини і тварин; швидкість ефекту і тривалість антимікроб. дії; добра розчинність і поверхнева активність; ефективність у присутності органіч. речовин; екон. доступність; нешкідливість для речей, які дезінфікують. А. з. належать до різн. класів хім. сполук і можуть бути поділені на групи: а) галогеніди — хлорамін Б, моналазон динатрій, хлоргексидин, трийодметан, повідон-йод, йод-йодопірон; б) окисники — розчин гідроген пероксиду (перекису водню) концентрований, калій перманганату, бензоїлпероксид; в) к-ти (саліцилова, бензойна, борна, азелаїнова; бензилбензоат, натрію тетраборат) та луки; г) солі важких металів — ртуті дихлорид, срібла нітрат, протаргол, деситин, цинку сульфат; г) *альдегіди* та спирти — розчин формальдегіду, лізоформ, гексаметилентетрамін, спирт етиловий (винний спирт); д) феноли — фенол, трикрезол, резорцин, фенілсаліцилат, полікрезолулен, фerezол; е) *барвники* — діамантовий зелений, метиленовий синій, етакридину лактат; є) нітрофурані — ніфуроксазид, нітрофурал, фурапласт, ліфузол, фуразолідон, фуразидин, ніфурател; ж) похідні 8-оксихіноліну — хінозол, хініофон, нітроксолін, ентеросептол, інтетрикс; з) *детергенти* — церигель, етоній, мило зелене, декаметоксин, мірамистин; и) *дьогті та смоли* — іхтаммол, вінізол, дьоготь березовий, вінілін, озокерит медичний; і) *антибактер. препарати природ. походження* — новоіманін, хлорофіліпт, ектерицид, баліз-2, сангвіритрин, поліфепан; і) *ефіри параамінобензойної к-ти* — ніпагін, ніпазол. А. з. мають такі осн. фармакол. ефекти: антибактеріальний (усі препарати); антипротозойний (фуразолідон, ніфурател, хініофон); протигрибковий (к-та борна, бензойна, сорбінова; ніфурател, хлоргексидин, інтетрикс); дезодораційний (хлорамін Б, розчин формальдегіду, калій перманганату, перекис водню). А. з. також виявляють кератолітичний (бензоїлпероксид, азелаїнова, саліцилова к-ти), в'яжучий, протизапальний (срібла нітрат, протаргол, цинку сульфат), антипедикульозний (к-та борна), адсорбувальний (поліфепан), захис., пом'якшувальний (деситин) та ін. ефекти. Осн. показання до застосування А. з.: дезінфекція рук та інструментів; знезараження води та предметів догляду за хворими; дезінфекція приміщень; оброблення інфек. ран, опіків, виразок, пролежнів, екзема та ін.; оброблення операц. поля; профілактика та лікування інфекцій порожнини рота й носоглотки; офтальмол. практика; лікування та профілактика пелюшкового дерматиту; неінфекц. пошкодження шкіри (незнач. опіки, порізи, подрапини, соняч. опіки); спринцювання, полоскання, промивання в *хірургії, гінекології, урології, стоматології*; акне, ерозії шийки матки; амевна дизентерія, виразковий коліт, інфекц. захворювання кишківника; видалення папілом, бородавок, мозолів. *Анти-септики та дезінфектанти* також застосовують як консерванти у фармацевт. та харчовій пром-сті.

Антисептичні засоби.
Спирт етиловий

Лит.: Жорняк О. І., Стукан О. К., Сухляк В. В. Дія антисептичних засобів на патогенні механізми бактерій // *Анали Мечниковського ін-ту*. 2010. № 4; Дрогозов С. М., Штриголь С. Ю., Шекіна К. Г. Фармакологія на допомогу студенту, провізору та лікарю. Харків, 2013; Фомина Н. С. Антимікробна характеристика сучасних антисептичних препаратів // *Вісник морфол.* 2014. Т. 20. № 1; *Фармацевтична енциклопедія* / За ред. В. П. Черних. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2016; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 4-тє вид. Вінниця, 2017.

С. В. Місирьова

Антисиметричність (від *анти...* і *симетрія*) — властивість бінар. відношення R , заданого на множині (див. *Множин теорія*) А. Якщо aRb та bRa , то $a = b$. Прикладом антисиметр. відношення на множині *чисел дійсних* є відношення порядку $\geq$.

Лит.: Кривий С. Л. Дискретна математика. 2-ге вид. Чернівці, 2017.

Антисіонізм (від *анти...* і *сіонізм*) — умовна назва низки політ. концепцій, що заперечують право *євреїв* на нац. самовизначення шляхом створення власної д-ви на *Близькому Сході*, тобто протистоять сіонізму й не визнають легітимності Д-ви *Ізраїль*. До 1940-х А. був поширений серед євреїв як прояв конкуренції двох форм єврейських нац. проєктів — автономізму та сіонізму, а також асиміляторства як ідеї культ. поглинання євреїв у *діаспорі* неєврейською більшістю з одночас. збереженням *юдаїзму*. А. як складник конкуренції між автономізмом і асиміляторством, з одного боку, та сіонізмом — з іншого, сформувався наприк. 19 ст., що було реакцією на формулювання осн. положень сіонізму Л. Пінскером і Т. Герцлем. А. автономістів випливав із декларованої ними ідеї про потребу й можливість екстер. нац. самовизначення євреїв у *діаспорі* (див. *Автономія національно-персональна*). Це знач. мірою збіглося зі сценаріями розв'язання нац. питання, пропонованими ідеологами *австромарксизму*. Автономізм як антисіоніст. концепція був представлений в ідеології як лівих єврейських політ. партій (*Комуністичний бунд*), так і праволіберальних [*Єврейська народна партія* (Фолькспартей)]. Водночас ідеологія деяких політ. партій, зокрема *Єврейської соціал-демократичної робітничої партії* (Поалей-Ціон) і *Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії* (Фарейніке), поєднувала автономізм і сіонізм, вважаючи перший формою нац. самовизначення євреїв у *діаспорі* у близькій перспективі, а другий — на Бл. Сході у віддаленому майбутньому. Однією з ознак автономізму була підтримка розвитку *їдишу* як рівноправ. л-т. мови на противагу сіоніст. ідеї відродження *івриту*. В *Українській Народній Республіці* під час *Української революції* 1917–1921, а також у Литві протягом 1919–1924 були спроби реалізувати ідеї автономістів у формі нац.-персональної автономії шляхом створення відповід. уряд. органів у системі органів влади України й Литви та забезпечення представництва єврейських політ. партій у законодав. і виконав. органах цих країн. Водночас в обох державах конкуренція між сіоністами й автономістами розгрідалася як внутр. справа євреїв, А. як складник полеміки між цими групами існував лише у єврейській пресі. У Рос. імперії А. поширився також в ідеології неєвр. партій, передусім в обох фракціях РСДРП —

Російській соц.-дем. робітничій партії (більшовиків; див. *Комуністична партія Радянського Союзу*) і Російській соціал-демократичній робітничій партії (меншовиків). Негатив. ставлення більшовиків до сіонізму зумовлювалося запереченням ними статусу євреїв як нації (оскільки євреї мешкають на різних тер., говорять різними мовами й не виступають спільно як нація) і, відповідно, відмовою євреям у праві на нац. самовизначення. Ці тези було сформульовано у статті Й. Сталіна «Марксизм і національне питання» (1913). Меншовики як союзники Бунду підтримували автономіст. ідеї останнього і, відповідно, заперечували сіонізм. Після Голокосту у 1941–1945 і проголошення Д-ви Ізраїлю 14.05.1948 А. набув вигляду заперечення легітимності існування Ізраїлю. Як правило, сучас. А. розцінюється як одна з форм *антисемітизму*. Поряд із тим, він поширений серед окр. ультраортодокс. напрямів у *юдаїзмі* (т. з. реліг. А.). Після здобуття влади більшовиками й поглинання цієї партією вел. груп вихідців із Бунду, Фарейніке й Поалей-Ціон ідеї автономізму частково було засвоєно Рос. комуніст. партією (більшовиків). У 1920-х в УСРР, БСРР і частково РСФРР обмежено реалізовувалася єврейська екстер. автономія у формі підтримки єврейських культ., освіт. і наук. установ і преси та функціонування євр. секцій у складі місц. осередків правлячої партії тощо в межах політики *коренізації*. Поряд із тим, у 2-й пол. 1920-х і на поч. 1930-х в УСРР і Криму частково реалізовано єврейську тер. автономію у вигляді окр. єврейських нац. р-нів (на місці створених у 19 ст. єврейських с.-г. колоній). 1930 розпочато реалізацію т. з. біробіджан. проекту, метою якого було створення єврейської республіки на *Далекому Сході* (див. *Єврейська автономна область*). У зв'язку з цим розвиток єврейських нац. районів в УСРР і Криму в сер. 1930-х було згорнуто. У рад. пресі та прорад. пресі за кордоном створення єврейських нац. р-нів та заснування Єврейської автоном. обл. подавалося як альтернатива сіонізму, а ідея створення єврейської д-ви на Бл. Сході оголошувалася утопією. У цілому в СРСР у 1-й пол. 1920-х сіонізм було названо зряддям британ. *імперіалізму* на Бл. Сході, унаслідок чого сіоніст. орг-ції, окрім ліквідованої 1928 Єврейської комуністичної робітничої партії (Поалей-Ціон), були змушені діяти в підпіллі, а згодом припинили будь-яку діяльність. Заклики до здійснення *алії* вважалися сіоніст. пропагандою й прирівнювалися до антирад. агітації. З сер. 1920-х до 1953 і з 1967 до кінця 1980-х у СРСР було заборонено викладання сучас. івриту та видання л-ри івритом. Викладання сучас. івриту переслідувалося за обвинуваченням у антирад. агітації. Найактивнішою антисіоніст. пропаганда в СРСР була у 1953 (після вибуху в посольстві СРСР у м. Тель-Авів 09.02.1953 і розірвання дипломатич. відносин між СРСР і Ізраїлем 11.02.1953), після повтор. розірвання дипломатич. відносин між СРСР і Ізраїлем 1967 та під час Війни Судного дня 1973. Попри пожвавлення взаємин між СРСР та Ізраїлем у 1953–1967 і тимчас. відновлення між ними дипломатич. відносин, у цей період СРСР офіційно підтримував араб. д-ви в їхньому протистоянні Ізраїлю, а публікації про останній у СРСР були гостро критичними. Одним із проявів А. в СРСР стала його формальна інституціоналізація у вигляді створення 1983 відповідно

до резолюції Секретаріату ЦК КПРС Антисіоніст. комітету рад. громадськості (формально ліквідовано 1992, фактично почав згортати діяльність на межі 1980-х — 1990-х). 10.11.1975 з ініціативи СРСР Ген. Асамблея ООН ухвалила резолюцію № 3379, яка визначала сіонізм як «форму расизму й расової дискримінації». 16.12.1991 цю резолюцію скасовано резолюцією Ген. Асамблеї ООН № 4686. В УСРР у 1953–1980-х А. виявлявся в публікації різноманіт. пропагандист. л-ри та проведенні «наук.-популярних» лекцій антисіоніст. спрямованості. Антисіоніст. кампанії в республіці відбувалися одночасно з загальносоюзними. Кількість публікацій антисіоніст. змісту в УСРР була непропорційно вищою, ніж у РРФСР, що викликано зосередженням в Україні знач. частини євр. населення — їхньої цільової аудиторії. Найактивнішими у виданні антисіоніст. л-ри в республіці були вид-ва «Політвидав України» і «Каменяр», а також Т-во «Знання» Української РСР. До кінця 1980-х антисіоніст. карикатури регулярно друкувалися в журн. «Перець». Після проголошення незалежності України антисіоніст. пропаганда на держ. рівні не провадиться. На поч. 21 ст. А. є офіц. позицією щодо Ізраїлю у частині араб. і в деяких ін. країнах, більшість нас. яких становлять мусульмани. 31 д-ва з членів ООН (станом на 2019) не визнає факту існування Ізраїлю. Серед них 17 із 22 д-в *Арабської Ліги* [за винятком Марокко, Тунісу, Єгипту, Йорданії, Палестинської нац. адміністрації (Зх. Берег)] і д-ви Орг-ції іслам. співпраці (Афганістан, Бангладеш, Іран, Пакистан та ін.). Попри визнання Ізраїлю Єгиптом, після укладення мирної угоди між цими д-вами 1982 в Єгипет. пресі регулярно публікуються матеріали антисіоніст. змісту. Кількість останніх значно зросла після *Арабської весни* і падіння влади Х. Мубарака. Поширення А. в араб. та ін. країнах із мусульман. більшістю після проголошення Ізраїлю супроводжувалося актами насильства щодо місц. єврейських громад, що спричинило втечу останніх до Ізраїлю та (частково) Європи. Одним із центрів А. в сучас. іслам. світі є Іран. А. також поширений серед членів окр. антиглобаліст. і альтерглобаліст. рухів у США і Зх. Європі. Одним із проявів останнього є рух Бі-ді-ес (BDS) — міжнар. кампанія з проведення різних форм бойкоту Ізраїлю, яка, зокрема, знайшла вияв у бойкоті деякими академ. структурами дослідників із ізраїльських унів. Сучас. А. у масовій культурі (зокрема у карикатурах) часто поєднується з ін. формами антисемітизму, зокрема запереченням Голокосту. Реліг. А. з'явився одночасно з виникненням сіонізму в 19 ст. Вони обидва співіснують у єврейському середовищі та юдаїзмі. У 19 ст. та 1-й пол. 20 ст. реліг. А. був значно помітнішим і впливовішим явищем, ніж реліг. сіонізм. Крім того, реліг. А. існує не лише в юдаїзмі, а й у *християнстві* та *ісламі*. Після виникнення й становлення сіонізму, передусім у формі політ. сіонізму з його прагненням до державності в *Палестині* («Ерец Ісраель» — «Землі Ізраїлю» в єврейській думці), ставлення різних юдейських напрямів і груп до нього було переважно негативним. Це пов'язано з секулярною природою тогочас. сіонізму. Його провідних теоретиків та ідеологів, а разом із ними і їхніх послідовників, юдейські лідери сприймали як «безбожників», таких, хто прагне втілити месіанські очікування (див. *Месіанство*)

без *месії*. Показово, що при намаганнях провести Перший сіоніст. конгрес Т. Герцль зіткнувся з опорою навіть із боку місцевої реформи. юдейської громади (конгрес відбувся 1897 у м. Базелі, Швейцарія). Досить болючою для сіоніст. руху була також зміна поглядів деяких помітних постатей сіонізму, які стали антисіоністами, долучаючись до юдейських ортодокс. рухів і громад. Приклади такої зміни — громад. діяч і публіцист Н. Бірнбаум (1864–1937; Австрія), який першим на початку 1890-х запропонував терміни «сіонізм» і «політичний сіонізм», та поет і політ. діяч Я. І. де Хаан (1881–1924; Нідерланди). Упродовж 20 ст. з'явилися нові антисіоніст. орг-ції, хоча деякі з них (як-от хасид. напрям *Хабад* та рух і партія Агудат Ізраель) із часом змінили своє ставлення до сіоністів і Д-ви Ізраїль. Створення останньої спричинило поширення критики юдейських антисіоніст. кіл на адресу самої Медіна Ізраель («єврейської держави»), яку вони вважають породженням сіонізму, д-вою, утвореною всупереч волі Бога і законам Тори. Однією з найнепримиренніших антисіоніст. реліг. груп, що з'явилися у 20 ст. і існують дотепер, є Нетурей карта, яка виокремилася з Агудат Ізраель наприк. 1930-х у підмандат. Палестині. Представники цього руху є послідов. критиками сіонізму й Д-ви Ізраїль, проводять мітинги насамперед у Пн. Америці та Ізраїлі, а також відвідують антиізр-р-лі. заходи в Ірані.

Лит.: Rabkin Y. Au nom de la Torah: Une histoire de l'opposition juive au sionisme. Ville de Québec, 2004; Anti-Semitism and Anti-Zionism in Historical Perspective: Convergence and Divergence / Ed. by J. Herf. London; New York, 2014; Anti-Zionism and Antisemitism: The Dynamics of Delegitimization / Ed. by L. H. Rosenfeld. Bloomington, 2019.

С. І. Гірик, В. В. Черноіваненко

Антисклеротичні засоби, (від *анти...* і *склероз*), антиатеросклеротичні, гіполіпідемічні, антигіперліпідемічні препарати — група речовин, група речовин для зниження концентрації деяких фракцій *ліпідів* [зокрема, т. з. ліпопротеїдів низької щільності (ЛПНЩ)] у тканинах і рідинах орг-му. Історія А. з. починається 1971, коли біохімік А. Ендо (нар. 1933; Японія) започаткував виділення статинів. Класифікація А. з.: 1) *інгібітори* ГМГ-КоА-редуктази (ловастатин, правастатин, симvastатин, аторvastатин, розувастатин, пітаvastатин); 2) *інгібітори* кишкового всмоктування холестерину (ezetіміб); 3) *інгібітори* пропротеїн конвертази субтилізину/кексину типу 9 (PCSK9) (алірокумаб, еволюкумаб); 4) *фібрати* (фенофібрат, ципрофібрат, безафібрат); 5) *секвестранти* жовчних к-т (коlestипол, холестирамін, колесевелам); 6) *нікотинова к-та* (ніацин); 7) *препарати* ω -3 ПЖК (складні етилові ефіри ω -3 ПЖК). Серед комбінов. ліпід-модифікувальних препаратів: статин у комбінації з ін. препаратами (ловастатин і нікотинова к-та, симvastатин і ezetіміб, ніацин і симvastатин); ін. комбінації (симvastатин й ацетилсаліцилова к-та, правастатин і ацетилсаліцилова к-та, аторvastатин і амлодипін). Низка нових лік. засобів перебуває на стадії 3-ї фази клініч. випробувань — *інгібітори* мікросомального білка-переносника (ломітапід), міметики гормонів *щитоподібної залози* й олігонуклеотиди (міпомерсен).

Лит.: Catapano A., Graham I., Backer G. et al. 2016 ESC/EAS Guidelines for the Management of Dyslipidaemias // European Heart Journal. 2016. Vol. 37. Is. 39.

О. М. Біловол, В. В. Златкіна

Антистатисти (від *анти...* і грец. *στατός* — нерухомий) — речовини, які використовують для оброблення матеріалів з метою зменшення або усунення накопичення статич. *електрики*, що утворюється внаслідок тертя на їхній поверхні. Дія А. полягає в утримуванні вологості й збільшенні в такий спосіб концентрації *йонів* поблизу поверхні, унаслідок чого матеріал стає провідним. Це запобігає прилипанню поверхонь одна до одної й пилу до них. *Молекули* А. часто мають гідрофільні й гідрофоб. ділянки, вони подібні за властивостями до молекул поверхнево-актив. речовин. Гідрофоб. сторона взаємодіє з поверхнею матеріалу, гідрофільна — з вологою повітря і зв'язує молекули води. До А. належать сажа, вуг. пил, натур. волокна. Основу синтез. А. становлять аліфатичні *аміни* та *аміди*, четвертинні амонієві солі, *естери* фосфор. к-ти, естери поліетиленгліколю або поліолів. А. поділяють на внутр., призначені для оброблення всього матеріалу, і зовн., які наносять лише на поверхню.

Лит.: Закривидорога Е. Д. Химия в нашем доме. Ужгород, 1976; Трахтенберг І. М. Хімічні спокуси у побуті // Безпека життєдіяльності. 2003. № 10; № 11; № 12; Богданов К. Ю. Физик в гостях у біолога. Москва, 2015.

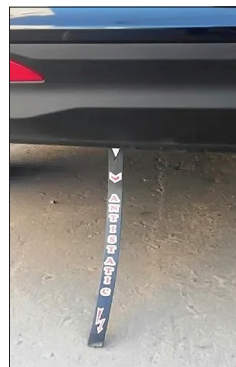
Г. А. Рудницька

Антистрофа́ (грец. *ἀντίστροφή*; від *ἀντί* — проти, *στροφή* — *строфа*) — парна строфа в антич. хоровій ліриці, що метричною структурою відповідала непарній. Таку систему лірич. тріад, що склалися зі строф, А. та еподів (пісенні фінали або приспів), ввів у хор. лірику поет Стесіхор на межі 7–6 ст. до н. е., узявши за основу поет. традицію *Алкмана*. А. — частина композиції антич. *драми*, яка із попер. частиною — строфою — утворює пару (*діалог*), без якої неможлива сценіч. дія. Актори співали пісні, здійснюючи пост. рухи або імітуючи їх нахилом тіла справа наліво (строфа) та у зворотний бік (А.). Кожна пара мала свій ритм, який міг змінюватися відповідно до зображуваних емоцій, почуттів, поведінки та ін. Строфи і А. зазвичай склалися з однак. кількості віршів одного розміру, тобто були симетричними. А. активно використовував *Есхіл* [драма «Прометей закутий»] («Προμηθεὺς Δεσμώτης»; 444–443 до н. е.), *Софокл* [драми «Цар Едіп»] («Οιδίπους Τύραννος»), «Електра» («Ηλέκτρα»; обидві — 5 ст. до н. е.) та ін. Поділ на строфи та А. в укр. л-рі застосовували *Леся Українка* в драм. поемі «Іфігенія в Тавриді» (1898), П. *Тичина* у зб. «Замість сонетів і октав» (1920).

Лит.: Пащенко В. Еллінський театр і його уславлення трагічні поети // Давньогрецька трагедія / Пер. зі старогрецьк. Б. Тен. Київ, 1981; Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. 2-ге вид., виправ., допов. Київ, 2007; Sutton J., Mifsud M. A Revolution in Tropes: Alloiostraphic Rhetoric. Lanham, 2015.

В. П. Маслюк

Антисфен (грец. *Ἀντισθένης*; бл. 444/435 до н. е., м. Афіни, тепер Греція — бл. 370/360 до н. е., м. Афіни, тепер Греція) — філософ, засновник школи *кініків*. Походив із заможної аристокр. родини (за деякими джерелами — син афін. гр-нина й рабині). *Риторика* опановував у *софиста* Горгія, у зрілому віці став учнем *Сократа*. Згодом заснував школу кініків. Гімнасій, де А. викладав *філософію* учням із небагатих родин,

Антистатисти. Використання в автомобілях

Антисфен. Копія кін. 3–2 ст. до н. е. Британський музей у м. Лондоні, Велика Британія

був розташ. побл. пагорба Кіносарг у передмісті Афін. Сповідував аскет. спосіб життя. Найбільшою чеснотою вважав доброчесність, зневажав розкоші, визнавав за *благо* страждання. А. вніс сократів. принцип самообмеження в *логіку й діалектику* софістів. На противагу софістам, які навчали *діалогу*, А. формував уміння спілкуватися із самим собою. Софісти будували *парадокси* на підміні понять, А. — на логіч. *ригоризмі*. Першим витлумачив *логос* як категорію, яка пояснює, що є або чим буває той чи той предмет. Однак, заперечував можливість визначити предмет, оскільки суб'єкту не можна приписати відмінний від нього *предикат*. Саме тому, опонуючи вченню *Платона* про ідеї, стверджував, що бачить коня, але не його ідею, бо людина сприймає конкр. річ, наділену *якістю*, але не її саму. Підійшов упитул до відкриття *суперечності закону*, проте не сформулював його, бо ототожнював поняття «різне» і «суперечливе». Відповідно до етики Сократа, стан щастя пов'язував із чеснотами. Шляхетність і доброчесність вважав нерозділними. Наголошував на суперечливості законів д-ви і законів чеснот. Переконував, що щасливе життя — насамперед вільне, проте, щоб бути вільним, недостатньо бути не-рабом (так, більшість політиків — вільних людей — є рабами своїх потреб, прагнень, претензій на матер. добробут). Вважав, що єдиний спосіб стати щасливим і вільним — відмовитися від більшої частини своїх потреб, звести їх до наймізер. рівня, досягти *автаркії* (самовдоволення). Автор понад 70 праць з *етики*, *політики*, *теорії пізнання*, *філософії мови*, *риторики*, *літературної критики*, а також сократич. діалогів, декламацій і *діатриб* проти різн. осіб. Серед творів А.: «Архелай», діалог про царську владу; «Аякс», декламація; «Геракл» (змальовано образ ідеал. кінка, в алегорич. формі зображено його подвиги в ім'я людства); «Одісей», декламація; «Про природу» тощо. Два ранні тексти — «Аякс» та «Одісей» — збереглися повністю, ін. твори — в уривках і переказах. Фахівці зауважують на розмовному стилі творів А., вкрапленні *вульгаризмів*. Послідовники А. *Диоген Синопський* і *Кратет* вважали, що в *Елладі* було мало філософів, які могли б зрівнятися з А. за виживаєністю, витримкою і непохитністю. Праці А. читав *Цицерон*. *Діон Христом* використав діалог «Архелай» у «Царській промові». З «Гераклом» були знайомі філософії *Прокл* і *Фемистій*, імп. *Юліан Відступник*. А. вважають творцем популярного згодом жанру протретики (умовляння) — заохочення до занять філософією.

Та.: Antisthenes of Athens: Texts, Translations, and Commentary / Ed. by S. Prince. Ann Arbor, 2015.

Лит.: Нахов И. М. Киническая литература. Москва, 1981; Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Пер. с древнегреч. М. Л. Гаспарова. 2-е изд. Москва, 1986; Караваева С. В. Ареті воина: «Одісей» и «Аякс» Антисфена и воин-страж Платона // Платон. исслед. 2017. Т. 7. № 2 (7); Мочалова И. Н. Антистен как наследник Сократа: к вопросу о сократической пайдеїе // Платон. исслед. 2019. Т. 11. № 2.

В. Е. Туренко

Антисциентизм (від грец. ἀντί — проти, і лат. scientia — наука) — 1) Світоглядна позиція, яка ґрунтується на тезі, що найважливіш. ознакою *філософії* є її ціннісний (а не теор.-пізнав.) характер; 2) Соціокульт. орієнтація, пов'язана з кри-

тикою науки як *соціального інституту* і форми пізнання світу, носія загрози для існування *цивілізації*. Як альтернативу науці й методам наук. пізнання А. пропонує позанаук. або позараціональні способи осягнення *буття*. Ідеї А. підтримували послідовники різн. філос. течій. Так, представники баденської школи *неокантианства* (див. *Баденська школа*) В. Віндельбанд, Г. Ріккерт у річищі трансцендентально-психол. витлумачення філософії І. Канта наголошували, що наука не може бути панів. чинником культури, а її методи і принципи — абс. *еталоном* для ін. форм пізнав. діяльності. Важливого значення у співвідношенні об'єкта й суб'єкта пізнання набувають системи цінностей, на яких ґрунтуються, зокрема, гносеол. відносини людини зі світом. Відповідно, філософія не зводиться до аналізу наук. пізнання, а має досліджувати всі системи культ. цінностей. Ірраціоналістичні концепції на зразок *бергсонізму* або *філософії життя* наполягають на обмеж. можливостях розум. пізнання та абсолютизують значення позараціон. (інтуїтив., оцінювальних тощо) факторів філос. розуміння буття. До традиції А. належали філос. концепції А. Шопенгауера, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, В. Дільтея, А. Бергсона. Класич. виявом А. є *екзистенціалізм*. М. Гайдеггер вважав, що розуміння філософії як *гносеології* призводить до її уподібнення до природничих наук, насамперед математики. Філософія є *рефлексією* аналізу самих наук, заснована на виявленні їх гносеол. передумов і обмеженості; спирається на знання, а не тотожна йому. Науки досліджують локальні фрагменти світу, але цілісну заг. картину світобудови може охопити лише філософія. А. характер. для К. Ясперса. На його думку, філософія не прагне пізнати щось остаточно й назавжди, а реалізується як безкін. незаверш. процес, де головне — особистісна націленість обмислити проблему. Філософія має спиратися на наук. знання, але також завжди усвідомлювати їхню концептуальну обмеженість. Критика науки, заперечення за нею статусу єдиної форми пізнання міститься у працях П. Фейєрабенда, К. Хюбнера (1921–2013; Німеччина) та ін.

Лит.: Пафомова Л. А. Сциентизм и антисциентизм // Информ. — коммуникация — об-во. 2016. Т. 1; Гусев Д. А., Потатуров В. А. Наука и религия в контексте полемики между сциентизмом и антисциентизмом // Филос. и культ. 2018. № 10; Клименко Р. В. Сциентизм и антисциентизм как культурные явления // Висник Нац. тех. ун-ту «Харків. політех. ін-т». Сер.: Актуальні пробл. розвитку укр. сусп-ва. 2018. № 4 (1280).

Є. О. Борисенко, Є. А. Подольська

Антитеза (грец. ἀντίθεσις — протиставлення) — 1) У літературі — стилістична фігура, побудована на прямому протиставленні контрастних явищ, понять, думок, образів, характерів та ін. Стислість і висока емоційність А. надають висловом виразності, афористичності, допомагають глибше зрозуміти сутність сказаного. А. активно послуговувалися давньогрец. і давньорим. філософи як засобом *риторики* та ефективним оратор. прийомом. Як осн. ритор. фігуру А. було виокремлено у вченні софіста *Горгія*. А. базується на *антонімах*, *словосполученнях*, *фразеологізмах*, *оказіоналізмах*, *паронімах*. За структурою А. може бути нерозгорнутою і розгорнутою. За будовою А. — проста (однокомпонентна) і складна (двокомпонентна). Характерна для всіх

стилів мовлення, в офіц.-діловому стилі застосовується обмежено. Напр.:

...Не ридать, а здобувати,
хоч сином, сли не собі,
крашу долю в боротьбі...

Франко І. Я. Гімн // З Вершин і низин.
2-ге вид., допов. Львів : [б. в.], 1893. С. 9–10.

...Чи ти мій сон, чи ти моя уява,
чи просто чорна магія чола...
Яка між нами райдуга стояла!
Яка між нами прірва пролягла!...

Костенко Л. Не говори
печальними очима // Триста поезій.
Вибране. Київ : А-БА-БА-ТА-ЛА-МА-ТА,
2016. С. 11.

А. також часто використовують у назвах творів («Живі і мертві» К. Симонова, «Правда і кривда» М. Стельмаха), прислів'ях і приказках («Бідний піт лле, а багатий його кров п'є»), оксюморонах і парадоксах тощо.

Літ.: Доломан С. Є. Антитеза в мові художньої літератури // Культ. слова. 1983. № 24; Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя, 2002; Гуйванюк Н. В. Антитетичні семантико-синтаксичні відношення у надфразній єдності та тексти // Studia Linguistica. 2011. Вип. 5; Станіславова Л. Л., Терещенко Л. В. Антитеза в сучасній українській афористичі // Актуальні пробл. філол. та перекладознав. 2015. Вип. 9.

В. М. Лесин

2) У філософії — див. *Теза й антитеза*.

Антитерористична діяльність (від *анти...* і *тероризм*) — комплекс дій, спрямованих на запобігання, боротьбу й ліквідацію тероризму або його ескалації як у нац., так і світовому масштабі. Осн. напрями А. д.: протидія *пропаганді* тероризму, створенню та функціонуванню терорист. груп, фінансуванню та ін. видам допомоги теро-

необхідності застосування збройної сили. Стратегії А. д. можна умовно поділити на такі, що спираються на методи тиску, та не засновані на них. До останніх належать політ. стратегії переговорів, пошуку глоб. чи ситуативних *компром'ісів*, спрямованості на укладання тимчас. угод із терорист. групами, здійснення певних поступок, а також методи усунення чинників (екон., політ., етнокульт., реліг. тощо), які породжують тероризм, забезпечують відтворення і розширення його соц. бази. Такі методи активно використовували Іспанія та Велика Британія в боротьбі з ЕТА й Ірландською республіканською армією відповідно. Різноманітний спектр методів тиску реалізується, зокрема, в екон., військ., інформ. сферах. В екон. — це санкції, *ембарго*, ліквідація рахунків або підприємств, підозрюваних у зв'язках із терористами, створення відп. міжнар. баз даних (напр., виконання резолюції 1373 Ради безпеки ООН від 2001). У військ. сфері — це використання армії, внутр. військ, спецслужб і спец. загонів, за допомогою яких реалізують відповідні антитерор. стратегії, зокрема, нанесення випередж. ударів по базах терористів, каральні акції у відповідь у місцях дислокації терористів (*блокування*, *обшуки*), розширення повноважень поліції та ін. Проте, використання регуляр. військ у зонах етніч. і реліг. конфліктів призводить до т. з. феномену «слизьких схилів», тобто некерованого втягування в довгострок. збройний конфлікт. З такою проблемою зіткнулися, напр., США в Сомалі, Афганістані, Іраку. В інформ. сфері — це методи боротьби з пропагандою тероризму (формування психол. стійкості та антитерорист. настроїв у населення, закриття веб-сайтів, друк. видань, теле- й радіоканалів), а також тех. методи впливу на комп. мережу терористів. Боротьба з тероризмом суто силовими методами може бути недостатньо ефективною,

Антитерористична діяльність

Антитерористична діяльність. Стратегії реалізації

ристам. Уперше А. д. регламентовано в Конвенції про відкрите море (1958), яка містила низку статей про боротьбу з тероризмом, зокрема *піратством*. А. д. у повітр. просторі регулюють Конвенція про боротьбу з незакон. захопленням повітр. суден (1970) та Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрям. проти безпеки цив. авіації (1971). У 2007 набула чинності Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму. А. д. передбачає ухвалення відпов. зак-ва та широке коло методів і стратегій, застосовуваних у багатьох сферах. Антитерорист. зак-во має нац., регіон. і глобальний виміри, кожен із яких обґрунтований низкою правових актів. Вони не завжди сумісні, напр., щодо тлумачення тероризму й

привести до затягування чи ескалації конфлікту, ін. небажаних наслідків [приклади *Палестини*, Кашміру (див. *Кашмірська проблема*) тощо]. Тому А. д. необхідно будувати на комплексі методів силового й несил. характеру з огляду на конкр. умови кож. країни. Суб'єктами А. д. є органи центр. та місцевої влади, військ. та правоохор. структури, представники бізнесу та ЗМІ, які можуть спрямовувати ці методи проти терор. орг-цій, їхніх учасників і прихильників, країн-спонсорів тероризму й широких верств населення.

Літ.: Метелев С. Е. Современный терроризм и методы антитеррористической деятельности. Омск, 2008; Настюк В. Я., Трофімов С. А. Міжнародно-правовий режим

Онлайн версія на порталі

протидії тероризму. Харків, 2008; Howard R., Hoffman B. Terrorism and Counterterrorism: Understanding the New Security Environment. Boston, 2011; Авдеев Ю. И., Бельский В. Ю., Костин А. И. и др. Терроризм как социально-политическое явление. Противодействие в современных условиях. Москва, 2015; Емельянов В. П. Антитеррористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення. Харків, 2016.

М. Є. Целуйко

Антитерористична коаліція — міжнародне об'єднання на чолі зі США, утв. у вересні — жовтні 2001 після терактів 11.09.2001 (див. *Терористичні акти 11 вересня 2001*), з метою ліквідації «Аль-Каїди» та ін. терор. орг-цій. Зокрема, військ. сили А. к. здійснили *антитерористичну*

Антитерористична коаліція. Патруль США на кордоні Афганістану з Пакистаном, 2012

операцію в Афганістані (2001–2014), військ. операцію проти «Ісламської держави» (ІДІЛ) на Бл. Сході (з 2014), низку ін. антитерор. операцій. Участь в А. к. взяли Велика Британія, Іспанія, Німеччина, Італія, Канада, Туреччина і Франція. Поряд із тим, Австралія, Йорданія, Пакистан, Філіппіни, Оман тощо не брали участі в бойових діях, але надали ін. види допомоги коаліціантам. Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, дали згоду на розташування на своїй тер. підрозділів Збройних сил коаліції. Україна дозволила використовувати свій повітряний простір. Окрім цього, у складі міжнар. сил було сформовано поліцейний підрозділ чисельністю 5,5 тис. військових (з 20 країн) для підтримання порядку в Афганістані. З військ.-тех. засобів коаліція мала 140 стратегіч. бомбардувальників, 320 од. крилатих ракет, 51 корабель тощо. У розпорядженні талібів (див. *Талібан*) було 80–85 тис. воїнів, 160 танків, 250 БТР та БМП, 200 гармат і мінометів, 22 винищувачі МІГ-21, 300 зеніток, 200 зенітно-ракетних комплексів типу «Стріла» та «Стінгер». 20.12.2001 Рада Безпеки ООН на основі Боннської угоди (1979) ухвалила спец. резолюцію 1386, яка вперше санкціонує розгортання в Афганістані (перев. у м. Кабулі та його околицях) *Міжнародних сил сприяння безпеці* (англ. International Security Assistance Force; ISAF), тобто поліцейних сил чисельністю 5 тис. осіб. Від серпня 2003 керівництво, комплектування і забезпечення Міжнар. сил сприяння безпеці взяла на себе НАТО. На вересень 2004 кількість амер. військ в Афганістані становила 16 тис. осіб, Міжнар. сил сприяння безпеці — 7 300 осіб; 2005 — чисельність амер. військ. час-

тин становила вже 18 тис. осіб. 2007 в Афганістані дислокувалася 41 тис. військовослужбовців НАТО, з них 26 тис. — зі США, але їх не вистачало для остаточного придушення опору «Талібану». Від 2014 А. к. на чолі зі США веде боротьбу проти терор. орг-ції ІДІЛ на тер. Іраку, Сирії та Лівії. Кампанія отримала назву «Непохитна рішучість» (англ. Operation Inherent Resolve). Залучені головн. амер. ВПС за підтримки місцевих союзників, перев. Іракських сил безпеки й Сирійських дем. сил. Авіаудари по позиціях ІДІЛ здійснили також Велика Британія, Франція, Туреччина, Канада, Нідерланди, Данія, Бельгія, Сауд. Аравія, Об'єднані Арабські Емірати та Йорданія. На поч. 2020 А. к. заявила про скорочення кількості операцій проти «Іслам. держа-ви» на Бл. Сході.

Лит.: Marsden P. The Taliban: War, Religion and the New Order in Afghanistan. London, 2002; Умнов А. Операція «Антитерор» і перспективи гражданской войны в Афганістані. Москва, 2003; Зеленецький В. С., Емельянов В. П. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом. Харків, 2006; Современный терроризм / Под ред. Н. И. Горлача, М. П. Требина. Харьков, 2006; Chandra V. The Unfinished War in Afghanistan 2001–2014. New Delhi, 2015.

С. С. Троян

Антитерористична операція — комплекс узгоджених і взаємопов'язаних за цілями, завданнями, місцем і часом спец. тактичних, розвідувальних, бойових та ін. дій, що ведуться за єдиним планом внутр. військами, збройними силами, спец. держ. органами для затримання чи ліквідації терористів, порятунку життя і здоров'я людей чи захисту цінностей. Визначення операції, спрям. проти терористів, у зак.-ві різн. країн мають розбіжні акценти, відбивають ширше або вужче розуміння її змісту, містять різні терміни синонім. значення: «А. о.» або «контртерористична операція». Згідно з укр. зак.-вом, А. о. — це комплекс скоординов. спец. заходів, спрямованих на запобігання та припинення терор. діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки нас., знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терор. діяльності. А. о. проводиться лише за наявності реальної загрози життю і безпеці гр.-н, інтересам сусп-ва або д-ви та в разі, якщо її неможливо усунути ін. способами. Для проведення А. о. використовуються сили й засоби всіх суб'єктів, залучених до боротьби з *тероризмом*, як держ., так і недержавних (підприємств, місц. самоврядування, громад. орг-цій, ЗМІ тощо).

Дж.: Про боротьбу з тероризмом: Закон України № 638-IV від 20.03.2003 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180.

Лит.: Зеленецький В. С., Емельянов В. П. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом. Харків, 2006; Картавцев В. С. Роль і місце громадських організацій у боротьбі з тероризмом // Пробл. безпеки особистості, сусп-ва, д-ви. 2006. № 6; Современный терроризм. Учебное пособие для высшей школы / Под ред. Н. И. Горлача, М. П. Требина. Харьков, 2006; Мягченко О. П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства. Київ, 2010; Коваленко Н. В. Правовий режим антитерористичної операції // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер.: Юрид. науки. 2015. Вип. 2 (2).

М. Є. Целуйко

Антитерористична коаліція. Основні учасники (на чолі з США)

Антитерористична операція в Афганістані, операція «Непохитна свобода» (англ. Enduring Freedom Operation) — військова операція *анти-терористичної коаліції* під командуванням США, спрямована проти бойовиків терор. орг-ції «Аль-Каїда» і руху «Талібан» (2001–2014). Після терактів 11.09.2001 (див. *Терористичні акти 11 вересня 2001*) Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію (28.09.2001) щодо стратегії боротьби з міжнар. тероризмом. Водночас Конгрес США надав Президентові Дж. В. Бушу повноваження на застосування Збройних сил США без поперед. узгодження із законодав. органами країни. США проінформували РБ ООН, що військ. операція в Афганістані здійснюватиметься відпо-

Антитерористична операція в Афганістані.
Морські піхотинці США на марші, 2001. Південь Афганістану

відно до ст. 51 Статуту ООН, згідно з реалізацією невід'єм. права на індивід. та колект. самооборону. Відповідно, США отримали легітим. право на застосування щодо Афганістану військової сили і 28.09.2001 розпочали підготовку А. о. в А. Гол. військ. цілі США в Афганістані: 1) усунення «Талібану» від влади; 2) захоплення в полон чи знищення керівництва і членів терор. угруповання «Аль-Каїда»; 3) формування в країні підконтр. уряду і створення умов, які б унеможливили терористам використання афган. тер. США також мали власні нац. інтереси в цьому регіоні: 1) політ. розгром *фундаменталізму ісламського* як бар'єру для поширення амер. впливу; 2) посилення контролю над нафтонос. регіонами Каспійського бас. та *Перської затоки*, а також гарантування безпеки маршрутів транспортування енергоносіїв; 3) зниження політ. впливу в регіоні Серед. Сходу трьох найб. ядерних держав — РФ, КНР та Індії. Реалізація операції «Непохитна свобода» передбачала 2 етапи: перший — ракетно-авіац. удари із зони *Індійського океану* через повітр. простір Пакистану по об'єктах військ. інфраструктури руху «Талібан» (аеродроми, командні пункти, системи ППО, мости, місця дислокації підрозділів у районах міст Кабула, Кандагара та Джелалабада) і таборів «Аль-Каїди»; другий — після усунення від політ. влади руху «Талібан» проведення розвід.-пошук. рейдів і окр. спецоперацій для пошуку Усама бен Ладена (1957–2011) та його соратників, а також виявлення і знищення баз терористів й інфраструктури наркобізнесу. Військ. фаза А. о. в А. розпочалася 07.10.2001. У ній у різн. спосіб узяли участь понад 40 країн: контингент військ налічував 15 тис. військовослужбовців, із них 7,5 тис. амер. військовиків. Заг. керівництво силами коаліції здійснював Верх. головнокоманд. Збройними силами США Президент Дж. В. Буш; безпосер. командування реалізову-

вав головнокоманд. Об'єднаного Центр. командування Збройних сил США ген. Т. Френк. Завершення операції планувалося до початку мусульм. свята *рамадан* (до 13.11.2001). 7–8 жовтня по об'єктах на тер. Афганістану було здійснено до 70 ракетних ударів. 08.11.2001 розпочалася наземна фаза операції. 12 листопада таліби залишили м. Кабул, наступного дня союзники зайняли м. Джелалабад. Учасники антитерор. коаліції контролювали понад 70 % тер. Афганістану. Духовний глава талібів *мулла* М. Омар врятувався втечею до Пакистану. Ост. притулком керівництва руху «Талібан» стало м. Кандагар, де залишилося бл. 17 тис. військових, зокрема до 5 тис. іноз. найманців — пакистанців, арабів, чеченців, бангладешців тощо. Загони талібів і бойовиків «Аль-Каїди» були позбавлені можливості використання Афганістану як бази для орг-ції та ведення терор. діяльності. Таліби відмовилися від відкр. збройного протистояння зі США на тер. Афганістану і вдалися до партизан. війни. Юрид. усунення руху «Талібан» від політ. влади в Афганістані відбулося 05.12.2001 згідно з рамковою Угодою про міжафган. врегулювання, підписаною в м. Бонні (Німеччина) представниками всіх 24 етніч. і політ. груп країни. У грудні 2001 в Афганістані була створена тимчас. адміністрація (тимчас. уряд) на чолі з Х. Карзаєм, яка отримала всі повноваження щодо управління країною. У червні 2002 була скликана Лойя джирга — всеафган. нарада найвпливовіших реліг., племенних і громад. діячів, під час роботи якої Х. Карзая було обрано президентом країни. А. о. в А. офіційно завершена 28.12.2014 (хоча урядові війська фактично продовжують військ. дії проти терористів). Від 01.01.2015 під егідою НАТО в країні діє операція «Рішуча підтримка» (англ. Resolute Support Mission) — навчальна місія з надання допомоги урядов. військам Афганістану.

Лит.: Умнов А. Операція «Антитерор» и перспективы гражданской войны в Афганистане. Москва, 2003; Коргунов В. Г. История Афганистана. XX век. Москва, 2004; Зеленецький В. С., Емельянов В. П. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом. Харків, 2006; Современный терроризм / Под ред. Н. И. Горлача, М. П. Требина. Харьков, 2006; Chandra V. The Unfinished War in Afghanistan 2001–2014. New Delhi, 2015.

С. С. Троян

Антитерористична операція на Сході України, АТО — комплекс здійснюваних укр. силовими структурами спец. скоординов. заходів, спрямованих на протидію злочинним діям з боку незакон. російських та пророс. збройних формувань і на припинення цих діянь на тер. окр. р-нів Донец. та Луган. обл. (ОРДЛО). Розпочалася 14.04.2014. Попри численні дозоки присутності рос. збройних формувань на тер. України, офіційно РФ не визнавала факту вторгнення в Україну. 30.04.2018 АТО переформатована в *Операцію об'єднаних сил* (ООС).

Дж.: Про боротьбу з тероризмом : Закон України № 638-IV від 20.03.2003 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180; Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України № 1680-VII від 16.09.2014 // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 45. Ст. 2043.

Лит.: Нікітін Ю. В. Антитерористична операція як необхідна форма протидії злочинності та забезпечення без-

пеки суспільства // Д-ва та регіони. Сер.: Право. 2014. № 2; Головки В. В. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.) // Укр. іст. журн. 2015. № 3 (522); Яровий К. Поняття та ознаки території проведення антитерористичної операції // Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2017. № 3 (25).

Антитерористичний центр при СБУ — постійна структурна одиниця Служби безпеки України з координації взаємодії суб'єктів антитерористичної діяльності, а також проведення антитерористичних операцій. Центр розробляє засади та програми боротьби з тероризмом; збирає, аналізує та оцінює інформацію про стан і тенденції розвитку тероризму в Україні та за її межами; організовує та проводить антитерор. операції, здійснює заходи щодо запобігання, виявлення та припинення терор. діяльності, а також командно-штабні навчання і тренування; бере участь у підготовці міжнар. договорів України та надає пропозиції щодо вдосконалення зак-ва України у сфері боротьби з тероризмом; взаємодіє зі спецслужбами, правоохор. органами іноз. держав і міжнар. орг-ціями з проблем антитерор. діяльності. У структурі А. ц. при СБУ — Міжвідомча координаційна комісія, Штаб і координац. групи та їхні штаби при регіон. органах СБУ. До складу Міжвідомчої координац. комісії входять представники СБУ, МВС, Держ. служби з надзвичайних ситуацій, Міноборони, Держприкордонслужби та ін. відомств — суб'єктів боротьби з тероризмом. Штаб є виконавчим робоч. органом Центру, який здійснює поточну орг. роботу. До регіон. координац. груп належать місцеві органи влади. Заг. орг-цію боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необх. силами, засобами та ресурсами здійснює Кабінет Міністрів України. Керівника А. ц. при СБУ призначають за поданням Голови СБУ, а звільняє Президент України. Осн. правовими актами, що регулюють діяльність центру, є Положення про А. ц. від 1999 із наступ. змінами та Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 2003.

Дж.: Про боротьбу з тероризмом: Закон України № 638-IV від 20.03.2003 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180; Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України: Указ Президента України № 379/99 від 14.04.1999 // Офіційний вісник України. 2010. № 7. Ст. 302.

Лит.: Плетньов О. В. Правовий статус Антитерористичного центру при Службі безпеки України: стан і шляхи вдосконалення // Форум права. 2013. № 1; Кудрявцев Г. В. Особливості координації Антитерористичним центром при Службі безпеки України діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом у ході проведення антитерористичної операції // Мол. вчений. 2019. № 4 (1).

М. Є. Целуйко

Антитетика (від грец. ἀντιτετικός — той, що суперечить, протилежний) — звід суперечливих суджень (тез і антитез), жодному з яких не можна надати перевагу, або метод зближення суперечливих тверджень. Ідея А. формувалася в античний філософії. Її появу стимулювало розуміння того, що кож. явище породжує принаймні дві протилеж. думки (Протагор). У софістів (див. Софістика), Сократа й сократиків розвинувся діалектич. підхід у комунікації, уміння будувати діалог так, щоб не суперечити самому собі, знаходити контраргументи в дискусії. Це

сприяло формуванню діалектики Платона та логіки Аристотеля. Виникло поняття «анорії» (найвідоміші сформульовані Зеноном із Елеї; див. Зенона парадокси). Згодом помітну роль відіграли полеміч. методи схоластів, які культивували абстрактно-догматич. спосіб мислення, формально-логіч. правильність розумування. Притаманні схоластам дух дискусії, богослов. дебати сприяли подальшому розвитку антитетич. свідомості. Метою схоластики було довести за допомогою розуму істини віри, Святого Письма, аксіологія якого будувалася насамперед на «серці» та «совісті», що вимагало застосування антитетич. структури умовиводу. Завдяки софістично-схоластич. спадщині вдосконалювалися способи та моделі мислення, комунікації. Термін активно використовувався у філософії І. Канта у вченні про антиномії «чистого розуму». Кантів. антиномії співвіднесені з «ідеями розуму» — поняттями про універсальні цілісності, які не можуть бути підтверджені чуттєв. досвідом (власне спроби їх тлумачити й зумовлюють появу антиномій у мисленні). У праці «Критика чистого розуму» («Kritik der reinen Vernunft»; 1781) І. Кант навів 4 антиномії (див. у ст. Антиномія). На основі доведення від протилеж. філософ встановив хибність тези й антитези в перших двох антиноміях та істинність тези й антитези — у третій і четвертій. Й.-Г. Фіхте вперше у філос. традиції пов'язав поняття «антитеза» і «синтез»; виділив три типи суджень: тетичні — судження, у яких об'єкт думки тотожний собі безвідносно до ін. об'єктів (напр., «Я існую»); антитетичні — у яких фіксується протилежність властивостей деяких об'єктів («Я протиставляю собі не-Я»); синтетичні — у яких мислення знаходить тотож. властивості у протилежностях (напр., «Я протиставляю діленому Я ділене не-Я»). У синтетич. судженнях протилежності об'єднуються і кожен наступ. синтез може бути висхідною точкою для подальшого руху думки. Антитетич. форми мислення використав Г. В. Ф. Гегель у діалектич. вченні про безперерв. рух мислення через щаблі «розуміння — діалектичне судження — спекулятивне судження». Він доводив, що виділення І. Кантом лише 4-х суперечностей — недостатнє, бо антиномії є в кож. понятті. Якщо сутність суперечностей визначається через зіткнення протилеж. визначень, то їхнє вирішення ґрунтується, за Г. Гегелем, на вищій єдності. У такому розумінні антитетич. спосіб мислення втілюється у двох *запереченнях* (антитеза — перше заперечення тези, синтез — друге). Діалектич. заперечення дозволяє сформувати синтетич. судження. Тріада разом зі зняттям протиріччя (як наслідок — переходом до нової тріади) постає завершеним логіч. розмірковуванням у діалектич. логіці. Тріада вперше отримала назву «теза — антитеза — синтез» у праці філософа-неогегельянця Г. М. Халібеуса (1796–1862; Німеччина) «Історичний розвиток спекулятивної філософії від Канта до Гегеля» («Historische Entwicklung der speculativen Philosophie von Kant bis Hegel»; 1837). Г. Сковорода формувався як філософ на межі двох антагоністич. парадигм — сх.-правосл. та зх. секулярно-просвітницької. Це зумовило антитетичність його мислення: він вважав, що антитези становлять основу світу, але остаточно «утворюють єдине: їжу — голод та неситість, зима й літо — плоди, тьма і світло — день, смерть і

Антитерористичний центр при Службі безпеки України. Фрагмент знаку

життя — усяк створіння». Свое філос. вчення трактував як поєднання мудрості, символіки та А.; висунув концепцію «двох натур», побудовану на антитетичності. За Г. Сковородою, протиріччя, антитетичність — фундамент. ознака світобудови та свідомості.

Дж.: Гегель Г. В. Ф. Наука логики : в 3 т. / Пер. с нем. Москва, 1970. Т. 1; Фихте И. Г. Сочинения : в 2 т. / Пер. с нем. Санкт-Петербург, 1993; Кант И. Критика чистого разума / Пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ, 2000; Сковорода Г. С. Повна академічна збірка творів / За ред. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. Харків, 2016.

Лит.: Пригодій С. Кільце, аналогії, антитетика у Г. Сковороди й Р. Емерсона // Слово і час. 1999. № 12; Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Харків, 2003; Скомаровський В. О. Історія європейської філософії: Античність, Середньовіччя, Відродження. 2-ге вид., випр. і допов. Умань, 2018.

Н. М. Ковтун

Антитиреоїдні засоби (від *анти...* та грец. *θυρεοειδής* — щитоподібний), тиреостатичні засоби — лікарські препарати, які застосовують при гіперфункції щитоподібної залози (група АТХ Н03В). А. з. є представниками різних хім. класів (зокрема, тіоурацилів, сірковміс. похідних імідазолу, перхлоратів). За спрямованістю дії поділяють на препарати, які: пригнічують продукування тиреотропного гормону (ТТГ) перед. частки гіпофізу (препарати йоду, дийодтирозин, дібромтирозин); пригнічують синтез тиреоїдних гормонів у щитоподіб. залозі (пропілтіоурацил, тіамазол та ін.); порушують поглинання йоду щитоподіб. залозою (калію перхлорат); руйнують клітини фолікулярів щитоподіб. залози (радіоактивний йод). Для А. з. характерна здатність знижувати осн. обмін. При застосуванні препаратів цієї групи можливий компенсаторний, т. з. зобогнений ефект, пов'язаний із підвищенням рівня ТТГ передньої частки гіпофізу (реакція на зниження рівня тиреоїдних гормонів у крові). Серед ін. побічних реакцій — зміни кількісного складу периферич. крові (зокрема лейкопенія, агранулоцитоз), диспепсичні явища, порушення функцій печінки, медикаментозний гіпотиреоз та ін. Застосовують А. з. у лікуванні станів, що супроводжуються гіперфункцією щитоподіб. залози (тиреотоксикоз) та під час підготовки хворих до хірург. видалення щитоподіб. залози.

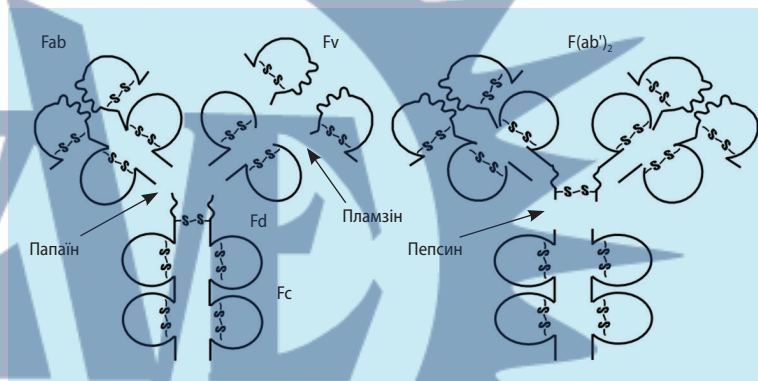
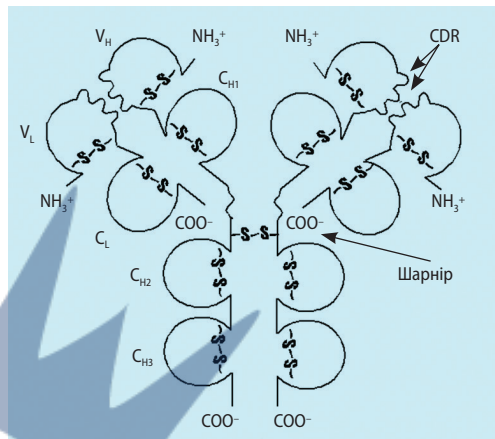
Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман И. С., Горчакова Н. О., Казак Л. И. та ін. Фармакология / За ред. И. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

Т. А. Германюк

Антитіла — див. *Антитіло*.

Антитіло — імуноглобулін, який продукується В-лімфоцитами у відповідь на *антиген* і призначений для нейтралізації останнього. Існування А. («антитоксинів») у сироватці крові ссавців було відкрито Е. А. фон Берінгом, за що він отримав першу у світі *Нобелівську премію* з фізіології та медицини (1901). Будову молекули А. було визначено лише в 1960-х; за це відкриття Нобелів. премію 1972 отримали Дж. М. Едельман та Р. Р. Портер. Молекула А. складається із двох типів поліпептидних ланцюгів: важкого (H; від англ. heavy) та легкого (L; від англ. light). Важкі ланцюги поділяють на класи: α , μ , γ , ϵ , δ — відпо-

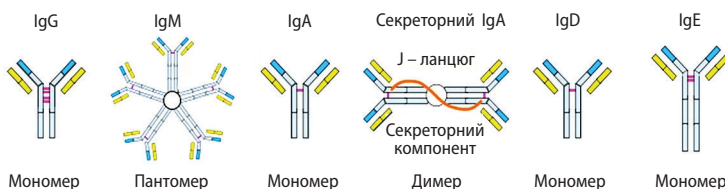
Антитіло.
Будова молекули

Антитіло. Фрагменти імуноглобулінів

відно, розрізняють 5 класів імуноглобулінів: IgA, IgM, IgG, IgD, IgE. Імуноглобуліни — *глікопротеїди*, містять до 12 % вуглеводів, перев. залишків манози й галактози. Імуноглобуліни теж можна розглядати як антигени. А. можна отримати штучно і використовувати для ідентифікації відповідних детермінант на молекулі імуноглобуліну. Відповідні А. можуть утв. і природно, особливо це стосується антидіотипічних А., які можуть утв. при появі вел. кількості А. певної специфічності внаслідок *імунізації*. Виділяють моноклональні А., що продуковані одним клонем В-лімфоцитів. Природні моноклональні А. продукуються клітинами мієлом — злоякісно переродженими В-лімфоцитами однієї специфічності, а також є однаковими за будовою. Саме порівняння амінокислот. послідовностей імуноглобулінів, продукованих різн. мієломами, дало можливість визначити їх константні, варіабельні і гіперваріаб. ділянки. Моноклональні А. бажаної специфічності можна отримати з гібридом — гібридів клітин мієломи та норм. В-лімфоцитів тварин, імунізованих відп. антигеном. Можливість отримання моноклональних А. дозволила стандартизувати імунохім. експериментальні підходи, що стало важл. кроком для створення імунодіагностиків та імунотерапії. Та-

Антитіло. Схематична будова імуноглобулінів різних класів

кож виділяють рекомбінантні одноланцюгові А. (ScFv) — отримані методом молекуляр. біотехнології фрагменти моноклональних імуноглобулінів, які відповідають зшитим Fv-фрагментам важкого й легкого ланцюгів, одержаним унаслідок комбінації папаїнового і плазмінового гідролізу. Такі А. здатні зв'язувати антиген, але не містять алотипіч. детермінант, притаманних Fc-фрагментам, що знижує ризик їх руйнування імунною системою реципієнта при імунотерапії.

Лит.: Скок М. В. Основи імунології. Київ, 2002; Вершигора А. Ю., Пастер Е. У., Колибо Д. В. та ін. Імунологія. Київ, 2011; Murphy K., Weaver C. Janeway's Immunobiology. 9th ed. New York; London, 2017.

М. В. Скок

Антитоксини (від *анти...* та *токсини*) — специф. речовини (*антитіла*), що утв. в орг-мі людини і тварин у відповідь на дію *токсинів* мікроорг-мів, отрут рослин і тварин та нейтралізують їхні отруйні властивості. Термін «А.» запровадив 1890 бактеріолог, лауреат Нобелів. премії з фізіології та медицини, винахідник протидифтерійної сироватки Е. А. фон *Берінг*. А. утв. в орг-мі в разі потрапляння до нього токсинів, хвороб або під час *імунізації анатоксинами*. У медицині А. використовують у вигляді сироваток для профілактики й лікування укусів отруйних тварин, *ботулізму, правця, дифтерії, газової гангрені*. Такі А. отримують найчастіше внаслідок імунізації тварин (коней) відповідними токсинами. Також як А. використовують *гамма-глобуліни* з крові людей із високим рівнем імунітету до певного хвороботвор. агенту.

Лит.: Van Melder L., Saavedra De Bast M. Bacterial Toxin-Antitoxin Systems: More than Selfish Entities // PLOS Genetics. 2009. Vol. 5. № 3; Murray L., Little M., Pascu O. et al. Toxicology Handbook. Chatswood, 2015.

Антитринітаризм (від грец. *ἀντί* — «проти» і лат. *trinitas* — «трійця») — у *християнстві* — рух, прихильники якого заперечують триєдність *Бога*, розглядають Його як неподільну *монаду*, беруть під сумнів божественність *Ісуса Христа*, учення про викупну жертву й первородний *гріх*. А. апелює до *Старого Завіту*, у якому відсутнє пряме формулювання *Трійці*. Він формується в монархіан (див. *Монархіанство*) та евіонітів (2–3 ст.) і розгортається у вченні *Арія*, яке було відкинуто Нікейським собором 325. Попри те, що аріани були проголошені *еретиками*, *аріанство* стало супровід. чинником християнізації *готів, вандалів і лангобардів* (6–7 ст.). Ідеї А. відродилися в новгородсько-моск. *єресі* жидовілих. У 3х. Європі А. відновився у 1520-х під впливом флорент. *неоплатоніків* та ідей *Реформації* (М. Сервет, І. Кампан). У сер. 16 ст. осередок А. перемістився у Швейцарію (К. Ренато, Ф. Негрі, Ф. Социн тощо). Від 1579 під впливом ідей Ф. Социна А. активізувався в *Речі Посполитій* (М. Чехович, С. Будний, Ф. Станкаро, Г. Шоман, С. Шпишковський, А. Вішоватий тощо). Тут формуються різні течії А.: польські брати, *соцініани*, буднейсти, нові аріани. Програмним док. польськ. А. став укладений Ф. Социном «Раківський Катехизис» («Katechizm Rakowski»; 1605). Наприк. 1620-х переслідування антитринітаріїв із боку католиків і протестантів призвели до поступ. ліквідації їхніх громад у містах Кракові, Любліні, Ракові, Сандечі (тепер м. Новий Сонч). У Литві ідеї А. поширювали П. Гонезій, Ю. Блан-

драт та ін. Рух розповсюдився частково і серед правосл. населення Речі Посполитої. Соцініанство проповідували Мотовило, Ігнатій із Волині, Р. та Г. Гойські, Е. Отвиновський. Осередком А. на Волині стають с. Ляхівці (тепер смт Білогір'я, Хмельниц. обл., Україна) та м. Киселин (тепер село Локачин. р-ну Волин. обл., Україна), де від 1614 до 1750-х діяла соцініанська академія. 1656–1692 в м. Амстердамі (Нідерланди) надруковано зб. «Бібліотека польських братів» («Biblioteka Braci Polskich»), де були зібрані осн. тв. прихильників А. 1647 сейм засудив книгу аріанина Й. Шліхтінга (1592–1661; Польща) «Сповідання християнської віри» («Confessio fidei Christiane»; 1642), а сеймова конституція 1658 заборонила сповідання і поширення А. взагалі. Більшість польськ. антитринітаріїв подалася до Голландії, Англії, Пруссії, Трансильванії; в останній Ф. Давиду вдалося домогтися для соцініанства статусу «дозволеної релігії» нарівні з *католицизмом* і *протестантизмом*. Бл. 1571 почали вживати термін «унітарії», який до 1638 поступово витіснив термін «антитринітарії». У зах.-європ. країнах антитринітарії зазнають утисків; в Англії закон «Про віротерпимість» (1689) не поширювався на антитринітаріїв, а закон про їхню страту був скасований лише 1813. Ідеї А. вплинули на формування англ. *деїзму*, зокрема на світогляд І. Ньютона і Дж. Прістлі. Упродовж 18–19 ст. А. поширився в Англії та США перев. у формі *унітаризму* [Амер. унітаріанська конференція, *Свідки Єгови*, христадельфіани, переселені з Росії *хлисти* й толстовці (див. *Толстовство*); певн. мірою — *Євреї за Ісуса*]. На основі А. оформлюються лібер. й модерністська течії у протестантизмі. Станом на 2018 у світі нарахов. понад 100 тис. антитринітаріїв у США й майже 25 тис. в Європі.

Лит.: Дмитриев М. В. Православие и реформация. Реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в. Москва, 1990; Леоненкова И. Р. Антитринитариизм // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Давыдов И. П., Лавров П. Л. Антитринитариизм // Религиоведение. Москва, 2007; Шугаева Л. М. Особенности эволюции и трансформации антитринитариизма в Украине // Актуальні пробл. вітчизн. та всесв. іст. 2013. Вип. 24; Шугаева Л. М. Особливості процесу інституалізації антитринітаризму в сучасній Україні // Актуальні пробл. вітчизн. та всесв. іст. 2014. Вип. 25.

О. В. Саранін

Антиутопія (від *анти...* та *утопія*) — критичне зображення в худ. л-рі або кінематографі безбезпеч. тенденцій і наслідків соц. експериментів, антигум. сутності держ. системи, яка під виглядом «поліпшення» та принагідних ідеалів спирається на насильство, облудну *ідеологію*, придушення свободи й *аморалізм*. А. утвердилася в річищі утоп. традиції, а також осмислення процесів розвитку націй і держав у різн. регіонах світу. Риси А. можна простежити в *Біблії*, *фольклорі* й *міфах* народів світу. Першими літ. А. вважають «Левіафан» («Leviathan»; 1651) Т. Гоббса, «Байку про бджіл» («The Fable of the Bees»; 1714) Б. де Мандевіля, «Мандри Лемюеля Гуллівера» («Gulliver's Travels»; 1726–1727) Дж. Свіфта, «Расселас» («History of Rasselas»; 1759) С. Джонсона та ін. А. активно розвивалися в добу *Просвітництва*, поряд із поширенням світогляд. концепцій перебудови сусп-ва на розум-

Антиутопія. Джордж Орвелл «Колгосп тварин», обкладинка першого видання українською мовою. Мюнхен, 1947 рік

них засадах. У цей період елементи утопії та А. були тісно пов'язані, проникали в реал. або містично-фантаст. оповідь. Остаточне утвердження жанру А. та її відмежування від утопії відбувається на поч. 20 ст. унаслідок революц. процесів, двох світ. воєн, наслідків ідеологій *фашизму* й сталінізму та акт. соц. експериментів у країнах Сх. Європи. Це викликало потуж. дух. спротив насильству засобами худ. л-ри. Відомі приклади

Період	Зарубіжна література	Українська література
17–19 ст.	Т. Гоббс «Левіафан» (1651), Б. де Мандевіль «Байка про джбл» (1714), Дж. Свіфт «Мандри Лемюеля Гуллівера» (1726–1727), С. Джонсон «Расселас» (1759) та ін.	
1920–1960	Є. Замятін «Ми» (1920), К. Чапек «R.U.R.» (1920), М. Булгаков «Собаче серце» (1925), А. Платонов «Чевенгур» (1926–1929) та «Котлован» (1929–1930), О. Гакслі «Який чудесний світ новий» (1932), Дж. Орвелл «Колгосп тварин» (1945) і «1984» (1949), Ю. Даніель «Говорить Москва» (1962) та ін.	В. Винниченко «Сонячна машина» (1928), М. Хвильовий «Повісті про санаторійну зону» (1924), В. Самійленко «Гей» (1924), В. Підмогильний «Місто» (1927), та ін.
1970–2000	В. Аксёнов «Острів Крим» (1981), Ф. Іскандер «Кролики та удави» (1982), В. Войнович «Москва 2042» (1986), Л. Петрушевська «Нові Робінзони» (2000) та ін.	Ю. Андрухович «Московіада» (1992), «Перверзія» (1996) та ін.
Початок 21 ст.	С. Коллінз «Голодні ігри» (2008), Д. Дешнер «Той, хто біжить лабіринтом» (2009), В. Рот «Дивергент» (2011), Л. Олівер «Деліріум» (2011) та ін.	В. Шевчук «Птахи з невидимого острова» (2012), Ю. Щербак трилогія «Час смертохристів: Міражі 2077 року» (2011), «Час Великої Гри. Фантоми 2079 року» (2012), «Час тирана. Прозріння 2084 року» (2014); О. Шинкаренко «Кагарлик» (2014), Т. Антипович «Помираю» (2016), Я. Мельник «Маша, або Постфашизм» (2016) та ін.

Антиутопія та утопія в літературі: етапи розвитку

А.: «Ми» («Мы»; 1920) Є. Замятіна; «R.U.R.» (1920) К. Чапека; «Дьяволиада» («Дьяволиада»; 1924), «Фатальні яйця» («Роковые яйца»; 1925), «Майстер і Маргарита» («Мастер и Маргарита»; 1967), «Собаче серце» («Собачье сердце»; 1968) М. Булгакова; «Чевенгур» (1926–1929), «Котлован» (1929–1930) А. Платонова; «Який чудесний світ новий» («Brave new world»; 1932) О. Гакслі; «Колгосп тварин» («Animal Farm»; 1945) і «1984» (1949) Дж. Орвелла; «Говорить Москва» («Говорит Москва»; 1962) Ю. Данієля та ін. Більшість із цих творів були заборонені в СРСР до кін. 1980-х — поч. 1990-х. Тему глоб. катаклізмів і держ. трансформацій (зокрема, розпаду СРСР) в ост. третині 20 ст. і на межі 20–21 ст. розвинуто у творах: «Острів Крим» («Остров Крым»; 1981) В. П. Аксёнова; «Москва 2042» (1986) В. Войновича; «Кролики та удави» («Кролики и удавы»; 1982) Ф. Іскандера; «Нові Робінзони» («Новые Робинзоны»; 2000) Л. Петрушевської та ін. Тематику виклику *глобалізації*, екол. і техногенних проблем, негатив. явищ у молодіж. середовищі тощо зображено в А.: «Голодні ігри» («The Hunger Games»; 2008) С. Коллінз (нар. 1962; США), «Той, хто біжить лабіринтом» («The Maze Runner»; 2009) Дж. Дешнер (нар. 1972; США), «Дивергент» («Divergent»; 2011) В. Рот (нар. 1988; США), трилогії «Деліріум» («Delirium»; 2011), «Пандемоніум» («Pandemonium»; 2012) «Реквієм» («Requiem»; 2013) Л. Олівер (нар. 1982; США) та ін. У цей період А. набула ознак метажанру, що охопив не лише епічні форми, драму й ліро-епічні жанри, а й

активно інтерпретує літ. сюжети через наук.-фантаст. кінофільми та відеоігри: фільми «Еквілібріум» («Equilibrium»; 2002; реж. К. Віммер), «Останній нащадок землі» («Children of Men»; 2006; реж. А. Куарон), «Голодні ігри» («The Hunger Games»; 2012; реж. Г. Росс), «Той, хто біжить лабіринтом» («The Maze Runner»; 2014; реж. В. Болл) тощо; відеоігри «BioShock», «Mirror's Edge», «Metro 2033», «Mad Max» та ін. Для А. характерні: 1) тісний зв'язок із реальністю, яка викликає гостре несприйняття автора; 2) критика насильницької, тоталітар. д-ви (держ. апарату) на різних рівнях; 3) конфлікт особистості з д-вою, яка унеможливає її волевиявлення; 4) гол. проблема — дух. деградація людини в умовах насильства й пошуки дух. спротиву насильству; 5) широке використання засобів *комічного* (соц. сатири, гротеску та ін.) для розвінчання сусп. абсурду, антигум. сутності держ. системи, ідеолог., адмін. та ін. видів соц. тиску; 6) зображення сусп-ва «із середини» — очима людини, яка переживає складний конфлікт із д-вою, що нерідко перенесений у псих. площину; 7) створення негатив. моделі сусп. системи; 8) викриття хибних міфів, колект. міфол. свідомості, на якій нерідко тримається система насильства. А. часто використовує елементи *фантастики*, є її різновидом, проте не всяка фантастика є А. За змістом і поетикою виділяють сатир., алегор., психол., політ., детект., молодіжну та ін. види А. Для означення А. використовують також терміни «дистопія», «какотопія», «практопія» тощо, хоча межі між ними чітко не визначені. На межі 19–20 ст. і впродовж усього 20 ст. укр. письменники дали цікаві зразки жанрів утопії та А. У романі «Сонячна машина» (1928) В. Винниченка, «Повісті про санаторійну зону» (1924) М. Хвильового, романі «Місто» (1927) В. Підмогильного, поемі «Гей» (1924) В. Самійленка та ін. взаємодіють елементи утопії та А. (з чіткою перевагою останньої), зумовлені соціаліст. експериментами 1920–1930-х. Помітними явищами сучас. укр. А. є повість «Птахи з невидимого острова» (2012) В. Шевчука, трилогія «Час смертохристів: Міражі 2077 року» (2011), «Час Великої Гри. Фантоми 2079 року» (2012), «Час тирана. Прозріння 2084 року» (2014) Ю. Щербака, романи «Московіада» (1992), «Перверзія» (1996) Ю. Андруховича, «Кагарлик» (2014) О. Шинкаренка, «Помираю» (2016) Т. Антиповича (нар. 1978), «Маша, або Постфашизм» (2016) Я. Мельника (нар. 1959) та ін. Твори авторів заруб. А. перекладали укр. В. Морозов («Який чудесний світ новий!»), О. Гакслі, І. Шевченко («Колгосп тварин») Дж. Орвелла; під псевдонімом Іван Чернятинський, В. Шовкун («1984» Дж. Орвелла), У. Григораш («Голодні ігри» С. Коллінз) та ін.

Лит.: Frye N. Varieties of Literary Utopias // Utopias and Utopian Thought. A Timely Appraisal / Ed. by F. Manuel. Boston, 1966; Sargent L. Eutopias and Utopias in Science Fiction: 1950–1975 // America as Utopia / Ed. by K. Roemer. New York, 1981; Ніколенко О. Н. От утопии к антиутопии: О творчестве А. Платонова и М. Булгакова. Полтава, 1994; Booker M. The Dystopian Impulse in Modern Literature. Westport, 1994; Ніколенко О. Н. Современная антиутопия. Харьков, 1996; Gottlieb E. Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial. Montreal, 2001; Кабат Г. У лабіринтах утопії та антиутопії. Дрогобич, 2002; Applebaum R. Literature and Utopian Politics in Seventeenth-Century England. Cambridge, 2002; Rothstein E. Vi-

sions of Utopia. New York, 2004; Юрьева Л. М. Русская антиутопия в контексте мировой литературы. Москва, 2005; Іконнікова М. В. Антиутопічний дискурс в оцінці літературознавства ХХ століття // Вісник Житом. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2007. № 33; Пархоменко І. І. Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філол. 2011. № 963. Вип. 62; Жаданов Ю. А., Кулікова І. І. Художня модель хронотопу в антиутопічному жанрі другої половини ХХ століття // Питання літературознав. 2014. № 89.

О. М. Ніколенко

Антифашизм (від *анти...* і *фашизм*) — ідеологія та громадський рух, осн. змістом якого є боротьба з *фашизмом* у будь-яких його виявах, у мирний та воєнний час. Прихильники й учасники руху розуміють фашизм як антигуманний політ. рух, що породжує ненависть у сусп. свідомості та завдає збитків усім народам, яких стосується. Термін «А.» уперше виник в Італії, де його використовували для позначення супротивників Б. Муссоліні. У Німеччині з 1923 існувала «Антифашистська дія», що була частиною Союзу червоних фронтівиків — військ. орг-ції Комуніст. партії Німеччини часів Веймарської республіки. Його члени не мали на меті ведення револ. боротьби, а боролися за ідеали Веймарської республіки проти (з їхнього погляду) повернення до *варварства*, що спричиняє фашизм. Після приходу до влади А. Гітлера термін вийшов з ужитку, зрідка використовувався на позначення комуніст. опору. Антифашист. рух знову формується як протидія відродженням нацист., фашист. і радикальним націоналістич. ідеологіям у період після Другої світової війни. А. можна умовно поділити на лівий А., що виступає проти фашизму під прапором лівих ідеологій (*комунізму* й *соціалізму*); ліберальний А., що діє відповідно до поглядів класич. *лібералізму*, *анархізму* й *анти тоталітаризму*; христ. А., що вбачає у фашизмі насамперед ворога традиційних христ. цінностей. Осн. цілі А.: викриття фашизму як загрози *демократії* та джерела воєн; запобігання захопленню фашистами держ. влади, а в разі захоплення — за повалення фашист. режиму; поєднання антифашист. діяльності з боротьбою за мир і соц. прогрес; розкриття ксенофоб., антилюд. змісту фашизму. Відповідно до цілей застосовують різні види (ідеол., політ., військові) і форми боротьби (утворення антифашист. орг-цій, видання пропаганд. л-ри, мітинги, демонстрації, бойкот фашист. виборів, збройні виступи, моральна й матер. допомога антифашистам та ін.). А. має інтернац. характер і нац. особливості.

Лит.: Aquarone A. Fascismo e antifascismo nella storia della Italia. Roma, 1986; Antifascismus / Ed. by F. Deppe, G. Füllberth, R. Rilling. Heilbronn, 1996; Сахно А. А. Фашизм в конці туннелю. Харків, 2009; Грицанов А. А., Тарас А. Е. Научный антикоммунизм и антифашизм: популярный компендиум. Минск, 2010; Чекман В. Ю. Зміни у сприйнятті фашизму і антифашизму в сучасній політичній культурі Російської Федерації // Гілея. 2016. Вип. 106.

М. П. Требін

Антиферменти (від *анти...* та *ферменти*) — специфічні речовини білкової або пептидної природи, які гальмують або блокують дію ферментів, утворюючи з ними неактивні комплекси. Оберігають органи і тканини від руйнів. дії від-

повід. ферментів. Препарати з антифермент. властивостями широко застосовують у медицині.

Лит.: Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

Антиферментні засоби — група препаратів, що містять *антиферменти*, застосовуються в клініч. практиці для зменшення активності певних ферментних систем (див. *Ферменти або ензими*). Найпоширеніші в медицині засоби, які частково або повністю пригнічують активність *протеаз*. Виділяють природні (контрикал, пантрипін) та синтетич. (амінокапронова й амінометилбензойна к-ти) препарати — *інгібітори* протеолізу. Найчастіше їх застосовують для лікування гостр. і хрон. *панкреатиту*, у патогенезі якого провідну роль відіграє процес активації протеоліт. ферментів, що призводять до деструкції та аутолізу власн. тканини *підшлункової залози*. При цьому захворюванні внаслідок підвищення активності кінінової системи може знизитися *артеріальний тиск*. Інгібітори протеоліт. ферментів (контрикал, трасилол та ін.) послаблюють вплив трипсину й хімотрипсину та сприяють зниженню аутолізу в підшлунк. залозі, зменшують патолог. проникність і підвищують тонус судин. стінки. А. з. пригнічують фібриноліз, що пояснює їхню кровоспинну дію. Препарат аprotинін (контрикал) інгібує кініно-ву та тромбінову системи, інактивує калікреїн, тромбопластин, трипсин, хімотрипсин, фібринолізин і ферменти — активатори плазміногену, запобігає розвиткові деструкт. процесів у підшлунк. залозі. До А. з. також належать *антагоністи* ін. ферментів, зокрема карбоангідази (ацетазоламід, бринзоламід, дорзоламід), які застосовуються при лікуванні глаукоми або як діуретики при набряках серцев. походження. Діуретичний ефект інгібіторів карбоангідази зумовлений пригніченням цього ферменту в нирках, що спричиняє порушення реабсорбції бікарбонату в проксимальних нирк. канальцях. Пригнічення карбоангідази вільного тіла ока призводить до зниження секреції внутрішньооч. рідини і зниження внутрішньооч. тиску.

Лит.: Кривов'яз О. В. Фармакотерапія глаукоми: сучасний стан проблеми // Фармакол. та лікар. токсикол. 2013. № 4–5 (35); Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017; Підгірний Я. М., Підгірний Б. Я. Пріоритетні напрямки лікування хворих на гострий панкреатит // Медицина неотложных состояний. 2018. № 3 (90); Бобирьов В. М., Петрова Т. А., Островська Т. А. та ін. Фармакотерапія в стоматології. 2-ге вид. Вінниця, 2019.

Антиферомагнетизм — магнітовпорядкований стан речовини, за якого антипаралельні *спіни* сусід. атомів кристаліч. ґраток повністю компенсують один одного за низьких т-р, і сумар. *магнітний момент* елемент. магніт. комірки *кристала* дорівнює нулю. Таку впорядкованість спін. моментів зумовлено квантово-мех. взаємодією атомів (з недобуд. оболонками), що є енергетично вигідним за від'єм. значення обмін. *інтеграла* для пев. типу кристал. ґраток. Спонтан. *намагніченість* у антиферомагнетиків не виникає, бо спін. магніт. моменти сусід. вузлів антипаралельні й компенсують один одного. Можливість антипаралельної впорядкованості спінів теоретично передбачили Л. Е. Ф. Неель

Антифашизм, символічне втілення

1932 та Л. Ландау 1933, експериментально її підтверджено методом нейтронографії. Окрім MnO, антиферомагнетиками є Cr, MnS, MnF₂, FeCl₂, Cr₂O₃, CoO та ін. сполуки. Структуру MnO можна розглядати як сукупність двох підґраток, установл. одна в одній, кожна з яких намагніч. протилежно ін. За нуль температури абсолютної магніт. моменти підґраток цілковито компенсують один одного й результируючий вектор намагніченості дорівнює нулю. З підвищенням т-ри антипаралельна впорядкованість спінів порушується, і намагніченість антиферомагнетика зростає. Таке зростання спостерігають лише до певної, характер. для конкрет. антиферомагнетика, т-ри, яку наз. *Кюрі температурою* або *Нееля температурою*. За цієї т-ри повністю порушено спінову впорядкованість антиферомагнетика, і він стає парамагнетиком. Подальше зростання т-ри зрештою веде до зменшення намагніченості. Трапляються випадки, коли вектори намагніченості J_1 і J_2 підґраток антиферомагнетика не дорівнюють і не компенсують один одного. Це може статися, якщо атоми в цих підґратках різномірні. Унаслідок цієї некомпенсованості кристал спонтанно намагнічується. Такий некомпенс. А. наз. *феримагнетизмом* (див. також *Ферити*).

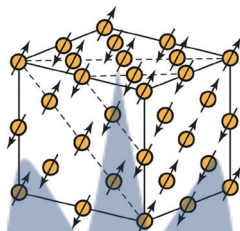
Лит.: Galsin J. Solid State Physics: an Introduction to Theory. London, 2019.

Антифібринолітичні засоби (від *анти...* та *фібриноліз*), інгібітори фібринолізу — група антигеморагічних лік. препаратів, дія яких зумовлена здатністю пригнічувати системи фібринолізу (група АТХ В02А). Представлені 2 групами препаратів: *амінокислотами* (група АТХ АВ02АА) та інгібіторами протеїназ — аprotинін, альфа-1-антитрипсин, камостат (група АТХ В02АВ). Механізм специф. дії антифібринолітиків-амінокислот (амінокапронова, транексамова та амінометилбензойна к-ти) зумовлений конкурент. пригніченням активаторів плазміногену і частков. пригніченням активності плазміну, інгібуванням біогенних поліпептидів — *кінінів*. Застосовують ентерально та парентерально для зупинення кровотеч під час хірург. втручань, при різних патол. станах, що супроводжуються підвищенням фібриноліт. активності крові та тканин. Найширше з групи інгібіторів протеїназ застосовують аprotинін.

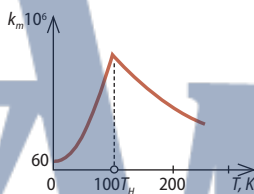
Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман И. С., Горчакова Н. О., Казак Л. И. та ін. Фармакологія / За ред. И. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

Т. А. Бухтіарова

Антиф́он (грец. Αντίφωνος, від *αντί* — проти і *φωνος* — звук) — вид хорового співу, коли два хори (групи хору) або соліст і хор співають по чергово, діалогічно. Принципи такого співу трапляються в нар. хороводних і весільних піснях. Співочий діалог започаткувався в давньоєгип. релігійному культі й був успадкований давньоюдейською (див. *Юдаїзм*) традицією (співи Єрусалимського храму). Паралельно такий тип співу виник у театрі Греції Стародавньої: хор розділявся на 2 групи, що супроводжували діалогіч. співом розвиток сюжету в трагедії. У християнстві обидві традиції поєдналися і ввійшли до церков. хорової культури, що пов'язується з іменем антіох. єпископа Ігнатія Богоносця (?–107).

Антиферомагнетизм. Магнітна структура MnO. Стрілками позначено спіни магнітоактивних атомів мангану

Антиферомагнетизм. Повна залежність магнітної сприйнятливості χ_m від температури для MnO. Температура Нееля тут $T_n = 120$ К

Бл. 4 ст. Амвросій Медіоланський увів А. у м. Мілані (тепер Італія). Звідти цей тип співу поширився Європою як частина *літургії*, ставши основою муз.-вокал. структури текстів *псалмів*, *стихир* і степенних пісень (частина урочистої утрени, що успадкувала традицію т. з. степенних псалмів, які співалися жерцями Єрусалимського храму на його 15 сходинах). А. містяться в богослужб. книгах (Мінеї, *Тріоді*, *Ірмологіоні*, *Октоїху*). Наприк. 6 — на поч. 7 ст. Папа Римський Григорій I узаконив А. як один з осн. жанрів лат. богослужіння (антифонарій, або григоріанські хорали — збірник А.; див. *Григоріанський спів*). У католиц. богослужінні так стали наз. *рефрен*, що виконується перед псалмом (євангельською піснею). У правосл. літургії А. іменуються співом діалогічної структури. До укр. церкви антифонний спів прийшов через візант. традицію, яку поглибили композитори М. Лисенко, К. Стеценко, М. Леонтович, С. Людкевич, Є. Станкович, М. Скорик, Л. Дичко та ін.

Лит.: Антифон // Романовский Н. В. Хоровой словарь. 3-е изд. Москва; Ленинград, 1980; Шевчук О., Зосім О. Антифон // Українська музична енциклопедія : в 5 т. / Гол. ред. Г. Скрипник. Київ, 2006. Т. 1; Music and Culture in the Middle Ages and Beyond: Liturgy, Sources, Symbolism / Ed. by B. Brand, D. Rothenberg. Cambridge, 2016.

Н. М. Кушка

Антиф́он Афінський, Антифон Софіст (грец. Αντίφων; 5 ст. до н. е.) — філософ-софіст і математик, попередник концепції *анархізму* та теорії *права природного*. Про життя А. А. достовірні відомості практично відсутні, приписувані йому твори «Про істину», «Про згоду», «Мова про державу», «Тлумачення сновидінь» не збереглися. Відомо, що в ост. третині 5 ст. до н. е. мешкав у м. *Афінах* (тепер Греція), був сучасником і, ймовірно, опонентом Сократа. Згадки про кількох мислителів і ораторів на ім'я Антифон стали причиною дискусій щодо персоні А. А. і авторства творів. Уцілілі фрагменти найважливіш. трактату «Про істину» містять міркування з астрономії, математики, моралі й етики. Увіразнював позитивне (грец. *νοος*) та природне (грец. *φύσις*) право; стверджував, що останнє приносить більше щастя людині, ніж «справедливість» законів держави. Позит. право виникає внаслідок домовленості людей і не має абс. та необхід. характеру, натомість природне за своєю суттю є таким, що виникло самостійно, а тому — істинне. Позит. право, або «закон», є «кайданами» для людини, а природне дає їй свободу. Людина страждає через здійснення вчинків, що суперечать природі, хоча могла б насолоджуватися життям. Підтримував ідею природ. рівності людей, зокрема «і греків, і варварів», відкидав притаманні давньогрец. світу уявлення про вищість греків серед ін. народів і племен. Першим наблизився до обчислення матем. константи — числа π та обрахування площі багатокутників. Методи, запропоновані А. А., вплинули на підходи до розв'язання проблеми *квадратури круга*.

Тв.: Речи / Пер. с древнегреч. И. Е. Сурикова // Вестник древней ист. 2015. № 1–3.

Лит.: Decleua Caizzi F. Protagoras and Antiphon: Sophistic Debates on Justice // The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy / Ed. by A. A. Long. Cambridge, 1999; Лурье С. Я. Антифон — творец древнейшей анархической системы. 2-е изд., доп. Москва, 2009; Суриков И. Е. Антифон — первый в европейской прозе эксплицитный

выразитель коллизии «человек/текст» // Люди и тексты. Ист. альманах. 2018. № 11; Баженова Е. А. Истоки естественно-правового мышления в идеях древнегреческих софистов: Протагор и Антифон // Труды Ин-та гос. и права РАН. 2019. Т. 14. № 1.

Я. А. Соболевський

Антифра́з, антифразис (грец. ἀντίφρασις; від ἀντί — проти, φράσις — фраза) — стилістична фігура, що означає навмисне вживання слів і висловів у протилеж. значенні. Різновидом А. вважають *іронію*. Хоча в дефініції *Квінтіліана* А., навпаки, зафіксовано серед різновидів іронії. Також існує погляд на А. як поєднання *евфемізму* з іронією. Найчастіше А. має ірон. колорит, притаманний сатир., рідше гуморист. творам. Прикладом А. є вираження осуду у формі похвали або зображення негатив. оцінки як позитивної. За таким принципом формуються приказки:

Там-то глибоко — жаби по око
Побачити, як свою потилицю

Українські народні прислів'я та приказки. Київ : Академія наук Української РСР, 1955. С. 322; 420.

Також для використання А. у творах усної нар. творчості типовим є нейтр. за змістом варіант, коли одна з частин А. заперечує іншу. Поширеним це явище є в худ. л-рі:

...Прощай, прощай, чужа мені людино!

Ще не було ріднішого, як ти.

Оце і є той випадок єдиний,

Коли найбільша мужність — утекти...

Костенко Л. Марную день
на пошуки незримої // Триста поезій. Вибране. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. С. 47.

Для творів худ. л-ри пригнане використання А. в тому контексті, за допомогою якого автор може показати власне ставлення до ситуації, події, героя тощо. Іноді для сприйняття і глибокого розуміння А. контексту недостатньо, оскільки автор для виразності може залучати *пресупозицію*. Напр., Т. Шевченко в посланні «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» (1845), викриваючи запорозьську політику гетьман. верхівки («раби, подножки...»), вживає фразеологію ліберального укр. панства, відтак зіставлення «ясновельможних гетьманів» із героями рим. історії («У нас Брути! І Коклеси! Славні, незабуті!») набуває сатир., глумливого змісту.

Лит.: Маслюк В. Стилістична теорія професорів українських шкіл 17 — першої половини 18 ст. // Латиномовні поетики 17 — першої половини 18 ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. Київ, 1983; Хоменко Г. Є. Антифразис як засіб експресивізації сучасних інформаційних текстів // Філол. студії. Наук. вісник Криворізького держ. пед. ун-ту. 2013. Вип. 9.

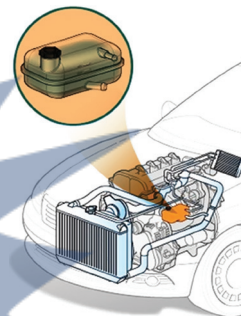
М. П. Бондар

Антифри́зи (від *анти...* і англ. freeze — замерзати) — рідини з низькою т-рою замерзання. А. на основі *гліцерину* (гліцеролу) почали використовувати в 1920-ті. Осн. недоліком була висока *в'язкість* і низька *плінність*. Згодом для поліпшення реолог. властивостей рідини (див. *Реологія*) до А. почали додавати *спирт етиловий* та *метанол*. Недоліками таких А. були низька *теплопровідність*, сильна випаровуваність і низька т-ра кипіння, висока короз. агресивність. 1925 у США компанія «Карбайд енд карбон кемікалс корпорейшн» («Carbide & Carbon Chemicals Corporation») налагодила масштаб. вир-во етиленгліколю. 1926 суміш етиленгліколю з во-

дою почали використовувати як А. Перші комерц. А. цього типу були чистим етиленгліколем, розфас. у канистри, на етикетках яких були діаграми розведення А. водою, відповідно до т-ри експлуатації автомобіля. Суміш етиленгліколю з водою вирізняє висока короз. активність до *металів кольорових* і схильність до спінювання. 1934 компанія «Смітс індастріз» («Smiths Industries»; Велика Британія) зареєструвала марку «Bluescol» і вперше пофарбувала А. на основі етиленгліколю в синій колір, від того часу А. завжди підфарбовують. Масово використовувати А. на основі етиленгліколю почали незадовго до Другої світової війни, передусім — для військ. техніки. У СРСР у 1940-х використовували А. марки В-2 з т-рою кристалізації –40 °С, уміст етиленгліколю у якому становив 55 %, з добавкою *декстрину* як протикорозійної присадки, що надавала йому вигляд каламут. рідини жовт. кольору. На поч. 1970-х у Держ. НДІ орган. хімії й технології (м. Москва, тепер РФ) розроблено охолоджув. рідини «Тосол-А» і «Тосол-АМ». З 1990-х вир-во «Тосолу-АМ» за оригін. рецептурою було згорнуто, замість нього під цією назвою впроваджено випуск А. за рецептурами, які не завжди відповідали стандартам якості. Від сер. 1990-х, з огляду на посилення вимог до екологічності та економічності автотранспорту, почався випуск двигунів із жорсткішим температур. режимом. Спец. для нових моторів було створено карбоксилат. А., у яких використовували *інгібітори корозії* на основі солей орган. карбон. кислот (карбоксилатів). За типами присадок А. поділяються на силік., карбоксил., гібрид. та лобридни (від англ. low hybrid — низький гібрид). Складниками силік. А. є солі неорган. кислот: нітрити, нітрати, борати, силікати або фосфати. З часом ці солі утв. накіп, що осідає тонкою плівкою й погіршує теплопровідність, тому термін служби таких А. не перевищує 2-х р.; окрім того, вони не витримують т-р понад 105 °С. До складу карбоксил. А. входять солі орган. кислот, вони не утв. плівки, а скупчуються в місцях можливої корозії. Термін їхньої служби — до 5 р.; забезпечують макс. антикороз. і антикавітац. захист. Гібрид. А. є перехід. ланкою між силікатними й карбоксилатними. Лобрид. А. виготовлені за біполяр. технологією на основі комбінації силік. та карбоксил. технологій. Вони містять неорган. інгібітори, додані до орган. основи в пропорції 10 % силікатів і 90 % карбоксилатів. Такі інгібітори забезпечують комплекс. захист: силікати утв. суцільну антикороз. плівку, карбон. компоненти діють лише в уразливих місцях. Лобрид. А. мають трив. термін використання (до 10 р.) і використовуються без заміни до 200 тис. км пробігу автомобіля.

Лит.: Антифриз и содержащая его водная жидкость // Реф. журн. Вип. 66: Коррозия и защита от коррозии. Москва, 1998. № 1; Чабанний В. Я., Магопєць С. О., Мажейка О. Й. та ін. Паливо-мастильні матеріали, технічні рідини та системи їх забезпечення : в 2 кн. Кіровоград, 2008; Наглюк М. И., Волков В. П., Наглюк И. С. Уточнение сроков смены антифризов при эксплуатации // Наук. нотатки. 2014. Вип. 45; Сич О. А., Кот Т. М. Експлуатаційні властивості та ідентифікація карбоксилатних антифризів // Криміналістика і судова експертиза. 2019. Вип. 64.

Антифрикційні матеріали (від *анти...* і лат. frictio — тертя) — речовини, використання яких ґрунтується на низькому *тертя коефіцієнті*.

Антифризи.
Розширювальний бак з антифризом у системі охолодження двигуна

Крім низьких значень коефіцієнта тертя [0,004–0,10 за тертя з оливою (мастилом) і 0,12–0,20 — без мастила], А. м. вирізняються знач. стійкістю до спрацювання, достат. механ. міцністю і пластичністю та короз. (див. *Корозія*) стійкістю. Створено А. м. зі спец. властивостями, які використовують із мащенням і без мащення, у повітрі та вакуумі, за вис. і низької т-р тощо. До А. м. належать литі матеріали (бабіти, бронзи, латуні); спечені матеріали, зокрема композиц. на основі заліза або бронзи; комбін. (перев. металофторопласт.) і полімер. матеріали; антифрикційні чавуни; вуглеграфіт та ін. матеріали. Литі А. м. відзначаються гетероген. (неоднорід.) структурою з твердими (що беруть навантаження) і м'якими (які є твердим мастилом) включеннями. Використовують литі А. м. у підшипниках металооброб. верстатів, транспорт. і с.-г. машинах, приладах і устаткуваннях легкої й харч. пром-сті, де їх експлуатують перев. з мастилом. Спечені А. м. (напр., бронзографіт, залізографіт) мають знач. кількість пор (об'ємна частка — 8–30 %), які насичуються рідким мастилом. Такі матеріали містять графіт, сульфід, селенід та ін. включення, що є твердим мастилом. З А. м. виготовляють підшипники, які застосовують за безперерв. надходження мастила, в умовах самозмащування, сухого тертя, підвищ. т-р, короз. і агресив. середовищ. Комбін. А. м. виготовляють пресуванням і спіканням пористого каркаса з метал. порошоків із заповненням пор фторопластом. Підшипники з таких матеріалів використовують в умовах сухого тертя та хім. агресив. середовищ. Полімер. А. м. (напр., текстоліт, склопластик) застосовують для виготовлення підшипників, що експлуатують у короз. середовищі та іноді в умовах сухого тертя. З антифрикц. чавуну виготовляють підшипники для використання за невисоких навантажень і малих швидкостей. Вуглеграфіт. А. м. експлуатують без мастила за невел. питомих навантажень і т-рі до 480 °С.

Лит.: Сологуб М. А., Рожнецький І. О., Некоз О. І. та ін. Технологія конструкційних матеріалів. Київ, 2002; Попович В. В. Технологія конструкційних матеріалів і матеріалознавство. Львів, 2006; Кіндрачук М. В., Лабунець В. Ф., Пашечко М. І. та ін. Трибологія. Київ, 2009; Bhushan B. Principles and Applications of Tribology. 2nd ed. New York, 2013.

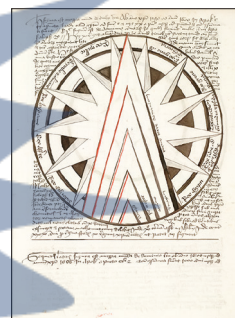
Антифунгальні засоби (від *анти...* та лат. *fungus* — гриб), протигрибкові препарати, антимікотики — *антимікробні засоби*, які застосовують для профілактики та лікування мікозів. До появи в мед. практиці специф. А. з. для лікування пацієнтів із мікозами застосовували *антисептики* й калію йодид. Першим А. з. був представник групи азолів — бензімідазол (1944). А. з. поділяють на групи відповідно до хім. структури, способу застосування (системний чи місцевий, зовнішній), джерела отримання, механізму дії тощо. Вони порушують життєдіяльність мікрокопії. грибів мікроміцетів, справляючи фунгіцидний чи фунгістатич. ефекти залежно від дози та механізму дії. Останній полягає в пошкодженні клітинної оболонки, порушенні синтезу її компонентів (сфінголіпідів, ергостеролу, глюканів), інгібуванні синтезу нуклеїнових кислот, білку або порушенні поділу клітин патогенів. За хім. структурою А. з. виділяють полієни, азолі (похідні імідазолу, триазо-

лу), аліламінами, тіокарбоматами, морфоліні, похідні гідроксипіридону та препарати ін. груп. Для систем. застосування рекомендовані полієни (амфотерицин В, ліпідні форми амфотерицину В), похідні азолів (флуконазол, ітраконазол, кетоконазол, тербінафін), гризани (гризеофулвін), кандиди (каспофунгін). Місцеві А. з. представлені полієнами (ністатин, леворин, амфотерицин В), похідними азолів (біфоназол, ізоконазол, кетоконазол, клотримазол, та ін.) та препаратами ін. груп (нафтифін, тербінафін, циклопірокс, аморфолін, хлорнітрофенол). А. з. застосовують відповідно до правил раціон. антимікробної терапії (див. у ст. *Антибактеріальні засоби*).

Лит.: Сергеев Ю. В., Шпигель Б. И., Сергеев А. Ю. Фармакотерапия микозов. Москва, 2003; Практическое руководство по антиинфекционной химиотерапии / Под ред. Л. С. Страчунского, Ю. Б. Белоусова, С. Н. Козлова. Смоленск, 2007; Клишко Н. Н. Микозы: диагностика и лечение. Руководство для врачей. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2008; Клиническая фармакология / Под ред. В. Г. Кукуца, Д. А. Сычева. 5-е изд., испр. и доп. Москва, 2017; Asif M. Review on Antimicrobial Agents // Organic and Medicinal Chemistry International Journal. 2017. Vol. 1. № 5.

Н. О. Вринчану, М. Л. Дронова

Антихрист (грец. ἀντίχριστος — той, хто проти Христа, супротивник Христа) — 1) Умовне, символічне ім'я особи (сили), що протистоїть Ісусу Христу. Семантика «анти» має 2 осн. смисли: а) ворог, антагоніст Христа, той, хто заперечує його чи протидіє йому; б) «замісник» Христа, тобто самозванець, лжемесія, що використовує «личину» Христа заради підступних цілей (узурпації влади над світом). Згідно з христ. есхатологією, А. прийде у світ в ост. часи під виглядом Христа, матиме надзвичайну силу, досягне влади над людством, але буде переможений і скинутий у пекло разом із сатаною та його служниками. Джерелом апокаліптич. уявлень про А. стали тексти *Нового Завіту*. В Об'явленні св. Івана Богослова (див. *Апокаліпсис*) А. ототожнений зі «звіриною, що з безодні виходить» (Об. 11:7,13). Апостол Павло вказує на А. як на людську істоту надприрод. сили, «людину гріха», «сина погибелі», «беззаконника», який противиться Богові, прийде виконати справу сатани, «у Божому храмі він сяде, як Бог, і за Бога себе видаватиме» (2 Сол. 2:3–4). Прихід і викриття А. безпосер. передують *другому пришествію* Христа, час обох подій вважається невідомим. Припущення щодо особи А. стали темою розмірковувань у христ. патристиці (Іриней Ліонський, Амвросій Медіоланський, Єронім Блаженний, Августин Аврелій, Кирило Єрусалимський, Єфрем Сирін тощо). Очікування приходу А., розпізнавання знаків і символів його наближення були притаманні різн. течіям *християнства*, стали змістом містич. пророцтв, ідейною основою сектант. рухів. Термін «А.» широко вживався в міжконфес. конфліктах [напр., таврування Папи Римського як А. у ранньому протестантизмі, патріарха Никона (1605–1681) — у рос. старообрядництві тощо]. З А. нерідко ототожнювали конкр. історичних осіб, влада яких була позначена масштаб. насильством, гоніннями на християн — *Нерона*, Калігулу (12 до н. е. — 41 н. е.), *Тамерлана*, *Наполеона I Бонапарта*, *В. Леніна* та ін. У христ. реліг.-філос. дискурс увійшли терміни «дух А.», «часи А.», «печатка А.» тощо.

Антихрист. Апокаліптичний рукопис 15 ст. анонімного автора. Трикутник на мапі попереджає про прихід Антихриста між 1570 і 1600

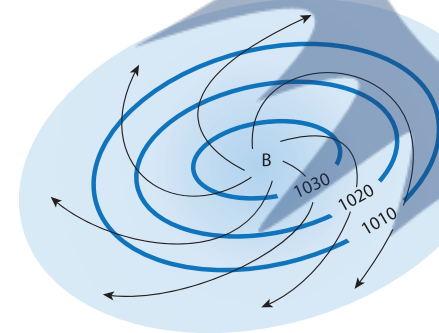

2) Узагальнена, збірна назва для супротивників Церкви (еретиків, схизматиків, відступників) або христ. релігії (іншовірних, богоборців, атеїстів).

Лит.: Konrad R. De Ortu et Tempore Antichristi: Antichristvorstellung und Geschichtsbild des Abtes Adso von Montier-en-Der. Kallmünz, 1964; Emmerson R. K. Antichrist in the Middle Ages: A Study in Medieval Apocalypticism, Art, and Literature. Seattle, 1981; Peerbolte L. J. L. The Antecedents of Antichrist: A Tradition-historical Study of the Earliest Christian Views on Eschatological Opponents. Leiden; Köln, 1996; Лукин П. В. Народные представления о государственной власти в России XVII в. Москва, 2000; Jenks G. C. The Origins and Early Development of the Antichrist Myth. Berlin; New York, 2010; Прилуцкий А. М. «Политический антихрист»: семиотика мифологеми и образа // Вестник Ниж. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер.: Соц. науки. 2018. № 2 (50).

А. В. Арістова

Антициклон (від анти... та циклон) — барична атмосферна система, у центрі якої знаходиться область високого тиску атмосферного. На синоптич. картах А. зображені як системи замкнених ізобар із високими показниками атм. тиску у середині — 765–775 мм рт. ст., іноді — 780 мм рт. ст. Баричні градієнти в цих системах спрямовані від центру до периферії. Через те, що відцентрова сила також спрямована за радіусом назовні, у бік випуклості ізобар, вітер в А. дме за круговими ізобарами за годинниковою стрілкою (у Пд. півкулі — проти), виносячи повітря з центру до периферії А. Водночас у центрі А. спостерігається штиль або різноспрямовані слабкі вітри. Утв. А. нерозривно пов'язано з формуван-

Антициклон. Схема антициклону в північній півкулі: сині криві — ізобари, стрілки — напрям вітру, В — центр антициклону

ням циклонів. Вони виникають унаслідок атм. процесів у фронтальних зонах — на межі повітр. мас із різними характеристиками. Масштаб. термобаричні процеси в атмосфері Землі спричиняють виникнення областей із нестачею маси повітря, де з'являються циклони, та областей із надлишком повітря, де утворюються А. В А. повітря з високої та серед. тропосфери осідає і розтікається в нижніх шарах атмосфери. Повітря адіабатично нагрівається, розвиваються температурні інверсії. У поляр. широтах утворюються низькі А., у троп., субтроп. і помірних широтах — високі А., що простежуються як системи замкнених ізобар навіть у верх. тропосфері. Над розвиненими А. висота тропопаузи більша на 1,5–2 км. Це стабільні малорухл. системи з підвищеною т-рою всередині, тому на противагу полярним такі А. ще називають теплими. Через адіабатичний процес повітря в А. не може насичуватися вологою, умови для конвекції стають

несприятливими. Відповідно, там, де панує А., встановлюється суха й безхмарна погода. Особливо малорухливі А., які, зокрема, у серед. широтах унеможливають зх. перенесення повітр. мас, називаються блокуючими. Вони можуть існувати від 5 до 6 днів, рідко — до 15 діб. Є також слабкі, т. з. проміжні А. — області підвищеного тиску між циклонами однієї серії. Поступово з периферії А. надходить більше теплої повітря, яке адіабатично нагрівається. Так А. перетворюється на термічно симетричне атм. утворення, яке далі руйнується від нижніх шарів атмосфери. Узимку А. приносять в Україну холодну, морозну й безхмарну погоду. Улітку А. перешкоджають руху вологих прохолодних мас повітря з Атлантики, умови для формування локальних опадів конвективних відсутні, а отже, встановлюється спекотна й малохмарна погода без опадів. Блокуючі літні А. призводять до сильних посух, що завдають шкоди с.-г. культурам, також збільшується ризик лісових і торф'яних пожеж. Найсуттєвіше на погодні умови в Україні впливає Азорський антициклон. Узимку й навесні можливе проникнення арктичних А., що спричиняють різке похолодання.

Лит.: Lorenz E. The Nature and Theory of the General Circulation of the Atmosphere. Geneva, 1967; Стихийні метеорологічні явища на території України за останнє двадцятиріччя (1986–2005 pp.) / За ред. В. М. Ліпінського, В. І. Осадчого, В. М. Бабіченко. Київ, 2006; Хромов С. П., Петросянц М. А. Метеорологія і кліматологія. 7-е изд. Москва, 2006; Базалеева Ю. О., Балабух В. О. Повторюваність, тривалість та інтенсивність блокувальних процесів, що зумовлюють аномальні погодні умови в Україні // Наук. праці Укр. наук.-дослід. гідрометеоролог. ін-ту. 2016. Вип. 268; Gordon A., Grace W., Byron-Scott R. et al. Dynamic Meteorology. New York; Abingdon, 2016.

Антициклональні області — сезонні центри дії атмосфери, області високого тиску атмосферного, що існують упродовж року. Виникають унаслідок різниці т-р між океанами й континентами: материки нагріваються влітку та охолоджуються взимку сильніше, ніж Світ. океан. Є щонайменше 5 постійних А. о. над океанами: Азорський антициклон, Пн.-Тихоокеанський, Пд.-Індійський, Пд.-Атлантичний, Пд.-Тихоокеанський антициклони. Серед зимових А. о., що формуються над континентами, — Азійський антициклон і Канадський антициклон, Пд.-Африканський і Австралійський максимуми. Перманентні і сезонні антициклони й циклони відображають глобальну циркуляцію атмосфери на Землі. Вони позначаються на циркуляції повітр. мас і, відповідно, на формуванні погодних умов. На рух повітр. мас над Україною має вплив Азорський антициклон, в окремі зими також Сибірський (Азійський) антициклон.

Лит.: Переведенцев Ю. П., Мохов И. И., Елисеев А. В. и др. Теория общей циркуляции атмосферы. Казань, 2013; Бойченко С. Г., Волощук В. М., Сердюченко Н. М. Сучасні просторово-часові варіації індексу континентальності амплітуди сезонного ходу приземної температура на території України // Доповіді Нац. акад. наук України. 2017. № 9.

Антиципація (від лат. *anticipo* — передбачаю, випереджаю) — 1) У філософії, психології — термін на позначення здатності людини завбачувати, передбачувати події ще до факту їх настання або безпосер. сприйняття; уявлення про результат того чи ін. процесу (напр., розвитку

літ. сюжету, реакцію партнера у грі) ще на стадії його очікування. Частковим випадком А. вважають віщування, пророкування. Проблему А. обмірковували вже античні філософи (*епікуреїзм*, *стоїцизм*). У наук. обіг термін запровадив В. Вундт. Як психіч. процес А. є реалізацією активності на різних рівнях *психіки* — сенсомоторному, перцептивному, мовно-мислинцевому тощо. Може виявлятися через усвідомлену поведінку людини, так і неусвідомлено (напр., у мімічних рухах, мимовільних жестах).

2) Семантико-синтакс. явище встановлення лексич. або референційної тотожності займенника з його вербал. відповідником у наступ. контексті. Така А. протиставлена *анафорі*, яка потребує співвідношення з вербал. *антецедентом*, що перебуває в поперед. контексті. А. є основою побудови багатьох складнопідряд. речень із займенниково-співвідношення і корелятивним зв'язком. У стилістиці А. розуміють як особл. стиліст. прийом, що ґрунтується на знаннях мовцем і адресатом *антецедента* виділеного займенника («Образили його, таку святу людину»).

3) У *фонології* — синонім терміну «регресивна асиміляція», тобто уподібнення вимови звуків один до одного (вокзал — [вогзал] — одзвінчення глухого [к] перед дзвінким звуком [з]).

Літ.: Романенко О. В. Типологізація поняття «антиципація» в сучасній психологічній науці // Юрид. психол. 2015. № 2; Завацький В. Ю. Соціально-психологічні основи розвитку антиципації особистості. Северодонецьк, 2018.

О. О. Селіванова

Античастинка — елементарна частинка з тими самими значеннями *маси*, *спіну* та ін. фіз. характеристик, що й частинка. Від неї А. відрізняється знаками деяких характеристик взаємодії, напр., знаком *електричного заряду*. Існування А. передбачено П. Діраком 1928, відкрито в 1932 (*позитрон*). Існування та властивості А. визначено відповідно до фундам. принципу *поля квантової теорії* — її *інваріантністю* щодо СРТ-перетворення. Склад. об'єкти з частинок й А. (ядра й атоми *антиречовини*) повинні мати ідент. структуру. Саме визначення того, що називають «частинкою» у парі частинка — А., знач. мірою є умовним. Однак, за цього вибору частинки — її А. визначено однозначно. А. народжується в зіткненнях частинок *речовини*, розігн. до енергій, що перевищують поріг народження пари частинка — А. За т-р, які перевищують енергію спокою частинок цього сорту, пари частинка — А. перебувають у *рівновазі* з речовиною та електромагніт. випромінюванням.

Літ.: Borissov G. The Story of Antimatter: Matter's Vanished Twin. New Jersey, 2018; Purdy R. Particle Physics: an Introduction. Dulles, 2018.

М. О. Вакуленко

Антична гімнастика (від лат. *antiquus* — стародавній, древній і грец. *γυμνάσιον* — бути оголеним, тренуватися) — комплекс фіз. вправ, що використовувалися в давньогрец. системах виховання. Складалася з 3-х розділів: палестрики, орхестики (орхестрики), ігор. Назва першого пов'язана зі словом «палестра» (грец. *παλαίστρα*): так називали приватні гімнастич. школи й зали для занять спортом. До палестрики входили осн. вправи (п'ятиборство — різні види бігу, стрибків, метань, боротьба, кулачний бій); військ.

Антична гімнастика.

Мозаїка із зображенням жінок-гімнасток, 4 ст., Вілла Романо дель Казале, м. П'яцца-Армерина, Італія

вправи (метання праші, удари бойовим списом, стрільба з лука); спец. вправи (верх. їзда, їзда на колісницях, плавання); сферистика (ігри в м'яч). До орхестики належали вправи типу партерної *акробатики* для розвитку легкості рухів і спритності (пізніше з неї розвинулася кубістика — професійне мист-во жонглерів і канатохідців), *хореографія*, танці в колі. До А. г. входили також ігри — числен. дитячі рухливі забавки.

Літ.: Терминология спорта. Толковый словарь спортивных терминов. Москва, 2001; Цап І. Г., Цап М. І. Термінологічний словник зі спортивних ігор. Івано-Франківськ, 2013; Sports in the Greek and Roman Worlds : in 2 vol. / Ed. by Th. Fr. Scanlon. New York, 2014.

Антична культура — спільна назва давньогрецької і давньоримської культур, а також інших культур середземномор. регіону, чорноморського узбережжя і Бл. Сходу, які перебували під впливом *еллінізму*. А. к. сягає корінням у найдавніший іст. період розвитку островів бас. *Егейського моря* та прилеглих до нього тер. *Малой Азії* та *Балканського півострова*. Тер. межі А. к. охоплювали спершу палацові д-ви Крито-Мікенської доби (див. *Крито-Мікенська культура*).

Антична культура. Храм Конкордії, сер. 5 ст. до н. е., м. Агрідженто, Італія

Суттєво ці межі розширились в *архаїчний* період (8–6 ст. до н. е.), що було пов'язано з Вел. грец. колонізацією. Після завоювань *Александра Македонського* А. к. поширилася далеко на Схід. У заверш. період розвитку тер. межі А. к. здебільшого збігалися з тер. *Римської імперії*. Нижня хронол. межа А. к. пов'язана з Мінойською цивілізацією (3 тис. — 15 ст. до н. е.) і з певними застереженнями може бути визначена як рубіж 3–2 тис. до н. е. У цей період на о. *Криті* формується «палацова цивілізація». Верх. хронол. межею можна вважати 529 н. е., коли імп. Візантії *Юстиніан I Великий* закрив останній осередок А. к. — Академію *Платона* в м. *Афінах*. Джерела вивчення А. к. можна розділити на писемні (твори антич. авторів, *епіграфіка*) та речові (пам'ятки культури *матеріальної*). Творці мінойської культури — ймовірно, племена, споріднені з народами Малої Азії. Центри екон. та політ. життя — неукріплені палаци (найвідоміший — у м. *Кноссі*; див. *Кносський палац*). На поч. 2 тис. до н. е. на о. Криті вже користувалися ієрогліфіч. письмом (21–18 ст. до н. е.; див. *Ієрогліф*) та пов'яз. із ним «*письмом лінійним А*» (18–15 ст. до н. е.). Друге з них еволюціонувало в

Антична культура. Залишки фасаду давньоримської бібліотеки Целсу в м. Ефесі (тепер м. Ізмір, Туреччина)

«лінійне письмо Б» (15–12 ст. до н. е.). У 17–12 ст. до н. е. на Балкан. п-ові розвивалася Мікенська культура (також відома як ахейська; творці — греки-ахейці). Найдавніші пам'ятники періоду — «шахтні гробниці» у м. *Мікенах*, на Пн. Сх. Пелопоннесу (див. *Пелопоннес, Західна Греція та Іонія*). Екон. та політ. життя зосереджувалося навколо добре укріплених палаців. Послугувалися «лінійним письмом Б». У Крито-Мікенський період закладені основи антич. релігії, зміст якої різнобічно відображений в *античній міфології*. Розвинулися прикладні знання, що вело до зародження протонаук. Накопичувалися відомості щодо цінності тих чи ін. рослин для годівлі худоби (*ботаніка*), поведінки птахів, на основі якої передбачували майбутнє (*орнітологія*), та будови нутрощів жертвних тварин (*анатомія*), вимірювання ділянок орної землі (*геометрія*), а також уміння орієнтуватися в просторі під час мор. мандрівок та в часі для визначення термінів польових робіт (*астрономія*), уявлення про обриси середземномор. узбережжя та далеких країн (*географія*), цілющі властивості окр. рослин (*фармакопея*). Період від 11 до сер. 8 ст. до н. е. наз. Гомерівським (імовірний час остаточ. оформлення поем *Гомера*). Поширювалися вироби із заліза (в мікенську епоху відоме у *Греції Стародавній* як дорогоцін. метал). Еволюціонував поховальний ритуал. У 8 ст. до н. е. зародилося алфавіт. письмо. В арха-

їч. період (8 ст. до н. е. — кін. 6 ст. до н. е.) воно забезпечило високий рівень грамотності сусп. ва. Формувалася багатобожна «олімпійська релігія». Кожному з богів приписано певну технологію: так, *Аполлон* і його син *Асклепій* опікувалися медициною, з *Афіною* пов'язували винахід плуга, ткацького верстата, вирощування олив, буд-во кораблів і колісниць тощо. Богів-покровителів мали окремі поліси: м. Афіни — *Афіну*, м. Коринф — *Посейдона* тощо; проф. групи: торговці — *Гермес*, мисливці — *Артеміду* та ін.; люди в особливому емоційному, психол. чи соц. стані: закохані — *Афродіту*, одружені — *Геру* тощо. Зароджуються л-ра (*Гесіод*), лір. поезія (*Архілох, Алкей, Сапфо*). Танок був освятчений релігією, виконувався індивідуально чи у формі *хороводу*. У 7 ст. до н. е. почалося карбування монет. Виникла *філософія*. У межах ранніх філос. шкіл в Іонії розвивалися уявлення про будову *космосу*, земної і небесної «сфер», рух зірок, що стало основою геоцентр. моделі Всесвіту (див. *Геоцентризм*). Засновник *мілетської школи* — *Фалес Мілетський* — вважається родоначальником європ. науки. Висловлені гіпотези щодо розмірів Сонця і Місяця та відстаней до них (*Фалес Мілетський*), природу соняч. і місяч. затемнень (*Анаксимен*). Розвиваються матем. знання, сформульовані й доведені перші геометр. *теореми* (див. *Піфагор, Піфагореїзм*). Накреслені перші мапи грец. ойкумени (*Анаксимандр Мілетський*). Удосконалено *гномон*, введено у вжиток *календар*. Розвивається архітектура й будівна справа, зароджується містопланування (*Гіпподам з Мілета*). Виникає система архітектурних ордерів (див. *Ордер архітектурний*). Зведено храм *Артеміди* в м. *Ефесі*. У класич. період (5 — 1-ша пол. 4 ст. до н. е.) *давногрецька релігія* набула завершеності. *Богослужіння* відбувалося перед храмом (*віатар* — просто неба). Деякі святилища набували заг. грец. значення (напр., храм *Аполлона* в м. *Дельфах*), а свята — державного (напр., *діонісії*). Святування на честь божества супроводжувались ярмарком та *агонами* з гімнастики, поезії, музики, танців. Частиною реліг. свята були також театр. дійства у формі змагань драматургів. Ставилися вистави двох осн. жанрів: *трагедії* (*Есхіл, Со-*

Антична культура. Театр у м. Епідаврі, 4 ст. до н. е., Греція

фокл, Еврипід) та комедії (Аристофан). З часом театр став самодостатнім видом мист-ва (див. *Античний театр*). Культовий характер на честь Зевса Олімпійського мали *Олімпійські ігри*. Серед пам'яток давньогрец. архітектури цього періоду — *Парфенон* на *Афінському акрополі*. Наука розвивалася здебільшого в межах філософії. Суттєвий поступ відбувся в історії (*Геродот*) і медицині (*Гіппократ*), у галузі механіки (*Архіт Тарентський*) і математики. Засновано Академію Платона та *Лікей Аристотеля*. Їжа й одяг (хітон і плащ) досить скромні (в осн. рисах незмінні від Гомерівського періоду аж до *Середньовіччя*). Робочий день — здебільшого 6 год. В елліністичний період (див. *Еллінізм*) А. к. збагачувалася сх. реліг. культами (які також зазнали сильного грец. впливу). З'явилися вел. міста (*Александрія*; нас. — понад 1,5 млн осіб). Покращилося становище жінки, зріс культ сім'ї, що виявилось, зокрема, у поширенні скульптур. зображень дітей. Розширився асортимент тканин: окрім вовняних і лляних, поширилися бавовняні та шовкові. З'явилися освітні заклади — прототипи спеціаліз. вищої освіти з філософії, права, медицини, філології, що сприяли формуванню інтелект. еліти, освіченої верстви нас. Засновано *Александрійський музей*. *Евклід* став фундатором александр. матем. школи, з якої вийшли *Ератосфен* (винахідник системи меридіанів і паралелей) та *Архімед* Сиракузький. *Аристарх Самоський* першим обстоював ідею геліоцентризму. Набула популярності *астрологія* (занесена в А. к. у 3 ст. до н. е. з *Межиріччя*). Рівноправною частиною А. к. є рим. культура, що розвивалася здебільшого під впливом грецької (безпосередньо або опосередковано через етруску). Рим. релігія була за своїм походженням анімістичною (див. *Анімізм*). Згодом під впливом *етрусків* еволюціонувала до *антропоморфізму*. Деякі з рим. божеств не мали аналогів в ін. релігіях (*Янус*, *Термін*), хоча з часом більшість рим. богів були ототоженні з грецькими (*Афіна* — *Мінерва*, *Зевс* — *Юпітер*, *Гестія* — *Веста*, *Афродіта* — *Венера*). Писемність у Римі виникла ще в царський період (8–6 ст. до н. е.). Для потреб лат. мови було пристосовано етрусський алфавіт (базувався на грецькому). Перші пам'ятки рим. л-ри датуються 3 ст. до н. е. Від 2 ст. до н. е. дійшли комедії *Плавта* і *Публія Теренція Афра*. Оригінальний жанр рим. поезії — *сатира* (*Квінт Енній*, *Гай Луцилій*). Серед відомих рим. поетів: *Овідій*, *Горацій*, *Вергілій*. Поема останнього «*Енеїда*» вважається вершиною рим. поезії. З'явилася перша іст. праця лат. мовою — «*Початки*» («*Origines*») *Марка Катона Старшого*. У 2 ст. *Тацит* сформулював кредо історика, пообіцявши писати «без гніву й упередженості».

Рим. наука значно поступалася досягненнями грецької. Ігноруючи теор. науку, римляни багато уваги приділяли прикладним сферам знання: *сільському господарству* (*Катон Старший*, *Колумелла*), *метеорології* (*Сенека*), військ. справі (*Вегецій*) чи буд. техніці (*Вітрувій*). *Пліній Старший* став автором першої *енциклопедії*. Римляни винайшли міцний *бетон* (хоча й відмінний від сучасного). Географ, математик та астроном *Птолемей* систематизував тогочасні геогр. знання, розвинув геоцентр. систему *Аристотеля*. Розвивалися анатомія та медицина (*Гален із Пергама*), здобутки якої використовували глadiator. школи (див. *Глadiatorи*). Стародав. греки й римляни торували шлях від *права звичаєвого* до *писаного* (621 до н. е. — *Драконта закони*; сер. 5 ст. до н. е. — закони 12 таблиць). Розробка чіткої системи писаного права стала одним із найб. розвинув. антич. доби. Багато конструкцій *римського права* було відтворено в осн. кодифікаціях цивільного права різн. країн: Франц. цив. кодекс 1804, Нім. цив. кодекс 1896 тощо. Характерною рисою А. к. була відкритість до поглинання складників інших культурних традицій і активність у поширенні свого впливу на сусідні культури. Особливо активним цей процес став після завоювань *Александра Македонського* і початку доби еллінізму, коли грец. культура поширилася не лише на грец. колонії у Середземномор'ї і на чорноморському узбережжі, а й охопила своїм впливом Єгипет, Персію, частину тер. сучас. Афганістану й Таджикистану (*Бактрійське царство*), де було встановлено династії грец. походження. Суттєвий вплив А. к. справила і на т. з. варварські племенні угруповання, які контактували з грец. колоніями (Азово-Чорноморський регіон) та нас. і адміністрацією прикордонних тер. імперії (*Дакія*, *Галлія*, *Британія*). Це простежується у змінах у збережених пам'ятках матер. культури відповідних племен, появою в них наслідувань давньогрец. і давньорим. монет тощо, появою античних дер-в, більшість нас. яких становили представники «варварських» племен (*Боспорське царство* на Керченському й Таманському п-вах). Цей процес був двостороннім — після поширення еллінізму суттєвий вплив на А. к. справили культури сх. народів, зокрема Персії і Єгипту. Після становлення Римської імперії взаємні впливи грец. й рим. культур, з одного боку, і сх. культур, з іншого, значно посилювалися — у Давньому Римі набули поширення численні сх. релігії. Складником А. к. є *християнство*, становлення якого відбувалося в межах Рим. імперії в період її розквіту — його священні тексти (див. *Новий Завіт*) було написано давньогрец. *койне*, яке відігравало роль мови міжнар. спілкування в Середземно-

Антична культура.

Мозаїчна картина «Ніл» з вілли Фавна в Помпеях, Національний археологічний музей, м. Неаполь, Італія

мор'ї. У цей час грец. культура справила помітний вплив на юдейські громади як у Юдеї, так і в ін. частинах античного світу, свідченням чого є поява давньоєврейських надгробків із написами давньогрец. (напр., на тер. суч. України — у м. *Пантикапей* (тепер м. Керч) уже в 1 ст. н. е., а також факт збереження окремих книг *Старого Завіту* лише у грец. перекладі у складі *Септуагінти* (книги Маккавейські, друга і третя книги Ездри, книга Товита та ін.). А. к. стала основою формування сучас. Європ. цивілізації, фундаментом для культури Зх. (зокрема й української), взірцем, предметом дослідження.

Лит.: Шах-Майстренко М. Шевченко і антична культура. Київ, 1999; Лосев А. Ф. История античной эстетики : в 8 т. Москва; Харьков, 2000; Чумаченко Б. М. Вступ до культурології античності. Київ, 2008; Кравцова О. О. Проблема дозвілля і рекреації в античній культурі // Культ. і мист. у сучас. світі. 2010. Вип. 11; Левчук Л. Т. История світової культури. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2010; Гужва О. П. Античність як тип культури // Філософ. обрії. 2011. № 25; Куликова Л. Б. Экологическая культура античности. Херсон, 2012; Балух В. О., Коцур В. П. Культура Античності. Чернівці, 2015; Кюмон Ф. Восточные религии в римском язычестве. Санкт-Петербург, 2017.

О. М. Петrenchuk

Антична література — сукупність творів, складених у Греції *Стародавній та Стародавньому Римі* прибл. від 8 ст. до н. е. до 5 ст. н. е.; найдавніша з Європ. літератур. У її межах розрізняють давньогрец. (іст. перша) та давньорим. л-ру. Частина антич. творів втрачено. Однак, збережена спадщина — впливовий чинник розвитку світ. культури.

Давньогрецька література — сукупність лірич., епіч., драм. творів, написаних у 8 ст. до н. е. — 5 ст. н. е. *елліністами*. Римляни наз. їх греками, що й зумовило назву л-ри. Тексти викладено давньогрец. мовою, що на різн. етапах розвитку мала діалекти: аттичний, еолійський, іонійський, дорійський, *койне* та ін.

Періодизація. Згідно з найпошир. підходом, виділяють 4 періоди розвитку давньогрец. л-ри: 1) архаїчний (8 ст. до н. е. — кін. 6 ст. до н. е.); 2) класичний (5–4 ст. до н. е.); 3) елліністичний (кін. 4 ст. до н. е. — сер. 2 ст. до н. е.); 4) рим. панування (сер. 2 ст. до н. е. — 5 ст. н. е.). Архаїч. період (епоха «ранньої Греції») характеризувався розкладанням патріарх.-родов. ладу й переходом до рабовласн. держави, становленням *полісів*. У цей час розвивалася політеїст. релігія (див. *Політеїзм*), міфологія, усна поет. творчість. Поширення писемності (відсутньої в «темні століття», 12–9 ст. до н. е.) посприяло розвитку давньогрец. л-ри. Знакові твори архаїч. періоду: поеми «*Іліада*», «*Одіссея*» Гомера (прибл. 8 ст. до н. е.); дидакт. епос «Роботи і дні», генеалог. поема «Теогонія» Гесіода (кін. 8 ст. до н. е. — поч. 7 ст. до н. е.); філос. проза *Фалеса Мілетського*, *Анаксимандра*, *Піфагора*, *Геракліта із Ефеса*; лірика *Тиртея*, *Алкмана*, *Архілоха*, *Солона*, *Сапфо*, *Алкея*, *Анакреонта*, *Стесіхора*; байки *Езопа* (6 ст. до н. е.). Класич. період вважається часом найбільшого розквіту давньогрец. *демократії*, мист-ва, л-ри. Відбулося піднесення м. *Афін* — центру Аттики (особливо за *Перикла*); споруджено *Афінський акрополь* як оборон. і культур. комплекс. *Пелопоннеська війна*, складні відносини з колоніями, «криза полісів» призвели до

втрати Елладою незалежності (див. *Філіпп II Македонський*; *Александр Македонський*). Л-ра класич. періоду різножанрова. Її найзнач. явища — драма *Есхіла*, *Софокла*, *Евріпіда*, *Аристофана*; іст. проза *Геродота*, *Фукидіда*, *Ксенофонта*; оратор. мист-во *Лісія*, *Демосфена*; філос. проза *Парменіда*, *Анаксагора*, *Демокріта*, *Сократа*, *Платона*, *Аристотеля*. Елліністич. період охоплює добу від смерті *Александра Македонського* до встановлення рим. панування. В умовах політ. нестабільності наприк. 4 ст. розпочалася нова хвиля грец. колонізації земель у Малій та Серед. Азії, Пн. Африці, на Бл. Сх. Гол. культ. центр — м. *Александрія* (Єгипет), де функціонувала *Александрійська бібліотека*. Тут збирали й переписували рукописи, провадили філолог. розвідки. Зокрема, укладено «канон *александрійських учених*» — перелік імен 9 грец. поетів, які, на думку упорядників, були найвидатнішими: *Алкман*, *Сапфо*, *Алкей*, *Анакреонт*, *Стесіхор*, *Івік*, *Сімонід*, *Піндар*, *Вакхлід*. Найзначніші явища л-ри цього періоду — нова аттична комедія *Менандра*, *Філемона*; *александр.* поезія *Каллімаха*, *Феокріта*, *Аполлонія Родоського*, *Антифана* та ін. Унаслідок загострення внутр. суперечностей в *Ахейському союзі* («спартанське питання»), поразки в Ахейській війні Греція стала рим. провінцією (період рим. панування). У таких умовах розвиток давньогрец. л-ри загальмовано. Водночас римляни запозичили й засвоїли творч. досвід греків. Головні літ. явища періоду

Період	Час	Автори
Давньогрецька література		
Архаїчний	8 ст. до н. е. — кін. 6 ст. до н. е.	Гомер, Гесіод, Тиртей, Алкман, Сапфо, Алкей, Езоп та ін.
Класичний	5–4 ст. до н. е.	Есхіл, Софокл, Евріпід, Аристофан, Геродот, Лісій, Десосфен та ін.
Елліністичний	кін. 4 ст. до н. е. — сер. 2 ст. до н. е.	Менандр, Філемон, Каллімах, Феокріт, Аполлоній Родоський, Антифан та ін.
Римське панування	сер. 2 ст. до н. е. — 5 ст. н. е.	Плутарх, Лукіан, Лонг та ін.
Давньоримська література		
Література епохи Республіки		
Долітературний період	до сер. 3 ст. до н. е.	Фольклор: історичні легенди, реліг. гімни, фесценни, трудові, обрядові, побутові, тріумфал. пісні та ін.
Період ранньої римської літератури	сер. 3 ст. до н. е. — сер. 2 ст. до н. е.	Аппій Клавдій Цек, Тіт Макцій Плавт, Публій Теренцій Афр та ін.
Період громадянських воєн	сер. 2 ст. до н. е. — 31 до н. е.	Гай Луцій, Гай Валерій Катулл, Тит Лукрецій Кар, Марк Туллій Цицерон та ін.
Література епохи Імперії		
Література ранньої Імперії	«вік Августа», 31 до н. е. — 30–40-ті н. е.	Вергілій, Горацій, Овідій та ін.
Література пізньої Імперії	30–40-ті — кін. 5 ст.	Сенека, Апулей, Федр, Марк Валерій Марціал, Децій Юлій Ювенал та ін.

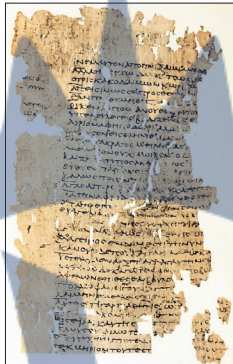
ду — наук. проза: «Паралельні життєписи» та «Моральні твори» *Плутарха*, «Загальна історія» *Полібія*; сатир. твори *Лукіана*; романістика 1–3 ст.: авантюр. («Херей і Калліроя» Харітона) і пасторал. романи («Дафніс і Хлоя» *Лонга*). Давньоримська література — сукупність латиномов. різножанр. творів, написаних перев. за часів *Римської республіки* та *Римської імперії*. Формувалася під впливом давньогрец. л-ри, від наслідування до творч. засвоєння та

Антична література. Етапи розвитку

самоств. пошуків. Періодизація. Поділ на періоди традиц. пов'язаний з етапами Рим. республіки та Рим. імперії. Періодизація, запропонована укр. дослідниками В. та І. Пашенками: 1) Л-ра епохи Республіки: а) долітературний період (до сер. 3 ст. до н. е.); б) період ранньої рим. л-ри (сер. 3 ст. до н. е. — сер. 2 ст. до н. е.); в) період громадян. воєн (сер. 2 ст. до н. е. — 31 до н. е.). 2) Л-ра епохи Імперії: а) л-ра ранньої Імперії («вік Августа», 31 до н. е. — 30–40-ті н. е.); б) л-ра пізньої Імперії (30–40-ті — кін. 5 ст.).

Література епохи Республіки. Долітературний період прикметний тим, що римляни не мали такої розвин. релігії та міфології, як елліни. Раннім рим. богам невласливий *антропоморфізм*; слабо розвиненим був і культ героїв. Ці обставини стримали розвиток рим. мистецтва, зокрема епосу, однак у рим. фольклорі сформувався жанр іст. легенди. Найпопуляр. стала легенда про заснування м. Рима та його перших царів — *Ромула і Рема*. Серед ін. фольклор. жанрів — реліг. гімни, фесценіни (жарт. пісні), трудові, обрядові, побутові, тріумфал. пісні та ін. Більшість творів нар. поезії мала стародавній віршов. розмір — сатурнічний вірш. Період ранньої рим. л-ри розпочався з перекладання творів еллін. письменників. Ця логіка її розвитку виявлялася і в наступні періоди. Серед найважливіших явищ: «Сентенції» *Апнія Клавдія Цека*; переклади з грец. Лівія Андроніка; «Анналі» Квінта Еннія; паліати *Тита Макція Плавта* і *Публія Теренція Афры*. Період громадян. воєн почався від сер. 2 ст., коли у Рим. республіці загострилася сусп. ситуація. Боротьба за владу, що розгорнулася від реформ Гракхів, війни, повстання рабів, зокрема під проводом *Спартака* (74–71 до н. е.), введення *диктатури військової*, подальші розприви над опонентами поставили під загрозу державу. За таких умов розвиток л-ри загалом уповільнився. Серед помітних літ. явищ — сатури *Гая Луцілія*; поезія неотериків: *Гай Валерій Катулл*; філосо. проза: «Про природу речей» *Тита Лукреція Кара*; мемуарна л-ра: «Записки про Галльську війну», «Записки про громадянську війну» *Юлія Цезаря*; оратор. мистецтво: «Філіппіки» *Марка Туллія Цицерона*.

Література епохи Імперії. Вважається, що за ранньої Імперії рим. л-ра досягла найвищ. рівня розвитку. Після поразки Марка Антонія (83–30 до н. е.) Гай Юлій Цезар став єдиним правителем Риму. Його проголошено принцепсом (перший з-поміж громадян, головний серед сенаторів), також Августом (титул, що означає «звеличений богами»). За часів імп. *Октавіана Августа* припинено громадян. війну, проведено низку реформ у бюрократич. апараті, соц., реліг. культ. та ін. сферах. Найважливіші явища л-ри ранньої Імперії: «Буколіки», «Георгіки», «Енеїда» *Вергілія*; «Елюди», «Сатири», «Оди», «Послання» *Горація*; «Любовні елегії», «Героїди», «Наука кохання», «Метаморфози» *Овідія*. Л-ра пізньої Імперії. Наступні імператори *Тиберій*, *Калігула* (12 до н. е. — 41 н. е.), *Клавдій*, *Нерон* розвивали Рим як культ. центр. Водночас за їхнього правління переслідувалося вільне слово, утвердився декламаційно-ритор. стиль (відхід від злободен. питань, переважання сентенційної ефектної фрази тощо). Головні літ. явища цього періоду — «Моральні листи до Луцілія» *Сенеки*; романістика: «Сатирикон» *Петронія Арбітра*, «Метаморфози, або Золотий осел» *Апулея*; епічна поема

Антична література.
Уривок із п'єси Менандра.
Оксиринхські папіруси.

Антична міфологія.
Афродіта, Ерос та Пан.
Мармур, бл. 100 до н. е.
Національний археологічний музей, м. Афіни, Греція

«Фарсалия» Марка Аннея Лукана; байки *Федра*; епіграми *Марка Валерія Марціала*; сатири *Деціяма Юнія Ювенала*.

А. л. вплинула на розвиток усієї подальшої світ. культури, особливо європ. цивілізації. Цілеспрямоване звернення до антич. спадку відбулося в епоху *Відродження*. Давньогрец. та давньорим. автори сформували роди л-ри (лірика, епос, драма), створили жанр. форми (байка, буколіка, елегія, епіграма, сатира та ін.), виробили оригінальну систему поетич. образів, фігур і тропів. Розробили *поетику* й *риторику*. В антич. добу постала культура публіч. читання літ. творів, засновано б-ки, театри, закладено першосновні критики. В укр. л-рі рецепція А. л. простежується від часів Київської Русі впродовж усієї історії.

Тв.: Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах / Уклад. В. П. Маслюк. Львів, 2000; Антична література. Греція. Рим / Упоряд.: Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ, 2006; Давньогрецька класична лірика / Упоряд.: І. П. Мегела, О. В. Левко. Київ, 2006; Римська елегія / Пер. з лат. А. Содомора. Львів, 2009; Левко О. В. Хрестоматія грецької патристики I–VIII ст. (оригінальні тексти з коментарями). Київ, 2015; Зеров М. К. Антологія римської поезії / Упоряд. І. В. Хроненко. Київ, 2016.

Лит.: Пашенко В. І., Пашенко Н. І. Антична література. Київ, 2001; Лосев А. Ф. Античная литература. 7-е изд., стереотип. Москва, 2005; Гальчук О. В. «...Не минає міт!»: античний текст у поетичному просторі українського модернізму 1920–1930-х років. Чернівці, 2013; Туренко В. Е. Гомер та Гесіод: до питання про конотації любові в давньогрецьких епосах // Вісник Дніпроп. ун-ту ім. А. Нобеля. Сер.: Філол. науки. 2014. № 1; Ковбасенко Ю. І. Антична література. 4-те вид. Київ, 2015; Історія європейської цивілізації. Греція / За ред. У. Еко; пер. з іт. Харків, 2016; Содомора А. Жива античність. 3-те вид. із змінами. Львів, 2016; Содомора А. Гесіод і його поема «Походження Богів» («Теогонія») // Дзвін. 2018. № 10 (888).

Т. С. Крайнікова

Антична міфологія — 1) У широкому розумінні — цілісні комплекси *міфів*, витворені народами стародав. світу; охоплюють шумеро-аккад., давньоєгипет., перську, давньогрец., давньорим., анатолійську міфології, доіслам. міфологію араб. племен тощо.

2) У вузькому розумінні — *давньогрецька міфологія* та сформована під її впливом давньоримська. Остання в ранній період становлення міфол. уявлень була позбавлена *антропоморфізму*, проте під впливом етрусських і грец. реліг. вірувань майже цілковито запозичила грец. сюжети й *пантеон* богів, здебільшого вдаючись до переіменування: *Зевс* — *Юпітер*, *Афродіта* — *Венера*, *Гера* — *Юнона*, *Гефест* — *Вулкан*, *Гермес* — *Меркурій* та ін. Сюжетна й образна подібність міфол. систем *Греції Стародавньої* й *Риму Стародавнього* зумовили їхню спільну номінацію — «греко-римська міфологія». Міфи давніх еллінів у дописем. період побутували впродовж століть в усній словесності у виконанні *рапсодів* і співців-*аєдів*, з 1 тис. до н. е. ретранслювалися у творах антич. письменників: *Гомера*, *Есхіла*, *Геродота*, *Аристофана*, *Софокла*, *Еврипіда*, *Аристора*, *Менандра*, *Плутарха*, *Вергілія*, *Овідія* та ін. Відповідно до розвитку антич. сусп-ва, в історії грец. міфології виокремлюють 2 періоди: докласич. і класичний. Їхнє порівняння свідчить про еволюцію міфол. уявлень: рух від простого, зовн., хаотич, дисгармон., «титанічно-циклопіч-

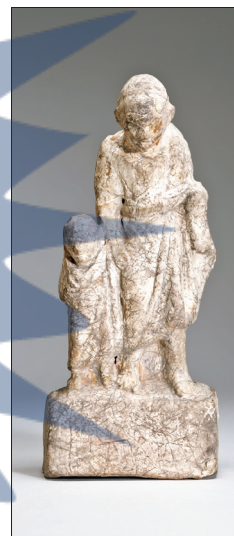
ного», «доолімпійського» до складного, внутр., упорядков., співвідносного й гармон., «олімпійського». Для докласич. періоду характерні такі особливості міфол. мислення: уявлення про світ як посталий із хаосу, хтонізм (див. *Хтонічний*), аніматизм, фетишизм, тератоморфізм, магія, символізм, анімізм (фігоморфізм, зооморфізм, міксантропізм). Рисами міфології цього періоду є неупорядкованість світу; домінантність жін. образів (що часто пояснюють відгомном епохи *матріархату*); злиття людини зі світом природи; мотиви перетворень одних істот на ін. або не-істот. Класична А. м. ґрунтується на принципах патріархальності, анімістичності, антропоморфізму й *героїзму*. Її осн. ознаки: уявлення про безсмертя і вроду антропоморф. божеств; сюжети про нар. і діяння богів; утв. пантеону *олімпійських богів* із пост. функціями та групуванням довкола верхов. бога (Зевса / Юпітера); подвиги героїв (зазвичай у них один із батьків — безсмертний), що перемагають потвор і демонів; мотиви змагання смертних із безсмертними, родових проклять, подорожей героїв (напр., плавань), великих воен. значну роль у яких відіграють і боги. Для класич. А. м. властиві також періоди т. з. самозаперечення міфології (напр., мотиви повстання безсмертного *Прометея* проти богів) та декадансу (період пізньої класики), коли міф втрачає сакральне значення. Першими систематиз. збірками міфів стали «Теогонія» й «Роботи і дні» *Гесіода* та «Метаморфози» *Овідія*. Фіксація текстів міфів латиною сприяла їхній популяризації спершу в Європі (з часів *Середньовіччя*), згодом — у світі, завдяки чому вони спричинили потуж. вплив на культуру багатьох народів. Етичне, естетич. й філос. осягнення життя, високохуд. форма А. м., її сюжетно-фабульна різноплановість вплинули не лише на становлення світ. мистецтва (див. *Античні сюжети*), а й на розвиток науки і збагачення лексич. фонду різн. мов, зокрема фразеології і терміносистем. Латина і грецька здавна вважалися міжнар. «мовами науки», знання А. м. у різні часи слугувало мірилом освіченості.

Лит.: Білецький А. О. Міфологія і міфи Античного світу // Словник античної міфології. Київ, 1985; Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии. Москва, 1993; Азимов А. Занимательная мифология. Новая жизнь древних слов. Москва, 2003; Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / Упоряд.: Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ, 2006; Сидоренко В. Культурний герой як частина художнього мислення античної доби // Укр. акад. мист. 2014. Вип. 23; Гальчук О. Антична топика в сучасній українській поезії // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філол. 2017. № 76.

О. В. Наумовська

Антична педагогіка — педагогічна думка та освітньо-виховна практика епохи *античності* (у широц. сенсі — усього Стародав. світу, у вузькому — грец. і рим. цивілізації); складник *античної культури*. Генеза, форми, зміст А. п. зумовлені своєрідністю антич. сусп. устрою та світосприйняття. У межах А. п. вироблені різні освітні системи (*спартанське виховання*, *афінське виховання*, рим. виховання тощо); форми *виховання й навчання* (сімейне, храмове, полісне, приватне, військове та ін.); засновані різноманітні види й типи шкіл (граматичні, мусичні, гімнастич, правові, риторичні, філос. тощо); закладені прототипи сучас. профільованого на-

вчання, багаторівневої та диференційованої *освіти*; сформовані уявлення про мист-во виховання, його принципи й методи, *освітню політику*, *філософію освіти*. Витоки А. п. сягають *Крито-Мікенської культури*. Попри брак відомостей, факт ускладнення письма та археол. пам'ятки свідчать про наявність освіч. еліти (жертів, *аристократії*, замож. осіб, які здобули палацову і храмову освіту), центрів підготовки писців, традицій виховання. Уявлення про зміст освіти й освіт. ідеал в *архаїчний* період подають давньогрец. епос, поезії *Гомера*, *Гесіода*. Герої епосів втілюють гідність військ. аристократії, підготовленої до різн. соц. ролей; наділені різном. фіз., психол., розумовими чеснотами (стійкі й витривалі атлети, дисциплін. і мужні воїни, вправні моряки, письменні, уміють грати на музич. інструментах, знають про діяння богів і предків, красномовні, кмітливі, хитромудрі тощо). «*Іліада*» й «*Одісея*» відіграли вагомий роль у навчанні нов. поколінь греків, плеканні культу героїв, патріотич. вихованні, усвідомленні всегрецької *ідентичності*. За словами *Платона*, «Елладу виховав Гомер». Принципово відмінні традиції сімейн. виховання, орієнтовані на нижчі верстви, описані *Гесіодом*. У класич. період (5–4 ст. до н. е.) освіта набуває в *Греції Стародавній* систематич. характеру й держ. значення: *поліс* бере на себе функцію виховання і навчання вільних гр-н, орг-цію шкіл, оплачує працю вчителів. На відміну від цивілізації Старод. Сх. освіта тут втрачає елітар., реліг.-сакральний, *езотеричний* характер і стає відкритою для всіх гр-н. Вихованість і освіченість набули значення сусп. цінності — риси, що відрізняла грека від варвара, вільного від раба. За свідченням *Плутарха*, позбавлення можливості освіти (напр., дітей перемож. ворогів) вважалося тяжким покаранням. Основою класич. А. п. була парадигма *пайдеї* — цілеспрям. впливу з підліткового віку на формування гарм. розвинутої (фіз., інтелект., етич. й естетично) особистості; гідного й відповідального гр-на, готового до участі в публіч. справах; носія навичок, умінь (*техне*), знань, і водночас морал. якостей, *етосу* й *арете*. Освіта не передбачала проф. спеціалізації, але базувалася на принципі універсальності — освічений гр-н мав бути в разі потреби і воїном, і політиком, і оратором. У 5 ст. до н. е. у Старод. Греції сформовані 2 осн. типи виховання: спартанське й афінське. У школах — 20–50 учнів та один учитель, соц. статус якого був невисоким (у м. Спарти — пайдонім, у м. Афінах — *дидакал*). Заняття проводилися зранку до вечора, з перервою на обід. Канікул не існувало, учні відпочивали лише на свята. Початкову освіту давали «мусичні» школи (для дітей і підлітків віком 7–14 р.). У гімнастич. школах (*палестрах*) навчалися підлітки і юнаки віком 12/14–16/18 р. Заможна молодь вступала до *гімнасій*, де вивчала філософію, політику, л-ру. З 18 до 20 р. навчання продовжувалося в *ефебії*. Вершиною освіти були філос. школи. У Спарті держ. система військ. виховання поширювалася й на дівчат. Серед відомих методів виховання: особистий приклад, тренування та змагання, покарання й заохочення, бесіди, методи інтернат. виховання. Розвивалися ідеї самопізнання й самовиховання як складника освіти. Накопичувався досвід застосування методів гри, наочності, навчання з голосу, повторення, заучування й коментування текстів.

Антична педагогіка.

Педагог і хлопчик, теракота, 3 ст. до н. е. Художній музей Волтерс у шт. Меріленд, США

Основою А. п. і освіти була класич. *антична філософія*, передусім ідеї софістів, *Сократа*, *Платона*, *Аристотеля*. Античні філософи — не лише носії універс. знань (астрономії, математики, фізики, історії, медицини, музики тощо), а й педагоги (навчання учнів — гол. спосіб поширення їхніх знань *ойкуменою*). Бесіди, діалоги з учнями сформували особл. *жанр* давньогрец. філос. л-ри; водночас це джерело інформації про методи й методики виховання і навчання. Сократ життєвим прикладом продемонстрував значення мудр. наставника для виховання молоді, методи її підготовки до самост. суджень, вагомості самопізнання. Платон, міркуючи про ідеальну д-ву, визначив особливості освіти для різн. соц. станів; прагнув сполучити переваги афін. та спартан. систем виховання; розмірковував про потребу врахування задатків і схильностей дітей. Йому належить ідея освіти протягом усього життя як шляху від розуму до *мудрості*. Аристотель підкреслив важливість держ., полісного виховання; обґрунтував ідею спеціалізації освіти; пов'язав 3 аспекти виховання — фіз., мор. й інтелект. — з 3 родами *душі*. Серед найвідом. осв. закладів античності — Академія Платона, *Лікей* Аристотеля, *Александрійський музей*, школи стоїків та епікурейців (див. *Стоїцизм*; *Епікурейство*). Римській добі (2 ст. до н. е. — 5 ст.) притаманні практич. спрямованість освіти і процес спеціалізації навчання: розширення тер. імперії вимагало фахівців із картографії, механіки, архітектури, медицини, гідрології тощо. Зросла значущість військ. і політ. освіти. За розквіту Риму стимулювалася держ. система освіти, але в період занепаду — знову посилювалося значення домашньої. Ремесло педагога стало принизливим. Занепадом творчий складник навчання (музика, поетика). *Сенека*, критикуючи формалізм шкільної системи, вказував, що вона «виховує розум, а не душу». Водночас саме в рим. період сформувалася *парадигма* «семи вільних мистецтв», що визначила розвиток освіти в середньов. Європі. Вагоме значення мало виховання рис характеру — терпіння, вміння володіти собою, опановувати емоції, керувати бажаннями, свідомо визначати поведінку. Заг. принципи А. п.: розуміння знань як чесноти; наслідування взірців міфол. та іст. героїв, авторитетних учителів; світський характер; усебіч. розвиток особистості; стрижнева роль *риторики* й *логіки*; свобода думки; *раціоналізм*; орієнтація на досягнення успіху; змагальність (агонізм); формування полісно значущих якостей вільного гр-нина. В античності зародилися уявлення про педагогіку як окрему галузь практ. і теор. знань, межі й можливості виховання і навчання, пед. цілі, методи та ідеали.

Лит.: Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики. 2-е изд. Москва, 1963; Энциклопедия освіти / Гол. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008; Форлендер К. История философии: Античность. Средние века. / Пер. с нем. Москва, 2011; Джуринский А. Н. История педагогики и образования. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2013; Розсоха А. П. Античная педагогика. Переяслав-Хмельницький, 2013; Левківський М. В., Пащенко Д. І. Історія педагогіки. Київ, 2016.

Антична філософія — 1) У широкому розумінні — сукупність філос. учень, шкіл, традицій, що сформувалися в різних цивілізаціях Стародав. світу.

2) *Філософія Греції Стародавньої та Стародавнього Риму*; історично перший етап розвитку європ. теор. думки й пізнання (6 ст. до н. е. — поч. 6 ст. н. е.). Умовним поч. А. ф. вважають заснування *мілетської школи* й діяльність *Фалеса Мілетського*; датою завершення — 529, коли декретом *Юстиніана I Великого* була припинена діяльність Академія Платона. Першою і осн. мовою А. ф. була давньогрец., від сер. 2 ст. до н. е. почала формуватися латиномовна філос. традиція (утім, помітно залежна від грецької). На зламі *античності* (2–4 ст. н. е.) спостерігається співіснування та контамінація А. ф. і ранньохристиян. *богослов'я* (*апологетики* та *патристики*). У розвитку А. ф. виділяють кілька періодів. У передфілософському періоді (8–7 ст. до н. е.) філос. *рефлексія* як така ще не сформована, але закладені основи філос. мислення, серед

Період	Час	Філософські школи
Докласичний (досократики)	7–5 ст. до н. е.	мілетська, елейська, ефеська, атомістична, піфагорійці, софісти
Класичний (сократики)	5–4 ст. до н. е.	сократична, платонізм, перипатетика, кініки, кіренаяці, елідо-еретрійці
Еллінізм	4 ст. до н. е. — 6 ст. н. е.	епікуреїзм, скептицизм, стоїцизм, неоплатонізм, неoarистотелізм, неопіфагорійці

Антична філософія. Основні школи

Антична філософія.
Смерть Сократа (філософ прощається із учнями та приймає отруту). Худ. Жак-Луї Давід, 1787. Музей мистецтва Метрополітен, м. Нью-Йорк, США

мислителів — *Ферекід*, *Епіменід*, *Анахарсіс*, *Акусила* та ін. Протофілос. ідеї простежуються і в текстах поетів (*Гомер*, *Гесіод*). Докласичному (досократичний, або рання класика, *натурфілософія*) періоду (7–5 ст. до н. е.) притаманний інтерес до пошуків першооснови та *першопричини буття*, заг. законів *Всесвіту*, причини виникнення та структури *Космосу*, джерел його руху й життя. Перші натурфілософи приділяли увагу насамперед *онтології*, *космогонії* й *космології*, заклали підвалини для формування точних наук. Вчення про людину спершу формувалося як складник учення про космос і розвивалося до раціоналістич. *етики*, що виводила правила моральності як основу полісного (див. *Поліс*) життя. У ранніх текстах, присвяч. дослідженню природ. явищ, неможливо відокремити філософію від ін. видів інтелект. діяльності, які згодом набули статусу окр. наук

(математика, медицина, фізика, географія, астрономія та ін.). Школи ранньої грец. філософії: мілетська (Фалес Мілетський, Анаксимандр, Анаксимен), елейська школа (Ксенофан Колофонський, Парменід, Зенон із Елеї, Меліс Самоський), піфагореїзм (Піфагор, Філолай, Феано, Архіт Тарентський), атомістична (Демокріт, Левкін), а також Анаксагор, Геракліт із Ефеса, Емпедокл і школа софістів (Протагор, Горгій із Леонтіни, Продік із Кеоса, Кратил, Гіппій з Еліди).

Класичний період (5–4 ст. до н. е.). У творчості Сократа, Платона й Аристотеля — ключових постатей цього часу — розгорнуте коло філос. дисциплін: космологія, фізика, логіка, онтологія, етика, політика. Створений ними ідеал філософа і філософії залишався значущим прот. усієї античності. Сократ уперше здійснив переорієнтацію філософії з уможлидних міркувань про природу на рефлексії щодо людини (див. *Антропологічний поворот*); цікавився пер. питаннями *гносеології* й етики. Вважається батьком критич. мислення («Я знаю, що нічого не знаю»). Платон сформулював теорію ідей (див. *Ейдос*) як «прообразів» матер. речей та висунув учення про єдиного Бога (*Деміурга*), розмірковував про джерело істинного знання (*анамнезис*), душу, чесноти й ідеальну д-ву, принципи естетики (*мімесіс*). Філософія Платона стала основою *платонізму*, згодом — *неоплатонізму*. Аристотель поділяв філософію на теор., практ. і творч., як інструмент дослідження висував логіку. Зробив вел. внесок у формування уявлень про фізику й *метафізику*; обґрунтував учення про Бога як першосутність, першоформу, *першодвигун* і першоціль Всесвіту; розвинув вчення про *форму* і *матерію* (*ентелехія*); проклав шлях майб. природознавству (біологія, географія та ін.) і корпусу гуманітар. наук (мав знач. доробок в галузі етики, естетики, психології, педагогіки тощо); розробив першу класифікацію наук; виділив літ. жанри (*епос*, *лірику*, *драму*); розрізнив *поетику* та *риторику*; утвердив погляд на людину як «істоту політичну» тощо. Був засновником шк. *перипатетиків*, родоначальником *аристотелізму*. Серед філос. шкіл цього періоду також: *кініки* (Антисфен, Діоген Сінопський); *кіренайки* (Аристипп Киренський, Аристипп Молодший, Арета Киренська, Гегесій); *мегарики* (Евклід Мегарський, Евбулід); *елідо-еретрійці* (Федон, Менедем з Еретрії).

Елліністична епоха (4 ст. до н. е. — 6 ст. н. е.) характеризується як діяльністю нових шкіл, так і модифікаціями традиц. класич. концепцій платоніків, перипатетиків і кініків. Відбувається схематизація шкільної проблематики, чіткий дисциплінар. поділ філософії на логіку, фізику й етику. Особл. увага приділялася етиці, завданням якої підпорядковуються ін. дисципліни. Осн. школи: *епікуреїзм* (Епікур, Тит Лукрецій Кар), *стоїцизм* (Хрисипп, Зенон із Кітіона, Клеанф, Сенека, Марк Аврелій, Епіктет), *скептицизм* (Піррон, Секст Емпірик), *неоплатонізм* (Порфірій, Ямвлік, Прокл, Плотін). А. ф. стала першою в історії культури спробою відійти від міфол. світогляду і осягнути універс. джерело норм, що керують метафіз. і фіз. буттям (*нус*, *логос*). У її межах сформувалися майже всі галузі філос. знання (онтологія, метафізика, логіка, гносеологія та ін.), а також низка наук. А. ф. стала основою європ. філософії наступних століть і підґрунтям зх. культури загалом: аристоте-

лізм сформував зх. стиль мислення, неоплатонізм став одним зі складників христ. культури.

Лит.: Лосев А. Ф. История античной философии в конспективном изложении. Москва, 1989; Кондзьолка В. В. Нариси історії античної філософії. Львів, 1993; Асмус В. Ф. Античная философия. Москва, 1999; Leonard M. Ancient Philosophy. London, 2008; Peterman J. E. On Ancient Philosophy. Belmont, 2008; Адо П. Що таке антична філософія? / Пер. з фр. С. Йосипенка. Київ, 2014.

В. Е. Туренко

Античне мистецтво — сукупність творів мистецтва Греції Стародавньої та Стародавнього Риму. Термін увійшов до вжитку в епоху Відродження. Джерелами вивчення А. м. є безпосередньо витвори А. м. та їхні копії, твори Плінія Старшого, Павсанія, ін. антич. авторів, дані епіграфіки. У Старод. Греції не було єдиного підхо-

Античне мистецтво.
Фреска з Кносського палацу
«Пані в блакитному»,
15 ст. до н. е., Археологічний
музей м. Іракліона, Крит

ду до класифікації мист-в. Здебільшого виділяли мист-ва «технічні», що існують у просторі (тепер мистецтво образотворче): *архітектуру*, *живопис*, *скульптуру*; та «мусичні», що існують у часі і під опікою 9 муз: Кліо (*історія*), Евтерпи (*музика*), Калліопи (*епос*), Ерато (*лірика*), Мельпомени (*трагедія*), Талії (*комедія*), Уранії (*астрономія*), Полігімнії (красномовство, *гімн*), Терпсіхори (*танець*).

Найдавніший період у розвитку А. м. — егеї-ський й. У ньому виділяють Мінойську та Мікенську епохи (див. *Антична культура*). Час розквіту мінойського мист-ва припадає на 17–14 ст. до н. е. Найцінніші зразки того часу — *фрески* й виконані з *тиньку* (див. також *Штукатурка*) на поверхні стін кольорові *рельєфи* [уперше відкриті на поч. 20 ст. істориком А. Дж. Евансом (1851–1941; Велика Британія) у *Кносському палаці*]. Наприк. 3 тис. до н. е. з'явилося гончарне коло й «чорний лак» (робить стінки *кераміки* водонепроникними). Мінойська поліхромна на чорному тлі *кераміка* безпосер. пов'язана із чорнолаков. афін. вазами 6–5 ст. до н. е. Раннім сюжетом розпису *кераміки* був рослинний *орнамент*, згодом з'явилася мор. тематика. Зразки мінойського мист-ва віднаходять далеко поза межами о. *Криту* — у *Єгипті*, *Анатолії* (див. *Мала Азія*), *Сирії*, *Палестині*, *Месопотамії* (див. *Месопотамія давня*) та на о. *Кіпрі*. Попри спільність долі культур країн Сх. Середземномор'я, характер. рисою мінойського мист-ва є елементи *реалізму*, вправна передача рухів тварин і людей, їхніх тіл.

У Мікенську епоху поширився один із найдавніш. типів грец. житла — *мегарон* (потрапив на Балканський півострів, імовірно, з Трої, через

Античне мистецтво.
Каріатиди, кін. 5 ст. до н. е.,
Новий музей акрополя,
м. Афіни, Греція

острови *Егейського моря*). Стіни мегарона мікен. доби вкриті фресками, що нагадують зразки мінойського мист-ва. З'явилися теми полювання й батальні сюжети. Орнамент. мотиви надзвичайно багатоманітні, натовість фігури людей схематичні та позбавлені виразності. В одній із могил у с. Вафію в Пелопоннесі (див. *Пелопоннес, Західна Греція та Іонія*) знайдено 2 невел. чаші зі щирого золота (1888; висота кожн. до 9 см). Обидві мають реалістичні зображення буйволів. Сюжет однієї з них передає запеклий опір тварин спробам їх уявити; ін. — мирні сцени успішного одомашнення цих тварин. За припущенням дослідників, безпосер. творцями чаш були критяни чи майстри, які опанували техніку мінойських митців. Мікен. кераміка зазвичай лощена, монохромна — корич., чорна, або оранжево-червона. Серед мікен. витворів мист-ва є зразки, коріння яких шукають поза межами Крито-Мікен. світу. Зокрема, у «шахтних гробницях», у межах цитаделі м. Мікен знайдено інкруст. золотом і електризмом бронз. kindжали. Сцени з життя тварин і полювання містять реаліст. зображення левів (хоча тварини не мешкали в Балкан. Греції та на о. Криті). З падінням «палацової цивілізації» живопис розвивається через декорування кераміч. виробів. Протягом 1150–700 до н. е. змінилося декілька стилів: суб-мікенський, протогометричний та геометричний. Останній характеризувався відповідними

Античне мистецтво. Фрески
Вілли містерій, 2–1 ст. до н. е.,
м. Помпеї, Італія

Античне мистецтво.
Періодизація

Період	Час	Здобутки
Егейський		
мінойська епоха	17–14 ст. до н. е.	Фрески й рельєфи з тиньку у Кноському палаці; поліхромна на чорному тлі кераміка та ін.
мікенська епоха	16–11 ст. до н. е.	кераміка зазвичай лощена, монохромна — корич., чорна, або оранжево-червона; мегафон зі стінами, вкритими фресками; kindжали бронзові інкрустовані золотом та ін.
Архаїчний	8–6 ст. до н. е.	Формування системи архітектурних ордерів; розвиток чорнофігурного й червонофігурного вазопису; Парфенон
Класичний	5 — 1-ша пол. 4 ст. до н. е.	Скульптори: Фідій, Мирон, Поліклет. Живописці: Зевксис, Паррасій, Тіманф та ін.
Елліністичний	2-га пол. 4 — 1 ст. до н. е.	Колос Родоський, Александрійський маяк, Вітар Зевса в Пергамі
Римський	1–5 ст.	Пантеон у м. Римі, імператорські терми, тріумфальні арки та ін.

візерунками; з 8 ст. до н. е. стиль поширився на зображення людей і тварин.

В архаїчний період (8–6 ст. до н. е.) формувалася система *ордерів архітектурних*, що лягла в основу всієї антич. архітектури. Гол. предметом архітектури став оточ. *колонами* та прикраш. скульптурами *храм* (займав центр, або найвище місце поліса). Вхід завжди був зі Сх., навпроти нього спершу ставили престол для *бога* (для Аполлона — триніжок), згодом — його скульпт. зображення, яке освячували. Дерев'яну скульптуру поступово витіснили *мармур* і *бронза*. Найдавні. відомі оригінали давньогрец. скульптур датуються 7 ст. до н. е. Вазопис позначений впливом сх. мотивів. У 6 ст. до н. е. поширився спершу чорнофігурний, бл. 530 до н. е. — червонофігурний стиль. А. м. можна повністю осягнути лише в контексті *міфології*. Скульптори, майстри вазопису й настінного розпису часто зображали боротьбу *Тесея* з *Мінотавром*, *Одіссея* з *Поліфемом*, *Геракла* з *Немейським левом* та ін. Усі без винятку сюжети певною мірою відбивали повсякденне життя греків: працю, побут, дозвілля тощо. Із 7 ст. до н. е. поступово формувався етич. та естетич. ідеал вільного грека, на проти-

вагу рабу й *варвару*: фізично розвинений, із гармонійною будовою тіла, спокійний та впевнений у собі атлет-воїн. У 438 до н. е. на Афіньському акрополі зведено храм Афіни — *Парфенон*, який став кульмінацією в розвитку сакральної архітектури.

У класичний період (5 — 1-ша пол. 4 ст. до н. е.) зросло значення світської архітектури. Скульптура представлена 3 іменами: *Фідій*, *Мирон*, *Поліклет*. Окрім зображень богів (як створений Фідієм кумир *Зевса в Олімпії*), для пошв'ят їм зображали також переможців змагань («Дискобол» Мирона передавав навіть биття пульсу атлета). На основі статуї Поліклета «Списоборець» сформувався загальновизн. *канон* пропорцій тіла людини. Скульптура 2-ї пол. 4 ст. до н. е. пов'язана з іменами *Скопаса*, *Праксителя* та *Лісіппа*; стала тривимірною. З ім'ям живописця Аполлодора (5 ст. до н. е.) пов'язана техніка приготування фарб на яєчному жовтку — *темпера* (дала змогу передавати перспективу за допомогою відтінків). Розквіт живопису відобразився у творчості Зевксиса, Паррасія і Тіманфа (усі — 5–4 ст. до н. е.), у роботах яких поєднувалися виразність та ілюзіонізм. У 4 ст. до н. е. Павсій досяг значно більшої яскравості *копору*ту завдяки *енкаустичі*. Подіб. живописом зго-

дом прикрашали дерев'яні корпуси грец. та рим. кораблів.

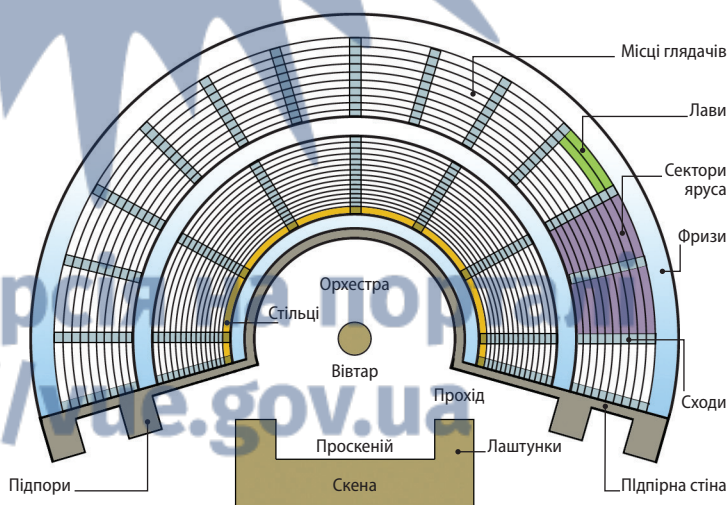
В елліністичний період (2-га пол. 4 — 1 ст. до н. е.) за піднесення будівельного мист-ва зведено споруди, зараховані до чудес світу: *Колос Родоський, Александрійський маяк, Вівтар Зевса в Пергамі* тощо. Мист-во звільнилося від реліг. обмежень щодо портрет. зображення людини. *Портрет Александра Македонського* був першим у Греції, що замінив зображення божества на аверсі монети. Прагнення до розкоші в побуті сприяло піднесенню декоратив. мист-ва (див. *Монументально-декоративне мистецтво*): мозаїки, декоратив. скульптури, дрібної теракот. пластики (див. *Теракота*) тощо. Розвиток гліптики зумовив появу камеї. Виготовлення кераміки набуло масов. характеру, штамп. посуд за формою та оздобленням імітував дорогі металеві вироби. Розвивалося мист-во рельєфної обробки худ. виробів із металу (торевтика). Серед гол. центрів розвитку А. м. — міста *Афіни, Родос, Беотія, Сікон, Аргос*, згодом також *Рим*. Архітектура римського періоду (1–5 ст.) характеризується вис. майстерністю в спорудженні *склепінь* (широко застосовувалися при буд-ві мостів та *акведуків*). Найвідоміший архіт. пам'ятник періоду — *Пантеон у Римі*, зведений на честь усіх богів за імп. *Октавіана Августа* та відбудований після пожежі за імп. *Адріана* між 110 та 125. Це величезна кругла будівля з масивним зводом купола, діам. якого — 43,4 м, вис. — 43,4 м. У центрі купола — круглий отвір для освітлення діам. 9 м. Пантеон збудований із каменю, цегли та бетону, стіни оброблені кольор. мармуром. Вел. значення для розвитку архітектури мали імператорські *терми, тріумфальні арки* й *колонни* для улавлення. Рим. скульпт. портрет 2–1 ст. до н. е. заклав основи для розвитку зводу західноєвроп. портретного мист-ва. У ньому чітко передавалися індивід. риси обличчя. Згодом у скульптурі й живописі домінувало копіювання. Зі встановленням принципату держ. споруди прикрашаються скульпт. композиціями із зображеннями рим. імператорів (потім іноді знищувалися в разі засудження пам'яті певного правителя). Багато зображень імператорів-язичників було зруйновано в часи *Середньовіччя*. Так, знамениту бронзову кінну скульптуру *Марка Аврелія* тривалий час вважали зображенням Св. Костянтина, що врятувало її від переплавки. Після встановлення культу імператора (див. *Культ особи*) зображення рим. правителів вшановували відповід. почестями. Зображення 1–2 ст. відзначаються портрет. схожістю й передають образи живих людей. Згодом, реалізм поступово витіснений *ідеалізмом*, прагненням створити узагальнений образ. Від 1 ст. до н. е. у шир. вжиток увійшли вироби з вивудного кольор. скла. На поч. н. е. в усіх рим. провінціях поширилася техніка мозаїки, що часто відтворювала попул. твори живопису. Чорнолакова елліністич. кераміка поступилася червонолаковому посуду. А. м. справило визнач. вплив на розвиток західноєвроп. христ. культури. Художньо досконалі класичні форми А. м. утверджували високі гуманіст. ідеали. В епоху *еллінізму* його вплив поширився на значні тер. (зокрема на *Античні держави Північного Причорномор'я*). Там зародилися місцеві школи елліністич. мист-ва.

Лит.: Павлуцкий Г. Г. О жанровых сюжетах в греческом искусстве до эпохи эллинизма. Киев, 1896; Михалов-

ский И. Б. Архитектурные формы античности. 4-е изд. Москва, 1949; Античные орнаменты / Сост. В. Ивановская. Москва, 2009; Суриков И. Е., Ленская В. С., Соломатина Е. И. и др. История и культура Древней Греции. Энциклопедический словарь. Москва, 2009; Суриков И. Е. Античная Греция: ментальность, религия, культура. Москва, 2015; The Oxford Handbook of Roman Sculpture/ Ed. by E. A. Friedland, M. G. Sobocinski, E. K. Gazda. New York, 2015; Ancient Civilizations / Ed. by Ch. Scarre, B. Fagan. 4th ed. New York, 2016; Виппер Б. Р. Искусство Древней Греции. Москва, 2017.

О. М. Петренко

Античний театр (грец. Θέατρον — місце для видовищ) — 1) Різновид мист-ва в *Греції Стародавній та Стародавньому Римі* — публічне видовище, сюжетно цілісна вистава, що синтезує л-ру, музику, хоровий спів, декламацію, танок, драму, пантоміму тощо. Іст. джерело європ. театр. мист-ва (див. *Театр*). А. т. нар. з давніх оргіастичних свят і *містерій*, присвячених антич. божествам, насамперед *Діонісу*. Для держ. святкування *діонісій* у м. *Афінах* зведено спец. споруду — *Театр Діоніса*. З кін. 6 ст. до н. е. вистави втрачали прямий зв'язок із діоніс. культом. Початково гол. роль у публ. виставах відігравав *хор*. Зародження сценіч. дійства пов'язують із нововведеннями поета *Феспіса* (Феспіда) Ікарійського, який на діонісіях 534 до н. е. додав виконавця-*протагоніста* (або гіпокріта, від грец. υποκριτής — відповідач, коментатор). Актор за допомогою масок зображував різн. персонажів, читав *монологи* від їхнього імені й вів *діалог* із хором. У 5 ст. до н. е. драматурги-трагіки *Есхіл* та *Софокл* вводять у театр. дійство, відповідно, 2-го (дейтерагоніста) і 3-го (тритагоніста) акторів-декламаторів. Акт. взаємодія акторів між собою та усунення хору з гол. ролі започаткувало мист-во драм. театру. Ранні антич. п'єси склалися на міфол. та іст. *сюжети*. Розрізняли 3 осн. *жанри*: *трагедії* (найбільш поціновані), *комедії*, «сатирові» драми (бурлескні версії міф. сюжетів). Усі ролі виконували чоловіки; з'яви-

Античний театр. Схема античного театру

лися профес. актори з індивід. манерою гри (т. з. майстри Діоніса). У Старод. Греції (на відміну від Риму) професія актора шанувалася, оплачувалася з полісної казни й була доступна лише

вільним повноправ. гр-нам. Актори виступали у вел. масках (просопопах), маски чол. персонажів були темного кольору, жін. — світлого й білого. Маски для хористів робили однаковими, створюючи так відчуття хору як єдиного персонажа. Костюми для трагедії були яскравими й коштовними, для комедій і «сатиричних» драм — простими (а маски — потворними). Шкір. взуття на вис. платформі (котурни) оптично збільшувало зріст і надавало постаті та ході актора-трагіка величності. Котурни з найвищ. дерев'яними підборами вдягали актори, що зображали богів або царів. Організація публіч. вистав була обов'язком поліс. влади (зокрема навчання і утримання хору, оплата акторів, відбір найкращих поетів, догляд архіт. споруд тощо); також діяла спец. почесна повинність — хорегія, яка зобов'язувала забезпеч. громадян виділяти кошти для музич. і хорових змагань. Від 508 до н. е. всі театр. видовища проводилися у вигляді *агону*, у якому традиц. брали участь 3 поети, кожен із групою п'єс. Драматурга-переможця обирала комісія на чолі з *архонтом*. Оцінювались автор. інтерпретація міфу, глибина морал. і філос. підтексту. Враховувалась емоц. реакція публіки. Початково театр. вистави були безкоштовними, пізніше — встановлена вхідна плата за місце. Серед п'єс, які дійшли до нашого часу від клас. доби А. т.: трагедії Есхіла «Благальниця», «Перси», «Прометей прикутий», «Семеро проти Фів», трилогія «Орестея» та ін.; трагедії Софокла «Антигона», «Аякс», «Електра», «Філоктет», «Цар Едіп» та ін.; трагедії Евріпіда «Андромаха», «Вакханки», «Гіпполіт», «Іфігенія в Авліді», «Медея», «Троянки» та ін.; комедії Аристофана «Вершники», «Жабки», «Жінки у Народних зборах», «Лісістрата», «Птахи» та ін. З м. Афін театр. видовища розповсюдились по численних колоніях, стали важливою частиною полісного життя й давньогрец. культури загалом. Якщо класична доба відома як «золоте століття» грец. трагедії, то в елліністич. період гол. жанром стали комедії. На заміну «старій аттичної комедії» (486–404 до н. е.) прийшли «середня аттична комедія» (404–336 до н. е.) та «нова аттична комедія» (від 336 до н. е.). Гол. сюжети «середньої» — події приватного життя пересіч. громадян, сімейно-побутові, любов., ерот. сюжети. Від комедій тогочас. авторів Алексіса, Антифана, Анаксандрида, Евбула дійшли лише окр. фрагменти. «Нова аттична комедія» містила поглиблену психол. розробку характерів і живі розмовні діалоги (найзначуща постать — Менандр, також Філемон, Діфіл). В епоху еллінізму «нові» комедії стали взірцем для рим. митців *Плавта* й *Публія Теренція Афра* (доробок яких вплинув на творчість європ. драматургів, особливо В. Шекспіра і Ж. Б. Мольєра). У Римі від 2 ст. до н. е. популярні ателани (від назви м. Атели) — короткі вистави-фарси із гротескними персонажами. Їхній вплив простежується на пізнішу італ. комедію *дель арте*. Утім, театр не став органіч. частиною культ. життя римлян, поступався за популярністю ін. видовищам. Вистави приурочувалися до свят, гладіатор. боїв (див. *Гладіатори*), тріумфів, траур. церемоній. Професія актора зневажалася. Сюжети п'єс становили перев. перекладені й перероблені твори грец. драматургів. Поширилися театри мандрівних акторів-комедіантів — фліаків і мімів. Вони виступали просто на вулицях і площах *полісів*, розігруючи веселі нар. *фарси*,

імпровізац. примітив. сценки буденного, розважал., сатирич. змісту, часто брутальні.

2) Тип архітект. споруди, що з'явився в м. Афінах у 6 ст. до н. е., призначений для реліг. святкування і публіч. вистав, пізніше — філос. чи політ. диспутів, оратор. змагань, нар. зібрань та ін. Поширився в містах антич. світу в 5–4 ст. до н. е. Театр Діоніса в м. Афінах — перший кам'яний театр у Греції (спец. споруда з жертвним *івтарем*, центр. майданчиком для танцюристів і хору, лавами для глядачів) — став зразком для ін. грец. полісів. А. т. розташовувалися на тер. або в підніжжі акрополя (див. *Афінський акрополь*), лави вбудовувались у природні схили пагорбів або висікались в скелі. Вистави відбувалися просто неба при денному світлі. У структурі типов. грец. театру виділяються 3 гол. частини: *театрон*, *орхестра* та *скена*. Передня частина сцени (або декоративна стіна перед нею) — *проскеній* — у 5–4 ст. до н. е. мала вигляд критої колони, імітувала фасад храму чи палацу (у комедії — приватного будинку), використовувалася для кріплення декорацій. З обох боків до неї прилягали параскенії — прибудови для зберігання костюмів, механізмів, тимчасових декорацій та ін. театрального майна. Перші театри будувалися як масштабні споруди, що могли вмістити від 14 тис. глядачів (що зумовлене початк. функціями театру як місця видовищ, признач. для всіх громадян полісу). В археології розмір театру є важливим показником для обчислення прибіл. кількості мешканців міста. До нашого часу дійшли театри в Афінах, *Прієні*, *Ефесі*, Помпеях (див. *Помпеї*, *Геркуланум* і *Торре-Аннунціата*), Ієрополісі (див. *Давнє місто Ієрополіс і джерела Памуккале*), Епідаврї, Сіракузах (див. *Сіракузи та Панталіка*) та ін. антич. містах. Найкраще збережені А. т. стають місцем проведення вистав, фестивалів, концертів.

Лит.: История западноевропейского театра : в 8 т. / Под ред. Г. Н. Бояджиева. Москва, 1955. Т. 1; Каллистов Д. П. Античный театр. Ленинград, 1970; Wiles D. Greek Theatre Performance: An Introduction. Cambridge, 2000; Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття. Київ, 2002; Freund Ph. The Birth of Theatre. London, 2003; Loscalzo D. Il Pubblico a teatro nella Grecia antica. Roma, 2008; Ley Gr. Acting Greek Tragedy. Exeter, 2015.

А. В. Арістова

Античні держави
Північного
Причорномор'я. Херсонес,
гемідрахма 2 ст. до н. е.

Античні держави Північного Причорномор'я — державні утворення, що існували на землях від дельти р. Дунаю на Зх. до дельти р. Кубані на Сх. упродовж пізньоархаїчного

Античні
держави Північного
Причорномор'я.
Херсонес Таврійський

(2-га пол. 7 — 1-ша чверть 5 ст. до н. е.), класич. (2-га чверть 5 — 3-тя чверть 4 ст. до н. е.), елліністич. (ост. чверть 4 — сер. 1 ст. до н. е.) часу, греко-римської доби (2-га пол. 1 ст. до н. е. — сер. 3 ст. н. е.), пізньоантич. часу (2-га пол. 3 — межа 4 і 5 ст. н. е.). Були засновані на заключ. етапі колонізації грецької перев. іонійським м. Мілетом (п-ів Мала Азія). Початок поклало заснування м. Борисфена (сучас. о. Березань, у давнину півострів) у дельті однойменної ріки (сучас. р. Дніпро) у сер. 7 ст. до н. е. та анонім. поселення в Таганрозькій затоці біля дельти р. Дону в 2-й пол. 7 ст. до н. е. Їхня поява в Чорному морі (Понті Евксинському) пов'язана з розвитком торговельно-обмінних контактів еллін. світу з місцевим кочов. і осілим нас. Пд. Східної Європи. Найдавніші колонії мали статус *емпоріїв*, залежали від *метрополії*. Залюдненість спершу була пов'яз. зі сезонною навігацією; з кін. 7 ст. до н. е. стали пост. поселеннями. На межі 7–6 ст. до н. е. засновано м. Ольвію Понтійську в гирлі р. Гіпанісу (р. Південний Буг) та м. Пантікапей у Сх. Тавриці (м. Керчі), яке контролювало прот. Боспор Кімерійський, тобто прохід у Меотійське озеро (Азовське море). Упродовж 6 ст. до н. е. освоювався Боспор (регіон по обидва боки протоки Боспора Кімерійського, тепер Керченської протоки): у європ. частині виникають міста Мірмекій, Німфей, Тірітака, Феодосія, Парфеній, Порфмій, Кітей, Кімерик; в азійській — Кепи, Гермонасса, ранні поселення на місці Горгіппії та низка ін. поселень. У 2-й пол. 6 ст. до н. е. виникло м. Фанагорія, заснована вихідцями з м. Теоса (Мала Азія). Іст. докл. антич. міст у Пн. Причорномор'ї була різною: м. Ольвія стала центром полісу із внутр. тер. (хорою), де виникли численні поселення й позаміські святилища, провадилося с. г. Його прикордонні тер. сягали, ймовірно, Дністровського лиману на Зх., де межували із сусід. Істрійським полісом [мілет. колонія в дельті р. Істру (р. Дунай)]. На Дністров. лимані наприк. 6 — на поч. 5 ст. до н. е. засновані міста Ніконій і Тіра. На Сх. Ольвійський поліс сягав дельти р. Борисфену або Перекопського перешийка. У Зх. Тавриці в 2-й пол. 6 ст. до н. е. виникло м. Керкінітіда (м. Євпаторія), на поч. 5 ст. до н. е. — раннє поселення на місці м. Херсонеса Таврійського (тепер м. Севастополь). Метрополія цих поселень та їхній початков. статус наразі лишаються дискусійними, можливо, вони виникли внаслідок внутр. колонізації міст Ольвії та/або Істрії. Міста Борисфен, Ольвія та поселення хори характеризуються загибл. однокамер. житлами, які у 2-й пол. 6 — на поч. 5 ст. до н. е. змінили наземні будинки. У 2-й пол. 6 ст. до н. е. у м. Борисфені існував теменос (святилище, ділянка землі, присвячена певн. божеству) із храмом Афродіти, у м. Ольвії — 3 теменоси з храмами Аполлона Лікаря, Аполлона Дельфінія, Афродіти та агора. У культурно-реліг. відношенні м. Ольвія тяжіла до м. Мілета, вел. значення мав культ бога-героя Ахілла з панельнісським святилищем на о. Левке (о. Зміїний). Ольвійський поліс мав дем. форму правління, законодав. орган (нар. збори), виконавча влада належала магістратам, до кін. еллініст. доби владу в ньому зберігали олігархи (див. Олігархія). 331 до н. е. місто витримало облогу військ Зопіріона, полководця Александра Македонського, під час його скіфського походу. Місто Херсонес Таврійський

засновано бл. сер. 5 ст. до н. е. на тер. давнішого поселення вихідцями з м. Гераклії Понтійської (дорійської колонії на пд. узбережжі Чорного м.). Розплановано за Гіпподамовою схемою (див. Гіпподамове розпланування), з регуляр. кварталами й типов. будинками, агорою в центрі. Відкриті теменос, присвячений Афіні Партенос, із фундаментами 2-х храмів, і театр (див. Античний театр). У херсонес. пантеоні виділяється культ бога-героя Геракла. Хора Херсонеса охоплювала Гераклейський п-ів, розмежований на регуляр. наділи для вирощування винограду, і прибережну зону Пн.-Зх. Таврики, де вирощувався хліб. Найімовірніше, м. Керкінітіда увійшла до Херсонес. полісу мир. шляхом. Також у його складі було засновано «мале місто» Калос-Лімен. Осн. формою орг-ції хори були численні садиби, зокрема з баштами. Херсонесський поліс мав перев. дем. форму політ. устрою на чолі з нар. зборами. З м. Херсонеса походить епіграф. пам'ятка — громадян. присяга (3 ст. н. е.). У європ. частині Боспору міста Пантікапей та Німфей від початку мали статус полісів, ін. поселення класифікуються як «малі міста»; сільські поселення тут невідомі до поч. 5 ст. до н. е. На азійській частині, навпаки, відомі численні с.-г. поселення, полісний статус мали м. Фанагорія та, можливо, м. Гермонасса. Колонію Пантікапей засн. на г. Мітридат. Там розкопано будинки колоністів від поч. 6 ст. до н. е., ремісничі майстерні. До кін. того ж століття збудовано вел. храм, присвячений, імовірно, Аполлону. Карбувалася срібна монета. Зовнішньополіт. ситуація призвела до концентрації влади в місті в руках роду Археанактидів, які, за Діодором Сицилійським, правили 42 р. Потім влада перейшла до царя Спартока, династія якого (Спартокіди) правила Боспором від 438 до 107 до н. е. За Спартоکیدів Боспор перетворився на вел. греко-варвар. надполісне об'єднання-державу (див. Боспорське царство), до складу якої увійшло м. Німфей, потім м. Феодосія. Поліси азійської частини [тер. держави синдів (Синдики), яка існувала у 6–4 ст. до н. е.] включено до Боспор. держави насильниц. шляхом. У 4 ст. до н. е. екон. і політ. могутність Боспору досягли апогею. За Демосфеном, він був житницею м. Афін. У дельті р. Дону засновано м. Танаїс. Держ. устрій Боспору часів Археанактидів та Спартоکیدів визначається як *тиранія* або *олігархія*. У пантеоні виділяється культ Афродіти Уранії. Період найбільшого екон. та культ. піднесення всіх А. д. П. П. припав на ранньоелліністичну добу (ост. чверть 4 — 1-ша пол. 3 ст. до н. е.), їхні тер. стали макс. розміру. У містах споруджено нові монумент. оборонні та культові споруди. Д-ви мали тісні екон. відносини з багатьма центрами Сх. Середземномор'я, про що свідчать численні археол. артефакти (тарні амфори, розписні стол. посуд, прикраси, зброя, твори мистецтва тощо). Бл. сер. 3 ст. до н. е. всі міста регіону охопила криза, спровокована політ. дестабілізацією, набігами кочівників, зменшенням с.-г. тер., а також змінами клімату, які зрештою призвели до неврожаїв і голоду. Наприк. 2 ст. до н. е. всі А. д. П. П. потрапили під владу правителя Понтійського царства Мітрідата VI Євпатора. У м. Херсонесі понт. полководець Діофант допоміг протистояти натиску держави пізніх скіфів на чолі з Палаком. Від влади Мітрідата міста Пн. Причорномор'я звільнилися лише після

Античні держави
Північного
Причорномор'я. Ольвія,
дідрахма з надкарбуваннями
2 ст. до н. е.

63 до н. е. Міста Ольвію й Тіру бл. сер. 1 ст. до н. е. розгромлено внаслідок гето-дакійської навали. До кін. 1 ст. до н. е. А. д. П. П. потрапляють під вплив Римської імперії. У 56–57 м. Тіра ввійшло до складу рим. провінції Нижня Мезія, у 1-й пол. 2 ст. там, як і в м. Ольвії, дислокувалися військ. підрозділи (вексилляції) V Македонського, I Італійського, XI Клавдієвого легіонів. Місто Херсонес адміністративно підпорядковувалося Ниж. Мезії. У пд. частині м. Ольвії зведена *цитадель*, навколо міста — укріплені поселення. У зв'язку з нестаб. ситуацією на дунайському кордоні Рим. імперії у 230–260 з міст Тіри й Ольвії виведено рим. військ. підрозділи. Самі ці міста розгромили *готи*. Держ. та етніч. належність міст Тіри та Ольвії в пізньоантич. час залишається дискусійною. Ознаки державності в них відсутні. Унаслідок гунської навали (див. *Гуни*) уже до кін. 370-х ці міста припинили існування. У м. Херсонесі було перебудовано цитадель, у якій розташ. підрозділи тих самих легіонів, що й у містах Ольвії й Тіри, а також частини I Кілійської *когорти*, I когорти Бракарів, військ. ескадра Мезійського флоту. Крім м. Херсонеса укріплення рим. військ. підрозділів відомі в р-ні м. Балаклави (казарми та храм Юпітера Доліхена), мису *Ай-Тодор* (*Харакс*), на Сапун-Горі, лівобережжі р. *Альми* (городище Алма-Кермен). Міста Тіра, Ольвія та Херсонес зберегли самоврядування за наявності контролю адміністрації Ниж. Мезії. М. Херсонес не постраждало від гот. навали й лишилося форпостом Сх. Рим. імперії в Чорному м. Час офіційного прийняття *християнства* тут є дискусійним, поява перших христ. поховань датується 4 ст., включення м. Херсонеса до *Візантійської імперії*, імовірно, сталося за *Юстиніана I Великого*. Боспорське царство перебувало під впливом Рим. імперії від кінця 1 ст. до н. е., коли влада перейшла до *Фарнака II* (сина Мітрідата VI Євпатора) і його нащадків. Унаслідок війни за боспор. престол до влади прийшов *Котіс I* (45–69 н. е.), який поклав початок нов. династії. На час боспор.-рим. війни 45–49 н. е. у європ. частині Боспору збудовано низку укріплень. Адміністративно він підпорядковувався рим. провінції Віфінія й Понт. Держ. устрій Боспору — *монархія*. Серед нас. переважали варвари з домінуванням *сарматів*. У сер. 3 ст. Боспор потерпав від нападів кочівників, які поклали поч. його розпаду. За гунської навали частина міст Боспору вціліла й потрапила під їхній протекторат. У 6 ст. Боспор увійшов до складу Візант. імперії.

Лит.: Україна крізь віки : у 15 т. / Ред. В. А. Смолій. Київ, 1998. Крижичкий С. Д., Зубар В. М., Русяєва А. С. Т. 2: Античні держави Північного Причорномор'я; Крижичкий С. Д., Русяєва А. С., Крапивина В. В. і др. Ольвія. Античне государство в Северном Причерноморье. Киев, 1999; Херсонес Таврический в середине I в. до н.э. — VI в. н.э. Очерки истории и культуры / Ред. М. В. Зубарь. Харьков, 2004; Херсонес Таврический в третьей четверти VI — середине I вв. до н.э. Очерки истории и культуры / Ред. М. В. Зубарь. Киев, 2005; Зубарь В. М., Зинько В. Н. Боспор Киммерийский в античную эпоху. Очерки социально-экономической истории // Боспорские исслед. 2006. Вып. 12; Зубарь В. М., Сон Н. А. Северо-Западное Причерноморье в античную эпоху: основные тенденции социально-экономического развития. Симферополь, 2007; Буйских А. В. Пространственное развитие Херсонеса Таврического в античную эпоху. Симферополь, 2008; Завойкин А. А. Образование Боспорского государства.

Археология и становление державы Спартокидов. Симферополь; Керчь, 2013.

А. В. Буйских

Античні монетні системи — див. *Монетні системи античні*.

Античні сюжети — запозичені з античної міфології, історії та античної літератури сюжети, що набули поширення в л-рі *Нового часу* і становлять вел. частку традиц. сюжетів. За класифікацією А. Волкова А. с. мають різну генезу, зокрема міфологічну (*Амфітріон*, *Андромаха*, *Антигона*, *аргонавти*, *Гелена*, *Геракл*, *Іфігенія*, *Кассандра*, *Медя*, *Ніоба*, *Одісей*, *Орфей*, *Прометей*, *Троянська війна*, *Федра* тощо); іст. (*Александр Македонський*, *Юлій Цезар*, *Спартак*, *Катон*, *брати Гракхи*, *Ганнібал*, *Клеопатра VII Фелопатор*, *Герон*, *Сапфо*, *Сократ*); легендарну (*Геро* і *Леандр*, *Горації* і *Куріації*, *Лукреція*, *Стратоніка*, *Віргінія*); літ. (напр., «*Лісistrата*» *Аристофана* або «*Менехми*» *Плавта*). Дослідниця Е. Френцель (1915–2014, Німеччина) у праці «Сюжети світової літератури» («*Stoffe der Weltliteratur*»; 1962), що містить статті про понад 300 сюжетів, прибл. п'яту їх частину (понад 60) вважає античною. На А. с. побудовані грец. та рим. епічні поеми («*Іліада*», «*Одісея*» *Гомера*, «*Аргонавтика*» *Аполлонія Родоського*, «*Енеїда*» *Вергілія*, «*Метаморфози*» *Овідія*), трагедії (*Есхіл*, *Софокл*, *Евріпід*, *Сенека*), іст. проза (*Плутарх*, *Тит Лівій*, *Тацит*, *Светоній*), деякі форми лірики й малої епіки (гомерівські гімни, *александрійська поезія*, «*Героїди*» *Овідія*). У *Середньовіччі* А. с. у поєднанні з куртуазними ідеалами були своєрідно переосмислені в лицар. романах антич. циклу — про *Александра* та *Енея*, *Фіви* і *Трою*, що віддзеркалилося у творчості таких авторів, як-от *Крет'єн де Труа*, *Бенуа де Сент-Мор* (12 ст.; Франція), *Гвідо де Колумна* (13 ст.; Італія), *Гайнріх фон Фельдеке* (12 ст.; Німеччина). Лицар. романи на А. с. є і в слов'ян. л-рі, напр., *чес. вірш «Александрейда»* (поч. 14 ст.), *болг., серб., пол., білорус. версії анонімних повістей «Троянська притча», «Александрія»* (кін. 14 ст.). Уже в 11–12 ст. через Візантію А. с. досягли *Київської Русі*. Так, перекази популярних грец. міфів містять кн. «Повість про Варлаама та Йаосафа», «Еллінський літописець» тощо. Нові можливості для функціонування А. с. відкрила доба *Відродження*, одним із гол. естет. завдань якої було освоєння антич. культ. спадщини. У лат. трактатах *Ф. Петрарка* переказував біографії уславлених римлян — від легендар. *Ромула* (див. *Ромул і Рем*) до *Цезаря*, а також *Александра Македонського* і *Ганнібала* [«Про знаменитих мужів» («*De viris illustribus*»; 1337)], *Дж. Боккаччо* демонстрував обізнаність з А. с. не лише в трактатах [«Про генеалогію богів» («*Genealogia deorum gentilium*»; 1360), «Про знаменитих жінок» («*Genealogia deorum gentilium*»; 1361–1362)], але й у поемах [«Філострато» («*Filostrato*»; бл. 1335–1340), «Тезейда» («*Teseida*»; бл. 1339–1341)]. *Дж. Чосер* створив поему на гомер. сюжет [«Троїл і Крессіда» («*Troilus and Criseyde*»; бл. 1380-ті)], сюжети антич. драматургів використовують *Г. Сакс* [«Вірна дружина Алкеста та її вірний чоловік Адмет» («*Die getreue Frau Alkestis mit ihrem getreuen Mann Admeto*»; бл. 1555)], *К. Марло* [«Дідона, королева Карфагенська» («*Dido, Queen of Carthage*»; 1594)], *Б. Джонсон* [«Змова Катіліни» («*Catiline His*

Античні держави Північного Причорномор'я.
Боспорське царство, статер 3 ст. н. е.

Conspiracy»; 1611)], Л. де Камоєнс [«Амфітріон» («Anfitriões»; 1587)]. Рання «Комедія помилок» («The Comedy of Errors»; бл. 1594) В. Шекспіра є своєрід. парафразом комедії Плавта «Близнята» («Менехми»), рим. трагедії [«Юлій Цезар» («Julius Caesar»; 1559), «Коріолан» («Coriolanus»; 1623)] ґрунтуються на життєписах Плутарха. А. с. В. Шекспір втілює у трагедіях «Періклі, цар Тірський» («Pericles, Prince of Tyre»; 1609), «Троїл і Крессіда» («Troilus and Cressida»; 1609), «Тімон Афіньський» («The Life of Timon of Athens»; 1623), поемах «Венера і Адоніс» («Venus and Adonis»; 1593), «Лукреція» («The Rape of Lucrece»; 1594). У східноєвроп. л-рах доби Відродження також відновлено інтерес до А. с. Першою чес. друкованою книгою стала «Троянська хроніка» (1470) — переказ подій, викладених у гомер. поемах. На сюжеті троян. циклу міфів заснована драма поета Я. Кохановського «Відмова грецьким послам» («Odprawa posłów greckich»; 1578). Перший угор. драматург П. Борнемісса (1535–1584) переклав «Електру» Софокла, загостривши патріот. спрямування п'єси та надавши їй наці. колориту. Знач. мірою саме через засвоєння антич. спадку постала дубровницька л-ра 15–17 ст., зокрема драматургія: п'єса М. Ветрановича (1482–1576) «Орфей» («Orfej») та ін., пасторалі І. Гундулича «Аріадна» («Arijadna»; 1633) та ін., драми Ю. Пальмотича (1606–1657). У давньорус. л-рі 16 ст. були популярними ориг. версії історії Троян. війни («Повість про сотворення та полонення троянське», «Троя»), що ґрунтуються на колізіях роману Івідо де Колумна (13 ст.; Італія) «Історія зруйнування Трої» («Historia destructionis

Античні сюжети. Ілюстрація А. Базилевича для «Енеїди» І. Котляревського, 1967

Troiae»; бл. 1287). Звертаючись переважно до сюжетів рим. л-ри та історії, франц. класицисти 17 ст. актуалізували запозичену з античності ідею громадянськості. У трагедіях П. де Корнеля [«Медєя» («Médée»; 1635), «Гораций» («Horace»; 1640) та ін.] і Ж. Расіна [«Андромаха» («Andromaque»; 1667), «Британік» («Britannicus»; 1669), «Іфігенія» («Iphigénie»; 1674), «Федра» («Phèdre»; 1667)] оживають герої давньогрец. л-ри та рим. історії, які уособлюють непри-

мир. дуалізм почуття і громад. обов'язку. До езоп. сюжетів звернувся Ж. де Лафонтен, Ж. Б. Мольєр переробив комедії Плавта. Трагестійно-бурлескні версії А. с. подав у поемах П. Скаррон (1610–1660), руйнуючи водночас догмати класицизму [«Тіфон, або Гігантомасхія» («Typhon ou la Gigantomachie»; 1644), «Перелицьований Вергілій» («Virgile travesti»; 1648–1652/1653)]. А. с. активно освоювали ідеологи європ. Просвітництва, які в образах діячів дем. Греції та респ. Риму намагалися втілити ідеї боротьби проти абсолютизму й тиранії [«Брут» («Brutus»; 1730), «Смерть Цезаря» («La mort de César»; 1736) Вольтєра; «Агамемнон» («Agamennone»; 1783) та ін. В. Альф'єрі (1749–1803)]. Нім. просвітників найбільш зацікавлювала класич. Греція та морально прекрасна особистість, яка би втілювала загальнолюд. ідеали [поема «Прометей» («Prometheus»; 1774), драма «Іфігенія в Тавриді» («Iphigénie auf Tauris»; 1787) Й. В. Гете; поема «Боги Греції» («Die Götter Griechenlands»; 1788), драма «Мессінська наречена» («Die Braut von Messina»; 1803) Ф. Шіллєра]. Низка сюжетів з антич. міфології втілені в рос. класицизмі [«Демофонт» (1752) М. Ломоносова; «Дідона» («Дидона»; 1769) Я. Княжнина; «Антигона» («Антигона»; 1811) В. Капніста; «Едіп в Афінах» («Эдип в Афинах»; 1804), «Поліксена» («Поликсена»; 1809) В. Озерова; езоп. сюжети І. Хемніцера тощо]. Серед найб. ентузіастів античності в романтизмі називають Й. Х. Ф. Гельдерліна [роман у листах «Гіперіон, або Відлюдник у Греції» («Hyperion oder Der Eremit in Griechenland»; 1797, 1799), переклади з Піндара і Софокла]. До «романтичного елінізму» відносять А. М. Шенье, Г. фон Кляйста (1777–1811; Німеччина), Ф. Грільпарцера (1791–1872; Австрія), П. Б. Шеллі, частково Дж. Кітс, Дж. Байрон. Спородично зверталися до А. с. і представники критич. реалізму, використовуючи пізню античну, часто християнізовану, історіографію та соц. осмислену міфологію [Г. Флобер «Іродіада» («Hérodiade»; 1877); А. Франс «Таїс» («Thaïs»; 1890); Г. Ібсен «Кесар і Галілеянин» («Keiser og Galilæer»; 1871–1873); Б. Шоу «Цезар і Клеопатра» («Caesar and Cleopatra»; 1898); В. Александрі «Овідій» («Ovidius»; 1890) тощо]. Данину А. с. віддали модерніст. та авангардист. течії — символісти (Е. Верхарн, Г. фон Гофмансталь, Р. Рільке, С. Георг, С. Виспянський, Я. Врхлицький, К. Бальмонт, О. Блок, І. Анненський та ін.), нім. експресіоністи (Г. Газенклевер, Г. Кайзер, Ф. Верфель, Ф. Ведекінд). Роман Дж. Джойса «Улісс» («Ulysses»; перші публ. 1918–1920), що ґрунтується на гомер. «Одіссеї», став еталоном модерніст. роману. Колізіями й моделями А. с. послуговувалися митці 20 ст. для відтворення онтологіч. безвиході сучас. людини, її неспроможності осягнути свою сутність і навкол. світ. Ця проблематика особливо характерна для франц. екзистенціалістів: Ж. Ануя; Ж. П. Сартра, А. Камю, Ж. Кокто, Ж. Жироду. Носієм А. с. у л-рі 20 ст. стала перев. драма (К. Ф. Г. Шніттєлер, Ф. Т. Чокор, Ф. Дюрренматт, Ю. О'Ніл, Т. Вайлдер, А. Буєро Вальєхо, С. Еспріу, Г. Мюллер, С. Альошин тощо). Однак ориг. варіанти реценції А. с. з'явилися й у прозі. Це засновані на антич. матеріалі романи-біографії [автори: Г. Брех «Смерть Вергілія» («Der Tod des Vergil»; 1945), М. Юрсенар «Спогади Адріана» («Mémoires d'Hadrien»; 1951), Г. Відал «Юліан»

(«Julian»; 1964)], або несподіване, парадокс. перетлумачення міфолог. сюжетів із підкреслено злободенною проблематикою [К. Варналіс «Щоденник Пенелопи» («Το ημερολόγιο της Πηνελόπης»; 1946), М. Дрюон «Мемуари Зевса» («Les Mémoires de Zeus»; 1963), К. Вольф «Кассандра» («Kassandra»; 1983) тощо]. В Україну А. с. проникали спочатку опосередковано — через Візантію і Болгарію; були відомі тут ще в домонгол. період [«Хроніка» Георгія Амартола (9 ст.), «Ізборники Святослава»]. Зчинателі укр. Ренесансу Ю. Дрогобич та Павло Русин вводили А. с. в широкий культ. обіг (15 ст.). Запозичувала А. с. і образи л-ра укр. бароко. Г. Сковорода використав езоп. сюжети в «Байках Харківських» («Басни Харьковскія»; опубл. 1837), а міфолог. образи й ремінісценції — у трактатах, напр., «Наркіс. Розмова про те: пізнай себе» (опубл. 1798). Історію нової л-ри відкрила «Енеїда» (1798) І. Котляревського — бурлескно-гравестійна поема на сюжет поеми Вергілія. У такому стилі був здійснений переспів пародійної поеми 6 ст. до н. е. «Батрахоміомахія» — «Жабомишодраківка» (1859) К. Думитрашка. Серед рос. творів П. Гулака-Артемовського є трагедія з А. с. «Атрей і Фіест» («Атрей и Фиест»; 1818), оповідання П. Куліша «Орися» (1844) навіть епізодом про Навсікаю із 6 пісні «Одіссеї». У поемі Т. Шевченка «Кавказ» (опубл. 1859) є образ антич. богоборця з трагедії *Есхіла* «Прометей закутий». Окрім того, на сюжети антич. міфології та історії він створив низку гравюр та малюнків («Нарцис та німфа Ехо», «Телемак на острові Каліпсо», «Діоген», «Мілон Кротонський» та ін.). Езоп. сюжети були популярними в укр. байкарів Д. Боровиковського, Є. Гребінки, Л. Глібова. Багато перекладів і переспівів А. с. належить І. Франкові (уривки з «Гліадів», комедій Менандра, «Цар Едіп» Софокла). Неодноразово зверталася до А. с. Леся Українка — як у поезії [«Сафо» (1884), «Ніобея» (1908)], так і драм. творах [напр., «Кассандра» (1908)]. Антич. переказом є поема В. Самійленка «Герострат» (1889). Популяризували А. с. у 1920-х неокласи київські. До А. с. зверталися прозаїки Ю. Мушкетик [«Смерть Сократа» (1971), «Суд над Сенекою» (1978)], П. Мисник [«Ціцеронові лаври» (1987)], В. Чемерис [«Скандал в імператорському сімействі» (1988)], Є. Шморган [«Дорога до Іліона» (1989)]. Увібравши споконвічні архетипи люд. діянь, прагнень, страждань і пристрастей, А. с. завдяки своєму парадигмальному характеру залишаються одним з осн. арсеналів традиц. сюжетів та образів у сучас. світ. л-рі.

Лит.: Франко І. Відгуки грецької і латинської літератури в українському письменстві // Зібрання творів : в 50 т. Київ, 1981. Т. 30: Літературно-критичні праці (1895–1897); Михайлов А. В. Античность как идеал и культурная реальность XVIII–XIX вв. // Лосев А. Ф., Чистякова Н. А., Бородай Т. Ю. и др. Античность как тип культуры. Москва, 1988; Микитенко Ю. Антична спадщина і становлення нової української літератури. Київ, 1991; Турган О. Д. Українська література кінця XIX — поч. XX ст. і античність. Київ, 1995; Баглай К. Іван Франко і антична література. Ужгород, 1996; Шах-Майстренко М. Шевченко і антична культура. Київ, 1999; Микитенко Ю. О. Сяйво Гіппокрени: З історії й типології українсько-грецьких літературних зв'язків. Київ, 2008; Шевчук Т. С. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди. Ізмаїл, 2010; Гальчук О. В. «...Не минає міг!»: античний текст у поетичному просторі

українського модернізму 1920–1930-х років. Чернівці, 2013; Гиленсон Б. Ф. История античной литературы : в 2 кн. Москва, 2018.

П. В. Рихло

Античність (від лат. *antiquus* — древній, старовинний) — 1) У найширшому розумінні — древність, старовина.

2) Історія формування й розвитку рабовласн. держав Стародавнього світу (прибл. від 3,5 тис. до н. е. — до 1-ї пол. 1 тис. н. е.), включно з Межиріччям, Єгиптом Стародавнім, Ассирією, Вавилоном, Мідією, Персією давньою, Грецією Стародавньою, Стародавнім Римом тощо.

3) Пам'ятки історії та культури архаїч. та класич. Греції, еллінізму й Римської імперії, а також земель (колоній і провінцій), що перебували під їхнім впливом.

4) Культурно-історична епоха, що охоплює часи зародження, розквіту та занепаду цивілізацій стародавніх Греції та Риму (т. з. греко-римського світу). А. як культ.-іст. епоха охоплює період прибл. з 9–8 ст. до н. е. до 5 ст. н. е. Місце зародження антич. цивілізації — бас. Середземного моря, головн. Балканський півострів та Апеннінський півострів, прилеглі о-ви й узбережжя. Заг. періодизація А.: 1) рання А. (8–6 ст. до н. е.), або архаїч. період давньогрец. цивілізації — утвердження полісу як особл. типу соц.-екон. і політ. устрою, початок Вел. колоніза-

Античність. «Розквіт імперії» (1836) із серії худ. Томаса Коула «Шлях імперії» Нью-Йоркське історичне товариство, США

Античність. Овальна площа у м. Герасі (тепер м. Джераш, Йорданія)

ції грецької, виникнення Рим. держави; 2) класична А. (5 ст. до н. е. — 1-ша пол. 4 ст. до н. е.) — період етнічної консолідації греків і римлян, апогей розвитку давньогрец. культури; 3) доба

еллінізму (2-га пол. 4 ст. — 2/1 ст. до н. е.) — поширення давньогрец. і давньорим. впливів у *Середземномор'ї* та поза його межами; формування та експансія древніх імперій (завоювань *Александра Македонського*, Рим. імперії), взаємовплив *елліністичної культури* та римської; 4) пізня А. (кін. 2 ст. до н. е. — 5 ст. н. е.) — період рим. панування, поступового занепаду Рим. імперії та її розпаду під навалюю герман. племен. Початок і кінець епохи А. — предмет наук. дискусій. Поч. А. здебільшого поширюють на *крито-мікенську епоху* (3–2 тис. до н. е.; о. Крит, острови й узбережжя *Егейського моря*) як таку, що заклала підвалини *античної культури*. Віхою завершення А. наз. різні події: вбивство останнього імп. Зх. Рим. імперії Ромула Августа (476); закриття Платонівської академії в м. Афінах (529) за наказом візант. імп. Юстиніана I Великого (найчастіше); мусульм. завоювання більш. частини Середземномор'я (7 ст.), першу араб. облогу м. *Константинополя* (674–678) тощо. Ще в добу *Відродження*, на хвилі загостр. інтересу до греко-рим. пам'яток А. виникли поняття «*античне мистецтво*», «*антична література*», «*антична міфологія*», «*антична філософія*», «*антична історія*», «*антична культура*». У них відбилися перші спроби узагальнити специфіку А. як особл. іст. епохи, культ. простору й типу світосприйняття. Із розвитком політ. економії та екон. історії (18 ст.) увійшли в обіг поняття «*античне місто*», «*антична система господарства*», «*антична сім'я*» тощо; завдяки історіософ., політикозн. та культурозн. дослідженням (19 ст.) — «*антична людина*», «*античний спосіб виробництва*», «*антична демократія*», «*антична цивілізація*» та ін. Основою сусп. життя ранньої і класич. А. був поліс як самост. політ., госп.-екон., культ. одиниця, міська громадянська спільнота. Полісний устрій, що поширився внаслідок інтенс. колонізації, визначив увесь спосіб життя, культуру, *ментальність* давньогрец. світу. Від 6 ст. до н. е. розвивалися ін-ти полісної *демократії* для забезпечення права гр-нина на участь у публ. й політ. житті й управління громадою. Полісна громад. свідомість стала значущою і в рим. добу (громадянство Риму вважалося вис. цінністю і найб. привілеєм, давало особл. правовий статус). Полісна ментальність стала стрижнем особистої і колект. *ідентичності*, основою демаркації греко-рим. *ойкумени* від варвар. світу. Культура А., попри відмінність її грец. та рим. складників, — явище порівняно цілісне й оригінальне. Гуманістич. зміст, *раціоналізм*, *антропоцентризм*, *агонізм* (див. *Агон*), громадян. ідентичність тощо відрізняють її від культур Стародавнього Сходу. Серед базових цінностей А.: належність до еллінів, цивілізов. ойкумени; першість загальнополісного, держ. і громадян. справ щодо індивід. і приватних; героїзм і звитяга, готовність до *подвигу* заради громади та уславлення свого імені в пам'яті нащадків; знання і навчання, любов до істини й мудрості; прагнення до ідеалу фіз. і дух. досконалості; цінності свободи (на протидію рабству) і справедливості; пошанування предків, історії свого роду й народу; майстерність, мистецтво виконання своєї справи тощо. Пізня А. привнесла в еллініст. культуру нові риси. Римляни справили виріш. вплив на сферу політики та юриспруденції, військ. справи та держ. управління (див. *Римське право*). Рим створив

єдиний культ. і політ. простір, об'єднавши тер. понад 30 сучас. д-в із нас. не менше 60–70 млн осіб; змінив спосіб світовідчуття і ставлення до світу антич. людини. Невіддільною частиною світ. спадщини стали античні міфологія, філософія (*Геракліт із Ефеса*, *Сократ*, *Платон*, *Аристотель*, *Епікур*, *Сенека*, *Тит Лукрецій Кар*, *Марк Аврелій*, *Плутарх*), л-ра і драматургія (*Гомер*, *Есхіл*, *Софокл*, *Евріпід*, *Аристофан*, *Вергілій*, *Горацій*, *Овідій*), історіографія (*Геродот*, *Фукидід*, *Ксенофонт*, *Страбон*, *Тит Лівій*, *Та-*

Античність. Триумфальна арка Костянтина, 315, м. Рим, Італія

цит), красномовство (*Демосфен*, *Ісократ*, *Цицерон*), протонаука й медицина (*Піфагор*, *Гіппократ*, *Гален із Пергама*, *Птолемей*, *Архімед*, *Евклід* *Александрійський*, *Пліній Старший*, *Менелай Александрійський*), образотв. мист-во (*Фідій*, *Пракситель*, *Лісіп*), архітектура (*Іктін*, *Каллікрат*, *Вітрувій*), рим. право та ін. Антич. міфи, образи і сюжети стали позачас. худ. символами (див. *Античні сюжети*). Ідейна, культ. і політ. спадщина А. вплинула на більшість роман. народів та народів Середземномор'я, заклала підвалини сучас. європ. цивілізації. В епоху А. виникли політ. модель *демократії* та основні ін-ти політ. участі; утв. етнічні союзи і групи (що стали основою для формування європ. націй); були вироблені правові норми та ін-ти, які сформували *континентальну систему права*; утвердилися стрижневі цінності європ. культури. Греко-рим. надбання зумовили особливості мовних систем, політики, права, науки, філософії, освіти, мист-ва, риторики, мистобуд-ва й архітектури, моральних систем Зх. світу, вплинули на світогляд, звичаї та

Античність. Пантеон, бл. 125, м. Рим, Італія

традиції багатьох народів. Поєднання політ. і релігійного в пізн. А. вплинуло на іст. трансформацію та одержавлення *християнства*. Греко-рим. культура (найперше філософія та етика) позна-

чилися на змісті христ. віровчення і богослов'я; протягом століть *Біблія* поширювалася у Зх. Європі в лат., у Сх. — у грец. перекладі. Образ Рима як «вічного міста» і святи. центру імперії та ідея єдності заклали основи імпер. свідомості *Середньовіччя*. Спроби відтворити Рим. імперію стали *парадигмою* європ. історії (*Карл I Великий* у 8 ст., *Оттон I Великий* у 10 ст., *Фрідріх I Барбаросса* у 12 ст., *Наполеон I Бонапарт* у 19 ст. тощо). Переосмислення А. в нових іст. контекстах щоразу ставало стимулом соц. поступу: відіграло виняткову роль у розвитку європ. культури доби Відродження; науки й політ. думки *Нового часу* та *Просвітництва*; різном. неокласич. рухів 18–19 ст. Впливи А. на землях сучас. України простежуються від 7–6 ст. до н. е. Унаслідок колонізації греками Пн. Причорномор'я там виникли численні поліси (*Ольвія*, *Херсонес*, *Пантикапей*, *Тіра*, *Танаїс* тощо) та антич. держави, що залишили по собі важл. пам'ятки історії та культури (див. *Античні держави Північного Причорномор'я*). Завдяки зв'язкам із *Візантією*, де антич. традиція не переривалася до 11 ст., її грекомов. спадщина вплинула на культуру *Київської Русі*.

Лит.: Яртіс А. В., Мельник М. В. Лекції з історії світової та вітчизняної культури. 2-ге вид., перероб. і допов. Львів, 2005; A Companion to the Classical Greek World / Ed. by K. H. Konrad. Chichester, 2006; Грейдин Н. Л., Мельничук А. А. Античность от А до Я. Москва, 2007; Boatwright M. T., Daniel J. G., Richard J. A. The Romans: From Village to Empire. History of Rome from Earliest Times to the End of the Western Empire. 2nd ed. New York; Oxford, 2011; Історія європейської цивілізації. Рим / За ред. У. Еко; пер. з іт. Харків, 2015; Історія європейської цивілізації. Греція / За ред. У. Еко; пер. з іт. Харків, 2016; Ancient Civilizations / Ed. by Ch. Scarre, B. Fagan. 4th ed. New York, 2016.

А. В. Арістова

Антін (Ангелович)

Антін (Ангелович) (польськ. Antoni Angellowicz або Angelowicz; у миру — Антоній Ангелович; 14.04.1756, с. Гринів, тепер Пустомитівського р-ну Львів. обл., Україна — 09.08.1814, м. Львів, тепер Україна) — церков., освітній і політ. діяч; предстоятель *Української греко-католицької церкви*, ініціатор відновлення і перший митроп. *Галицької митрополії* (1808–1814), перший ректор Ген. духов. семінарії в м. Львові; ректор Львівського ун-ту (1796–1797; тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*). Нар. у сім'ї греко-катол. парохів; шляхтич. Освіту здобув у Львів. єзуїтському колегіумі. 1781 закінчив *Барбареум* (м. Відень) зі ступенем докт. теології; 1783 висвяч. на священника. Зорганізував відкриття духов. семінарії для підготовки греко-катол. *духовенства*, двічі обіймав посаду її ректора (1783–1784 та 1787–1795). Професор догматич. теології Львів. ун-ту (1784–1787), викладав курс укр. мовою; 1796 обраний ректором ун-ту. Від 1796 — *єпископ* Перемишльський, Самбірський і Сяноцький, з 1798 — *єпископ* Львівський, з 1804 — *єпископ* Холмський. Спільно з *вікарієм* М. Герасевичем (1763–1836) був гол. ініціатором відновлення греко-катол. Галиц. митрополії з центром у м. Львові. *Буллою* Папи *Пія VII* від 24.02.1807 митрополія була відновлена, А. признач. її предстоятелем із титулом «митрополит Галицький, архієпископ Львівський». Урочисте сходження А. на митроп. престол відбулося 25.09.1808. За ініціативи А. засновані греко-катол. парафії на

Буковині (у містах Сучаві, Чернівцях та ін.), тернопіл. *консисторія* (діяла від 21.08.1810 до 21.10.1811). Листувався з чільними представниками політ. еліти Австрії і Польщі. Знав клас. мови (латину і старогрец.), вільно володів польськ., нім., франц., італ. і румунською. Зазнав переслідувань під час окупації м. Львова у травні — червні 1809 польськ. військом, союзним *Наполеонові I Бонапарту*. Відмовився скласти присягу імператору, зберігши вірність Австрії та *Габсбургам*. Був заарештований та інтернований до м. Стрия (тепер Львів. обл., Україна). Звільнений у кін. червня 1809 після відступу польськ. формувань. Похов. на Городоцькому цвинтарі. Наприк. 19 ст. унаслідок закриття цвинтаря (1875) та забудови його тер., місце поховання А. було остаточно втрачене. Власну 6-ку з 8 тис. томів заповів митрополічій *капітулі* в м. Львові. Автор політ. польськомов. брошур «Хто є причиною війни: Австрія чи Франція» («Kto jest powodem do wojny, Austrja czy Francja»), «Хто є наступальною стороною: Англія чи Франція» («Kto jest stroną zaczepiającą, Austrja czy Francja»; обидві — 1805); праці «Роздуми австрійського патріота щодо деяких статей у закордонних газетах» («Observations d'un patriote Autrichien sur divers articles insérés dans les gazettes étrangères»; 1809), виданої франц., польськ. та нім. мовами. Залишив рукопис опису битви під м. Лейпцигом (1809; Німеччина), пастирські листи (1796, 1799, 1805, 1813). Нагороджений Вел. хрестом ордена Леопольда (1809). На честь А. названо вулицю в Залізнич. р-ні м. Львова.

Лит.: Гайковський М., Паславський І. Антоній Ангелович. Його епоха і діяльність. Львів, 2006; Паславський І. Галицька митрополія: Історичний нарис. Львів, 2007; Паславський І. Антоній Ангелович і Старосамбірщина // Укр. культ. спадщина, нац. свідомість, державність. 2015. № 27.

А. В. Арістова

Анти́она (грец. Αντιόπη) — поширене в грец. *міфах* ім'я. 1) Донька фіванського царя Ніктея та Полікса в Беотії (за *Гомером*, донька річк. бога Асопа). За Павсанієм, уславилася серед еллінів своєю вродою. Коханка *Зевса*, який спокусив А. у подібні *сатири*. Завагітнівши, утекла від гніву батька до Сикіона і стала дружиною царя Епопея. Ніктей, помираючи, доручив своєму братові Ліку повернути А. до м. Фів. Лік вирушив на Сикіон, убив Епопея й забрав А. Дорогою біля підніжжя г. Кіферон [за ін. версіями — у м-ку Елевтерах на кордоні Беотії (Павсаній), у Гірії (*Гесіод*) чи в м. Гісіях (*Еврунід*)] А. народила синів-близнюків Амфіона й *Зета*. Лік їх покинув напризволяще. Зевс узяв дітей під свій захист і послав до них пастуха, який знайшов хлопчиків та виховав як рідних дітей. Лік і його дружина Дірка збиткувалися з А. упродовж багатьох років. Полонянці вдалося увтекти та знайти своїх синів. За *Аполлодором Афінським*, дізнавшись про страждання матері, Амфіон і Зет вирушили на м. Фіви, скинули Ліка, Дірку прив'язали до хвоста дикого бика, який волочив її до загибелі. За версією Гігіна, Дірка наздогнала А. й сама доручила Амфіону та Зету стратити ту ганебною смертю. Тоді пастух відкрив хлопцям таємницю їхнього народження. Вони помстилися за матір: прив'язали Дірку до рогів дикого бика. З тіла, кинутого до джерела, потекла р. Дірка (притока р. Ісмену). Згодом із волі *Діоніса А.* у покарання за смерть Дірки збожеволіла. Її зцілюв цар Фокі-

Антиопа. Тесея обіймає Антиопу, 5 ст. до н. е. Археологічний музей м. Еретрії, Греція

ди Фок, з яким А. дожила свого віку. Фок та А. поховані в одній *гробниці* в м. Титореї. Міф про А. покладено в основу однойменної трагедії Еврипіда (збереглася фрагментарно). А. присвячені також однойм. трагедії Лівія Андроніка, Пакувія та комедія Евбула. А. як коханка Зевса є персонажем скульптур. групи «Фарнезський бик» Аполлонія і Тавриска. До теми цього міфу зверталися художники й скульптори *Середньовіччя* та *Нового часу* [«Юпітер і Антиопа» А. Ватто; «Сон Антиопи» Корреджо; «Зевс і Антиопа» Рембрандта; «Антиопа» і «Фарнезський бик» А. Сузіні (1558–1624; Італія); «Юпітер і Антиопа» Тиціана тощо].

2) Амазонка, донька бога війни *Ареса* (Арея) та Отрери, сестра Іпполіти (інколи з нею ототожнена, в ін. варіантах — подруга). При облозі *Гераклом* столиці амазонок м. Феміскіри взята ним у полон і подарована за хоробрість афін. царевичу *Тесею*. За Агієм Трезенським, саме А. закохалася в Тесея і віддала йому чарівний пояс-оберіг Іпполіти, унаслідок чого амазонки зазнали поразки. За ін. версіями, викрадена самим Тесеєм під час його перебування в країні амазонок. Саме А. зустріла його з вітальними дарами. Один із супутників Тесея, Солоент, закохався в А. Краснуя відкинула залицяння афінцянина, через що той кинувся в р. Фермодонт і потонув. За однією з версій, нар. від Тесея сина Іпполіта. Сюжет смерті А. має багато варіантів. За найпошир., загинула під м. Афінами в бою проти кол. посестер, які прибули рятувати її з полону Тесея (за ін. версією, завдяки її посередництву було досягнуто перемир'я). В ін. переказах: вбита *Гераклом* під час нападу на м. Афіни; вбита Пенфесилеєю на весіллі Тесея та Федри; загинула від руки самого Тесея. Надгробний пам'ятник А. розташ. біля храму *Геї* Олімпійської в м. Афінах. Зображення дружини Тесея А. збереглися на 10 вазах та кількох копіях давньогрец. скульптур. Її ім'я викарбуване на композиції худ. і письменницькі Джуді Чикаго (нар. 1939; США) «Поверх спадку» (англ. Heritage Floor), присвяченій 999 найвидатнішим міфіч. та іст. жінкам. Згадується також у поемі Дж. Бокаччо «Тезейда» («Teseida»; бл. 1339–1341).

3) Дружина макед. царя Піера, який своїм 9 дочкам дав імена муз. На честь А. (невідомо, якої саме) названо відкритий 1866 астероїд 90 А.

Лит.: Цицерон Марк Туллий. Философские трактаты. Москва, 1985; Міфи давньої Греції. Київ, 2009; Кун М. А. Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. Київ, 2010; Ротери Г. К., Беннет Ф. М. Золотий век амазонок / Пер. з англ. Москва, 2016; Седина Барковская Ю. А. Амазонки: от истребительниц мужей до защитниц человечества (трансформация образа амазонки в современной культуре) // Женщины-ученые Беларуси и Казахстана. Минск, 2018.

О. В. Наумовська

Антиох з Аскалона, Антиох Аскалонський (бл. 130 до н. е., м. Аскалон, тепер м. Ашкелон, Ізраїль — бл. 68 до н. е., місце смерті невідоме) — філософ, засновник «еклектичного платонізму». Навчався в Академії Платона в м. Афінах; був учнем ост. схолярха т. з. Нової академії — Філона із Лариси. А. з А. відійшов від скептицизму Академії, виступив за відновлення духу Старої академії. За свідченням Цицерона, залишився прихильником стоїцизму. На відміну від стоїків,

А. з А. визнавав, окрім існування люд. чеснот і вад, ще ін. чинники, які впливають на щастя. Так, поряд із внутр. *благами* (розум, мужність, стриманість та ін.) зауважував на значущості зовнішніх (тілесне здоров'я, матер. добробут тощо). А. з А. вважав *істину* такою, що існує й доступна для *пізнання*, а знання є можливим. Двома найважл. питаннями *філософії* наз. критерій *істини* та мету люд. життя. Звертався до проблеми люд. природи: людина отримала від природи основи для самозбереження та морал. життя, але розвинути ці задатки мусить сама. Вважав, що органи чуття не підводять людину, й істинними можуть бути не лише *увялення*, а й *відчуття*. Праці А. з А. не збереглися, проте *Плутарх* згадував його твір «Про богів». Послідовниками А. з А. стали давньогрец. мудреці Арісто, Діо та ін., його учнями були Цицерон, Марк Теренцій Варрон.

Лит.: Диллон Д. Средние платоники. 80 г. до н. э. — 220 н. э. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург, 2002; Никольский Б. М. Антиох Аскалонский и учение об oikeiosis // Историко-философский ежегодник — 2002. Москва, 2003; Sedley D. N. The Philosophy of Antiochus. Cambridge, 2016; Светлов Р. В. Юлиан Отступник — «последний киник»? // Платон. исслед. 2018. Т. 9. № 2 (9); Степанова А. С. Принципы природосообразности и антропологический вектор скептической мысли (от Секста Эмпирика к Антиоху Аскалонскому и Цицерону) // Платон. исслед. 2019. Т. 11. № 2.

В. А. Бугров

Антиохійська богословська школа — східнохристиянська богослов. традиція, що сформувалася в лоні ранньої *патристики* за іст. конститування та розділення *Антиохійської православної церкви*. Назву отримала від м. Антиохії (тепер м. Антак'я, Туреччина), яке стало осідком одного із 4-х (поряд із Рим., Александрійським, Єрусалим.) ранньохрист. *патріархатів*. Антиох. правосл. церква тривалий час була найб. у христ. світі; звідси поширився термін «християни». Єпископ Антиох, кафедри Ігнатій Богоносець (бл. 35 — бл. 110) — один із перших *Отців церкви*, учень *Іоанна Богослова*, уперше вжив вислів «вселенська церква». Створення А. б. ш. припадає на кін. 3 ст., її засновником вважають *пресвітера* і богослова Лукіана Антиохійського (бл. 240–312). Серед відомих представників — Діодор Тарський (бл. 320 — бл. 390), Теодор Мопсуестійський (бл. 350 — бл. 428), *Іоанн Ліствичник*, *Єфрем Сирін*, *Іоанн Золотоустий*, *Іоанн Дамаскин*. За впливом на христ. ойкумену конкурувала з Александрійською школою. Відома опертям на філос. традиції *Аристотеля*, обстоюванням букв. тлумачення *Біблії* (на відміну від алегорич., містико-символіч. тлумачень), акцентуванням «людської» (а не божеств.) природи *Ісуса Христа*. Деякі антиох. богослови схилилися до ідей адопціонізму. До А. б. ш. належав церков. діяч і богослов *Несторій*, христологічне вчення якого стало причиною гострих дебатів (див. *Несторіанство*). Богослов. полеміка щодо співвідношення божеств. і люд. природ Христа призвела до церков. *розколів* і появи *дохалкідонських церков*. Спадщина А. б. ш. є авторитетною у сх. християнстві, це важл. джерело вивчення історії церкви.

Лит.: Roberson R. The Eastern Christian Churches: A Brief Survey. 6th ed. Roma, 1999; Neale J. M. A History of the Holy Eastern Church: The Patriarchate of Antioch. London, 2016.

Є. А. Харківченко

Антиохійська православна церква, Антиохійський патріархат (офіц. назва — «Грецький православний патріархат Антиохії і всього Сходу») — автокефальна (помісна) Православна церква. Одна з 15 взаємовизнаних Правосл. церков. Посідає 3-тє місце в *диптиху*. Належить до 4 найдавні. патріархатів — гол. центрів раннього *християнства*. Тер. розміщення інституцій А. п. ц. — Сирія та Ліван, а також країни проживання діаспори (Ірак, Іран, Пн. та Пд. Америки, Туреччина тощо). Патріарша резиденція розташ. у м. Дамаску. Назву отримала від м. Антиохії (історично — столиці давньої Сирії, з 1517 — м. Антак'я, тепер Туреччина). За свідченням церков. письменників, А. п. ц. заснована бл. 37 апостолами Петром і Павлом, першим єпископом був ап. Петро. Саме в А. п. ц. послідовників Ісуса Христа було вперше названо християнами (Діян 11, 26). У 5–7 ст. А. п. ц. пережила низку розділень. Так, за постановами III Вселенського собору (431; див. *Ефеські собори*) з патріархату виділилася *Кіпрська православна церква*. Після IV Вселен. Собору (451) більша частина А. п. ц. не підтримала соборних рішень і утв. Сиро-яковитську правосл. церкву. Розкол став причиною втрати А. п. ц. контролю над Грузин. церквою. Наприк. 5 ст. від А. п. ц. відокремилась несторіанська (див. *Несторіанство*) *Асирійська церква Сходу*, у 7 ст. — мароніти (*Маронітська католицька церква*). У 639–969 тер. Антиох. патріархату була захоплена арабами. Віряни і клір А. п. ц. зазнали утисків як іншівірні та союзники Візантії. З цієї причини Антиох. патріархи змушені були жити у вигнанні в м. Константинополі. 969–1098 м. Антиохія повернулася до складу Візантії, проте 1085 місто окупували турки-сельджуки, 1098 — хрестоносці. Як наслідок, терени А. п. ц. були поділені: у центрі утв. 3 лат. держави (графства Тріполі, Едеське та Антиох. князівство), на Сх. панували мусульмани, Кілікія відійшла до Вірменії. За правління хрестоносців жорсткі утиски щодо православних знову вимусли патріарха і кліриків емігрувати. Патріарх А. п. ц. зміг повернутися до м. Антиохії лише через 2,5 ст., у 1268, після захоплення міста турками-мамлюками. До 13–14 ст. частка християн серед нас. Сирії та Палестини різко скоротилася. Резиденція патріарха тривалий час розміщувалася в різн. містах, 1342 перенесена в найб. екон. та політ. центр Сирії — м. Дамаск. Новий етап в історії А. п. ц. розпочався з моменту входження цих тер. до складу *Османської імперії*. Церква фактично опинилася в адміністр. залежності від Константиноп. патріархії. До кін. 19 ст. антиох. патріархів обирав (перев. із грец. єпископів) Константиноп. синод і висвячував *Вселенський патріарх*. Пост. етнічні чистки зрештою призвели до того, що наприк. 19 ст. парафіяни Церкви були здебільшого етніч. арабами. 1899 патріарший престол (за підтримки рос. дипломатів) посів араб-сирієць Мелетій II (Думані; 1837–1906), який провадив політику витіснення греків із ієрархії. Практика обрання Антиох. патріархів із правосл. арабів зберігається дотепер. Перша і Друга світові війни призвели до суттєвого занепаду А. п. ц., зокрема через *депортацию* правосл. населення у Грецію, нетрив. розділення (створення Ліванської автокеф. правосл. церкви) тощо. Відродження А. п. ц. розпочалося наприк. 1940-х. Припливу молоді сприяла акт. діяльність патріарха Олександра III (Тахана;

Антиохійська православна церква. Церковний герб

Антиків Зіновій-Богдан Богданович

1869–1958), випускника *Київської духовної академії*. У 1960–1980-х у Церкві відбулися суттєві реформи: прийнято новий Статут (1972), посилено централізацію, оновлено чернече життя, акумульовано кошти на відновлення храмів і монастирів. Важл. подією для А. п. ц. стало об'єднання у 1975 розрізн. діаспорних церков. структур у Пн. Америці в єдину Антиохійську правосл. архієпископію Пн. Америки, яка 2003 отримала від А. п. ц. *автономію церковну*. З ініціативи А. п. ц. створено Близькох. рада церков та відкрито перший на Сх. Правосл. ун-т. Богослужіння в А. п. ц. відбуваються грец. та араб. мовами, у США — англ. Вищим церков. закладом освіти є Богослов. Академія св. Іоанна Дамаскина в м. Тріполі (Ліван), яка від 1988 функціонує як ф-т Баламандського ун-ту. При патріарш. монастирі Св. Георгія (Сирія) діє богослов. *семінарія*. Офіц. друку. орган Антиох. патріархату — «Аль-Нахра». Єпископ Антиохії був піднесений до сану патріарха 451. Офіц. титул глави Церкви: «Блаженніший і Святіший (ім'я) Патріарх Великого Божого Града Антиохії, Сирії, Аравії, Кілікії, Іверії, Месопотамії і всього Сходу, Отець отців і Пастир пастирів». Станом на 2020 очільником церкви є патріарх Іоанн Х (нар. 1955; Сирія), обраний 2012. Нагороджений укр. орденом князя Ярослава Мудрого I ступеня (2013). У структурі А. п. ц. функціонують 22 *єпархії* (зокрема по 6 — у Сирії та Лівані), що об'єднують понад 780 церков і каплиць та 20 монастирів. За офіц. даними Церкви, заг. кількість вірян становить понад 4,3 млн осіб, із них бл. 1,2 млн — на Бл. Сх., 2,5 млн — у Лат. Америці, понад 0,45 млн — у Пн. Америці.

Лит.: Робертсон Р. Восточные христианские церкви / Пер. с англ. Санкт-Петербург, 1999; Фразієр Т. Л., Панченко К. А., Нелюбов Б. А. и др. Антиохийская Православная Церковь // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ, 2004; Çolak H. The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria. Ankara, 2015; Panchenko C. Arab Orthodox Christians under the Ottomans: 1516–1831. New York, 2016.

О. Н. Саган

Антиків, Зіновій-Богдан Богданович (06.04.1942, с. Острів, тепер Тернопіль. р-ну Тернопіль. обл., Україна — 13.05.2009, м. Київ, похов. у м. Вишневому Києво-Святошин. р-ну Київ. обл., Україна) — хоровий диригент, нар. артист України (з 1991). Походив із мистец. родини, зокрема батько — диригент-аматор, актор, драматург, засл. артист УРСР. Упродовж 1959–1961 А. навчався в Тернопіль. муз. уч-щі (тепер Тернопіль. муз. коледж імені С. Крушельницької). Закінчив Львів. держ. консерваторію імені М. Лисенка (тепер Львівська національна музична академія імені М. Лисенка; 1969, клас М. Колесси). Під час навчання керував *хором* Нар. ансамблю пісні і танцю «Черемош» Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка (тепер Львівський національний університет імені Івана Франка). Відразу після закінчення консерваторії розпочав творчу діяльність як хормейстер *Державної заслуженої академічної капели України «Думка»* (1969–1984). Від 1984 до кін. життя був худ. керівником, гол. диригентом, директором Київ. чоловічої хорової капели імені Л. Ревуцького (тепер Муніципальна акад. чоло-

віча хорова капела імені Л. Ревуцького). При ній заснував чолов. камер. хор «Боян» (27 виконавців) і хор хлопчиків та юнаків (1988). Разом із творч. колективами гастролював за кордоном. Від 1992 брав участь у міжнар. муз. фестивалях у Бельгії та Великій Британії, 1997 — в Іспанії та Ізраїлі; 1997–1998 здійснив турне Францією та Італією. Пост. учасник фестивалів «Золотоверхий Київ», «Київ Музик Фест», «Музичні прем'єри сезону». Колективи під орудою А. виконували ориг. концерт. програми, до яких входили твори від часів бароко до 21 ст. Репертуарними пріоритетами визначав світову класику, укр. фольклор, духовну спадщину й творчість сучас. композиторів. Одним із перших розпочав відродження укр. духовної музики, звернувся до інтерпретації літургій К. Стеценка, О. Кошиця, М. Леонтовича тощо. У репертуарі капели під його керівництвом були розспівані *Києво-Печерської лаври*, твори Д. Бортнянського, М. Березовського, А. Веделя, М. Лисенка. Популяризував укр. нар. пісні: колядки, щедрівки, весільні, чумацькі, рекрутські, стрілецькі тощо. Перший виконавець кантат «У Києві зорі» (1982), «Літургії» (1989) Л. Дичко, низки творів сучас. композиторів України [Є. Станковича, В. Степурка, В. Зубицького, О. Яковчука (нар. 1952)]. Започаткував проведення різдвяних і пасхальних концертів у Колонному залі імені М. Лисенка Нац. філармонії України. Записав компакт-диски «Українська духовна та народна музика» (1993; Велика Британія), «Українська духовна музика» з циклу «Слов'янська православна хорова скарбниця» (1993; Бельгія), «Українська народна музика» з циклу «Українська народна хорова скарбниця» (1993; Бельгія), «Духовна музика. Україна і Світ» (1997; Австрія), «Всеношна» (1999; Україна), героїчний епос укр. народу «Зажирились козаченьки» (1998; Україна), альбом укр. романтичної музики «Чорні брови» (1999; Україна). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (1999), орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2002), численними відзнаками.

Лит.: Степанченко Г. «Ще одна подія, ще одна радість!» // Музика. 1996. № 2; Антківи // Мистецтво України. Біографічний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1997; Дуда І. Антків Зиновій-Богдан Богданович // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / Редакція: Г. Яворський, Б. Мельничук, М. Ониськів та ін. Тернопіль, 2004. Т. 1; Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник. Тернопіль, 2006.

Л. П. Філоненко

Антокольський, Марк Матвійович (рос. Антокольский, Марк Матвеевич; справжнє ім'я та по батькові — Мордху Матисович; 02.11.1843, м. Вільно, тепер м. Вільнюс, Литва — 09.07.1902, м. Франкфурт-на-Майні, за ін. даними — м. Гомбург, тепер Бад-Гомбург-фор-дер-Гее, Німеччина, похов. у м. Санкт-Петербурзі, тепер РФ) — скульптор, академік (з 1871), професор (1880), дійсний член (з 1893) *Академії мистецтв імператорської*, чл.-кор. Париз. Академії красних мистецтв, почесний член Віден., Берлін., Лондон. та ін. академій. Нар. у незамож. багатодіт. єврейській родині. Після навчання в майстерні різьбяр по дереву в м. Вільно прийнятий вільним слухачем скульптур. класу до Петербур. Академії мистецтв, де навчався 1862–1868 (педагоги М. Піменов та І. Реймерс). Перші нагороди — Малу срібну медаль (1864), стипендію (1865),

Золоту медаль (1868) — отримав за горельєфи («Єврей-кравець», дерево, 1864; «Єврей-скупий», дерево та кістка, 1865). Творчий шлях поділяється на рос. та зарубіж. етапи. Відразу після завершення навчання А. виїхав за кордон. Мешкав переважно в містах Римі (з 1872) та Парижі (з 1876). Реаліст. манера сформувалася під впливом учасників «Бунту 14» (виступу прихильників реаліст. живопису проти академічного напрямку в мист-ві) та майстрів-передвижників І. Крамського, І. Рєпіна, А. Куїнджі, І. Шишкіна, В. Серова та ін. Особл. роль у становленні особистості митця відіграли В. Стасов, С. Дягільєв, І. Тургенєв, М. Мусоргський. Скульптор віддавав перевагу бронзі й мармуру, у ранній період — гіпсу й дереву, інколи з додаванням, напр., кістки. Нерідко повторював одну роботу в різн. матеріалах. У творчості А. кілька сюжетних ліній: портретна, мемор., літ., реліг., побутова. Були також твори євр. тематики: «Суперечка про Талмуд» (гіпс; 1868); «Напад інквізиції на євреїв в Іспанії під час таємного святкування Пасхи» (гіпс; 1868–1870); «Натан Мудрий» (мармур; 1868, за ін. даними — 1873) та ін. В основі ранніх творів А. — здебільшого побутові сюжети з реал. прототипами, що іноді робило їх занадто натуралістичними («Хлопчик, що краде яблука»; кістка, 1865). У жанрі скульптур. портрета відтворено образи В. Стасова (мармур; 1872), С. Боткіна (мармур; 1874), С. Полякова (бронза; 1877), М. Гінцбурга (бронза; 1878), І. Тургенєва (гіпс; 1880), О. Половцова (мармур; 1880-ті), Р. Полякової (бронза; 1884) та ін. Найбільш знайний завдяки портретам іст. постатей. До цього жанру А. звертався протягом життя, втілюючи кож. образу передувало вивчення документів. Автор портретів Б. Спінози (мармур; 1882), Єрмака (бронза; 1891). Особливе місце належить скульптур. зображенням монархів: *Івана IV Грозного* (бронза, 1871; мармур 1875), *Олександра II* (мармур, 1896), *Миколи II* та *Олександри Федорівни* (обидва — мармур; 1896) та ін. Автор пам'ятника *Катерині II* (відкрито 1902). Найулюбленишим для А. став образ *Петра I*, що перетворився на пам'ятник-символ у містах Таганрозі, Архангельську. Багато разів варіював статую в бронзі та мармурі; бронз. та гіпсові підготовчі ескізи зберігаються в кількох музеях. Реліг. сюжети не переважали у творчості А., проте стали основою кількох композицій. Складнощі та суперечності духов. світу людини розкрито в образах *Ісуса Христа* («Христос перед судом народу», мармур, 1876), христ. мучениці («Не від миру сього», мармур; 1887–1888), *Іоанна Хрестителя* («Голова Іоанна Хрестителя»; мармур, 1877–1878). Ліризмом позначено інтерпретації літ. персонажів: «Ундіна» (мармур; 1881), «Офелія» (мармур; 1882), «Русалка» (мармур; 1900). Скульптор брав участь у конкурсі на пам'ятник О. Пушкіну (1875), створив монумент лікарю К. Гроту (відкритий у м. Санкт-Петербурзі 1906). Реквієм століттю, маніфест реалізму з присмаком трагізму вбачають у роботі «Мефістофель» (мармур; 1883). А. хотів назвати скульптуру «19 ст.», втілюючи власне бачення Росії зазнач. періоду та підкреслював відсутність зв'язку з твором Й. В. Гете. Серед творів А. — присвячені *Київській Русі* горельєф «Ярослав Мудрий» (фаянс, глазур; 1889), в основі композиції якого — відтворення фоліанту «Руської правди», та скульптура «Нестор Літописець» (мармур;

Антокольський Марк Матвійович. «Русалка», мармур, 1900

1889–1890). Нагороди і відзнаки: золота медаль Всесвітньої виставки в м. Парижі (1878); кавалер (з 1878), командор (з 1900) ордена Почесного легіону.

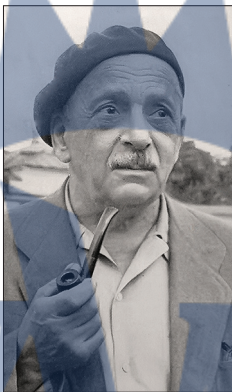
Лит.: Стасов В. Антокольський Марк Матвеевич. Его жизнь, творения, письма и статьи. Санкт-Петербург; Москва, 1905; Овчинникова М., Фадеева Л. Марк Матвеевич Антокольский. Москва, 1959; Шалимова В. М. М. Антокольский. Москва, 1970; Кузнецова Э. М. Антокольский. Жизнь и творчество. Москва, 1986; Кривдина О. А. Марк Матвеевич Антокольский. От России — для России. Санкт-Петербург, 2008; Головина Л. Марк Антокольский: «Я сделал все, что мог» // Третьяковская галерея. 2013. № 3 (40).

Ю. В. Романенкова

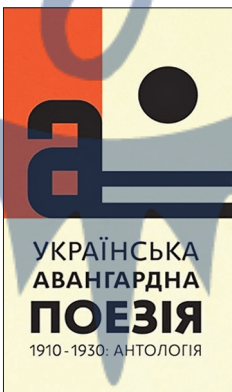
Антокольський, Павло Григорович (рос. Антокольский, Павел Григорьевич; 01.07.1896, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 09.10.1978, м. Москва, тепер РФ) — поет, перекладач, критик. Писав рос., франц. мовами. Походив із родини адвоката. 1914 вступив на юрид. ф-т Моск. ун-ту, але навчання не закінчив. 1915 грав у студ. драм. студії під керівництвом Є. Вахтангова. 1919–1934 працював режисером у Театрі ім. Є. Вахтангова. Подорожував Європою. 1941–1945 — кореспондент фронт. газет, керував трупною фронту театру. Друкувався від 1918 у журн. «Сороконіжка». За сприяння В. Брюсова (1873–1924) з 1921 друкував вірші в альм. «Художне слово». Перша зб. «Вірші» («Стихотворения»; 1922). Творчість 1920-х позначена інтересом до іст. тематики та сповнена романтизмом. У 1930-ті домінувало відображення рад. дійсності — у поетичних зб. «Великі відстані» («Большие расстояния»; 1936), «Пушкінський рік» («Пушкинский год»; 1938) та ін. Активно займався перекладом тв. поетів Франції, Болгарії, Грузії, Литви, Азербайджану, Вірменії та ін. Перекладав тв. Лесі Українки («Ізоляда Білорука», «В катакомбах»), Т. Шевченка («Назар Стодоля», разом із К. Чуковським), М. Бажана, Л. Первомайського (1908–1973) та ін. Під час Другої світової війни написав низку віршів, балад, присвяч. солдатам, поему «Син» («Сын», 1943; Держ. премія СРСР, 1946). Автор зб.: «Майстерня» («Мастерская»; 1958), «Висока напруга» («Высокое напряжение»; 1962); поем: «Робесп'єр і Горгона» («Робеспьер и Горгона»; 1928); «Франсуа Війон» («Франсуа Вийон»; 1934). «У провулку за Арбатом» («В переулке за Арбатом»; 1954); «Четвертий вимір» («Четвертое измерение», 1964); «Повість минулих літ» («Повесть временных лет»; 1969); літ.-крит. статей і спогадів: «Поети і час» («Поэты и время»; 1957), «Шляхи поетів» («Пути поэтов»; 1965), «Казки часу» («Сказки времени»; 1971). Поезії А. притаманні піднесеність і глибока філософічність. Твори А. перекладали М. Бажан, Л. Первомайський, С. Голованівський та ін.

Тв.: Собрание сочинений : в 4 т. Москва, 1971–1973; Стихотворения и поэмы. Ленинград, 1982; Далеко это было где-то... Стихи. Пьесы. Автобиографическая повесть. Москва, 2010; У к р . п е р е к л . — Вибрані поезії. Київ, 1957.

Лит.: Бажан М. Поет простує далі. Київ, 1969; Русские советские писатели. Поэты : в 30 т. Москва, 1977. Т. 1; Левин Л. И. Четыре жизни. Хроника трудов и дней Павла Антокольского. Москва, 1978; Аннинский Л. А. Красный век: Серебро и чернь. Медные трубы. Москва, 2004; Зубенко С. О., Журенко М. М. Особливості поетичної «географії» П. Г. Антокольського 1920-х рр. і поезія його

Антокольський Павло Григорович

Антологія. «Українська авангардна поезія 1910–1930» (упор. О. Коцарев і Ю. Стахівська; Київ: Смолоскип, 2014)

сучасників // Наук. записки Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Літературознав. 2018. Вип. 1.

О. О. Білявська

Антологія (грец. ἀνθολογία, букв. — квітник, збирання квітів) — збірник окремих творів різн. авторів здебільшого одного жанру, періоду, тематики чи ін. Прототипом першої А. вважають зб. епіграм «Вінок» давньогрец. поета Мелеагра із Гадари (1 ст. до н. е.), що вміщувала тв. 47 поетів. А. в давньорус. л-рі представлено «збірниками», «цветниками», у рос. та укр. л-рі 19 ст. — альманахами і збірниками. До сер. 19 ст. в Росії А. наз. переважно зб. антич. поезії; антологійними могли бути вірші, перекладені з грец. і лат. мов, а також написані на теми і за зразками антич. поетів. Згодом А. презентували л-ру певного народу, періоду, епохи, жанру. В Україні А. з'явилися в 2-й пол. 19 ст.: «Антологія руська» (1881), де вміщено твори 42 укр. поетів, зокрема І. Котляревського, М. Шашкевича, Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Руданського, І. Франка. Особл. розвитку та поширення А. набула від поч. 20 ст.: «Вік. 1798–1808» (1900–1902), «Акорди» (1903), «Українська муза» (1908) та ін. З часом збільшилася к-сть видань, змінилося наповнення, оскільки А. могла вміщувати тв. певного періоду («За 25 літ», 1924), відображати розвиток окр. жанру («Укр. рад. новела», 1948; «Укр. рад. п'єса», т. 1–5, 1949–1955; «Укр. рад. поезія» 1951; «А. укр. оповідання», т. 1–4, 1960; «А. укр. поезії», т. 1–4, 1957; т. 1–6, 1984–1986; «А. укр. рад. одноактної п'єси», т. 1–3, 1980–1981 та ін.), поєднувати окр. твори однієї теми («Аполлонова лютина. Київські поети 17–18 ст.», 1982; «Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні 16 – поч. 19 ст.», 1984; «Земна нев'януча краса. Українська пейзажна лірика», 1986 тощо). Відмінними за наповненням від українських були А., видані за межами України: «Розстріляне відродження» (м. Париж, 1959), «Координати. А. сучасної укр. поезії на Заході» (м. Нью-Йорк, 1969) та ін. На сучас. етапі розвитку А. набула функції швидкого реагування на зміни в літ. процесі, показника визначення ідентичності, а інколи й самоствердження літ. канону, пошуку іншої л-ри поза прийнятним стандартом. Видаються також збірки філос., соціол., екон. та ін. спрямування, створюючи нові форми та види А. Розвиток А. як метажанру помітно зростає, поповнюючи перелік друк. видань сотнями нових зразків: «Свідко: А. сучасної укр. поезії» (2016), «Литаври» (2016), «Вольтова дуга: А. (50 укр. поетів)» (2016), «Порода: А. укр. письменників Донбасу» (2017), «Соловечий етап. А.» (2018) та ін. В укр. перекладах видано А. азербайдж., білор., вірм., груз., латис., рос., тадж. поезії, а також чес., словац., польськ., болг., угор., фр., народів Африки тощо. А. укр. л-ри видано в Польщі, Румунії, Чехії, Словаччині та ін. країнах.

Лит.: Смирнов И. П. Олитературенное время: (Гипо)теория литературных жанров. Санкт-Петербург, 2008; Галета О. І. Антологія як репрезентативний жанр нової української літератури // Питання літературознав. 2013. Вип. 88; Галета О. І. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку ХХІ століття. Київ, 2015.

П. М. Федченко

«Антологія руська» — одна з перших антологій укр. поезії (за ред. І. Франка), видана 1881 у

м. Львові студентським видавничо-освітнім т-вом «Дружній лихвар». Тут вміщено твори 42-х авторів: Т. Шевченка, І. Франка, С. Руданського, М. Шашкевича, В. Шашкевича, Є. Гребінки, Л. Глібова, П. Гулака-Артемовського, М. Устияновича, К. Устияновича, Я. Головацького, М. Костомарова, М. Старицького, Ю. Федьковича, М. Петренка, А. Могильницького та ін.

Лит.: Галета О. І. Від «Рідної ниви» до «Поля літератури»: антологія як канонотворчий чинник в українській літературі к. XIX — п. XX ст. // *Studia Methodologica*. 2014. Is. 37; Галета О. І. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття. Київ, 2015.

П. Й. Колесник

Антоневич, Влодзімеж (польськ. Antoniewicz, Włodzimierz; 15.07.1893, м. Самбір, тепер Львів. обл., Україна — 20.05.1973, м. Варшава, Польща) — археолог, історик, етнолог, мистецтвознавець, член Польської АН (з 1957), почес. член низки археол. та іст. т-в у містах Стокгольмі, Відні, Кембриджі, Лондоні. Нар. у сім'ї поштового чиновника. Закінчив гімназію у м. Львові. З 1912 вивчав давню історію й географію у Львів. ун-ті (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*), але на початку *Першої світової війни* 1914 був мобілізований. Після поранення демобілізований і протягом 1916–1918 працював у музеї замку Вавель (м. Краків). Продовжив навчання в *Ягеллонському університеті*, *Віденському університеті*, *Паризькому університеті*, *Карловому університеті*. Доктор. ступінь здобув у Ягеллон. ун-ті за працю «Значення бурштину в давній історії Європи» (1918) під керівництвом П. Беньковського. Після габілітації у Познан. ун-ті (1920) і нетривалої праці доцентом прадав. археології в цьому закладі 1921 перейшов до Варшав. ун-ту. Відтоді працював там до 1963: з 1922 — зав. кафедри первіс. та ранньосередньовіч. археології, згодом декан гуманітар. ф-ту (1934–1936), ректор (1936–1939, 1945). Тут здобув звання надзвичайного (1924) і звичайного (1928) професора, розгорнув активну наук. і орг. роботу. З 1924 водночас був директором Археол. музею. Під час *Другої світової війни* працював кочегаром шкільних закладів у м. Варшаві (зима 1939–1940). Був членом Сенату Таємного Варшав. ун-ту, викладав у ньому. Провадив активну наук.-орг. роботу в установах *Польської академії знань* (м. Краків), Польської АН, числен. наук. т-вах. Редагував період. видання «Відомості археологічні» («Wiadomości Archeologiczne»), «Світовид» («Światowid»), «Поступ археології» («Postępy Archeologii»). Створив і очолив лабораторію Польського археол. атласу в Ін-ті історії матеріальної культури Польської АН (1955–1963). Написав понад 300 наук. праць. 1928 опублікував першу синтетич. працю з археології Польщі «Археологія Польщі. Нарис доісторичних і ранніх історичних часів польських земель», яка стимулювала розвиток археол. науки в країні. Здійснив синтез історії виникнення мист-ва у первісних народів «Історія мистецтва найдавніших первісних суспільств» (1957), був ініціатором і редактором 10-томного видання з історії скотарства «Скотарство Татрів і Підгалля» (1959–1970). Відкрив залишки роман. будівель у містечку Віслиці (тепер місто у Свентокшиському воеводстві, Польща), створив там постійну Археол. експедицію. Першим зробив

Антоневич Влодзімеж

Антоненко Григорій Миколайович

спробу дати узагальнений наук. опис реліг. вірувань давніх слов'ян у праці «Релігія давніх слов'ян» (1957). В археол. дослідженнях вирізнявся схильністю до узагальнення регіон. здобутків, зокрема, хронологічно окреслив взаємодії та еволюцію археол. культур Сх. Європи давньорим. часу, пов'язавши їх із загальноєвроп. процесами. Підкреслював важливу роль герман. племен у стосунках племен. етносів на теренах сучас. України. Нагороджений Командорським хрестом ордена Відродження Польщі (1938), орденом Італ. корони (1937), ін. відзнаками, командор ордена Почес. легіону (Франція).

Пр.: *Archeologia Polski. Zarys czasów przedhistorycznych i wczesnośredniowiecznych ziem Polski*. Warszawa, 1928; *O religii dawnych Słowian* // *Światowit*. 1949. T. 20: 1948–1949; *Historia sztuki najdawniejszych społeczeństw pierwotnych*. Warszawa, 1957; *Religia dawnych Słowian* // *Religie świata*. Warszawa, 1957.

Лит.: *Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antoniewicza: w 40 rocznicę pracy naukowej na Uniwersytecie Warszawskim od przyjaciół, kolegów i uczniów: w 2 cz.* Warszawa, 1960–1962; Kozłowski S. K. Włodzimierz Antoniewicz, profesor z Warszawy. Warszawa, 2009; Козловський С. К. Польські українці і українські поляки у львівській археології 1905–1945 роки // *Археологія і давня історія України*. Київ, 2012. Вип. 9; Pracownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010. Słownik biograficzny. Warszawa, 2012; Gawkowski R. Poczet Rektorów Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, 2016.

Л. О. Зашильняк

Антоненко, Григорій Миколайович (28.08.1927, с. Степанівка, тепер Гуляйпільського р-ну Запоріж. обл., Україна — 13.01.2017, м. Запоріжжя, Україна) — актор, нар. артист України (з 1996). Дебютував 1943 у Запоріж. прифронтовому театрі ім. М. О. Островського. Починав як артист балету. Закінчив 1948 студію при Запорізькому укр. муз.-драм. театрі ім. М. О. Щорса (курс В. Г. Магара; тепер Запоріж. академ. обл. укр. муз.-драм. театр ім. В. Г. Магара). Працював у цьому театрі (1944–1955, з 1957). Протягом 1955–1957 — конференсьє Київ. естрад. оркестру «Дніпро» під керівництвом Є. Зубцова (виступав у парі з *М. Гриньком*). У репертуарі актора було понад 200 ролей, серед них — Микола («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Гусак («Нащадки запорожців» О. Довженка), Яша («Професор Буйко» Я. Баша), Непряхін («Золота карета» Л. Леонова), Швейк («Пригоди бравого солдата Швейка» Я. Гашека), Пелікан («Принцеса цирку» І. Кальмана), Наполеон («Наполеон і корсиканка» І. Губача). Зіграв гол. роль адмірала П. Олександровського в худ. фільмі «Море у вогні» (1970; реж. Л. Саков) та роль старого козака у стрічці «Тарас Бульба» (2009; реж. Є. Березяк, П. Пінчук). Лауреат Міжнар. фестивалю «Класика сьогодні» (1995), премії «Наш родовід» Нац. спілки театр. діячів України (1997), театр. премії імені В. Г. Магара (2012) тощо.

Лит.: Гайдабуря В. Запорізький обласний український музично-драматичний театр ім. М. О. Щорса. Київ, 1979; Шиханов Р. Б. Хто є хто на Запоріжжі. 2008 рік. Запоріжжя, 2009.

Антоненко, Микола Іванович (16.03.1953, м. Сімферополь, тепер Україна) — диригент, нар. артист України (з 1999). Закінчив 1977 Моск. муз.-пед. ін-т ім. Гнесіних. Від 1979 — гол. дири-

гент Крим. укр. театру драми й муз. комедії. 1991–2015 — худ. керівник Держ. камер. муз. театру (м. Сімферополь). З 2015 — керівник загальноузов. каф. мист-в *Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серед муз. вистав: оперети «Іспанська рапсодія» В. Львіна (1986, прем'єра), «Фонтан кохання» (1882), ораторія «Меса Херсонесу» (1995, прем'єра) А. Караманова, опера «Аптека» (1984) Й. Гайдна та ін. Режисер-постановник муз. фестивалів у Криму. Лауреат Держ. премії АР Крим (1994).

Лит.: Антоненко Микола Іванович // Українська музична енциклопедія : в 5 т. / Гол. ред. Г. Скрипник. Київ, 2006. Т. 1.

Г. С. Фіцко

Антоненко-Давидович, Борис Дмитрович (справжнє прізвище — Давидов; 05.08.1899, м. Ромни, тепер Сум. обл., Україна — 08.05.1984, м. Київ, тепер Україна) — письменник, перекладач. Писав укр. мовою. 1917–1918 навчався в Харк. ун-ті (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*), 1923 закінчив Київ. ін-т нар. освіти. Друкувався від 1923. Був членом літ. організацій «Ланка» (потім назва — «Марс»). У збірках оповідань, повістей і нарисів «Запорошені силуети» (1925), «Синя волошка» (1927), «Смерть» (1928), «Справжній чоловік» (1929), «Крила Артема Летючого» (1932), «Люди й вугілля» (1932) та ін. відтворив події революції 1917 (див. *Революція лютнева в Росії 1917*; *Жовтневий переворот 1917*), громадян. війни і відбудовного періоду. Автор романів на моральні теми «За ширмою» (1963), низки повістей та оповідань, зокрема зб. «Слово матері» (1960), а також статей, зокрема про культуру укр. мови — зб. «Про що і як» (1962), «В літературі й коло літератури» (1964) тощо. Перекладав рос. і нім. л-ру. Незаконно репресований 1935. Реабілітований 1956.

Тв.: Про що і як: в літературі й коло літератури. Київ, 1962; На довгій ниві. Вибрані твори. Київ, 1967; Здалека й близька. Київ, 1969; Як ми говоримо. Київ, 1970; Твори : в 2 т. Київ, 1999; Вибрані твори. Київ, 2006.

Лит.: Дзюба І. «Звичайна людина» чи міщанин? Київ, 1959; Бойко Л. Борис Антоненко-Давидович // Українські радянські письменники : в 12 вип. Київ, 1968. Вип. 6; Лицар неабсурдних ідей Борис Антоненко-Давидович / Ред. Л. М. Залеська-Онишкевич. [Б. м.], 1994; Голуб Я. Б. Мій батько — Борис Антоненко-Давидович. Полтава, 1995; Багаття. Борис Антоненко-Давидович очима сучасників / Упоряд. Б. Тимошенко. Київ, 1999; Бойко Л. С. З когорти одержимих: життя і творчість Бориса Антоненка-Давидовича в літературному процесі ХХ століття. 2-ге вид. Київ, 2004; Хамедова О. Feci, quod potui... Доля і творчість Бориса Антоненка-Давидовича. Донецьк, 2009; Борис Антоненко-Давидович — творчість ціною втраченого життя / Уклад. В. І. Салогуб. Ромни, 2014.

А. І. Костенко

Антонеску, Іон Віктор (рум. Antonescu, Ion Victor; 14.06.1882, м. Пітешть, жудець Арджеш, Румунія — 01.06.1946, с. Жилава, жудець Ілфов, Румунія) — державний і військ. діяч, прем'єр-міністр і фактичний правитель Румунії в 1940–1944. Нар. в родині кадрового військового. 1898–1902 навчався у військ. уч-щі м. Крайова (Румунія), 1902–1904 — у Військ. школі піхоти й кавалерії в м. Бухаресті, яку закінчив із відзнакою у званні другого лейтенанта кавалерії (при-

близний відповідник звання мол. лейтенанта). Після річної служби в 1-му полку рошіорів (різновид кавалерійських військ) 1905–1906 навчався у Спеціалізованій кавалерійській школі м. Тирговіште. 1906–1909 — на службі, 1909–1911 навчався у Вищій військ. школі в м. Бухаресті, 1911–1912 стажувався в Ген. штабі, 1912–1913 навчався у Аеророзвідувальній школі. Брав участь у Другій Балкан. війні (див. *Балканські війни*) та Першій світовій війні. Під час Першої світової отримав звання майора. Після війни розпочав публіцист. діяльність опублікуванням брошури «Румуни: їхні походження, минуле, жертви і права» (1919), яка містила ідеалізов. виклад історії румунів і висловлювала тер. претензії до сусід. д-в. 1923–1926 — на дипломат. роботу, обіймав посади військ. аташе Румунії у Франції, Великій Британії та Бельгії. З 1928 — ген. секретар Міністерства оборони Румунії, 1933–1934 — заст. командувача Ген. штабу. У грудні 1937 — березні 1938 — міністр оборони у профашист. уряді О. Гоґи (після падіння уряду в лютому 1938 ще протягом місяця обіймав посаду, однак втратив її через конфлікт із королем *Каролем II*). 04.09.1940 призначений прем'єр-міністром Румунії (на посаді з 05.09.1940) внаслідок тиску на короля з боку фашист. орг-ції «Залізна гвардія» і прихильників А. Це стало можливим через зростання популярності ревізіоністських настроїв і падіння авторитету короля після втрати Румунією Пн. Буковини (тепер Чернівецька обл., Україна) й Бессарабії (тепер частина Молдови і частина Одеської обл., Україна) на користь СРСР і пн. частини Трансильванії на користь Угорщини (з 1941 знову у складі Румунії). 06.09.1940 Кароль II був змушений зректися престолу на користь свого сина *Міхая I*. Відтоді А. став фактич. правителем країни. З 06.09.1941 А. використовував присуджений собі титул «кондуктор» («вождь»). Після поразки спрямованого проти нього повстання 1941, також відомого як путч легіонерів, А. остаточно усунув від влади представників «Залізної гвардії» і став одноосібним диктатором. А. провадив дружню до нацист. Німеччини зовн. політику. 23.11.1940 Румунія стала учасницею *Берлінського пакту трьох держав*. 25.11.1941 вона приєдналася до *Антикомінтернівського пакту*. З січня 1941 у Румунії дислокувалися частини німецьких військ (зокрема, біля нафтових родовищ неподалік м. Плоешті). 10–12.06.1941, безпосередньо перед нападом на СРСР, відбулися прямі перемовини між А. та А. *Гітлером*. 22.06.1941 Румунія одночасно з Німеччиною розпочала бойові дії проти СРСР. А. став верховним головнокомандувачем рум. армії. 21.08.1941 отримав звання маршала Румунії. Зайняті рум. військами тер. було включено до складу Румунії. На тер. Бессарабії створено губернаторство Бессарабія (1941–1944), до якого входила тер. Бессарабії, відторгнута СРСР від Румунії 1940 (тепер Молдова та зх. частина Одеської обл.), окрім двох пн. повітів, які, разом із тер. сучас. Чернівецької обл., Румунія включила до складу новоутвор. губернаторства Буковина (1941–1944). На окупованих землях Української РСР, що до 1940 не входили до складу Румунії, було утворено губернаторство Трансністрія. Переслідування євреїв та політику румунізації у Трансністрії реалізовував призначений А. губернатор Г. *Алексяну*. Популярність А. і

Антоненко-Давидович
Борис Дмитрович

його авторитет серед населення та військових суттєво зменшилися внаслідок втрат рум. військ на Східному фронті, зокрема після *Сталінградської битви* (заг. втрати Румунії у Другій світовій війні становили бл. 800 тис. осіб, понад 500 тис. із яких — безповоротні втрати, понад 470 тис. — безповоротні втрати на Східному фронті). 23.08.1944 король Михайл I висунув А. вимогу укласти перемир'я з СРСР. Після відмови А. зробити це без поперед. повідомлення Німеччині особиста охорона короля заарештувала А. Ключові стратегічні об'єкти та засоби зв'язку в м. Бухаресті узли під контроль прихильники короля та, за погодженням із ними, члени опозиц. орг-цій (зокрема, підпільної Комуністичної партії). Того ж дня посаду прем'єр-міністра обійняв генерал К. Сенетеску (1885–1947). Румунія 24.08.1944 припинила війну з СРСР, а 25.08.1944 оголосила війну Німеччині. 31.08.1944 заарештованого А. передано рад. військам. До квітня 1946 він перебував у СРСР, після чого був переданий до Румунії для суду. Суд. процес над А. й ін. військ. злочинцями відбувався 10–17.05.1946 у Першому рум. нар. трибуналі. 17.05.1946 А. засуджено до страти через розстріл разом із 13 з 24 обвинувачених. 2006 А. частково реабілітовано рішенням Апеляційного суду м. Бухареста (ухвалу скасовано 2008 Верховним судом Румунії). Реабілітація стосувалася обвинувачення у злочинах проти миру (веденні агресив. війни), однак не передбачала реабілітації за обвинуваченнями у військ. злочинах та злочинах рум. адміністрації на окупов. територіях.

Лит.: Rotaru J., Burcin O., Zodian Vl. et al. Măreșalul Antonescu la Odessa: grandoearea și amărăciunea unei victorii. București, 1999; Iancu C. Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940–1944). Documente diplomatice franceze inedite. Iași, 2001; Morgan P. Fascism in Europe, 1919–1945. London; New York, 2002; Новосілов О. Українські землі в політичних планах Румунії (вересень 1940 — червень 1941 рр.) // Вісник Прикарпатського ун-ту: Іст. 2006. Вип. 10–11; Лучканин С. Румунія в Другій світовій війні 1939–1945: білі плями і нові погляди на проблему // Європ. іст. студії. 2018. № 9.

Антонієць, Семєн Свиридівич (20.08.1935, с. Антонці, тепер с. Покровське Решетилівського р-ну Полтав. обл., Україна) — новатор у галузі *органічного землеробства* в Україні, Герой України (1999), акад. Укр. екологічної акад. наук (1995), почес. член *Національної академії аграрних наук України* (1999). Походив із селян. родини. Закінчив семирічну школу, серед. освіту здобув у шк. робітн. молоді. 1952–1953 — різнороб. чабан, секретар комсомол. орг-ції *колгоспу* ім. Леніна Решетилів. р-ну. 1954–1958 — інструктор Решетилів. райкому комсомолу. 1956–1962 навчався на заоч. відділенні зоотех. ф-ту Полтавського с.-г. ін-ту (тепер Полтавська державна аграрна академія). 1958–1961 — зав. ферми, помічник бригадира комплекс. бригади колгоспу ім. Мічуріна Решетилів. р-ну Полтав. обл. 1962–1964 — зоотехнік колгоспу ім. Жданова Диканського р-ну Полтав. обл. 1964–1974 — голова колгоспу «Шлях до комунізму» Шишацького р-ну Полтав. обл. 1974 — голова Шишац. райвиконкому. 1975 очолив колгосп ім. Орджонікідзе Шишац. р-ну; за 2 р. вивів колгосп із відсталого в передове госп-во. 1992 реорганізував колгосп у с.-г. акціонерне т-во «Обрій». 2000 на основі САТ «Обрій» заснував приватне підприємство «Аг-

роекологія». 1962–1967 разом із науковцями Полтавського НДІ свинарства розробляв і впроваджував у колгоспах ім. Жданова та «Шлях до комунізму» потокову систему вирощування свиней на основі технології фермера Лі Шустера (США). Від 1975 проводить великомасштаб. експеримент з упровадження безполіцевого обробітку ґрунту в Полтав. обл. А. належить ініціатива пост. вдосконалення тех. засобів та технологій для стабілізації адаптив. рівноваги *агрофітоценозів* великотоварного аграр. вир-ва з повною відмовою від застосування *пестицидів* (з 1978) та *добрих мінеральних* (з 1997) для отримання

Антонієць Семєн
Свиридівич

екологічно безпеч. продукції рослинництва і тваринництва. У ПП «Агроєкологія» створено власну модель органіч. землеробства. Ноосферні підходи (див. *Ноосфера*) до господарювання набули визнання серед спеціалістів-аграріїв та учених. Першим у країні обґрунтував концепцію жорсткої стійки лап плоскорізів. За ідеями А. у співпраці з фахівцями ННЦ «Ін-т електрифікації та механізації с. г.» НААН розроблено й виготовлено *культиватори* «Обрій», «Квант-12», «Квант-7». З науковцями згаданого Ін-ту та Матеріалознавства інституту імені І. М. Францевича НАНУ створено кілька нових моделей культиватор. лапи, стійких до зношування та з ефектом самозагострювання. За ці та ін. тех. розробки, які увійшли до роботи «Високоєфект. комплекси тех. засобів для вирощування зернових та ін. культур», у складі колективу авторів нагороджений Держ. премією України в галузі н. і т. (2018). Одержано 26 *патентів* України на винаходи та корисні моделі. Очолюване А. ПП «Агроєкологія» є асоційов. членом у складі НААН (2012), філією Полтав. держ. аграрної академії. На тер. підприємства створено міжнар. навч. Центр органіч. землеробства; тут відбуваються наук. конференції, Дні органіч. поля, семінари й тренінги, проходять навч. практику студенти. За останні 30 р. до А. приїздило за досвідом понад 30 тис. гр-н із 38 держав. На базі госп-ва виконано 14 докт. та 42 канд. дис. А. — один з ініціаторів відновлення та голова (2015) Полтав. т-ва с. г. Веде вел. роботу в соц. сфері, здійснює благодійні проекти. Від 1965 чотири рази обирався депутатом районних рад (Дикан. та Шишац.), з 2006 — Полтав. обл. ради 5-го скликання. Автор понад 170 наук. і наук.-популяр. праць та 4 патентів. Розшир. бібліографія про його діяльність

налічує понад 600 найменувань. Нагороди і відзнаки: почесні звання Герой Соціалістичної праці (1991), Герой України (1999), орден князя Ярослава Мудрого V ступеня (2005), медалі, грамоти та ін. Заслуж. працівник с. г. (1988). Почес. академік і доктор багатьох академій, почес. професор дослідних ін-тів та закладів вищої освіти (зокрема Полтав. держ. аграрної академії, 1999). Їм'я А. першим внесено до Книги пошани Полтав. області (2003), А. визнано почес. гр-ном Шишац. р-ну Полтав. обл. (2009). За рішенням Полтав. міськ. ради, на тер. Полтав. держ. аграрної академії встановлено погруддя А. (2008).

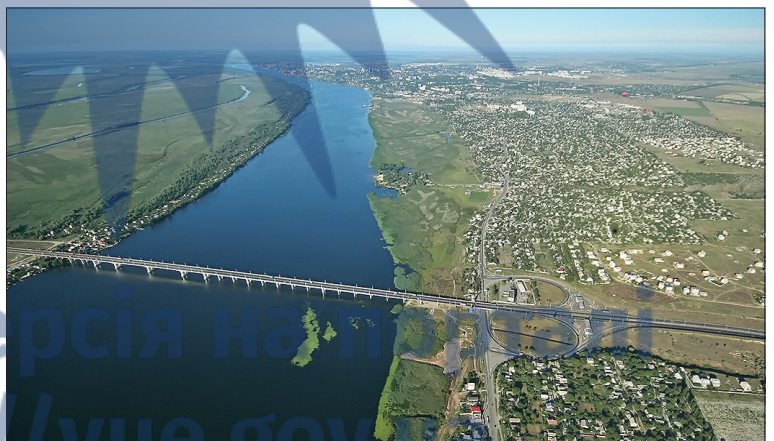
Лит.: Віцень Л. М. Життя, що стало долею. Полтава, 2003; Бентежний талант хлібороба: штрихи до портрета агроеколога Семена Антонця / Уклад.: В. М. Самородов, С. В. Поспелов. Полтава, 2010; Черкас В. М. Автограф на землі. Полтава, 2013; Дбаючи про землю: думка, дія, турбота. 40 років реального ґрунтозбереження. Презентація книги «Автограф на землі. Семен Антонеч» / Уклад.: В. А. Вергунов, М. М. Давиденко, В. М. Товмаченко. Київ, 2014; Писаренко В. М., Антонеч А. С. Антонеч Семен Свиридонович. Київ, 2015.

В. А. Вергунов

Антоніч, Богдан-Ігор Васильович (псевдонім — Ігор Ігоренко; 05.10.1909, с. Новиця, тепер гміна Устя-Горлицьке Горлиц. повіту Малопольського воєводства, Польща — 06.07.1937, м. Львів, тепер Україна) — письменник, критик, перекладач. Нар. у сім'ї священика. 1934 закінчив філос. ф-т Львів. ун-ту Яна Казимира (тепер Львівський національний університет імені Івана Франка). 1933–1934 — ред. мист. зб. «Карби», гол. ред. часопису «Дажбог»; 1936 — член ради Укр. т-ва бібліофілів у м. Львові. Публікувався від 1931. Автор 6 книг поезій. У кн. поезій «Привітання життя» (1931) відображено засадничі світогл. та філос. позиції А. (віталізм, рівновага між перемогами й поразками, життям і смертю), розвинені й поглиблені в наступних творах. Збірка «Велика гармонія» (1932) не було опубл. за життя автора (частинами оприлюднено в періодиці, перше цілісне вид. — 1967, текстол. опрацювання — 2009). Перев. більшість віршів А. належить до дух. лірики; важливими є теми митця й мистецтва, життя та смерті. Кн. «Три перстені» (1934) засвідчила появу нового голосу в укр. лір., передусім через суцільну метафоричність і сміливе образотворення, поет. симбіоз язичництва і християнства, вливання лемківського (див. Лемки) світовідчуття до загальноукр. тексту. Автор кількох проз. творів малої форми та незаверш. роману «На другому березі», над яким працював від поч. 1930-х до кінця життя (вперше опубл. 1992). Твір порушує екзистенц. проблеми життя й смерті (двох берегів), кохання і дружби; є прикладом інтелект. прози та модерніст. фрагментарного письма. Працював над лібрето до опери «Довбуш» на замовлення композитора А. Рудницького (збереглося 2 ред. твору), здійснив поет. переклади з франц., польск., чеської, нім. мов. Писав рецензії на тексти, нариси творчості укр. та закорд. письменників. Більшість статей належить до наук, у яких він синтезує тогочасний літ.-крит. і теорет. дискурс, пропонує власне трактування проблеми змісту й форми худ. твору. Залишив низку творчих задумів у нарисах, планах, фрагментах. Поезії А. перекл. багатьма мовами. Упродовж 1940–1950-х творчість А. була невідома укр. читачеві. Непо-

Антоніч Богдан-Ігор Васильович

Антонівка

вне видання його творів 1967 вплинуло на кілька поколінь укр. поетів. Від кін. 1980-х розпочато різножанрові та міжмистецькі дослідження доробку та біографії А. 2009 в с. Бортятин Мостиського р-ну Львівської обл. відкрито Музей-садибу Антоничів.

Та.: Перстені молодості. До тридцятиліття від смерті поета (1909–1937). Пряшів, 1966; Зібрані твори. Нью-Йорк; Вінніпег, 1967; Пісня про незнищенність матерії. Київ, 1967; Поезії. Київ, 1989; Твори. Київ, 1998; Повне зібрання творів. Львів, 2009; Вибрані твори. Київ, 2012.

Лит.: Весни розспіваної князь. Слово про Антонича: статті, есе, спогади, листи, поезії / Упоряд. М. М. Ільницький, Р. М. Лубківський. Львів, 1989; Ільницький М. Богдан-Ігор Антонич: нарис життя і творчості. Київ, 1991; Керч О. Альбатроси. Львів, 2006; Стефановська Л. Антонич. Антиномії. Київ, 2006; Nazaruk B. Twórczość poetycka Bohdana Ihora Antonycza. Warszawa, 2007; Калинець І. Знане і незнане про Антонича: матеріали до біографії Богдана Ігоря Антонича, 2-ге вид., випр. і допов. Львів, 2011; «Мистецтво творять шал і розум». Творчість Богдана Ігоря Антонича: рецепції та інтерпретації. Львів, 2011; Ільницький М. Формули осягання Антонича. Львів, 2015.

Д. Я. Ільницький

Антонівка — селище міського типу Херсонської області України. Підпорядковане Дніпровському р-ну м. Херсона. Простягається від пн.-сх. межі м. Херсона вздовж правого берега р. Дніпра на 4,5 км. Відстань до ст. Херсон — бл. 10 км. Тер. — понад 6 км². Уперше згадана у 18 ст. як Слобода Широка, згодом відома як с. Широке. Серед перших поселенців — вихідці з Полтавщини. Тут і в сусідньому с. Кіндійці були вел. артілі, що займалися рибним промислом. 1963 села Широке та Кіндійка були об'єднані та утворене смт А. Заг. кількість нас. (2018, оцінка) — 12,8 тис. осіб, густота — понад 2 000 осіб/км². Укр. мову вважали рідною 75,45 % жителів, рос. — 22,51 %, вірм. — 0,49 %, білорус. — 0,23 % (2001, перепис). Наприк. 19 — на поч. 20 ст. барон Юферов заснував на тер. сучас. А. виноград-

ний розсадник. 1933 утворений колгосп, який був укрупнений 1957–1959 і спеціалізувався на садівництві, виноградарстві та виноробстві, від 1979 — радгосп-завод «Янтарний» (11 800 га виноградників, 700 га садів). Від середини 1990-х комплекс занедбаний. Серед сучас. пром. підприємств А. — Херсон. хлібокомбінат, ф-ка заморожених напівфабрикатів, з-д із вир-ва технолог. обладнання для харч. промисловості, бе-

тонний 3-д. Розвинена гуртова й роздрібна торгівля будматеріалами і продовольствами. Тер. А. проходить автошлях Херсон — Джанкою — Керч, що перетинає р. Дніпро по Антонівському мосту (довж. — 1 366 м, відкрито 1985). Через А. також проходить залізнична лінія Херсон — Джанкою. Забудова переважно малоповерхова. Прокладені мережі централізованого електро-, газо- й водопостачання (частково). На березі р. Дніпра облаштований пляж. У с-щі працюють 5 шкіл, 5 ясел і дитячих садків. 2016 відкрито один із перших в Україні навч. закладів із сонячними батареями. Діє недержавний ЗВО — Таврійський христ. ін-т.

Лит.: Антонівка // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1972. Т. 22: Херсонська область; Херсону 200 лет. 1778–1978 / Отв. ред. В. П. Загородний. Київ, 1978; Чорна Л. М. Промисли та ремесла сільського населення Херсонської губернії в другій половині XIX–на початку XX ст. // Чорноморський літопис. 2014. № 9; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019. Київ, 2019.

Антонівка, Антонівка звичайна, Антонівська яблунка (від імені садівника Антона, який, ймовірно, перший її виростив), Духове — рослина роду яблуня (*Malus*) виду яблуня звичайна (*Malus domestica*), сорт яблук нар. селекції. А. виведена в Курській губернії (тепер РФ) у 2-й пол. 19 ст. У сер. смуги Росії А. — тип. зимовий сорт, у країнах Сер. Азії — літній. В Україні поширена як осінній сорт на Поліссі та в Лісостепу, де вирощується як у пром., так і аматор. садах. Дерево сильно-росле, утв. добре розвинену кулясту середньо-загущену крону з міц. скелетних гілок, що відходять від стовбура під гострим кутом (60–85°). Пробуджуваність *бруньок* — висока, пагоноутворювальна здатність — середня. Плодоносить переваж. на квітчатках і списках. В Україні починає давати плоди з 5–6 року. Плоди досягають у вересні (2-га декада). Сприйнятивість до парші та борошнистої роси нижча за середню, до гнилі плодової — середня. Зимостійкість висока. Цвіте в середньоранні строки, дуже рясно. Життєздатність *пилку* середня (38–57 %). Зав'язування плодів від вільного запилення — 6–22 %. Найкращі запилювачі: Алкмене, Бойкен, Кальвіль сніговий, Пепінка золотиста, Ренет курський золотий, Велсі. У плодоношення вступає на 6–7-й рік після висаджування на сильнорослій підщепі та на 4-й рік — на середньорослій. Плодить періодично. Урожайність дуже висока: 8–9-річ. дерева на підщепі ММ 106 формують по 30–48 кг, 12–14-річні — по 60–130 кг плодів. Плоди серед. та вище серед. розміру (130–180 г), серед. однорідності, сплюснено-округлі, зеленкувато-жовті, з легким сизим нальотом. Шкірка серед. товщини та твердості, еластич., гладенька, злегка масляниста. Плоди зеленкувато-жовті, вел., округло-циліндрич. або трохи конічні, ароматні; м'якуш жовтувато-білий, соков., сер. твердості, ніж., ароматний, прием. солодкувато-кислого смаку. Свіжі плоди зберігаються протягом 4–6 міс. Знімна стиглість настає наприкін. серпня (Лісостеп) — на поч. вересня (Полісся), споживча — у сер. вересня. У звич. сховищі плоди зберігаються 1–1,5 міс., у холодильнику — 2–3 міс. Транспортельність середня. Використовують у свіжому вигляді, для вир-ва соків, сидру, пюре,

варення, мармеладу, сухофруктів, мочіння та домаш. переробки.

Лит.: Омельченко І. К. Культура яблуні в Україні. 2-ге вид., допов. Київ, 2006; Литовченко О. М. Кращі сорти плодів, ягідних і горіхоплідних культур української селекції. Київ, 2011.

М. В. Капішук

Антонівська культура — археол. культура муст'єрської доби (кінець раннього палеоліту). Пам'ятки А. к. — три стоянки: «Антонівка І» і «Антонівка ІІ» поблизу с. Антонівки Мар'їнського р-ну Донец. обл. і «Олександрівка» поблизу с. Олександрівки того ж р-ну. Пізньопалеолітична стоянка «Антонівка ІІІ» у с. Антонівці не належить до А. к. Прибл. вік пам'яток — 100–40 тис. років. Розкопки стоянок здійснювалися 1962–1965. На стоянці «Антонівка І» виявлено крем'яні знаряддя (відщепи, гострокінечники, скребла та ін.); на «Антонівка ІІ» — крем'яні вироби й кістки диких биків і коней. На стоянці «Олександрівка» знайдено вироби з кременю (бокові різці, нуклеуси, скобелі, скребки та ін.). Кам'яні знаряддя А. к. типові для виробів муст'єрської доби, однак окр. кам'яні ножі і скребла мають форми, не представлені в ін. археол. культурах. Стоянки «Антонівка І» і «Антонівка ІІ» досліджував В. Гладилін (1932–2015). Стоянку «Олександрівка» дослідила Д. Цвейбель (1917–1990).

Лит.: Гладилін В. Н. Відкриття муст'єрської стоянки (Антонівка) на Донеччині // Археологія. 1966. Т. 20; Гладилін В. Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. Київ, 1976; Колесник А. В. Кремневые сырьевые стратегии Большого Донбасса в эпоху камня-палеометалла // Археол. альманах. 2009. Вып. 20.

Антоній Великий, Антоній Єгипетський (грец. Ἀντώνιος; копт. ⲁⲛⲧⲱⲛⲓ; лат. Antonius; бл. 251, с-ще Кома, тепер с. Кіман-ель-Арус, pobl. м. Ель-Васта, мухафаза Бені-Суйф, Єгипет — 356, обитель на г. Кульзум, тепер монастир Св. Антонія, мухафаза Ель-Бахр-ель-Ахмар, Єгипет) — пустельник, *анакорет*, один із засновників православ. *чернецтва*, каноніз. церквою. Відомості про життя та подвижництво А. В. отримані з праць *Афанасія Великого* (склав житіє святого, бл. 357), *Ероніма Стридонського*, ранніх пам'яток христ. аскетич. л-ри («Лавсаїк, або оповідь про життя святих і блаженних отців», «Історія єгипетських монахів», кін. 4 — поч. 5 ст.), текстів церков. істориків Сократа Схоластика, Созомена, Руфіна Аквілейського (5 ст.). Походив із замож. родини християн-*коптів*. Після смерті батьків (бл. 270), під впливом євангел. повчань віддав землі, майно і кошти нужденним; вів аскетич. спосіб життя. У руїнах фортеці на березі р. Нілу усамітнився майже на 20 р. Віддався *аскезі* й тяжкій фіз. праці; за переказами, боровся з демонами-спокусниками. Цей період життя А. В. став важливим сюжетом для середньовіч. та ренесанс. мист-ва. З часом навколо А. В. утв. громада самотників (г. Пісіпр, тепер монастир Дейр-ель-Меймун, Єгипет). Двічі відвідував м. *Александрію*, щоразу в часи жорстоких гонінь на християн: уперше бл. 308 за імп. Максиміана II Дази (305–313), щоби підтримати ув'язнених одновірців; удруге — 337/338 для засудження аріан (див. *Аріанство*). 312/313 разом з учнями Макарієм та Аматасом переселився в гірський р-н Ель-Галала (бл. 30 км від

Антонівка

Антоній Великий. Ікона Антонія Великого, середина 16 ст.

Червоного моря). У цій обителі мешкав понад 40 р. до кін. життя, створив першу спільноту анахоретів — ереміторій. Листувався з *Костянтином Великим* та його синами, підтримував Афанасія Великого в боротьбі з аріанством. Бл. 338 відвідав м. Нітрію, де разом з учнем Аммоном заснував чернече поселення Келлії, яке стало одним із найбільш. центрів чернецтва в Єгипті (тепер в руїнах, мухафаза Бухейра, Єгипет). Заповів поховати себе таємно. За *Юстиніана I Великого*, моці А. В. були відкриті й доставлені до м. Александрії; на поч. 7 ст. — перевезені у м. Константинополь, у 10 ст. — до абатства Ла-Мот-Сен-Дідьє (тепер Сент-Антуан-л'Аббеї, Франція), де зберігаються дотепер. На місці обителі А. В. виріс монастир, названий на його честь (Дейр ель-Каддіс-Антван, тепер у юрисдикції Коптської православної церкви). Дійшли 20 промов А. про христ. (найперше чернечі) чесноти, 7 послань до монастирів, вислови. Під ім'ям А. В. відомі також арабомов. версія «Правил чернечого життя» (з якої був здійснений лат. переклад) та фрагменти з грекомов. зб. «Добротолубіє». Атрибуція обох текстів А. В. з погляду науки сумнівна. Сповнене духов. зусиль життя А. В. стало взірцем для наслідування в христ. ойкумені. Бл. 1070 був заснований орден Св. Антонія, його абатства стали центрами лікування хворих на т. з. антоніїв вогонь. Авторитету А. В. сприяла й популярність життя. Слов'ян. мовою перекладено бл. 900 в Болгарії, в *Київській Русі* стало відомим до 2-ї пол. 11 ст. Імовірно, стало взірцем для *Нестора Літописця* при укладанні життя *Феодосія Печерського*. Дійшов переклад стил. версії життя 1669 у складі *Четви-Мінеї*. Одна з версій скороч. варіанту життя А. В. видана І. Франком. На іконах А. В. зображується старцем у чернеч. вбранні, на голові — *кукіль*. Серед атрибутів — посох у вигляді тау-хреста, книга, свиня (в такому образі, за переказом, його спокушав *сатана*), дзвіночок тощо. Образ А. В. став популяр. у літературі та мист-ві (І. Босх, Д. Веласкес, Х. де Рібера, П. Рубенс, Г. Флорбер, А. Франс тощо). День пам'яті А. В. у православ'ї — 17 січня, у *Католицькій церкві* — 30 січня.

Тв.: Вислови // Духовна спадщина Святих Отців. Витяг з Філокалії. Св. Антоній Великий (251–356). Львів, 1997; Устав // Духовна спадщина Святих Отців. Витяг з Філокалії. Св. Антоній Великий (251–356). Львів, 1997; Полное собрание творений. Краматорск, 2013.

Дж.: Athanase d'Alexandrie. Vie d'Antoine / Introd., texte crit., trad., notes et ind. par G. J. M. Bartelink. Paris, 1994; Апокрифи і легенди з українських рукописів : в 5 т. / Упоряд. І. Франко. Львів, 2006. Т. 1.

Лит.: Стефан (Лобачевский), свящ. Святой Антоний Великий: Его жизнь, писания и нравственно-подвижническое учение. Одесса, 1906; Rubenson S. Letters of St. Antony: Monasticism and the Making of A Saint (Studies in Antiquity & Christianity). Minneapolis, 1995; Лурье В. М. Призвание Авраама. Идея монашества и ее воплощение в Египте. Санкт-Петербург, 2000; Исиченко І. Монашество давнього Єгипту. 2-ге вид. Харків, 2004; Духовна спадщина Святих Отців. Витяг з Філокалії. Св. Антоній Великий (251–356). Львів, 2006; Боднарчук Б. М. Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст. Чернівці, 2012; Гофманн Й. Історія ранньої церкви: найважливіші аспекти / Пер. з нім. О. Конкевича; за ред. О. Петринка, А. Михайленка. Львів, 2019.

А. В. Арістова, П. Л. Яроцький

Антоній Падуанський, Антоній Падевський, Антоній Лісабонський (іт. Sant'Antonio da Padova; справжнє прізвище та ім'я — Фернандо де Буїон; 15.08.1195, м. Лісабон, тепер Португалія — 13.06.1231, монастир св. Кларі в м-ку Арчеллі, поблизу м. Падуї, тепер в обл. Венето, Італія) — реліг. діяч, монах-францисканець, богослов, проповідник, *святий Католицької церкви*. Походив з аристокр. родини. 1210 став послушником у монастирі августинців (див. *Августинський орден*) у м. Лісабоні. 1220 приєднався до ордену францисканців, прийняв постриг під ім'ям Антонія (на честь Антонія Великого). 1221 після невдалої місіонер. поїздки до Марокко прибув до о. Сицилії, залишився в Італії. Узяв участь у генер. *капітулі* ордену францисканців, де познайомився зі *Франциском Асизьким*, отримав від нього особистий дозвіл на проповідь. Від 1222 почав проповідувати, його публіч. промови мали вел. вплив на слухачів різних верств. 1223–1225 проповідував у різних містах Італії та Франції — осередках еретич. рухів, передусім серед *катарів* і *альбігойців*. 1226 повернувся до Італії, 1227 призначений провінціалом (очільником монахів) областей *Венето* та *Емілії-Романії*. Обрав м. Падуя центром проповід. діяльності. 1230 через хворобу й конфлікти всередині ордену зняв із себе обов'язки провінціала та усамітнівся в келії, влаштованій на горіхов. дереві. Завдяки глибокому знанню текстів *Святого Письма*, *патристики* й оратор. таланту став одним із перших організаторів системи освіти у францисканців. Був першим викладачем *теології* в ордені (в *Болонському університеті*). Уперше запровадив *Великий піст* зі щоденними проповідями. Дійшли дві зб. його проповідей — «Недільні проповіді» («*Sermones dominicales*»; 1227) і «Проповіді на свята» («*Sermones festivi*»; 1228–1229) — які стали першими взірцями власне францискан. л-ри. А. П. вважається покровителем міст Лісабона і Падуї, мандрівників, студентів, нужденних, помічником у сімейних справах та здобутті втрач. цінностей (зокрема духовних). Вважався патроном м. Турки (тепер Львів, обл., Україна); до 1860-х зображення А. П. було на гербовій печатці міста. Вшанування пам'яті А. П. — 13 червня. 18 лютого святкується знаходження нетлінного язика Св. Антонія на вшанування його як проповідника. Від кін. 19 ст. поширився звичай наз. пожертви, зібрані в церкві для бідних, «хлібом св. Антонія». 1946 визнаний Вчителем церкви. Осн. атрибути святого — книга, лілея, вогонь, серце, що палає. У мист-ві його образ закарбовано у творах П. Веронезе «Святий Антоній Падуанський проповідує рибакам» (1580–1585), Б. Е. Мурільйо «Видіння Антонія Падуанського» (1656), *Донателло* «Чудеса святого Антонія» (1447–1450), а також *Джотто ді Бондоне*, *Тіціана* та ін.

Тв.: S. Antonii Patavini. Sermones dominicales et festivi: ad fidem codicum recogniti : in 3 vol. / Ed. by B. Costa, L. Frasson, I. Liusetto. Patavii, 1979; Св. Антоній Падуанський. Проповеді / Вступ. ст., ред., пер. и коммент. В. Л. Задворного. Москва, 1997.

Лит.: Задворный В. Л. Жизнь и сочинения св. Антония Падуанского // Св. Антоний Падуанский. Проповеді / Вступ. ст., ред., пер. и коммент. В. Л. Задворного. Москва, 1997; Хунерманн В. Св. Антоний Падуанский / Пер. с нем. О. Останчук. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2004; Самарина М. С. Антоний Падуанский в литературе Средневековья: персонаж и автор // Вестник Санкт-Петербургского

Антоній Падуанський.
Худ. Франсіско де Сурбаран,
1627–1630. Музей мистецтва
Сан-Паулу, Бразилія